STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
NO. 07145

YUDISHE GESHIKHTE

Heinrich Graetz

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS
413 256-4900 | YIDDISH@BIKHER.ORG
WWW.YIDDISHBOOKCENTER.ORG

•

MAJOR FUNDING FOR THE
STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
WAS PROVIDED BY:

Lloyd E. Cotsen Trust
Arie & Ida Crown Memorial
The Seymour Grubman Family
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
Max Palevsky
Robert Price
Righteous Persons Foundation
Leif D. Rosenblatt
Sarah and Ben Torchinsky
Harry and Jeanette Weinberg Foundation
AND MEMBERS AND FRIENDS OF THE
National Yiddish Book Center

•

The *goldene pave*, or golden peacock, is a traditional symbol
of Yiddish creativity. The inspiration for our colophon comes from
a design by the noted artist Yechiel Hadani of Jerusalem, Israel.

The National Yiddish Book Center respects the copyright and intellectual property rights
in our books. To the best of our knowledge, this title is either in the public domain
or it is an orphan work for which no current copyright holder can be identified.
If you hold an active copyright to this work – or if you know who does –
please contact us by phone at 413-256-4900 x153, or by email at digitallibrary@bikher.org

יודישע געשיכטע

ניי בעאַרבייט

נאָך פּראָפעסאָר **גרעץ**

און אנדערע קוועלען

מיט אַ פאָררעדע פון **הלל צייטלין**

זיבעטער באַנד

פון דער משיח בעוועגונג. ביז'ן סוף פון 18-טען יאָהר-הונדערט.

פערלאַג ב. שימין, ווארשא

פערקויף: געז. „צענטראַל", ווארשא.

Printed in Poland.

Copyright by S. Sreberk NEW-YORK U. S. A. 1927

Druk. Sikora i Mylner. Warszawa, Nowolipki 6.

אינהאלט:

אַכטעס קאַפּיטעל: ברוך שפּינאָזאַ און שבתי צבי — 245

נײַנטעס קאַפּיטעל: די נאָכוועהעניִשען פון דער משיח־בעוועגונג 273

צעהנטעס קאַפּיטעל: די יודישע לאַגע אין מערב־אייראָפּאַ — 306

עלפטעס קאַפּיטעל: מענדעלסאָן און זיין עפּאָכע — 351

צוועלפטעס קאַפּיטעל: דער חסידיזם און די השכלה — 381

דרײַצעהנטעס קאַפּיטעל: די פראַנצויזישע רעוואָלוציע און די עמאַנציפּאַציע — — — 399

פיערצענטעס קאַפּיטעל: די רעאַקציע — — — 424

פופצעהנטעס קאַפּיטעל: די רעפאָרם־בעוועגונג און די יודישע וויסענשאַפט — — — 439

אכטעם קאַפּיטעל.

ברוך שפּינאָזאַ און שבתי צבי.

אויף דער גרעניץ צווישען צוויי וועלטען: צווישען דעם געטאָלעבען מיט דער אַלטער יודישער קולטור און דער בירגערליכער עמאַנציפּאַציע מיט דער עפּאָכע פון השכלה, זענען ביי יודען אויפגעשטאַנען צוויי מענשען, וואָס זענען לויט זייער נאַטור און לויט זייער שאַפונג געווען צוויי געגענגעזעצטע פּערזענליכקייטען, אָבער דאָך ענליך איינער צום צווייטען לויט זייער טראַגישען גורל. דאָס זענען געווען דער גרויסער פילאָזאָף ברוך שפּינאָזאַ און דער גרויסער מיסטיקער שבתי צבי. ביידע האָבען געענדיגט דערמיט, וואָס זיי זענען אַוועק פון זייער פאָלק, ביידע האָבען אַרויסגערופען געגען זיך פיעל פערביטערונג און צאָרן ביי זייערע ברידער, פון וועלכע זיי זענען סיף כל סוף אַוועק; נאָר מערקווירדיג! אין דער צייט, ווען שבתי צבי און זיינע אַפּאָסטאָלען האָבען בעשאַפען אַ גרויסע בעוועגונג ביי יודען, אויפגערודערט דאָס גאַנצע יודענטום אין משך פון פיעל יאָהרען, און סוף כל סוף גאָרנישט, אויסער פערדרוס און צאָרן, נישט איבערגעלאָזען נאָך זיך אין דער יודישער געשיכטע — אין דערזעלבער צייט איז ערגעץ אין אַ ווינקעל זיך געזעסען דער רוהיגער פילאָזאָף שפּינאָזאַ, וועלכער איז געווען ווייט פון קאַמפּף, האָט שטיל געלעבט און שטיל זיינע אידעען געפּרעדיגט, קיין שום בעוועגונג נישט אַרויסגערופען, קיין וועלט נישט אויפגערודערט און דאָך איבערגעלאָזען נאָך זיך אַ גרויסע גייסטיגע ירושה און איז געגען זיין ווילען געבליבען אַ צירונג פאַר דעם פאָלק, וואָס האָט איהם דער וועלט געגעבען און וועלכען ער האָט פערלאָזען.

ברוך שפינאזא, א מיטגליעד פון א מאראנישער פאמיליע, וואס איז אנטלאפען פון שפאניען קיין האלאנד, איז געבוירען געווארען אין אמסטערדאם, אין יאהר 1632. זיין פאטער איז געווען איינער פון די פרנסים אין דער אמסטערדאמער קהלה און געגעבען זיין קינד א גרינדליכע בילדונג. ברוך האט געלערנט תורה אין דער דעמאלטיגער אמסטערדאמער ישיבה, וואו עס האבען געלייענט לעקציעס אזעלכע בעריהמטע גדולים, ווי ר׳ יצחק אבוהב, ר׳ מנשה בן ישראל און ר׳ שאול מארטיירא. ענדיגענדיג די ישיבה, האט ברוך זיך גענומען צו דער יודישער מיטעלאלטערישער פילאזאפיע, וועלכע האט איהם געעפענט די אויגען און אריינגעפיהרט אין א וועלט פון נייע אידעען. פון רמב״ם, רלב״ג און קרשקש איז דער יונגער שפינאזא אוועק ווייטער, געזוכט תשובות אויף פיעל רעליגיעזע און מאראלישע פראגען, וואס האבען געפייניגט זיין מוח, און איז צוגעקומען צו די גרעניצען פון דער קבלה. יעדער מיסטיציזם איז אבער פרעמד געווען דער נאטור פון שפינאזא, וואס איז געווען גענויגט צו פרייער הקירה, און ער האט געמוזט זוכען און געפינען פאר זיך א נייעם וועג. ער האט פלייסיג ערלערנט לאטייניש, וואס איז געווען דעמאלט די ליטעראריש שפראך פון אלע געלעהרטע, אנגעהויבען אפט אריינקומען אין הויז פון פרייזיניגען קריסטליכען געלעהרטען וואן-דען-עמדען, וואו ער האט זיך בעקענט מיט די גייסטיגע שטרעמונגען אין דער אויסער-יודישער וועלט. מיט היץ האט שפינאזא זיך גענומען לערנען מאטעמאטיק, פיזיק, חימיע און אסטראנאמיע. דערנאך איז ער איבערגעגאנגען צו פילאזאפיע און דער סיסטעם פון פילאזאף דעקארט, וועלכער האט דעמאלט בעהערשט די גאנצע וויסענשאפטליכע וועלט, האט געמאכט א גאנצע איבערקעהרעניש אין שפינאזא׳ס וועלט-אנשויאונג.

פון דעמאלט אן האט שפינאזא אנגעהויבען שטעלען העכער פון אלץ די פרייע חקירה, וואס דארף ברעכען יעדע רעליגיעזע טראדיציע. אלס א קאנסעקווענטער מענש,ביי וועלכען דאס געוויסען פראטעסטירט נעגען יעדער פשרה, געגען יעדער פאלשקייט, האט שפינאזא באלד דערשפירט אין זיך א שארפע סתירה צווישען זיינע איבערצייגונגען און די פאדערונגען פון דער יודישער רעליגיע. איהם האט אויפגערעגט דער בארג דינים און חומרות פון אפיציעלען יודענטום, וועלכען ער האט אנגערופען „א שטראף פון גאט״, און ער האט אגאר אנגעהויבען צווייפלען אין דער געטליכקייט פון דער ביבעל.

און קוים איז די ביבעל געגעבען געוואָרען נישט פון גאָט, נאָר גע־שאַפען געוואָרען דורך מענשען צוליעב מענשליכע צוועקען, דאַן איז דאָך נאַריש און נישט־עהרליך צו האַלטען זיך ביי די יודישע געזעצען, וואָס זענען געשאַפען געוואָרען מיט פיעל יאָהרען צוריק צוליב אַזעלכע צוועקען, וועלכע זענען פרעמד דעם היינטיגען מענשען. שפּינאָזאַ האָט דעריבער דערשפּירט, אַז עס איז געגען זיין געוויסען צו האַלטען זיך ביי די געזעצען, אין וועלכע ער גלויבט מעהר נישט. כל זמן זיין פאָטער האָט געלעבט, האָט ער דאָך זיך נאָך נישט בעשלאָסען אָפען איבערצורייסען מיט דער יודישער רעליגיע און ווען דער פאָטער איז געשטאָרבען פלעגט ברוך שפּינאָזאַ נאָך קומען פון צייט צו צייט אין שוהל אריין און זאָגען קדיש. נאָר ווען דאָס טרויער־יאָהר האָט זיך געענדיגט, האָט ער אויפגעהערט בעזוכען די שוהל און איז פּאַקטיש אַרויסגעטרעטען פון דער יודישער געמיינדע. ער האָט אָנגעהויבען אַלץ מעהר זיך דערווייטערן פון זיינע ברידער, וואָס האָבען אים געהאַלטען פאַר אַ געפעהרליכען אפּיקורס, און פערקעהרט מעהר אין דער קריסט־ליכער וועלט. די אויפפיהרונג פון שפּינאָזאַ האָט אַרויסגערופען אַ גרוי־סע אויפרעגונג אין דער יודישער געמיינדע.

די אַמסטערדאַמער ספרדים האָבען מיט שרעק דערזעהען, ווי איינער פון זיי טרעט אַרויס געגען דער רעליגיע, צוליעב וועלכער זיי און זייערע עלטערען האָבען אַזוי פיעל צרות געליטען, און געהט איבער אין לאַגער פון די שונאים; די טראַגישע געשיכטע מיט אוריאל אַקאָסטאַ האָט זיי שוין געהאַט אָנגעלערנט און דעריבער האָבען די פירער פון דער יודישער געמיינדע זיך געפּרובט ווירקען אויף שפּינאָזען מיט גוטע רעד. זיי האָבען געוואָלט פועלען ביי איהם, אַז ער זאָל ווינציגסטענס פאָרמעל נישט איבעררייסען די בעציהונגען מיט'ן יודענטום, אָפען נישט טאָן קיין עבירות, כדי נישט צו ווייזען קיין שלעכטען ביישפּיל אַנדערע יודען, און דערפאַר האָט מען שפּינאָזאַ'ן פאָרגעלעגט אַ יעהר־ליכע גרויסע פּענסיע. שפּינאָזאַ איז אָבער געווען נישט פון די מענ־שען, וואָס פערקויפען זיך צוליעב געלד און ער האָט אָבגעוואָרפען דעם פאָרשלאַג פון די אַמסטערדאַמער קהל־פיהרער, ווי אויך פון זיין רבי, שאָול מאָרטייראַ, וועלכער האָט זיך ביי איהם געבעטען רחמים, ער זאָל נישט אַוועק פון יודענטום. דאַן האָט מען ברוך שפּינאָזאַ'ן אַרויסגערופען צום בית־דין און איהם ערקלערט, אַז אַזוי ווי עס איז בעוויזען געוואָרען, אַז ער היט נישט די יודישע רעליגיע, דעריבער

ווערט ער אריינגעלעגט אין א „חרם קטן", ד. ה. אין פערלויף פון דרייסיג טעג דארף ער זיין אויסגעשלאסען פון דער יודישער געמיינדע און אין דער צייט דארף ער תשובה טאן. שפינאזא האט, נאטירליך, נישט געוואלט תשובה טאן, און אין יולי 1656 איז ער שוין ארייגגע־לעגט געווארען אין „גרויסען חרם", וואס איז פייערליך אויסגערופען געווארען אין שוהל. דער חרם האט זיך געענדיגט מיט פאלגענדע ווערטער: „זאל ער זיין פערשאלטען טאג און נאכט, ווען ער לעגט זיך און ווען ער שטעהט אויף, ווען ער געהט אריין און ווען ער געהט ארויס. זאלען אויף איהם קומען אלע שרעקליכע קללות, וואס זענען אויסגערעכענט אין דער תורה!... מיר בעפעהלען, אז קיינער זאל נישט קומען אין זיין געזעלשאפט, נישט האבען מיט איהם קיין מונדליכע אדער שריפטליכע בעציהונגען, נישט געפינען זיך מיט איהם צוזאמען אונטער איין דאך אדער אין זיינע ד' אמות און נישט לעזען קיין ווערק זיינס".

די דאזיגע שטראף פון דער „יודישער אינקוויזיציע" איז פאר שפינאזא'ן נישט געווען קיין גרויסער אומגליק, ווייל פאקטיש האט ער נאך פריהער איבערגעריסען יעדע פערבינדונג מיט יודען, זאגאר מיט זיינע קרובים. אבער דער שענדליכער אקט פון חרם האט אויף איהם, ווי עס ווייזט אויס, געמאכט א גרויסען רושם, און ער האט דאס אויף זיין גאנץ לעבען נישט געקענט מוחל זיין. אין זיינע שפעטערדיגע ווערק בעמערקט זיך שוין א שנאה צום יודענטום און צו יודען, הגם בטבע איז ער געווען א גוטער און רוהיגער מענש. דאס אבזאגען זיך פון דער יודישער רעליגיע האט איהם געבראכט אבצוזאגען זיך אויך פון יודישען פאלק און זיינע אינטערעסען.

נאכ'ן חרם האט ר' שאול מארטיירא דערלאנגט א מעלדונג דעם אמסטערדאמער מאגיסטראט, אז דער אויסגעשלאסענער שפינאזא לייי־קענט אין דער געטליכקייט פון דער ביבעל, וואס איז אויך דער יסוד פון דער אפיציעלער מלוכה־רעליגיע. דער מאגיסטראט האט צוליעב דעם בעפוילען שפינאזא'ן, צו פערלאזען אמסטערדאם, און ער האט זיך בעזעצט אין א נאהענטען דארף, נאר אין עטליכע מאנאטען ארום איז ער צוריקגעקומען. פון דעמאלט אן האט שפינאזא געוואוינט אין פערשידענע ערטער פון האלאנד, וואו ער האט געפיהרט א שטיל לע־בען פון א איינזאמען פילאזאף. כדי צו קענען ערנעהרען זיך, האט ער אויסגעלערנט די מלאכה פון שלייפען גלעזלעך צו ברילען,

און אלערליי שפאקטיווען; א דאנק זיינע קענטענישען אין פיזיק האט ער פערפאלקאמט די טעכניק פון דער דאזיגער ארבייט און געקענט לעבען חאטש בדוחק, פון זיינע פערדינסטען. דער דינער גלאז-שטויב, וואס געהט ארויס ביים שלייפען די גלעזלעך, האט שעדליך געווירקט אויף די לונגען פון גרויסען פילאזאף, וואס איז געוועזן בירושה גענייגט צו שווינדזוכט, און די דאזיגע קרענק האט איהם פריהצייטיג צום קבר געבראכט. אויסער די עטליכע שעה פון זיין פראפעסיאנעלער ארבייט האט שפינאזא זיין גאנצע צייט אבגעגעבען פאר זיין גייסטיגער שאפונג, וואס איז געווען די איינציגע טרייסט פון זיין לעבען, און אין פערלויף פון צוואנציג יאהר זענען געשאפען געווארען יענע גרויסע ווערק, וואס וועלען אייביג פערנעהמען א חשוב'ען פלאץ צווישען די געניאלע שאפונגען פון מענשליכען גייסט.

א גרויסען רעש האט געמאכט שפינאזא'ס ערשטע ווערק „טעאלאגיש-פאליטישער טראקטאט". אין דעם ווערק ווערט אבגעגעבען א בעדייטענדער פלאץ דער קריטיק פון דער יודישער רעליגיע. שפינאזא'ס בעהאלטענער פערדרוס אויף די רבנים, וואס האבען איהם מחרים געווען, האט נישט ווילענדיג זיך אבגערופען אויף זיין בעציהונג צום גאנצען יודענטום. און חאטש שפינאזא האט אומעטום געזוכט נאר דעם ריינעם אמת און געשטעלט העכער פון אלץ די ריינע פרייע חקירה, האט ער דאך נישט געקענט בלייבען קאלטבלוטיג און רוהיג בנוגע צו יודען און צום יודענטום. דערפון נעהמט זיך די אונקלארקייט, צווייזייטיגקייט און האלבקייט אין זיינע מיינונגען וועגען יודענטום.

וואס אנבעלאנגט דער ביבעל, האלט שפינאזא, אז דארט האבען זיך מיט דער צייט אריינגעגנב'עט פיעל טעותים, און אז די הייליגע ספרים זענען נישט געשריבען געווארען דורך משה און די נביאים, נאר דורך עזרא. די נביאים שטעלט שפינאזא אויף א הויכער מדרגה, אבער די יודען האבען נישט וואס צו שטאלצירען מיט זיי, ווייל אויך אנדערע פעלקער האבען געהאט נביאים. אין יודענטום זענען שפינאזא'ן דאך געפעלען געווארען צוויי גרויסע ערשיינונגען: די הויכע מאראל פון די נביאים און די געזעלשאפטליכע ארדנונג לויט די געזעצען פון דער-תורה. די ענטשטעהונג פון יודענטום מאלט שפינאזא אזוי: אמאל איז די יודישע מלוכה-ארדנונג געווען פאלקאם דעמאקראטיש; אלע האבען געהאט גלייכע רעכטען און גלייכע פליכטען; דער איינציגער מושל אויף יודען איז געווען גאט אליין. די רעליגיע און די בירגערליכע

געזעצען האבען זיך פעראייניגט אין איין תורה, אזוי אז דער, וואס האט עובר געווען אויף א געזעץ פון דער רעליגיע, האט דערמיט אויך געבראכען די מלוכה-ארדנונג, און דער, וואס האט געהיט די געזעצען פון דער תורה, איז אין דערזעלבער צייט אויך געווען א טרייער בירגער פון לאנד. די יודען זענען ווי אריינגעטרעטען אין א אבמאך מיט גאט, אז זיי זאלען היטען זיין תורה, און דערפאר וועט ער זיי היטען און זיי וועלען האבען א קיום אויף אייביג. זינט יודען האבען אנגעהויבען פארערן, אז צווישען זיי און גאט זאל זיין א פערמיטלער, און זיי האבען געזאגט צו משה'ן: „דבר אתה עמנו ונשמעה ואל ידבר עמנו אלהים פן נמות", האבען זיי מוחל געווען אויף זייער זכות צו שטעהן אין דירעקטע בעציהונגען מיט גאט און משה איז געווארען פארשטעהער. ער האט זיי געגעבען געזעצען און געבאטען לויט דער פארערונג פון דער צייט און איינגעארדענט זייער לעבען אויף בעשטימטע יסודות. שפעטער האט משה איבערגעגעבען די פאליטישע ממשלה צו זיין תלמיד יהושע בן נון, און די רעליגיעזע הנהגה האט ער איבערגעגעבען זיין ברודער אהרן. די הערשאפט פון די כהנים איז בעגרענצט געווארען דורך דעם פאליטישען הערשער און זיי האבען דעריבער נישט געהאט קיין חלק אין לאנד, כדי זיי זאלען נישט קענען פערחאפען אין זייערע הענד אויך די פאליטישע מאכט. מיט משה'ס טויט איז די יודישע מלוכה געווארען נישט קיין מאנארכיע, נישט קיין דעמאקראטיע, נאר א טעאקראטיע (א געטליכע מלוכה). די פאליטישע הערשאפט איז איבערגעגעבען געווארען צו איינציגע שבטים און די כהנים זענען געווארען די פערמיטלער צווישען גאט און זיין פאלק.

די דאזיגע ארדנונג איז געווען נוצליך פאר'ן פאלק אין פיעל הינזיכטען. די, וואס האבען געהאט די מאכט אין זייערע הענד, האבען נישט געקענט ענדערן די געזעצען און אונטערדריקען דאס פאלק, ווייל די תורה איז איבערגעגעבען געווארען צו די כהנים און לוים און די מאכט-האבענדע האבען נישט געהאט צו טאן מיט איהר. אלע יודען האבען געוואוסט די געבאטען און די געזעצען פון דער תורה, אזוי אז עס איז שווער געווען זיי צו ענדערן. דאס מיליטער איז בעשטאנען פון גאנצען פאלק און איז נישט געווען קיין בעזונדערער קלאס, אזוי אז מען האט נישט געקענט בערויבען די רעכטען פון פאלק מיט דער הילף פון דער ארמעע. די הערשער האבען נישט איבערגענומען זייער מאכט בירושה, נאר ערווארבען זי דורך פערזענליכע מעלות.

און גוטע איינגעשאפטען. אזא וואונדערבארע ארדנונג האט געמוזט ענטוויקלען אין פאלק א שטארקע ליעבע צום אייגענעם פאטערלאנד און דער אייגענער רעליגיע; ווייל רעליגיע און פאטערלאנד זענען דא געווען ענג צוזאמענגעבונדען צווישען זיך. דאס פאטערלאנד איז פערהייליגט געווארען דורך דער רעליגיע און די רעליגיע איז פערפעסטיגט געווארען דורך דער צוגעבונדענקייט צו דער אייגענער ערד און אייגענע לעבענס-פארמען. אומעטום, אין גאטעס-דינסט, אין קרבנות — אויף יעדען שריט און טריט האבען יודען אין זיך ענטוויקעלט די ליעבע צום אייגענעם פאלק און די דאזיגע מערקווירדיגע אחדות איז געווארען א צווייטע נאטור ביי דער יודישער אומה. איינע פון די גרויסע מעלות פון יענער ארדנונג איז געווען דאס, וואס די ערד איז פונאנדערגעטיילט געווארען אויף גלייכע חלקים און אלע זענען געבליבען אויף זייער נחלה, ווייל די ערד איז נישט פערקויפט געווארען אויף אייביג און פלעגט זיך שטענדיג אומקעהרען צוריק צו איהר אייגענטימער אין יאהר פון יובל. דעריבער זענען כמעט קיין ארימע לייט נישט געווען ביי יודען און יעדענפאלס איז די ארימקייט נישט געווען שרעקליך, ווייל די מצוה פון „ואהבת לרעך כמוך" איז שטרענג געהיט געווארען. אבער אין דער צייט, ווען די יודישע פערגאנגענהייט איז לויט דער מיינונג פון שפינאזא פול מיט שענקייט און גרויסקייט, איז די יודישע געגענווארט לויט זיין מיינונג פול מיט חסרונות, און דא פערלירט דער גרויסער פילאזאף זיין פילאזאפישע רוהיגקייט און זוכט בכיון בעשולדיגונגען אויף יודען און יודישקייט. ער אנערקענט נישט דאס יעצטיגע יודענטום; די יודישע ירידה האט זיך לויט זיין מיינונג אנגעהויבען שוין לאנג, פון דעם מאמענט, ווען יודען האבען אנגעהויבען אויסקלייבען מלכים איבער זיך. די מלוכה האט נישט געקענט דערלאזען, אז נעבען איהר זאל עקזיסטירען נאך א צווייטע ממשלה, די כהנים, און דעריבער האבען די מלכים אנגעהויבען איינפיהרען געצען-דינערייען, כדי אראבצושלעפען די כהנים פון זייער גרויסקייט. די יודען האבען פערלאזען זייער „מלכות שמים", דאס קעניגרייך פון הימעל; צוזאמען מיט זייער אמאליגער מלוכה-ארדנונג האבען זיי אויך פערלאזען זייער תורה, וואס איז געווען פעסט צוזאמענגעבונדען מיט דער מדינה. די יודישע טעאקראטיע האט אנגעהויבען פאלען אלץ נידעריגער, ביז יודען זענען איינגענומען געווארען דורך דעם מלך בבל.

לויט דער טעאריע פון שפינאזא, איז דער מקור פון יעדער

גערעכטיגקייט נאָר די קראַפט: דער שטאַרקער האָט דאָס רעכט צו הערשען איבער'ן שוואַכען און פאַר דעם כח דאַרף מען נאָר אראָבבויגען דעם קאָפּ, און לויט דער טעאָריע זענען יודען געוואָרען מחויב צו ערפילען די געזעצען פון די בבליים, זינט יהודה איז איינגענומען געוואָרען דורך בבל. מיט איין וואָרט: פערלירענדיג די קראַפט איהרע, האָט די יודישע רעליגיע פערלוירען איהר אויפגאַבע און האָט געדאַרפט אראָב פון דער סצענע.

אין דער צייט, ווען שפינאָזאַ איז געווען אין אַמסטערדאַם דרוקען זיינע צוויי גרויסע ווערק „די עטיק" און דעם „טעאָלאָגיש-פאָליטישען טראַקטאַט", וואו ער לייקענט אין דער עקזיסטענץ-קראַפט פון יודענטום, — פונקט אין דערזעלבער צייט האָבען די יודען אין אַמסטערדאַם געפייערט דעם חנכת-הבית פון דער גרעסטער יודישער שוהל אין דער גאַנצער וועלט, און די פייערונג, וועלכע איז געווען אונגעוועהנליך גרויס, איז געווען דער בעסטער בעווייז, אַז דאָס יודענטום האָט נאָך גענוג קראַפט אין זיך און וועט נאָך לאַנג לעבען, נישט קוקענדיג אויף קיינע טעאָריעס. אין אַ קורצער צייט אַרום (דעם 21-טען פעברואַר 1677) איז דער גרויסער פילאָזאָף איינזאַם געשטאָרבען. יודען האָבען זיך שטאַרק נישט געשראָקען פאַר שפינאָזאַ'ס מיינונגען וועגען יודענטום, און חאָטש אין יענער צייט זענען יודען געווען רייך אין גייסטיגע קרעפטען, דאָך האָבען זיך געפונען ווינציג, וואָס זענען אַרויסגעטרעטען מיט פראָבעס צוצושטערען שפינאָזאַ'ס פילאָזאָפישען סיסטעם, ווייל מען האָט נישט געזעהען אין איהם קיין סכנה פאַר'ן יודענטום. אָבער עס איז פיעל צום בעדויערן, וואָס אַזאַ גייסטיגער אוצר, ווי שפינאָזאַס אידעען, האָבען נישט געפונען פאַר זיך קיין באָדען אין יודענטום גופא און געמוזט איבערגעהן צו אַ פרעמדער קולטור. שפינאָזאַ מיט זיין גרויסער גייסטיגער עשירות זענען אויף אייביג געבליבען אויסגעשלאָסען פון דער יודישער וועלט!

די וועגען אין יודענטום זענען זיך פונאַנדערגעגאַנגען. דיזעלבע יודישע קולטור, וואָס האָט פון זיך אַרויסגעגעבען אַזאַ פרייען דענקער, ווי שפינאָזאַ, האָט אין דערזעלבער צייט אַרויסגעגעבען פון זיך אַזאַ מיסטיקער, ווי שבתי צבי. נאָר וועהרענד די דעמאָלטיגע יודישע וועלט איז נישט געווען צוגעפאַסט פאַר די פרייזיניגע געדאַנקען פון שפינאָזאַ און ער איז דעריבער אַרויסגעוואָרפען געוואָרען פון יודענטום, וואָס האָט איהם נישט געקענט איינשלינגען אין זיך, — האָט שבתי צבי

געפונען פאַר זיך אַ גינסטיגען באָדען און אַרויסגערופען אַזאַ שטאַרקע משיח־בעוועגונג, וואָס האָט צו זיך קיין גלייכען נישט געהאַט אין דער יודישער געשיכטע פון בר־כוכבא אָן.

דאָס לעבען פון יודען אין דער טערקישער מלוכה, דאָס געבורטס־לאַנד פון שבתי צבי, איז צו יענער צייט געווען פערשטיינערט און פערגליווערט, ווי אַ שטעהענדיגער טייך. די אַמאָל בעוועגליכע לעבעדיגע ספרדים, וואָס זענען זיך אַנגעלאָפען קיין טערקיי נאָך די רדיפות אין שפּאַניען און פּאָרטוגאַל, זענען דאָרט פערגליווערט געוואָרען און פערלוירען זייער בעוועגליכקייט. דער טערקישער רעזשים פון ווילקיר און דעספּאָטיזם האָט נישט געקענט דערלאָזען קיין פרייע קולטורעלע אָדער עקאָנאָמישע טעטיגקייט, ווייל כדי די בעפעלקערונג זאָל קענען פריי בעוועגען זיך און ענטוויקלען אַ זעלבסטשטענדיגע טעטיגקייט, איז פריהער פון אַלץ נויטיג, אַז עס זאָל עקזיסטירען פרייהייט פון פערזאָן און פערמעגען. אין טערקיי דאַגעגען איז יעדע פּראָווינץ געווען אונטערגעוואָרפען דער אונבעגרענצטער מאַכט פון פּאַשאַ, וועלכער האָט געקענט טאָן מיט דער בעפעלקערונג אַלץ, וואָס זיין האַרץ גלוסט. עס זענען געווען פאַקטען, ווען די פּאַשאַ'ס האָבען אָפען געראַבעוועט ביי זייערע אונטערטאַנען און די העכערע מאַכט האָט געקוקט און אפילו נישט פּראָטעסטירט. אַזוי, למשל, האָט איינער איבן־פאַרוך אָבגעקויפט פאַר געלד די שטעל פון אַ פּאַשאַ אין ירושלים. וועלענדיג אָבנעהמען זיינע קאָסטען נאָך מיט ריוח, האָט דער פּאַשאַ אַרויפגעלעגט אַ גרויסע קאָנטריבוציע אויף די ירושלים'ער יודען און פלעגט אויפמאָהנען דאָס געלד דורך אכזריות'דיגע מיטלען: ער פלעגט אַרעסטירען די אָנגעזעהענסטע יודען, זיי האַלטען אין תפיסה, פּייניגען זאָגאַר, ביז מען האָט איהם נישט בעצאָהלט דאָס געלד. די פערמעגליכע יודען זענען ענטלאָפען אין די בערג און אין די הויהלען, נאָר די אָרימע האָבען געמוזט פערבלייבען. מען האָט געפרובט זיך בעקלאָגען פאַר דער העכערער מאַכט און מען האָט גע'פּועל'ט, אַז מען זאָל שיקען קיין ירושלים אַ קאַדי (ריכטער), אָבער יענער האָט בעסער זיך געטיילט מיט'ן פּאַשאַ, איידער זיך אָננעהמען פאַר די בערויבטע. ערשט אין צוויי יאָהר אַרום איז איבן־פאַרוך אָבגעזאָגט געוואָרען פון דער שטעל, נאָר פאַר דער צייט האָט ער שוין בעוויזען אָנצוראַבעווען איבער גענוג, אַזוי אַז פון די אָרימע יודען איז שוין נישט געווען מעהר וואָס צו נעהמען.

אין אזא לאנד האט זיך ניט געקענט ענטוויקלען קיין פרייע
עקאנאמישע טעטיגקייט. דאס רוב יודען זענען געווען זעהר ארים און
געלעבט בלויז פון נדבות. קיין פאלעסטינא איז מען געקומען נאר
פאסטען און גאט בעטען, אן דער וועלט האט מען פערגעסען און די
מיסטישע קבלה האט דארט געלאזען טיעפע ווארצלען. פיעל מקובלים
פלעגען ארויספאהרען איבער דער וועלט. קלויבען נדבות פאר די
ארימע אין פאלעסטינא און אומעטום פערשפרייטען די דונקלע אידעען
פון אר״ים שול. די ספרדים אין טערקיי האבען זיך צוגעוועהנט צום
געדאנק, אז די נביאות פון פיעל יודישע געלעהרטע, אנהויבענדיג פון
אברבנאל, וועגען משיח-קומען, מוז ערפילט ווערן, און אז די
מקובלים מיט זייערע תפלות און תקונים דערנעהנטערען דעם מאמענט
פון דער גאולה. מען האט נעפרובט בעשטימען דאס יאהר פון דער
גאולה. עס האט געהערשט די מיינונג, אז דער אנהויב פון משיח'ס-
צייטען קומט אוים אין ת״ח (1648), לויט א געוויסען רמז אין „זהר״.
אזעלכע טונקעלע האפנונגען האבען פיעל געווירקט אויף די ענטוזיא-
סטישע נאטורען און אט האט זיך געפונען א מענש, וואס האט אליין
געגלויבט און אנדערע איינגעגלויבט אין זיך, אז דאס איז דער, וועל-
מען עס איז בעשערט צו זיין דער אויסלייזער פון יודישען פאלק.

שבתי צבי איז געבוירען געווארען אין סמירנא, אין יאהר
1626 אום תשעה באב. סמירנא איז דעמאלט געווען איינער פון די
האנדעלס-צענטרען אין טערקיי. די שטאדט איז בעזונדערס אויפגע-
לעבט געווארען אין 1640-ער יאהרען, ווען איינינע גרויסע פירמעס
האבען צוליעב דער דעמאלטיגער מלחמה צווישען טערקיי און ווענע-
דיג זיך איבערגעטראגען פון קאנסטאנטינאפאל קיין סמירנא. דעמאלט
זענען פיעל אין א קורצע צייט רייך געווארען, און צווישען זיי איז
אויך געווען דער פאטער פון שבתי-צבי, מרדכי, וועלכער איז פרי-
הער געווען א ארימער הענדלער. שבתי צבי האט נאך אין די יונגע
יאהרען אויסגעזעהען צו זיין א אונגעוועהנליכער מענש. ער האט אהן
איבעריגע מיה אויסגעלערנט דעם קורס פון תלמוד און קבלה. זיין
רבי אין תלמוד איז געווען דער בעוואוסטער סמירנער חכם ר׳ יוסף
אישקפה, און אין קבלה האט שבתי צבי זיך געהאלטען אן סיסטעם
פון בעריהמטען אר״י. נאך אין די קינדער-יאהרען האט ער ארויסגע-
וויזען א גרויסע נויגונג צו איינזאמקייט, פלעגט זיך האלטען אבגעזונדערט
פון מענשען און אפט זיך באדען אין ים, פון וואס זיין קערפער, ווי

עס שײַנט, האָט דערנאָך אַזוי געשמעקט, אַז זײַנע אָנהענגער האָבען דאָס אָנגענומען פאַר אַ סימן פון געטליכקײַט. לויט דעם מנהג צווישען די מזרח־יודען, האָט מען איהם זעהר פריה חתונה געמאַכט מיט זעהר אַ שען מײדעל, נאָר ער האָט אַרויסגעוויזען אַ פעראַכטונג צום לעבען מיט אַ ווײַב און געמוזט זיך גט'ען; מען האָט איהם חתונה געמאַכט אַ צווייט מאָל, אָבער דאָס האָט זיך ווידער געענדיגט מיט אַ גט.

וואָס מעהר דער יונגער שבתי צבי האָט זיך פערטיעפט אין די סודות פון דער קבלה, אַלץ שטאַרקער איז אין איהם געוואָרען דער פערלאַנג צו נעהמען אויף זיך יענע שווערע אויפגאַבע פון סיגופים און תקונים, דורך וועלכע מען קען, לויט דער לעהרע פון די מקובלים, דערנעהענטערן דאָס קומען פון משיח. די מקובלים האָבען געגלויבט, אַז פאַר דער גאולה פון פאָלק מוז פריהער קומען די גאולה פון דער אײגענער נשמה, די אויסלײזונג דאַרף זיך אָנהויבען פון זיך אַלײן: מען דאַרף פריהער בעפרײַען אין זיך די „געטליכע פונקען", אָבריינינגען דאָס הײליגע אין מענשען פון דעם פסולת און דערמיט צוגרײטען אַ באָדען פאַר משיח'ן. צו דעם צוועק האָט שבתי־צבי געפיהרט אַ לעבען פון אַ נזיר, אָפט געפאַסט און יעדען טאָג, סײַ זומער, סײַ ווינטער, זיך גע'טובל'ט אין ים. דורך אַזעלכע מיטלען האָט ער זיך דערפיהרט ביז'ן צושטאַנד פון עקסטאַז, ווען עס ווערט פערשוואונדען די גרעניץ צווישען דער פאַנטאַזיע און דער רעאַלער וועלט, און צײַטענווײַז פלעגט זיך איהם אויסווײַזען, אַז ער האָט שוין דערגרײכט די העכסטע שטופע פון פאָלקאָמענהײַט און אַז ער אַלײן איז שוין מסוגל צו ווערן דער אויסלײזער פון יודישען פאָלק. צו זײַן אײגענעם גלויבען אין זיך איז נאָך צוגעקומען די השפעה פון דער אַרומיגער סביבה. צו צוואַנציג יאָהר איז שבתי־צבי שוין געשטאַנען אין דער שפיץ פון אַ קרײַזעל יונגע מיסטיקער, וואָס האָבען זיך פערטיעפט אין די סודות פון דער קבלה און הײס געגלויבט אין דער נאָענטער גאולה. דער צוואַנציג־יעהריגער שבתי־צבי, מיט זײַן שען בעגײַסטערט געזיכט, שוואַרצע פער־טראַכטע אויגען און שענער שטים, האָט געמוזט בעצויבערן אַלע זײַנע נאָהענטע און דאָס האָט אויך געווירקט אויף איהם גופא: ער האָט אָנגעהויבען אַלץ מעהר גלויבען אין זיך.

ווען עס איז אָנגעקומען דאָס יאָהר 1648, ווען עס האָט זיך גע־דאַרפט, לויט דעם „זהר", אָנהויבען די גאולה, האָט שבתי־צבי'ן זיך אויסגעוויזען, אַז יעצט טאָר ער מעהר נישט וואַרטען און אַז עס איז

געקומען די צייט צו ענטפּלעקען זיך פאר א גרעסערען קרייז מענשען. ער האט אנגעהויבען אפענער און דרייסטער צו רעדען וועגען די חלומות, וואס ער זעהט ביינאכט, וועגען די ענטדעקונגען, וואס מען מאכט איהם פון אויבען און וועגען זיין גרויסער מיסיע אויסצולייזען דאס פאלק. איינמאל האט ער עפענטליך ארויסגערעדט דעם שם המפורש (יהוה), וואס איז געווען ערלויבט נאר דעם כהן־גדול בשעת דער יום־כפור'דיגער עבודה אין בית־המקדש, און די דאזיגע דעמאנסטראציע האט געזאלט בעוויזען, אז דער מאמענט פון דער גאולה, ווען דער בית־המקדש וועט ווידער אויפגעבויט ווערן, איז שוין נאהענט. די סמירנער רבנים מיט ר' יוסף אישקפה אין דער שפּיץ האבען זיך דערשראקען פאר דעם דאזיגען דרייסטען שריט פון שבתי־צבי מיט זיינע אנהענגער און האבען איהם און זיינע אנהענגער ארייגעלעגט אין חרם. זיי האבען געמוזט פערלאזען די שטאדט און וואנדערן, און ס'האט געמיינט, אז דערמיט האט מען אונטערדריקט די גאנצע בעוועגונג; עס האט זיך אבער ארויסגעוויזען, אז דאס פייער האט בלויז זיך פונאנדערגעפלאקערט און איז געווארען נאך געפעהרליכער. וואנדערענדיג האט שבתי־צבי געפיהרט א אגיטאציע אין אלע יודישע שטעדט; די רדיפות אויף איהם האבען נאך פערשטארקט די אמונה אין איהם צווישען זיינע אנהענגער און בלויז איז פון דעם קליינעם הייפעל מיסטיקער געווארען א מעכטיגע פאלקס־בעוועגונג, וואס האט אויפגערודערט נישט בלויז טערקיי, נאר אויך אנדערע לענדער.

אין סאלאניקי און אין קאנסטאנטינאפאל האט שבתי־צבי געפונען נייע אנהענגער. עס האבען נאך געפעהלט אפאסטאלען, וואס זאלען פערשפּרייטען זיין נאמען איבער דער וועלט און בעשאפען די נויטיגע אטמאספערע, און אזא מענש האט זיך געפונען. דאס איז געווען אברהם היכיני, א בערימטער דרשן, א מענש מיט א גרויסען איינפלוס אויף די פאלקס־מאסען. עס איז שווער צו זאגען, צי אברהם היכיני איז געווען פשוט א גייסטיג־קראנקער מענש אדער א שווינדלער, נאר ער האט אבגעטאן א זאך, וואס האט געהאט א גרויסע ווירקונג אויף די פינסטערע מאסען, וועלכע זענען געווען איינגעגלויבט אין שבתי־צבי. ער האט ערגעץ בעקומען א אלטען געהיימניספולען כתב־יד, אין וועלכען עס זענען צווישען אנדערעס געווען פאלגענדע נבואה־ווערטער: „איך, אברהם, וואס האט פערבראכט 40 יאהר אין איינזאמקייט... איך האב געפרעגט, ווען עס וועט קומען דער וואונדערליכער

קץ, און אַט איז דער ענטפער פון מיין פריינד: אין 1626 וועט געבוירען ווערן אַ זוהן ביי מרדכי-צבי און מען וועט איהם אַ נאָמען געבען שבתי-צבי. ער וועט איינגעהמען דעם גרויסען קראָקאָדיל, דערשטיקען די שלאַנג און ער איז עס דער אמת'ער משיח"... די דאָזיגע געהיימניספולע נבואה האָט געווירקט אויף שבתי-צבי אַליין, וואָס איז געוואָרען אַלץ דרייסטער און אָנגעהויבען אַלץ מעהר גלויבען אין זיך. אין סאַלאָניקי האָט ער פאַר זיינע אָנהענגער געמאַכט אַ גרויסע סעודה, געהייסען זיך ברענגען אַ ספר-תורה, און ערקלערט, אַז ער פייערט איצט זיין חתונה מיט דער תורה, די טאָכטער פון גאָט. דאָס האָט זעהר אויפגעבראַכט די סאַלאָניקער רבנים, וועלכע האָבען איהם אויך פון דאָרטען פערטריבען.

נאָך לאַנגע וואַנדערונגען איז שבתי-צבי געקומען קיין פאַלעסטינאַ. דאָרט איז פון שטענדיג די מיסטישע שטימונג געווען שטאַרקער, ווי אומעטום, דאָרט איז די אמונה אין דער גאולה געווען פעסטער און שבתי-צבי האָט פערשטאַנען, אַז דאָרט איז דער באָדען גינסטיגער פאַר זיין מיסיע. ער האָט אָנגעהויבען זיך מעהר אָנשטרענגען, מאַכען אַסקעטישע איבונגען, האָט אָפט פערבראַכט די צייט אויף די קברים פון די בעריהמטע יודישע מענער און דאָרט הויך געוויינט און מיט זיין שענער שטים געזונגען מיסטישע הימנען אין די לבנה-נעכט. געהענדיג איבער די גאַסען פלעגט שבתי-צבי טיילען מתנות די קינדער און איז דערמיט געוואָרען נאָך פאָפולערער. אין גיכען האָט זיך געמאַכט אַ מעשה, צוליעב וועלכער ער האָט נאָך מעהר נושא חן געווען ביי די ירושלימער איינוואוינער. אין יענער צייט איז די ירושלימער קהילה, וואָס האָט געלעבט זויפ'ן חשבון פון די נדבות, וועלכע מען האָט אַהין צוגעשיקט פון אייראָפּאַ, זעהר פעראָרימט געוואָרען, וויל צוליעב דער 30-יעהריגער מלחמה פון דייטשלאַנד און דעם קאָזאַקען-אויפשטאַנד אין פוילען, זענען די יודען פון יענע לענדער אַליין אָרים געוואָרען און נישט געקענט שיקען קיין נדבות. צום אומגליק האָט דער טערקישער פאַשאַ נאָך אַרויפגעלעגט אויף די ירושלימער יודען גרויסע שטייערן, וועלכע זיי זענען נישט אימשטאַנד געווען צו בעצאָהלען, און דער פאַשאַ האָט זיי געסטראַשעט מיט שווערע שטראָפען. דאַן איז שבתי-צבי אוועק קיין קאַהירא, וואו עס האָט געוואוינט איינער פון זיינע אָנהענגער, דער רייכער יוד רפאל יוסף צעלעבי, אַ אָבקויפער פון די מלוכה-שטייערן, און ביי איהם געבעטען קומען צו הילף די יודען פון דער הייליגער שטאָדט ירושלים. דער מילדער פילאַנטראָפ

צעלעבי האט אריינגעטראגען די גאנצע סומע געלד, וואס דער פאשא האט געפאדערט פון דער ירושלימער געמיינדע, און די ירושלימער יודען האבען געבענשט שבתי=צבי, אלס זייער אויסלעזער פון אומגליק.

אויך אין עגיפטען איז פארגעקומען א געשיכטע, וואס האט פערפעסטיגט אין די אנהענגער פון שבתי=צבי די אמונה אין זיין געטליכער מיסיע. וואוינענדיג אין קאירא האט שבתי=צבי זיך דערוואוסט וועגען דער וואונדערבארער געשיכטע פון א יודיש מעדעל, שרה, א געבוירענע אין פוילען. בעת דעם קאזאקען=אויפשטאנד אין פוילען, ווען שרה איז נאך זעקס יאהר אלט געוועזען, האט מען זי ארויסגעכאפט פון פאטער'ס הויז און אוועקגעפיהרט אין א מאנאסטיר, וואו מען האט זי ערצויגען אין דעם קריסטליכען גלויבען. דארט האט זי אבגעלעבט צעהן יאהר און איינמאל ביינאכט האט זיך איהר איינגעגעבען צו ענטלויפען. מען האט זי געפונען א האלב=נאקעטע אויפ'ן יודישען בית=עולם און זי האט דערצעהלט, אז איהר פאטער איז צו איהר געקומען אין חלום און מיט געוואלט ארויסגעשטופט פון מאנאסטיר. די יודען האבען מורא געהאט צו האלטען זי ביי זיך און מען האט זי אבגעשיקט קיין אמסטערדאם, כדי זי זאל דארט קענען פריי זיך אומקעהרען צום יודענטום. פון אמסטערדאם איז זי דורך דייטשלאנד אבגעפאהרען קיין ליווארנא. דאס לאנגיעהריגע לעבען אין מאנאסטיר, דאס ארומוואנדערן איבער דער וועלט און די צרות פון די קינדער=יאהרען האבען ארויפגעלעגט זייער שטעמפעל אויף דעם יונגען מעדעל, וואס איז געווארען העכסט נערוועז, עקזאלטירט און אומעטום פלעגט זי זאגען, אז איהר שטעהט פאר חתונה צו האבען מיט משיח'ען. די ערצעהלונגען וועגען דעם מערקווירדיגען מעדעל זענען דערגאנגען אויך צו שבתי=צבי, און ער האט ערקלערט, אז פון אויבען איז אויך איהם אנגעצייכענט געווארען חתונה צו האבען מיט דער שרה. עס זענען אוועק שלוחים קיין ליווארנא, מען האט גע= בראכט דאס מעדעל שרה קיין קאירא, אין הויז פון מאנאט צעלעבי, וואו עס איז פייערליך געמאכט געווארען די חתונה מיט דעם קינפטיגען משיח. עס האבען זיך פערשפרייט קלאנגען, אז אין ליווארנא האט שרה געפיהרט א אויסגעלאסענעם לעבען. ווען מען האט וועגען דעם דער= צעהלט שבתי=צבי, האט ער געענטפערט: „דעם נביא הושע האט אויך גאט געהייסען חתונה האבען מיט א אויסגעלאסענער פרוי".

פון קאירא איז שבתי=צבי ווידער אבגעפאהרען קיין ארץ= ישראל שוין אין דער בעגלייטונג פון א גרויסער מחנה אנהענגער. די

עקזאלטירטע און מיסטיש-אויסגעלאסענע שרה האט מיט איהר שענהייט נאך פערגרעסערט די צאהל אנהענגער פון שבתי-צבי. זיינע תלמידים פלעגען זאגען, אז ער האט זיך צו איהר נישט צוגעריהרט, פונקט ווי ער האט נישט געלעבט מיט זיינע ערשטע צוויי פרויען, נאר א פאקט איז, אז שרה פלעגט פיהרען א אויסגעלאסען לעבען פון ווילדע טענץ און מיסטישע שפילערייען און דערמיט צוגעצויגען פיעל יודישע יונגע לייט, וואס האבען אין דער געטליכקייט פון שבתי-צבי נישט געגלויבט.

אין דער שטאדט עזה האט שבתי-צבי בעקומען א נייעם וויכטיגען אנהענגער, דעם יונגען נתן אשכנזי, וועלכער האט שפעטער געשפיעלט א גרויסע ראליע אין דער בעוועגו... ער האט זיך ערקלערט אלס נביא פון משיח און דערצעהלט, אז אין שבועות 1665 האט ער געהערט א בת-קול: „פון היינט אן ביז איבער א יאהר מיט איניגע חדשים וועט קומען משיח בן-דוד". מיט אמאל איז דער יונגער און שטילער נתן געווארען א דרייסטער און ענטוזיאסטישער טוער. ער האט פונאנדער-געשיקט אין אלע יודישע שטעדט, וואו שבתי-צבי האט געהאט אנהענגער, אזא צירקוליאר: „אונזער משיח שבתי-צבי... וועט אראבנעהמען די קייזערליכע קרוין פון קאפ פון טערקישען סולטאן און ארויפלעגען אויף זיין קאפ, און דער סולטאן וועט איהם נאכגעהן ווי א עבד כנעני, וויל איהם, שבתי-צבי, געהערט די מאכט. דערנאך וועט אונזער משיח פערשוואונדען ווערן פון די אויגען פון ישראל און קיינער וועט נישט וויסען, צי ער לעבט, צי ער איז געשטארבען; ער אבער וועט אוועק אין יענער זייט פון טייך סמבטיון, דורך וועלכען, ווי עס איז בעוואוסט, עס איז נאך נישט דורכגעגאנגען קיין מענש אויף דער וועלט, וויל א גאנצע וואך שטראמט ער געשווינד אוןווארפט ארויס שטיינער, און נאר אום שבת רוהט ער... פון דארטען וועט אונזער משיח, רייטענדיג, אבפאהרען צוזאמען מיט משה רבינו און אלע יודען קיין ירושלים... אויפ'ן וועג וועט נעגען זיי ארויסטרעטען דאס חיל פון גוג און מגוג, נאר שבתי-צבי וועט קעמפפען מיט זיי. נישט דורך שפיזען און שווערדען, נאר מיט זיין אטעם וועט ער הרג'נען די מערדער און זיי אראבנידערן צו דער ערד. ווען אונזער משיח מיט משה רבינו וועלען אנקומען קיין ירושלים, וועט גאט אראבלאזען פון הימעל א בית-המקדש פון גאלד און טייערע שטיינער, וואס וועלען בעלויכטען די גאנצע שטאדט. דערנאך וועט ער ברענגען קרבנות... שפעטער וועט זיך אנהויבען תחית-המתים".

די ירושלימער יודען האט גוט פערדראסען די אויפפיהרונג פון שבתי צבי און זיי האבען געזוכט מיטלען צו מאכען א סוף פון דער גאנצער בעוועגונג. דער רב ר' יעקב חאגיז און זיין בית־דין האבען איהם מתרה געווען, אז זיי וועלען איהם אריינלעגען אין חרם, נאר שבתי צבי האט זיך נישט וויסענדיג געמאכט, ווייל ער האט גוט געוואוסט, אז כמעט אלע ירושלימער יודען זענען זיינע אנהענגער. אפילו ר' משה גאלאנטי אליין, דער איידים פון ר'יעקב חאגיז, האט געגלויבט, אז אויב שבתי צבי איז נישט דער משיח, איז ער יעדענפאלס א געטליכער מענש. די רבנים האבען אבער אויסגערופען אין אלע שוהלען, אז שבתי צבי איז א רשע און איז חייב מיתה. שבתי צבי האט פערשטאנען, אז נישט אזוי לייכט וועט זיך איהם איינגעבען פטור צו ווערן פון די רדיפות פון די רבנים. און ער האט דעריבער מרמז געווען זיין „נביא", נתן, אז ער זאל אנהויבען זאגען נביאות וועגען דעם, וואס די אמאליגע קדושה פון ירושלים האט זיך אבגעטאן פון איהר און איצט איז די שטאדט עזה הייליגער פון ירושלים. צוזאמען דערמיט האט שבתי צבי מיט זיינע תלמידים זיך אריבערגעקליבען קיין סמירנא, די געבורטס־שטאדט פון משיח, וואו זיי האבען געהאפט צו געפינען פאר זיך א גינסטיגערען בא־ען.

פאר זיין פערלאזען ירושלים האט שבתי צבי פונאנדערגעשיקט דעלעגאטען אין פיעל יודישע שטעדט, וואו זיי האבען געפיהרט א פראפאגאנדע און ערווארבען נייע אנהענגער פון ערווארטעטען משיח. אין סמירנא אליין איז ער אנגענומען געווארען מיט גרויס כבוד. דארט האט מען שוין לאנג געהאט פערגעסען דעם חרם, אין וועלכען מען האט איהם אריינגעלעגט מיט עטליכע יאהר צוריק. דארט האט ער געפונען א נייעם וויכטיגען אנהענגער, ר' שמואל פרימא, א געשיקטער און קלוגער מענש, וואס איז געווארען דער סעקרעטאר פון שבתי צבי. פרימא איז אפשר געווען דער איינציגער קלארער און ניכטערער מענש צווישען די אלע ענטוזיאסטישע משוגעים, וואס האבען ארומגערינגעלט שבתי צבי און באמת געגלויבט אין איהם. פרימא איז בעוואוסטזיניג געגאנגען צו זיין צוועק, האט געוואוסט ווי אויסצונוצען דעם „משיח" פאר זיינע פערזענליכע אינטערעסען, און פון דער צווייטער זייט האט אויך שבתי צבי געהאט פון איהם פיעל נוצען, ווייל פרימא האט געוואוסט, ווי אזוי צוצוגעבען דער מינדסטער זאך א פייער־

ליבּען חאַראַקטער און זי אַזויערנאָך צו מאַכען פאַר אַ גרויס, ווילכטיג געשעהעניש.

שבתי צבי האָט די ערשטע צייט זיך געפיהרט מיט טאַקט און אַלײן בעפוילען זיינע מענשען, אַז זיי זאָלען פאָרלויפיג נישט רעדען וועגען איהם אַלס משיח. די בעוועגונג איז זיך אָבער געגאַנגען מיט איהר אייגענעם וועג, אפשר געגען ווילען פון שבתי צבי אַלײן, און דעם 10־טען סעפּטעמבער 1665, אום ראש השנה, איז דאָס געשעהן: ווען שבתי צבי איז געקומען אין שוהל אַריין, האָט מען פון עולם, אין מיטען שופר־בלאָזען, איהם פּראָקלאַמירט אַלס משיח און אָנגעהויבען אויסשרייען: זאָל לעבען אונזער מלך! זאָל לעבען אונזער משיח!

פון דעמאָלט אָן האָבען זיך אין סמירנאַ אָנגעהויבען שטורמישע הכנות צו דעם קומען פון משיח. עפּעס אַ מין שגעון האָט ארומגעחאַפּט אַלעמען, אַלט און יונג, מענער און פרויען; עס האָט זיך ענטוויקעלט די עפּילעפּסיע, מענשען פלעגען געהן אין גאַס, פלוצלינג אַנידערפאַלען צו דער ערד און אָנהויבען נביאות זאָגען וועגען משיח'ן. אַלע האָבען זיך אָנגעהויבען גרייטען צום טאָג פון דער גאולה; די סוחרים האָבען פערלאָזען זייערע געשעפטען, די אַרבּייטער זייער אַרבּייט, און אַלע האָבען פיעל געפאַסט, געפּייניגט זיך און תשובה געטאָן. עס זענען געוועזען אַזעלכע, וואָס פלעגען פאַסטען אַ גאַנצע וואָך און די נאַכט נאָכדעם פערברענגען אין „תיקונים", זאָגען חצות און טובל'ען זיך אין ים. פון דער צווייטער זייט האָבען אייניגע פערבראַכט די טעג אין אויסגעלאַסענקייט, געזונגען לידער און זיך פרעהליך געמאַכט. נישט זעלטען פלעגט מען זעהן איבער די גאַסען דעם משיח אַלײן, וואָס איז געגאַנגען אין דער שפּיץ פון אַ גרויסער מחנה, און דער פאָר האָט געזונגען פסוקים פון תהלים.

אין דער גרויסער משיח־התלהבות פלעגען זיך אויך אָבטאָן מיאוסע מעשים. די פרוי פון שבתי צבי, די פער־חלום'טע און אונבעוואוסטזיניג־אויסגעלאַסענע שרה, האָט נישט איבעריג געהיט די גרעניצען פון צניעות און מענער מיט פרויען פלעגען זיך פערזאַמלען און זינגען און טאַנצען ביז צו שגעון. די אייניציגע ניכטערע מענשען, וואָס האָבען געפּרובט פּראָטעסטירען געגען דער ווילדער שמחה, האָבען טייער בעצאָהלט דערפאַר. זעהר מיאוס איז זיך בעגאַנגען דער בעוואוסטער רב ר' חיים בנבנשתי, איינער פון די גרעסטע תלמודיסטען פון יענעם דור. ער האָט נישט פּראָטעסטירט, ווען די

שבתי-צבי'ניקעס האבען בעזייטיגט פון דער שטעל און געצוואונגען צו ענטלויפען דעם רב ר' אהרן לפפא, וואס האט פראטעסטירט געגען די משיח-וואקחאנאליעס; ר' חיים האט נאך אליין פערנומען די שטעל פון אבגעזאגטען רב און איז דערנאך געווארען א הייסער מאמין פון שבתי צבי. איינער א גרויסער פילאנטראפ, חיים פיניא, האט גע-פרובט צווייפלען אין דער היייליגקייט פון שבתי צבי, נאר דער המון האט איהם בעלאגערט אין שוהל און איהם שיער נישט דער'הרג'עט. איהם האט זיך איינגעגעבען צו ענטלויפען, נאר ווען ער איז אהיים געקומען, האט ער געטראפען זיינע אייגענע טעכטער ליגען אהן בעוואוסטזיין אויף דער ערד און זאגען נביאות וועגען משיח שבתי צבי. דער פאטער האט געמוזט ארויפנעהמען אויף זיך די מאסקע פון א מאמין, און ווען דער עולם האט זיך דערוואוסט, אז דער אנגעזעהענער ר' חיים פינייא איז צוגעשטאנען צו די תלמידים פון שבתי צבי, איז די שמחה נאך גרעסער געווארען.

די געשעהענישען אין סמירנא זענען אין גיכען בעוואוסט געווא-רען אין אלע יודישע שטעדט. פון די יודישע קהלות אין קליין-אזיען פלעגען קומען קיין סמירנא פיעל מענשען, וואס האבען אליין געוואלט זעהן דעם משיח, און קומענדיג אהין, זענען זיי אליין געווארען אנ-הענגער פון שבתי צבי. דער סעקרעטאר פרימא האט פונאנדערגע-שיקט איבער די יודישע שטעדט מאניפעסטען מיט גוטע בשורות וועגען משיח; דער „נביא” נתן פון עזה און אנדערע אפאסטאלען האבען בעצויבערט די נאאיווע צוהערער דורך מעשות וועגען די נסים ונפלאות, וואס דער „משיח” האט בעוויזען; אפילו קריסטען האבען זיך פער-אינטערעסירט מיט דער משיח-בעוועגונג. די פארשטעהער פון די איי-ראפעאישע מלוכות, די אגענטען פון די גרויסע האנדעלס-פירמעס אין האלאנד און ענגלאנד האבען שריפטליך מודיע געווען וועגען די גע-שעהענישען אין סמירנא. אויף די בערזען אין איירפא האט מען גע-שמועסט וועגען שבתי צבי, ווי וועגען א וויכטיג געשעהעניש, און מיט אונגעדולד ערווארטעט די ידיעות פון סמירנא. דאס האט, נאטיר-ליך, געווירקט אויף די יודען אין איירפא. די זיסע האפנונג, אז עס איז שוין געקומען א סוף צו די יודישע צרות, האט נישט ווילענדיג פערחאפט אלע יודישע הערצער; אומעטום האבען זיך איבערגע'חזר'ט דיזעלבע ערשיינונגען, וואס אין סמירנא: מען האט פיעל געפאסט, געפייניגט זיך, תשובה געטאן און נביאות געזאגט. אין קאנסטאנטינא-

פאַל האָט אײַנער אַ אַלטער יוד, אַ מקובל, פּלוצלינג אָנגעהויבען נביאות זאָגען, אַז שבתי צבי איז דער יודישער משיח, און ער פלעגט פאַלען אויף דער ערד אַ פער׳חלש׳טער, זינגען ווי אַ קינד און טאַנצען ביז משוגעת. אפילו אויף דער אינזעל עלבאַ אין איטאַליען האָט זיך געפונען אַ יוד אַ שנײַדער, וואָס האָט בעקומען עפּילעפּסיע און נביאות געזאָגט אויף שבתי צבי. אַזעלכע ערשײַנונגען פלעגען פאָרקומען אויך אין אַנדערע ערטער. נישט בלויז די פאָלקס-מאַסען האָבען געגלויבט אין משיח׳ן, נאָר אפילו די רבנים און די געבילדעטע לײַט. די משיח-בעוועגונג איז געוואָרען אַ מין עפּידעמיע, וואָס האָט זיך געשווינד פערשפּרײַט איבער אַלע יודישע שטעדט. עס איז נישט געווען, ווער עס זאָל אָבקיהלען די צוהיצטע מוחות, ווער עס זאָל צושטרײַען די געדיכטע וואָלקענס. אין אַזאַ צײַט וואָלט נאָר אַזאַ מענש ווי שפּינאָזאַ, מיט זײַן קלאָרען שכל און געניאַלער רוהיגקײַט, געקענט פערשפּרײַטען אַ שײַן אויף דער מיסטישער בעוועגונג און אַרויסרופען אין יודענטום אַ נײַע בעוועגונג, אַ ראַציאָנאַלע און פרײַזיניגע; שפּינאָזאַ האָט שוין אָבער דעמאָלט זיך געהאַט אָבגעקעהרט פון אַלע יודישע אינטערעסען און האָט געקוקט אויף דער משיח-בעוועגונג, ווי אויף אַ נאַרישקײַט, וואָס ס׳לוינט נישט וועגען דעם צו רעדען.

די ערשטע ידיעות וועגען דעם, וואָס עס טוט זיך אין סמירנאַ, זענען אָנגעקומען קײַן אײַראָפּאַ אין פריהלינג 1665. די האַנדעלס-שיפען, וואָס זענען געגאַנגען פון טערקײַ, האָבען געבראַכט די ידיעות וועגען דער משיח-בעוועגונג צוערשט אין די אײַראָפּעאישע פּאָרט-שטעדט — האַמבורג, אַמסטערדאַם, ווענעדיג און ליוואָרנאָ. די דאָזיגע שטעדט זענען טאַקע געוואָרען אַ נעסט פאַר דער שבתי-צבי-בעוועגונג. די בריעף פון סעקרעטאַר שמואל פּרימאָ, די צירקולאַרען פון „נביא" נתן העזתי, די ערצעהלונגען פון די אָנגעקומענע יודען און קריסטען וועגען דעם, וואָס עס קומט פאָר אין סמירנאַ, — דאָס אַלץ האָט אויפגערודערט די מוחות און געריצט די פאַנטאַזיע. אײַנע אַ יודישע פרוי אין האַמבורג פון יענער צײַט, גליקעל האַמעלן, שרײַבט אין איהרע מעמואַרען: „עס איז אונמעגליך צו בעשרײַבען די שמחה, וואָס האָט אונז אַלע אַרומגעכאַפּט, ווען עס זענען אָנגעקומען בריעף פון טערקײַ. דעם גרעסטען טײל בריעף האָבען בעקומען די ספרדים און די אַלע פלעגט מען ברענגען אין שוהל אַרײַן און לײענען אויפ׳ן קול. אַהין פלעגען אויך קומען די אשכנזים. די יונגע ספרדים פלעגען זיך אָנטאָן אין

זייערע בעסטע קליידער און יעדער פון זיי האט זיך ארומגעגארטעלט מיט א ברייטען גארטעל פון גרינעם זייד, ענהליך אויף דעם גארטעל פון שבתי צבי. זיי פלעגען געהן מיט מוזיק און טענץ איבער די גאסען און האבען זיך געפרעהט, ווי אמאל בעת דער שמחה פון בית־השואבה, לעזענדיג די אנגעקומענע בריעף. איינינע האבען אויספערקויפט זייער גאנץ פערמעגען, די הייזער און הויפען, און פון טאג אויף טאג ערווארטעט די גאולה. מיין שוועהר, וואס האט געוואוינט אין האמעלן, האט פערקויפט דאס הויז מיט'ן גאנצען פערמעגען און זיך בעזעצט אין האלדעסהיים. ער האט אונז צוגעשיקט קיין האמבורג צוויי קעסטלעך מיט ליינוואנד פון פערשידענע סארטען און אלערליי עסענווארג; דארט איז געוועזען ארבעס, געריכערט פלייש, קאמפאטען פון פלוימען, געטרוקענטע פרוכטען און אנדערע שפייזען, וואס קענען זיך האלטען. דער גוטער מענש האט געמיינט, אז מיר וועלען גלייך פון האמבורג אריבערפאהרען קיין ארץ ישראל״.

אזא אויפרעגונג האט אויך געהערשט אין אמסטערדאם, אין הויפט האנדעלס־צענטר פון די דעמאלטיגען יודען. דארטען פלעגען ארומגעהן פון האנד צו האנד פערשידענע משיח־מאניפעסטען. אין איינעם פון די מאניפעסטען האט נתן העזתי געשריבען קאטעגאריש: „אזוי האט גאט געזאגט: אייער גואל איז געקומען און זיין נאמען איז שבתי־צבי. ער וועט ארויסטרעטען ווי א גבור, ווי א קאמפפס־מענש וועט ער ערוועקען קנאה... איך בעט גאט, אז איהר זאלט זעהן דעם קעניג אין זיין גאנצער פראכט״... אין די שוהלען און אויף די גאסען פלעגען פארקומען מאניפעסטאציעס מיט געזאנג און טענץ. די קריסטען האבען געקוקט און זיך געוואונדערט: זיי האבען אביסעל חוזק געמאכט פון דער בעוועגונג; איינינע פון זיי האבען אבער אויך געגלויבט אין דער נאהענטער אויסלייזונג פון יודען, ובפרט, אז די אייראפעאישע קאנסולען האבען אין זייערע אפיציעלע מעלדונגען בעשטעטיגט פיעל פון דעם, וואס יודען האבען דערצעהלט. פון לאנדאן האט דער דייטשער געלעהרטער אלדענבורג געשריבען זיין פריינד ברוך שפינאזא: „דא רעדען אלע וועגען דער אומקעהרונג פון די יודען, וואס זענען צוזייהט אין גלות שוין העכער צוויי טויזענד יאהר, צוריק אין זייער פאטערלאנד. נישט פיעל גלויבען דא דערין, נאר פיעל ווינשען דאס. איך וויים, אז אויך די אמסטערדאמער יודען האבען דערפון געהערט און זענען זעהר אויפגערעגט דערפון. אויב דאס וועט מקוים ווערן, וועט

דאָס אַרויסרופען אַ איבערקערעניש אין דער גאַנצער וועלט".

די אויפרעגונג האָט דערגרייכט די העכסטע שטופע אין דער ערשטער העלפט פון 1666. אין האַמבורג פלעגט מען אין די שוהלען לייענען לכבוד שבתי=צבי „הנותן תשועה". פון אַמסטערדאַם זענען אַרויסגעפאָהרען קיין פאַלעסטינאַ פאָרשטעהער פון דער יודישער געמיינדע, וועלכע האָבען געוואָלט זיך זעהן מיט שבתי=צבי און מיט איהם צוזאַמען געהן קיין ארץ=ישראל. אויפ'ן וועג האָבען זיי זיך פערהאַלטען אין איטאַליען אויף אַ לאַנגע צייט. די אַמסטערדאַמער געמיינדע האָט דאַן געשיקט צו זיי אַ בריעף מיט אַ ביטע איבערצוגעבען דאָס שבתי=צבי. די שרייבער'ס פון דעם בריעף ווענדען זיך צו שבתי=צבי, ווי צו אַ משיח און קעניג, דריקען איהם אויס זייערע אַלאונטערטעניגסטע געפיהלען און בעטען איהם, ער זאָל זיי לערנען, וואָס צו טאָן. „לערן אונז, אונזער קייזער=הערשער, מיט וואָס פאַר אַ וועג צו געהן און וואָס צו טאָן; צי זאָלען מיר זיך שוין בעוואָפנען און געהן אויף גאָטס=הויז, צו מיר זאָלען וואַרטען אויף גאָטס גנאָד ביז אַלע אונזערע צווייהטע און צושפרייטע וועלען זיך ווידער פערזאַמלען?" דעם דאָזיגען בריעף האָבען אונטערגעשריבען אין נאָמען פון אַ גאַנצער גרופע דער בעוואוסטער רב און ד"ר ר' בנימין מוספיה און נאָך עטליכע פאָרשטעהער. אַ צווייטע גרופע רבנים און פרנסים האָבען נאָך פריהער געשיקט אַ אַלאונטערטעניגסטען אדרעס פאַר שבתי=צבי.

דער איינציגער, וואָס איז אַרויסגעטרעטען געגען דער אַלגעמיינער פערבלענדניש, איז געווען דער לאָנדאָנער רב ר' יעקב ששפורטש, וואָס האָט אַ צייט געוואוינט אין האַמבורג. ער איז געווען איבערצייגט, אַז די גאַנצע בעוועגונג איז אָדער אַ פשוט'ער שווינדעל, אָדער אַ פערבלענדניש, און ער האָט אָהן אויפהער געשריבען בריעף צו די רבנים אין טערקיי און אין אייראָפּאַ, בעטענדיג זיי, אַז זיי זאָלען ראַטעווען דאָס פאָלק פון דער געפעהרליכער בעוועגונג. דערויף האָט ער אָבער בעקומען ענטפערען, וואו די רבנים האָבען געלויבט די געטליכקייט פון שבתי=צבי, אָדער זיך אויסגעדרעהט פון אַ קלאָרער מיינונג. די ערשטע צייט האָט ר' יעקב ששפורטש זיך נישט בעשלאָסען אַרויסצוטרעטען אָפען אין האַמבורג און אין אַמסטערדאַם געגען דער משיח=בעוועגונג, ווייל עס איז גענוג געווען איין אונפאָ״זיכטיג וואָרט, אום צו שטעלען זיך אין אַ סכנה. ער האָט דעריבער געמוזט אָנטאָן אויף זיך אַ מאַסקע, איין אויף די פייערונגען לכבוד שבתי=צבי, הערען די תפילות און

הימנען — און שווייגען. ווען ער האט זיך איינמאל ערלויבט אפען צו פראטעסטירען געגען דעם, וואס די שבתי=צבי'ניקעס האבען מבטל געווען איינינע נאציאנאלע תעניתים, ווי תשעה=באב, האט מען איהם אין שוהל שיער נישט בעלייריגט און די מאסע פלעגט זיך בעציהען צו איהם פיינדליך. ער האט געקענט אראבווארפען פון זיך די מאסקע און אפען פראטעסטירען ערשט שפעטער, ווען שבתי=צבי האט אזוי טרויעריג געענדיגט און פערלאזען די אמונה פון זיינע עלטערן.

אין פיעל שטעדט פלעגען פארקומען מחלוקת און געשלעגען צווישען די גלויבינע און די „אונגלויבינע", וואס זענען געווען אין דער מינדערהייט. אין איינינע ערטער האט מען זיך זאגאר געשלאגען אין די שוהלען און עס זענען געווען פעלען, ווען מען האט די אונגלויבינע געשלאגען ביז טויט. אפילו ווען שבתי=צבי זאל ביזהער נישט געווען אליין גלויבען אין זיין מיסיע, וואלט ער איצט, נאך דעם כבוד, וואס מען האט איהם אנגעטאן פון אלע זייטען, געמוזט אנהויבען גלויבען, אז ער איז באמת געשיקט פון גאט אויסצופיהרען א וויכטיגע מיסיע. יעדען טאג פלעגען צו איהם קומען שלוחים פון פערשידענע שטעדט, וואס האבען איהם געבראכט מתנות און בריעף, אין וועלכע מען האט איהם אויסגעדריקט אונטערטעניגע געפיהלען, ווי — א קייזער און משיח. ווי עס זעהט אויס, האט שבתי=צבי אליין נישט געהאט קיין חלק אין די אלע פייערליכקייטען און אין דער גוזמא'דיגער התפעלות בנוגע צו זיין פערזאן; דאס אלע איז געטאן געווארען אהן זיין בעפעהל, אפשר געגען זיין ווילען, און נאר זיינע „נביאים" און „אפאסטאלען" האבען בעשאפען די אטמאספערע, אין וועלכער שבתי=צבי איז געווארען א„געטליכע פערזאן".

אממערהרסטען האט די משיח=בעוועגונג זיך פערשפרייט אין פוילען. דארט האט זי געפונען פאר זיך טיעפעווארצלען אין פאלק און אין דער פאלקס=שטימונג. נישט קיין בלויזער צופאל איז דאס געווען, וואס פונקט אין דעם יאהר (1648), ווען אין פוילען זענען פארגעקומען די הריגות פון חמעלניצקי, איז שבתי=צבי צום ערשטען מאל ארויסגעטרעטען אין סמירנא. ביידע געשעהענישען האבען געהאט א גרויסען צוזאמענהאנג צווישען זיך. יענע טויזענדע געפאנגענע יודען, וועלכע חמעלניצקים מיטהעלפער, די טאטארען, האבען אוועקגעפיהרט קיין טערקיי, וואו זיי זענען אויסגעלעזט געווארען דורך די טערקישע יודען, האבען מיט זייערע ערצעהלונגען וועגען שרעקליכען חורבן פון יודישען צענטר אין

פוילען געקענט בעשאפען די נויטיגע אטמאָספערע פאר דער משיח-בעוועגונג. עס איז קיין ספק נישט, אז די ערצעהלונגען וועגען דער שרעקליכער קאטאסטראפע אין פוילען האבען שטארק געווירקט אויף דער נשמה פון שבתי-צבי און צוגעגרייט א באָדען פאר דער פראָפאַגאַנדע, וואס ער האט געפיהרט בעת זיינע וואנדערונגען. פון דער צווייטער זייט איז אויך שבתי-צבי געווען בעזונדערס נאהענט דעם צוועהטאָגטען הארץ פון די פוילישע יודען און ווען ער איז בעריהמט געוואָרען איבער דער וועלט און זיין נאָמען האט זיך פערשפרייט אלס אויסלייזער און משיח, האבען זיי, די פוילישע יודען, זיך אָבגערופען דעריוף מיט א בעזונדער התפעלות און מיטגעפיהלט. איינער א מאלאָראסישער שריפטשטעלער פון יענער צייט שרייבט וועגען די פוילישע יודען: „די יודען האבען גע-פייערט א נצחון. איינינגע פון זיי האבען פערלאָזען זייערע הייזער און פערמעגען, נישט געוואָלט טאָן קיין זאך און געזאָגט, אז אָט וועט משיח זיי איבערטראָגען אויף א וואָלקען קיין ירושלים. אנדערע האבען גאנצע טעג געפאסט, נישט געגעבען עסען אפילו די קליינע קינדער און בעת דעם בייזען ווינטער זיך געטובל׳ט אין די טייכען, לייענענדיג עפעס א ניי-פערפאסטע תפילה... אין יענער צייט האבע איינינגע קליינ-מוטיגע און אָרימע קריסטען, הערענדיג די מעשות וועגען פאלשען משיח און זעהענדיג די גרויסע שטאָלצקייט פון די יודען, אנגעהויבען צווייפ-לען אין קריסטוס׳ען".

די האָפנונגען אויף א גיכער אויסלעזונג האבען זיך נאך פער-שטארקט נאָכדעם ווי עס האבען זיך אומגעקעהרט די שלוחים, וואס זע-נען געשיקט געוואָרען צו שבתי צבי פון פוילען. איינער פון די שלוחים איז געווען דער זוהן פון לעמבערגער רב ר׳ דוד הלוי, דער גרעסטער אויטאָריטעט פון יענער צייט, דער קאָמענטאטאָר פון „שולחן ערוך". די דעלעגאטען פון פוילען האבען זיך פאָרגעשטעלט פאר שבתי צבי זומער 1666, ווען ער איז שוין געווען אַרעסטירט (וועגען דעם — ווייטער) און געזעסען אין אבידאָס, ביי קאָנסטאנטינאָפּאָל. זיי זענען ערשטוינט געוואָרען, ווען זיי האבען דערזעהען, אז שבתי צבי איז ארומגערינגעלט פון א גרויסער מחנה יודען פון עטליכע טויזענד מאן, צווישען וועלכע עס האבען זיך געפונען פיעל בעגייסטערטע זקנים, אנגעזעהענע יודען, וואס זענען זיך צונויפגעפאָהרען פון אלע עקען וועלט. שבתי צבי האט איבערגעגעבען די דעלעגאטען פאָלגענדען בריעף צום לעמבערגער רב: „דעם 6-טען טאָג פון דער אויפלעבונג פון מיין

וייסט און נשמה, כ״ב תמוז... איך שיק אַ מתנה דעם מאַן פֿון גלויבען, דעם געעהרטען זקן, מחבר פֿון „טורי זהב״, דוד הלוי, זאָל ער אויף זיין עלטער בליהען מוטיג און פֿריש! אין גיכען וועל איך פֿאַר אייך נקמה נעהמען און אייך טרייסטען ווי אַ מוטער איהר קינד, איך וועל אייך בעצאָהלען הונדערט מאָל גוטס. דער טאָג פֿון נקמה איז אין מיין הארץ, און דאָס יאָהר פֿון מיין אויסלעזונג איז שוין געקומען. אַזוי זאָגט דוד בן ישי, דער אויבערשטער פֿון אַלע קיסרים... גאָט׳ס משיח, דער לייב פֿון די בערג, שבתי צבי״ נ״י. אויסער דעם בריעף האָט שבתי־צבי איבערגעגעבען אַ מתנה דעם אַלטען רב ר׳ דוד הלוי: אַ העמד, וואָס דער רב זאָל אָנטאָן. אין בריעף האָט שבתי אויך געבעטען, מען זאָל איהם צושיקען פֿון פּוילען דעם „נביא״ נחמיה הכהן. דער „משיח״ האָט נישט געוואוסט, אַז דערזעלבער נחמיה הכהן וועט ברענגען אַ אומגליק אויף זיין קאָפּ.

דערוויל האָט זיך דערנעהענטערט דאָס יאָהר פֿון דער גאולה און די שטימונג איז געוואָרען אַלץ געשפּאַנטער און נערוועזער. איינער, וואָס האָט בייגעוואוינט די געשעהנישען פֿון יענער צייט, דערצעהלט וועגען דעם, וואָס איז פֿאָרגעקומען אין האַמבורג אין אָנהויב 1666: „לכבוד שבתי־צבי האָט מען אין די שוהלען געלייענט אַ תפילה, אין אַ פֿאָרם, וואָס פּאַסט פֿאַר אַ קייזער. דאָס פֿאָלק האָט דערביי זיך אויפגעהויבען פֿון די ערטער און מיט יראת הכבוד, ווי פֿאַר דער העכסטער מאַכט, געענטפֿערט „אָמן״ אויף יעדע ברכה; ווער עס האָט נישט געענטפֿערט, האָט ריזיקירט מיט׳ן לעבען. זיי האָבען געוואַרט אויף אַ בעשטימטען טאָג פֿון דער גאולה, לויט דעם בעפֿעהל פֿון קייזער (שבתי) און זיין נביא (נתן). אַמאָל איז דער טערמין בעשטימט געוואָרען אויפ׳ן יאָהר 1672, און אַמאָל אויף די נאָהענטסטע חדשים ניסן אָדער סיון. ערוואַרטענדיג די גאולה, האָבען אַלע פֿלייסיג זיך אָבגעגעבען צו תשובה, תפילה און געוויין, כדי זוכה צו זיין צו דערזעהען די בעפֿרייאונג אָהן חבלי משיח ווייל אַזוי האָט פֿערזיכערט זייער נביא: די גאולה וועט קומען אין גיכען, און דורך תשובה וועט מען פֿערקלענערען די חבלי משיח, און אין דער גאַנצער וועלט איז פֿאָרגעקומען אַ פֿלייסיגע תשובה מיט פּייניגען דעם קערפּער, תעניתים, וואָס האָבען אַמאָל געדויערט אַ גאַנצע וואָך, טבילות אין קאַלט וואַסער און אַנדערע פֿאָרמען פֿון סיגופים (פּייניגען זיך), וואָס דאָס מויל קען נישט אויסרעדען און דער שכל — פֿערשטעהן. דער

נביא פון עזה האָט וועגן דעם אַלץ מודיע געווען. עס איז דערגאַנגען דערצו, אַז פיעל האָט זיך פערוואָלט פאָהרען, כדי אַליין צו זעהן איהם (שבתי־צבי) און ביי איהם זיך דערוויסען וועגען דעם שרש פון זייער נשמה און וועגען די מיטלען, ווי אַזוי צו דערגרייכען די העכסטע שלימות.

צופיעל טומעל האָט שוין שבתי־צבי אַרום זיך בעשאַפען, צוגרוים איז שוין געווען די בעשטימטע ערוואַרטונג פון דער גאולה, אום ער זאָל קענען ווייטער בלייבען זיצען אין סמירנאַ און רוהיג צוקוקען, ווי עס ברויזען די חוואַליעס אַרום איהם און עס קלאַפען די הערצער. און אַט אין אָנהויב 1666 איז דער פערגעטערטער אויסלייזער אַוועק פון סמירנאַ קיין קאָנסטאַנטינאָפאָל, כדי — ווי מען האָט געזאָגט — אָבצונעהמען די קרוין ביים סולטאַן. פאַר'ן אָבפאָהרען האָט שבתי־צבי צוטיילט „די וועלט", ד. ה. די גאַנצע טעריטאָריע פון דער קינפטיגער יודישער מלוכה צווישען זעקס־און־צוואַנציג פון זיינע מקורבים. מען דערצעהלט אַלס קוריאָז, אַז איינער פון די זעקס־און־צוואַנציג „חלקים" איז אַריינגעפאַלען צו אַ אָרימאַן, וואָס האָט געלעבט פון נדבות. עס האָבען זיך געפונען רייכע יודען, וואָס האָבען געוואָלט ביי דעם אָרימאַן אָבקויפען פאַר אַ גרויסע סומע געלד זיין חלק „מלוכה", נאָר יענער האָט אויף קיין פאַל נישט געוואָלט.

די טערקישע רעגיערונג, וואָס אין איהר שפיץ איז דאַן געשטאַנען דער גרויס־וויזיר אַחמעד קעפרילי, האָט געוואוסט וועגען דער בעוועגונג צווישען יודען, נאָר ער האָט זיי נישט געשטערט כל זמן די בעוועגונג איז נישט אַריבערגעגאַנגען די גרעניצען פון דער פראָווינץ. טיילווייז צוליעב מורא אַרויסצורופען אונרוהען און טיילווייז צוליעב חאַבאַר האָט די אַדמיניסטראַציע אין דער פראָווינץ געלאָזט צו רוה שבתי־צבי מיט זיין חברה. נאָר ווען יענער צוזאַמען מיט זיין סעקרעטאַר פרימאָ און עטליכע פריינד זענען געפאָהרען אין דער רעזידענץ פון טערקיי, האָט די העכערע מאַכט שוין אָנגעהויבען זיך בעאונרוהיגען. לויט דער פעראָרדנונג פון גרויס־וויזיר האָט מען שבתי־צבי שוין אָבגעוואַרט בעת דאָס שיף האָט זיך אָבגעשטעלט אין די דאַרדאַנעלען און מען האָט איהם אַרעסטירט. אין עטליכע טעג אַרום האָט מען דעם משיח געבראַכט צופיהרען אין קייטען קיין קאָנסטאַנטינאָפאָל און איינגעזעצט אין טורמע. אין צוויי חדשים אַרום האָט מען איהם איבערגעפיהרט אין דעם נאָהענטען פאַלאַץ אַבידאָס. אַהין איז אויך געקומען

זיין פרוי, שרה, דער סעקרעטאר פרימא און איניגע מקורבים.

דער ארעסט פון שבתי-צבי האט נאך פערשטארקט דאס גלויבען אין איהם. דאס פאלק האט אויסגעטייטשט דעם ארעסט אזוי, אז דער משיח דארף יעצט איבערלעבען יענע יסורים, וואס דארפען קומען פאר דער גרויסער נאציאנאלער בעפרייאונג. קיין קאנסטאנטינאפאל זענען זיך אנגעפאהרען פיעל פון שבתי-צבי'ס אנהענגער פון דער גאנ-צער וועלט. פיעל האבען מיטגעבראכט טייערע מתנות פאר דעם ליי-דענדען משיח און דער משיח האט געלעבט אין זיין תפיסה, ווי א פירשט אין זיין פאלאץ. די טערקישע וואך איז געווען איבערגעקויפט און די דעפוטאטען און מאמינים, וואס זענען געקומען צום משיח אין תפיסה אריין, האבען פאר זיך געזעהען א איבערראשענד בילד: אנ-שטאט א ארימען ארעסטאנט, איז געשטאנען פאר זיי א שטאלצער מענש, וואס איז געזעסען אין זיין פאלאץ, ווי א קייזער. דאס האט נאך מעהר גערייצט די פאנטאזיע און דער פאלאץ אבידאס האט ביי די אנהענגער פון שבתי-צבי בעקומען דעם נאמען „מגדל עוז". כדי צו אונטערהאלטען אין פאלק די אמונה אין א נאהענטער איבערקעהרעניש, האבען די אפאסטאלען פון שבתי-צבי אנגעהויבען אבשאפען פיעל יודישע מנהגים און דינים אויף דעם גרונד, וואס איצט האט די גאולה זיך שוין אנגעהויבען און לויט דער לעגענדע דארפען אלע מצוות בטל ווערן בעת משיח וועט קומען. דעם תענית פון שבעה-עשר-בתמוז האבען די שבתי-צבי'ניקעס מבטל געמאכט אויף דעם סמך, וואס אין יענעם טאג האט די געטליכקייט זיך צום ערשטען מאל ענטפלעקט צו שבתי-צבי. אפילו דער תענית פון תשעה-באב איז פערוואנדעלט געווארען אין א יום-טוב, ווייל אין דעם טאג איז געבוירען געווארען דער משיח, וועלכער דארף צוריק אויפבויען דעם בית-המקדש.

פון אבידאס זענען פונאנדערגעשיקט געווארען אין אלע יודישע געמיינדעס צירקולארען אין נאמען פון שבתי-צבי. אין די שוהלען פלעגט מען לייענען לכבוד שבתי-צבי „הנותן תשועה". זעהר פיעל דע-פוטאציעס זענען געקומען זיך בוקען פאר דעם משיח. צווישען אנדערע איז אויך געקומען דער אויבענדערמאהנטער נחמיה הכהן און פון איהם איז אויף שבתי-צבי געקומען א אונערווארטעט אומגליק. שבתי-צבי האט אנגענומען דעם „נביא" נחמיה הכהן זעהר פייערליך און געהאט מיט איהם א לאנגען געשפרעך. ווי עס שיינט, האט ער געוואלט מאכען איהם פאר זיין פארשטעהער אין פוילען; נאר די אודיענץ האט

ניִשט געבראַכט צום געווינשטען צוועק. נאָך לאַנגע וכּוחים צווישען נחמיה הכּהן און שבתי־צבי וועגען די יסודות פון דער קבלה איז נחמיה אַוועק אַ ענטטוישטער און נישט אָנערקענט שבתי־צבי פאַר דעם אמת'ען משיח. די פאַנאַטישע אָנהענגער פון שבתי־צבי זענען געוואָרען זעהר אויפגעבראַכט דערויף און נחמיה האָט געמוזט ענטלויפען קיין אַדריאַנאָפּאָל, איבערגעקליידעט אין אַ טערקישען אָנצוג. דאָרט איז נחמיה געגאַנגען צום אָרטיגען נאַטשאַלניק (קיימאַקאַם), מודיע געווען וועגען אַלץ, וואָס טוט זיך אָב אין פּאַלאַץ אַבידאָס, און איהם אויפגעקלערט, ווי ווייט געפעהרליך עס איז די משיח־בעוועגונג פאַר דער טערקישער מלוכה

מען האָט וועגען דעם געגעבען צו וויסען דעם סולטאַן, וואָס האָט זיך דאַן געפונען אין אַדריאַנאָפּאָל. דער סולטאַן איז געוואָרען פול מיט גרימצאָרן און איז געווען גרייט צו טויטען דעם פאַלשען משיח, נאָר זיינע מקורבים האָבען איהם אָבגערעדט דערפון, אָנווייזענדיג, אַז דאָס קען ברענגען צו גרויסע אונרוהען צווישען יודען. זיי האָבען געראַטען דעם סולטאַן: איבערעדען שבתי־צבי, אַז ער זאָל איבערגעהן אין מחמד'נישען גלויבען און דערמיט וועלען זיינע נאמנים, ערשטענס, זיך אָבקעהרען פון איהם און פאַר'ן איסלאַם וועט דאָס זיין אַ גרויסער נצחון. איינער אַ דאָקטאָר דיראַן, אַ געוועזענער יוד, וואָס האָט אָנגענומען דאָס מחמד'נישע גלויבען, האָט אויף זיך גענומען די מיסיע איבערצורעדען שבתי־צבי. ווען מען האָט דעם משיח איבערגעפיהרט פון אַבידאָס קיין אַדריאַנאָפּאָל צום געריכט, האָט דיראַן פאַר איהם אָבגעשילדערט אַ שרעקליך בילד, ווי אַזוי דער סולטאַן איז אויפגעבראַכט געגען איהם, וואָס פאַר אַ האַרבע שטראָף עס שטעהט איהם פאָר, און שבתי־צבי איז געוואָרען פול מיט שרעק. דער אינסטינקט פון זעלבסט־שוץ האָט געטאָן זיינס און דער „משיח" האָט פערשטאַנען, אַז גאָט האָט איהם צוגעשיקט אַ נסיון און אַז ער מוז זיך בעשליסען אויף אַ ענערגישען שריט. ווען מען האָט איהם אויפ'ן צווייטען טאָג געבראַכט צום סולטאַן, האָט ער פאַר איהם אַוועקגעוואָרפען צו דער ערד זיין יודישע היטעל און אָנגעטאָן אַ ווייסען טערקישען טורבאַן, אַלס צייכען פון איבערגאַנג צום איסלאַם. דער געוועזענער יודישער „קייזער" איז באַלד בעשטימט געוואָרען פאַר אַ מקורב צום טערקישען סולטאַן און בעקומען דעם טיטול מאַהמעט־עפענדי. איהם האָבען גלייך נאָכגעטאָן זיין פרוי שרה און איינינע מקורבים (אויגוסט 1666).

נאָך דעם האָט שבתי אָנגעהויבען שפּיעלען אַ צווייזייטיגע ראָליע: די טערקען האָט ער פֿערזיכערט, אַז ער ווענדעט אָן אַלע מיטלען איבערצוציהען די יודען צום מחמד'נישען גלויבען; די יודען ווידער האָט ער איינגערעדט, אַז זיין שריט איז אַריינגעגאַנגען אין דעם פּראָגראַם זיינעם, אַז מיט זיין שמד'ען זיך איז פֿאָרגעקומען נאָר אַ טיעפֿער מיסטישער אַקט און אַז זיין ציעל איז איבערצוציהען די מוסולמאַנער צום יודישען גלויבען אין אַ נייער פֿאָרם. פֿיעל פֿון זיינע מאמינים האָבען זיך יעצט אומגעקוקט אויף זייער גרויסען טעות, עפֿענטליך תשובה געטאָן אויף זייער גרויסען חטא און ענטלאָפֿען פֿון דעם „משיח". די פֿאַנאַטישסטע צווישען זיי האָבען אָבער אויך ווייטער געגלויבט אין שבתי=צבי און זיך געלאָזט פֿיהרען דורך די שווינדלער, וואָס האָבען איהם אַרומגערינגעלט. אין די ווייטערע ערטער האָט מען פֿערשפּרייט קלאַנגען, אַז נאָר דער שאָטען פֿון שבתי=צבי האָט אָנגענומען אַ פֿרעמדען גלויבען און דער אמת'ער איז אַרויף אויפ'ן הימעל און וועט זיך באַווייזען, ווי נאָר עס וועט קומען די אמת'ע שעה פֿון דער גאולה. די הויפּט=אַפּאָסטאָלען פֿון שבתי=צבי האָבען ווייטער געפֿיהרט זייער פּראָפּאַגאַנדע. אין „זהר" האָבען זיי געפֿונען אַ רמז, אַז דער משיח וועט זיין „גוט פֿון אינעווייניג און שלעכט פֿון אויסענווייניג", אַז ער וועט זיך אַריינלאָזען אין אַ גרויסען אָבגרונד פֿון שלעכטס, כדי פֿון דאָרטען אַרויסצושלעפּען די „געטליכע פֿונקען". דער נביא נתן פֿון עזה האָט אין זיינע אויפֿרופֿען צום פֿאָלק ערקלערט, אַז מען דאַרף זיך נישט נעהמען צום האַרצען דעם שריט פֿון שבתי צבי, ווייל „אַלע זיינע מעשים זענען טיעפֿע סודות, אין וועלכע דער מענשליכער שכל קען נישט אַריינדרינגען". דער פֿאַלשער נביא האָט זאָגאַר געהאַט די דרייסטקייט אַריינצופֿאָהרען קיין אַדריאַנאָפּאָל, די רעזידענץ פֿון משיח דעם פֿעררעטער, נאָר די דאָרטיגע רבנים האָבען איהם געצוואונגען צו פֿערלאָזען די שטאָדט. דאַן איז נתן אַוועק קיין איטאַליען און דאָרט פֿאָרטגעזעצט זיין פּראָפּאַגאַנדע, פֿערשפּרייטענדיג פֿערשידענע בבא=מעשות וועגען שבתי=צבי. די דאָרטיגע רבנים האָבען איהם גע'רודפ'ט, נאָר די מאַסע האָט זיך דאָך צוגעהערט צו זיינע דרשות און איהם געפֿאָלגט. די משיח=פֿאַנטאַזיעס האָבען נאָך געלעבט אין פֿערשידענע יודישע שטעדט.

שבתי=צבי האָט דערווייל זיך געפֿיהרט זעהר משונה'דיג. אַמאָל האָט ער אויסגעזעהען ווי אַ הייסער פֿאַנאַטישער מוסולמאַנער און

אַמאָל — מתפלל געווען לויט דעם יודישען דין מיט מיסטישע צערע־מאָניעס און ליעדער־געזאַנג. די איבערגעלעבטע שטורמישע געשעהע־נישען האָבען איבערגעלאָזט אַ טיעפען רושם אויף דעם עקזאַלטירטען שבתי און ער איז געווען נישט ווייט פון פאָלקאַמענעם שגעון. דער טערקישער רעגיערונג איז ענדליך נמאס געוואָרען די צווייזייטיגע שפּיעל פון שבתי־צבי, פון וועלכען מען האָט פריהער ערוואַרטעט גרויסע זאַכען; מ'האָט איהם אויפגעהערט אַרויסגעבען פּענסיע אַלס אַ בעאַמ־טען פון הויף און מען האָט איהם אָבגעשיקט קיין קאָנסטאַנטינאָפּאָל. דאָרט האָט ער נאָך געהאַט אַ קליינעם קרייז אַנהענגער, וואָס זענען איהם געבליבען טריי ביז'ן טויט. דער גרויס־וועזיר האָט זיך דער־וואוסט, אַז שבתי האָט נאָך ווייטער בעציהונגען מיט יודען, האָט ער בעפּוילען צו פערשיקען איהם אין אַזאַ אָרט, וואו עס זענען נישט גע־ווען קיין יודען. דאָרט, אין אַ פערוואָרפענעם שטעדטעל דולציגאָ, איז שבתי־צבי געשטאָרבען (ערב יום־כפור 1676). ער איז געשטאָרבען אָפיציעל אַלס מוסולמאַנער און בעגראָבען געוואָרען דורך מוסולמאַנער.

אַזוי האָט זיך געענדיגט די גרויסע טראַגי־קאָמעדיע. דער טויט פון דעם, פון וועלכען יודען האָבען ערוואַרטעט די גאולה, האָט גע־מוזט אויסניכטערן די פערדונקעלטע מוחות און מאַכען אַ שרעקליכען איינדרוק אויף זיינע מאמינים. די, וואָס האָבען נאָך געגלויבט אין איהם נאָכדעם ווי ער איז אַ פערראַטער געוואָרען, האָבען איצט דערזעהן פאַר זיך דעם ביטערען אמת און עפענטליך תשובה געטאָן אויף זייער חטא. די רבנים האָבען איצט נאָך שטרענ־גער געקוקט, אַז אין זייערע געמיינדעס זאָלען מעהר זיך נישט געפי־נען קיין אַנהענגער פון שבתי־צבי. אָבער דאָך האָט די בעוועגונג גע־לאָזען אַזעלכע טיעפע וואָרצלען אין פאָלק, אַז אויך יעצט האָבען איינינגע אַלץ געגלויבט אין דער הויכער מיסיע פון שבתי־צבי. אויב די שבתי־צבי־בעוועגונג איז יעצט אָבגעשטאָרבען, האָבען אָבער די שבתי־צבי'ניקעס אַלץ געלעבט אַלס סעקטע. איינינגע האָבען נאַאיוו געגלויבט, אַז שבתי־צבי איז אַרויף אויפ'ן הימעל און וועט אין אַ צייט אַרום ווידער קומען אויסלייזען דאָס יודישע פאָלק פון גלות; אַנדערע האָבען פערלוירען די אמונה אין דער נאַציאָנאַלער בעפרייאונג, אָבער זיי האָבען געגלויבט, אַז דאָס לעבען און דער טויט פון שבתי־צבי האָבען געהאַט אַ טיעפען מיסטישען זין, אַז גאָט האָט איהם אַראָב־געשיקט אויף דער וועלט אויסצוקויפען די זינד פון פאָלק.

די נעסט פון דער סעקטע שבתי=צבי'ניקעס האט זיך געפונען אין טערקיי, נאר פון דארטען זענען געשיקט געווארען שלוחים קיין אייראפא צו פיהרען א פראפאגאנדע און ערווערבען נייע מיטגליעדער. אין דער שפיץ פון דער סעקטע זענען די ערשטע צייט געשטאנען מענשען, וואס זענען געוועזען נאהענט צו שבתי=צבי. איינער פון זיי איז געוועזען אברהם מיכאל קרדוזו, וועלכער האט בעשאפען די „טעאריע" פון דער סעקטע. לויט דער דאזיגער טעאריע, עקזיסטירען צוויי ערליי געטליכקייטען: גאט אלס די ערשטע סבה פון אלץ, וואס עקזיסטירט (סבה ראשונה) — דעם גאט קאן מען נישט בעגרייפען מיט'ן שכל און ער האט נישט קיין שום סימנים און טיטולען, און דער גאט פון ישראל (אלהי ישראל), וואס הערשט איבער דער וועלט און אין זיינע הענד איז דער גורל פון יודישען פאלק און פון אנדערע פעלקער. שבתי=צבי איז געוועזען די פערקערפערונג פון צווייטען מין געטליכקייט (צוליעב פארזיכטיגקייט האט די סעקטע איהם אנגערופען בלויז „געטליכער מאן"). זיך אליין האט קרדוזו אמאל ארויסגעשטעלט אלס דעם משיח בן יוסף, וועלכע דארף פארזעצען די ארבייט פון אמת'ען משיח, וואס איז פארלויפיג פערשוואונדען געווארען פון דער וועלט. דאס לעבען פון דעם אפאסטאל איז געוועזען רייך אין געשעהענישען. קארדאזא איז געוועזען א זוהן פון מאראנען, געלעבט אין שפאניען, וואו ער האט געלערנט מעדיצין און געפיהרט א לעבען פון א לעבע=יונג, ליעב געהאט פרויען און ליעדער. ווען ער איז עלטער געווארען, איז ער ענטלאפען קיין איטאליען און איבערגעגאנגען אין יודישען גלויבען. פון דארטען איז ער אוועק קיין טערקיי, וואו ער האט זיך צוזאמענגעטראפען מיט שבתי=צבי, און נישט קוקענדיג אויף זיין וועלטליכער בילדונג איז ער געווארען א פערברענטער אנהענגער פון דעם „משיח". אין טריפאליס האט ער פערנומען די שטעל פון א דאקטאר ביי'ם הויף און דא האט ער אנגעהויבען פיהרען שריפטליך און מונדליך א הייסע מיסטישע פראפאגאנדע צווישען די יודען אין אפריקא. די רבנים האבען איהם אבער פערפאלגט און ער האט געמוזט פערלאזען טריפאלי. ער איז ענטלאפען קיין סמירנא, וואו ער האט געוואלט שפיעלען די ראליע פון א צווייטען משיח נאך שבתי=צבי. אבער אויך פון דארטען האט מען איהם פערטריבען. זיין שטורמיש לעבען האט ער געענדיגט אין קאאירא (1706), אלס דאקטאר ביי א עגיפטישען פאשא.

די ערשטע יאהרען נאך דעם טויט פון שבתי=צבי האבען די סעק=

טאַנטען פֿון סמירנאַ זיך געלאָזט פֿערדרעהען אַ קאָפּ פֿון חזן דניאל ישראל, וועלכער האָט געפּרעדיגט, אַז שבתי־צבי איז נישט געשטאָרבען, נאָר לעבט ערגעץ אין אַ אונבעוואוסטען אָרט און וועט קומען אין 45 יאָהר אַרום בעפֿרייען זיין פֿאָלק. דער דאָזיגער „נביא״ האָט געהאַט אַ ערפֿאָלג. די אָרטיגע רבנים האָבען גע׳פּועל׳ט ביי דער אַדמיניסטראַציע, אַז מען זאָל אַרויסטרייבען דעם דאָזיגען פֿאַנאַטיקער, אָבער ער האָט ווייטער געפֿיהרט זיין פּראָפּאַגאַנדע אין דער אומגעגענד פֿון סמירנאַ. ער האָט געענדיגט דערמיט, וואָס ער האָט לפנים אַרויפֿגענומען אויף זיך די מאַסקע פֿון איסלאַם, כדי פּטור צו ווערן פֿון די רדיפֿות, ווי עס האָבען געטאָן פֿיעל אַנדערע סעקטאַנטען.

די הויפּט־נעסט פֿון דער סעקטע איז געווען סאַלאָניקי, וואו עס האָבען זיך געפֿונען די קרובים פֿון שבתי־צבי און זיינע פֿאַנאַטישסטע אָנהענגער. דאָרט האָבען זיך אויך געפֿונען די „געזעצליכע יורשים״ פֿון שבתי־צבי. עטליכע יאָהר פֿאַר זיין טויט איז געשטאָרבען שבתי׳ס פֿרוי, שרה, און דאַן האָט שבתי חתונה געהאַט מיט דער טאָכטער פֿון איינעם פֿון זיינע תלמידים, דער סאַלאָניקער „חכם״ יוסף פֿילאָזאָף. די דאָזיגע צווייטע פֿרוי פֿון שבתי־צבי האָט געהאַט אַ קליינעם ברודער, וועלכען די שבתי־צבי׳ניקעס האָבען געהאַלטען פֿאַר אַ גלגול פֿון שבתי און איהם גערופֿען יעקב צבי. מען דערצעהלט, אַז נאָך דעם טויט פֿון שבתי־צבי האָט די אַלמנה זיינע זיך פֿערמאַכט אין אַ צימער אויף דריי טעג און דריי נעכט מיט איהר ברודער און דערנאָך ערקלערט, אַז איהר מאַן איז געקומען צו איהר פֿון יענער וועלט און געהייסען, אַז יעקב זאָל זיין פֿערדרעכענט אַלס זיין זוהן. אין נאָמען פֿון דעם צווייטען משיח, וואָס איז נאָך געווען זעהר יונג, האָט די „מלוכה״ געפֿיהרט אַ „רעגענט״: זיין פֿאָטער יוסף פֿילאָזאָף און די אַלמנה פֿון שבתי. אין דעם דאָזיגען קליינעם קרייזעל האָט געהערשט די מיינונג, אַז די זינד פֿון דער וועלט קענען אויסגעקויפֿט ווערן דורך נאָך נייע זינד. דערביי האָט מען זיך פֿעררופֿען אויף דעם מאמר פֿון תלמוד, אַז משיח וועט קומען אָדער אין אַ דור, וואָס וועט זיין אינגאַנצען זכאי (ריין פֿון זינד) אָדער אינגאַנצען חייב (פֿול מיט זינד). אויף דעם סמך האָט די סעקטע זיך אַריינגעלאָזט אין שרעקליכער אויסגעלאַסענקייט. די מענער פֿלעגען זיך בייטען מיט די ווייבער, ברידער האָבען געלעבט מיט שוועסטער א. אַז. וו.. די רבנים האָבען נישט געהאַט קיין מיטלען צו קעמפֿען געגען דער אויסגעלאַסענקייט און געמאָלדען וועגען דעם דער

אַדמיניסטראַציע, וועלכע האָט אָנגעהויבען פערפאָלגען די סעקטע. כדי צו בעפרייען זיך פון די רדיפות, האָט די סעקטע נאָכגעטאָן דעם ביישפיעל פון שבתי=צבי, און אין 1687 האָבען 400 מאַן פון זיי אָנגענומען דאָס מחמד'נישע גלויבען. יעקב צבי און אַנדערע אָנפיהרער פון דער סעקטע האָבען דערביי פערזיכערט, אַז אויך דער פערראַט האָט אַ טיעפען סימבאָלישען זין. פאַר די מוסולמאַנער ווידער האָבען זיי זיך געהאַלטען ווי פרומע גלויביגע. אויסערליך האָבען זיי געהיט די רעליגיעזע צערעמאָניעס פון דער מחמד'נישער רעליגיע, נאָר בעהאַלטענערהייד האָבען זיי אָבגעהיט די מיסטעריען פון שבתי=צבי. ביסלעכווייז האָבען די גע'שמד'טע סעקטאַנטען אַלץ מעהר זיך דערווייטערט פון די דינים פון דער יודישער רעליגיע און פלעגען אָנרופען די אמת'ע יודען „כופרים", אונגלויביגע. ווען דער יונגער יעקב צבי איז געשטאָרבען, איז די אָנפיהרונג איבער דער סעקטע אַריבער צו זיין זוהן ברכיה.

די רעשטען פון דער סעקטע שבתי=צביניקעס זענען נאָך פערבליבען ביז יעצט. אין סאַלאָניקי לעבען נאָך היינט אייניקלעך פון שבתי=צבי, וואָס האָבען זיך אָבגע'שמד'ט. די טערקען רופען זיי „דאָנמע", ד. ה. פערדרעטער, זיי אַליין רופען זיך אָן „מאַמינים". די סעקטע צופאַלט זיך אויף דריי גרופען: 1) איזמירלי (סמירנער), וואָס שטאַמען פון שבתי=צבי אַליין; 2) יאַקוביטי, אָנהענגער פון יעקב=צבי; 3) קוניאָזי, אָנהענגער פון אַ געוויסען אָסמאַן=באַבאַ, וואָס האָט געלעבט אין מיטען 18=טען יאָהרהונדערט. אין סאַלאָניקי געפינען זיך ביז 1000 פאַמיליעס פון די „דאָנמע". דער גרעסטער טייל פון זיי לעבט אין אַ בעזונדער קוואַרטאַל און פון איין הויז צום צווייטען געהען אינערליכע אַריינגאַנגען. זיי האָבען חתונה נאָר צווישען זיך און זענען זיך נישט מתחתן נישט מיט יודען און נישט מיט טערקען. אויסערליך אונטערשיידען זיי זיך נישט פון די טערקען, בעזוכען די מעטשעטען און פאָהרען קיין מעקאַ, נאָר ביי זיך אין דער היים האָבען זיי געהיימע ערטער פאַר גאָטעס=דיענסט לויט זייער אייגענעם שטייגער. זיי פייערען תשעה=באָב, וואָס איז דורך שבתי=צבי פערוואַנדעלט געוואָרען פון אַ נאַציאָנאַלען טרויער אין אַ יום=טוב. אין זייערע תפילות רופען זיי אָן שבתי=צבי „אונזער קייזער און משיח". אייניגע תפילות זייערע אויף העברעאיש הויבען זיך אָן מיט די ווערטער: „אין נאָמען פון גאָט פון ישראל, די קרון פון

ישראל, פון די דריי פערבאַנדען פון דער אמונה, וואָס זענען איינס"...

די שפראַך זייערע איז טערקיש, נאָר אין רעליגיעזע אַנגעלעגענ־הייטען בענוצען נאָך די דאָנמע'ס עטוואָס העברעאיש און שפּאַניאָליש. די דאָנמע'ס זענען זעהר פערבאָרגען אין אַלץ, וואָס אַנבעלאַנגט זייער רעליגיע; יעדער, וואָס ענטדעקט פאַר פרעמדע די סודות פון זייער רעליגיע, רעכענט זיך פאַר אַ פעררעטער און איז חייב מיתה, נאָר דאָך האָט מען די לעצטע צייט ענטדעקט דעם קאַטעכיזיס פון דער דאָזיגער סעקטע אין צווייערליי נוסחאות. דער אינהאַלט פון איינעם פון די נוסחאות איז פאָלגענדער:

גאָט איז איין און איינציגער און שבתי־צבי איז זיין נביא. אָדם הראשון, אברהם, יעקב, משה, אסתר און אַנדערע העלדען פון דער ביבעל זענען נאָך אַ טייל פון שבתי־צבי, וועלכע האָט אַכטצעהן מאָל זיך בעוויזען אויף דער וועלט אונטער פערשידענע נעמען. די וועלט איז בעשאַפען נאָר פאַר גלויבענדע (מאמינים) און די מוסולמאַנער זענען בעשטימט צו שיצען זיי, פונקט ווי די שאָלעכטס פאַר אַן'איי. נישט־יודען אין אַלגעמיינעם ווערען אָנגערופען קליפה און זייערע נשמות צוזאַמען מיט די קערפער פערשווינדען אין גיהנם. אַ גלויביגער טאָר נישט די־זונה האָבען נישט מיט קיין „קליפה", נישט מיט קיין יודישע טאָכטער, כל־זמן יודען וועלען נישט אָנערקענען, אַז שבתי־צבי איז געווען זייער משיח; די יודען און די „גלויביגע" וועלען זוכה זיין צום גן־עדן. עס וועט קומען אַ צייט, ווען אַלע יודען וועלען אָנערקענען דעם אמת און מודה זיין, אַז יעקב און משה און אַנדערע זענען געווען נישט מעהר, ווי אַ חלק פון שבתי־צבי; דעריבער דאַרף מען יודען נישט האַסען. דאָך טאָר אַ סעקטאַנט נישט רעדען מיט קיין יודען און מיט קיין קליפה וועגען זיין רעליגיע. פריהער פון אַלץ דאַרף מען געדענקען דעם כלל, אַז אַ דאָנמע דאַרף זיך אַרויסגעבען פאַר אַ מוסולמאַנער און אין האַר־צען בלייבען אַ גלויביגער. די גלויביגע זענען מחויב זיך אונטערצוגעבען דער טערקישער רעגירונג, אויסערליך פערטיידיגען דעם איסלאַם, אָנ־ערקענען דעם קאָראַן און די מוסולמאַנישע גייסטליכע; אָבער מען טאָר זיך נישט משפט'ן אין די מוסולמאַנישע געריכטען. אויב צווישען איין „גלויביגען" און צווייטען קומט פאָר אַ סכסוך, דאַרף ער בעטראַכט ווערן אין זייער איינענעם בית־דין, וואָס משפט נאָר לויט די געזעצען

פון משה. די דאָנמע׳ס דאַרפען טראָגען צוויי נעמען: איינעם פאַר דער וועלט, און דעם צווייטען פאַר די אייגענע מענשען. זיי טאָרען ניט טרינקען קיין שום שאַרפע משקאות.

אין אייראָפּא האָבען די אָנהענגער פון שבתי-צבי צוערשט נישט געגלויבט אין דער שרעקליכער ידיעה וועגען זיין פעררעט און אין די שוהלען האָט מען ווייטער מתפלל געווען פאַר דעם „מלך המשיח". שפעטער, ווען דער פאַקט איז בעשטעטיגט געוואָרען, האָבען זיך דאָך געפונען פיעל, וואָס זענען ווייטער געבליבען ביי זייער אמונה. איי-ניגע האָבען געגלויבט, אַז דאָ שטעקט עפּעס א טיעפע פאָליטישע כונה און אַז שבתי האָט אויסערליך געביטען די יודישע אמונה, כדי אָראָב-צעוואַרפען די טערקישע רעגיערונג. אַנדערע האָבען דערין געזעהען א טיעפען קבלה-סימבאָל: אַרויסציהען די „קדושה" פון דער „טומאה". די דריטע האָבען געזאָגט, אַז שבתי האָט זיך נישט גע׳שמד׳ט, נאָר איז אַרויף אויפ׳ן הימעל. די פיערטע האָבען פערזיכערט, אַז דער סולטאַן האָט געגעבען שבתי-צבי א גרויסע אַרמעע, מיט וועלכער ער געהט אויף פוילען און וועט זיך נוקם זיין פאַר די יודישע קרבנות, וואָס זענען געפאַלען ביי דעם אויפשטאַנד פון חמעלניצקי. ווען קיין אייראָפּא איז אין פריהלינג 1668 געקומען דער הויפּט-נביא פון שבתי-צבי, נתן העזתי, האָט ער דאָרט שוין געפונען מעהר אונגלויביגע, ווי גלויביגע. קיין ווענעדיג האָט מען איהם פריהער נישט געוואָלט אַריינ-לאָזען און דערנאָך האָבען די רבנים איהם געצוואונגען, אונטערצושריי-בען א ערקלערונג, אַז אַלץ, וואָס ער האָט פריהער געזאָגט און גע-פרעדיגט וועגען שבתי-צבי, איז פאַלש. דעם דאָזיגען אַקט האָבען די ווענעדיגער רבנים פונאַנדערגעשיקט צו אַנדערע יודישע געמיינדעס און איטאַליען. פון ווענעדיג איז נתן אַרויסגעשיקט געוואָרען קיין ליוואָרנאָ, נאָר איהם האָט זיך איינגעגעבען אַריינצוזייסען זיך קיין רוים. דאָרט האָט ער פערבראַכט צווישען זיינע חברים, געהיימע שבתי-צבי׳ניקעס און ווידער געמאַכט שווינדלען; ער האָט אַריינגעוואָרפען אין טיבר א צעטעלע, אויף וועלכען עס איז געשטאַנען: „אין א יאָהר אַרום וועט רוים חרוב ווערן". ער האָט אויך פונאַנדערגעשיקט צו זיינע אָנהענגער א צירקוליאַר מיט עפּעס דונקעלע פראַזען אויף דער שפּראַך פון „זהר". דאָך האָבען זיך צו איהם בעצויגען מיט צוטרוי נאָר געצעהלטע מענשען פון דער מאַסע. די מעהר אָנגעזעהענע יודען האָבען מעהר שוין אין איהם נישט געגלויבט. מורא האָבענדיג פאַר רדיפות, האָט

נתן העזתי זיך אומגעקעהרט קיין אדריאנאפאל און געוואנדערט איבער פערשידענע שטעדט פון טערקיי, ביז ער איז געשטארבען אין סאפיא (באלגאריען) אין 1680

צוזאמען מיט נתן העזתי האט ארומגעוואנדערט איבער איטאליען און דייטשלאנד א צווייטער אפאסטאל פון שבתי-צבי, שבתי רפאל. ער האט פריהער געפיהרט זיין אגיטאציע אין רוים און אין ווענעדיג, נאר ווען מען האט זיך דארט דערוואוסט וועגען פערראט פון שבתי-צבי, איז יענער אריבערגעפאהרען קיין דייטשלאנד. אויך דארט האט ער אבער שוין קיין ערפאלג נישט געהאט, ווייל מען האט איהם געכאפט ביי פיעל חטאים, אויך גניבות, און ער האט געמוזט ארויספאהרען קיין אמסטערדאם. פון דארט איז ער אריבער קיין טערקיי, וואו מען האט איהם אהן אויפהער גע׳רודפ׳ט אלס שווינדלער.

א גרעסערען ערפאלג האט געהאט מרדכי מוכיח, א געבוירענער אין אייזענשטאדט, וואס האט געוואוינט אין פראג. נאכ׳ן טויט פון שבתי-צבי איז מרדכי מוכיח ארויסגעטרעטען אלס נייער „נביא". ער איז געווען א געלעהרטער מקובל, געפאסט פון שבת צו שבת און דורך זיין אסקעטיזם צוגעקומען צו דער מדרגה פון עקסטאז. ער איז ארומגעפאהרען איבער בעהמען, אונגארן און מעהרען און גערופען דאס פאלק צו תשובה און צו פייניגען זיך. אין זיינע דרשות האט ער ענטוויקעלט אזא געדאנק: שבתי-צבי האט געמוזט זיך שמד׳ען, כדי ארויסצושלעפען די „קליפה" פון איסלאם, אבער ער איז געווען נאר דער מבשר פון משיח (משיח בן יוסף); דער אמת׳ער משיח ווידער (משיח בן דוד) וועט ערשיינען אין דריי יאהר ארום נאכ׳ן טויט פון שבתי (1679). ער וועט זיך האלטען צווישען די קריסטען, און אויב מען וועט איהם ארויסגעבען, וועט ער אויך זיין געצוואונגען ארויפצושלעפען אויף זיך די מאסקע פון קריסטענטום. דערביי האט מרדכי מוכיח געגעבען אנצוהערעניש, אז ער איז דאס טאקי דער אמת׳ער משיח. שפעטער, ווען מען האט איהם איינגעלאדען פון אונגארן קיין איטאליען, האט זיין פאנטאזיע נאך מעהר זיך צופלאקערט און ער פלעגט שוין אפען זאגען, אז ער איז דער משיח בן דוד. אבער דאך האט מרדכי מוכיח סוף כל סוף געמוזט פערלאזען אויך איטאליען, ווייל קיין גרויסע אמונה אין זיך האט ער שוין מעהר נישט געקענט ארויסרופען. ער האט א צייט געוואנדערט איבער פוילען און דייטשלאנד, און איז געשטארבען אין זיין פאטערלאנד, אין אונגארן.

אין פוילען האט מען נישט אזוי געשווינד זיך דערוואוסט וועגען דעם שרעקליכען פעררעט פון „מלך המשיח", און ווען די שרעקליכע ידיעה איז שוין יא אנגעקומען אהין, האבען פון פאלשען משיח זיך אבגעקעהרט נאר א טייל אנהענגער; די מאסע האט ווייטער געגלויבט, אז שבתי־צבי האט נאר פארלויפיג אנגעטאן אויף זיך דאס טערקישע היטעל, און האט פון איהם ערווארטעט נייע נסים. ווי אין טערקיי און אין מערב־איירָאפא, אזוי האט אויך אין פוילען די שבתי־צבי־בעוועגונג זיך פערוואנדעלט אין א סעקטע, אבער נאך לאנג־לאנג האט גע־דויערט די מיסטישע שטימונג צווישען פאלק; נאך ביז ענדע פון 18־טען יאהרהונדערט זענען די יודען אין פוילען געוועזען פערזונקען אין חלומות און מיסטישע טרוימערייען, וואס האבען געפיהרט צו טרויעריגע רעזולטאטען.

ארום 1695 האט זיך אין פוילען בעוויזען א ערנסטער און גע־פעהרליכער פראפאגאנדיסט פון דער משיח־אידעע. דאס איז געוועזען דער מקובל חייה מלאך. ער איז א לענגערע צייט געוועזען אין טערקיי, אין דער סוויטע פון שבתי־צבי, און ווען ער איז צוריקגעקומען קיין פוי־לען, האט ער אנגעהויבען פרעדיגען, אז דער משיח וועט ווידער אויפלעבען 40 יאהר נאך זיין אבזאגען זיך פון יודענטום, ד. ה. אין יאהר 1706, פונקט ווי משה רבינו האט אבגעהאלטען די יודען 40 יאהר אין דער מדבר, איידער ער האט זיי געבראכט קיין ארץ ישראל. די אגיטאציע פון חיים מלאך האט געהאט א ערפאלג, בעזונדערס צווי־שען דער פינסטערער מאסע. אין גיכען איז צוגעקומען א נייער אגיטא־טאר, יהודה החסיד פון סעדלעץ. יהודה החסיד איז א געוויסע צייט געוועזען אין איטאליען, וואו ער האט ערלערנט די פראקטישע קבלה, און צוריקקומענדיג קיין פוילען, האט ער צונויפגערופען עטליכע יונגע לייט און זיי אנגעהויבען איבערגעבען זיין תורה. די צאהל פון זיינע אנ־הענגער איז געוואקסען און זיך פערוואנדעלט אין א בעזונדער סעקטע מיט'ן נאמען „חסידים". (דער לעזער דארף געדענקען, אז די דאזיגע חסידים, וועגען וועלכע מיר רעדען דא, האבען נישט קיין שייכות צו די שפעטערדיגע חסידים פון בעל־שם). די דאזיגע סעקטע האט אי־בערהויפט זיך אבגעגעבען צו תשובה און תקונים, פלעגט פיעל פאסטען און מתפלל זיין אויפ'ן שטייגער פון די מקובלים. די „חסידים" האבען זיך פעראייניגט מיט די אנהענגער פון חיים מלאך און באלד האט די סעקטע דערגרייכט צו אזא גרויסער צאהל אנהענגער, אז די רבנים האבען

דערװעהען אַ גרױסטע געפֿאַהר און אָנגעהױבען רודפֿ'ן זײ. דאַן האָבען די אָנפֿיהרער פֿון דער סעקטע גענומען רופֿען אַ מאַסען־עמיגראַציע קײן ארץ־ישראל, כּדי דאָרט פֿײערליך צו ערװאַרטען דעם קומענדען משיח.

אין 1700 האָט אַ פּאַרטיע פֿון עטליכע הונדערט מאַן, אונטער דער אָנפֿיהרונג פֿון חיים מלאך און יהודה חסיד, זיך געלאָזט אין װעג אַרײַן. די עמיגראַנטען האָבען גרופּענװײַז זיך געלאָזט איבער עסטרײַך, דײַטשלאַנד און איטאַליען און זיך אָבגעשטעלט אין פֿערשידענע שטעדט. דאָרט האָבען חיים מלאך און יהודה חסיד, אָנגעטאָן אין װײַסע קיטלען מיט ספרי תורות אין די הענד, געפּרעדיגט פֿאַר דער מאַסע װעגען דעם גרױסען טאָג, װען משיח װעט קומען, און גערופֿען צו תשובה און פּײַניגען זיך, כּדי זוכה צו זײַן בעגעגנען דעם משיח. די דרשות האָבען געמאַכט אַ גרױסען אײַנדרוק, איבערהױפּט אױף די פּראָסטע מענשען און פֿרױען, װעלכע האָבען פֿערגאָסען פֿיעל טרערען. אױפֿ'ן װעג איז צו דער פּאַרטיע צוגעשטאַנען נאָך אַ מחנה יודען, װאָס האָבען געװאָלט זעהן ארץ ישראל, אַזױ אַז די צאָהל עמיגראַנטען האָט דערגרײכט פֿופֿצעהן הונדערט מאַן. די מחנה האָט זיך צוטײלט אױף צװײ טײלען: אײן פּאַרטיע, אונטער דער אָנפֿיהרונג פֿון חיים מלאך, איז פֿון װין אָבגעפֿאָהרען קײן קאָנסטאַנטינאָפּאָל; די צװײטע פּאַרטיע מיט יהודה חסיד אין דער שפּיץ איז געפֿאָהרען קײן פּאַלעסטינאַ דורך װענעדיג. נאָך פֿיעל אומגליקען און לײדען אין װעג זענען קײן ירושלים אָנגעקומען אַ מאַן טױזענד. אין גיכען איז דאָרט געשטאָרבען יהודה חסיד. זײַנע אָנהענגער זענען געבליבען אין פֿערצװײפֿלונג. זײ האָבען געװאױנט אין אַ בעזונדער פּלאַץ און זיך ערנעהרט פֿון נדבות; אָבער אַזױ װי די אָרימע אײַנװאױנער פֿון ירושלים האָבען אַלײן געלעבט פֿון נדבות, האָבען זײ נישט געקענט אױסהאַלטען די עמיגראַנטען, װעלכע זענען געבליבען אָהן שום מיטלען צום לעבען. אין פֿערצװײפֿלונג איז די פּאַרטיע װאַנדערער צװײַהט און צושפּרײט געװאָרען: אײניגע האָבען זיך פֿעראײניגט מיט זײערע חברים אין טערקײ און אַרױפֿגענומען אױף זיך די מאַסקע פֿון איסלאַם; אַנדערע האָבען זיך אומגעקעהרט קײן אײראָפּאַ; די דריטע האָבען זיך געלאָזט אָנרעדען פֿון די דײַטשע מיסיאָנערען און אָנגענומען דאָס קריסטליכע גלױבען. דער צװײטער אָנפֿיהרער פֿון די עמיגראַנטען, חיים מלאך, איז אױף אַ קלײנער צײַט פֿערבליבען אין ירושלים מיט אַ קלײן הײַפֿל אָנהענגער, װעלכע האָבען געהײם מתפּלל געװען אױף דעם שטײנער פֿון די שבתי־צבי'ניקעס. מען

דערצעהלט, אַז חיים מלאך האָט געמאַכט אַ הילצערנע פיגור פון שבתי=צבי און פאַר איהר געטאַנצט און מתפלל געווען. איהם האָט מען אַרויסגעטריבען פון ירושלים, דערנאָך אויך פון קאָנסטאַנטינאָפּאָל און ער האָט געמוזט זיך אומקעהרען אַהיים, וואו ער האָט ווידער געפיהרט זיין פּראָפּאַגאַנדע אין גאַליציען און אין פּאָדאָליען. ער איז געשטאָרבען אין יאָהר 1720.

נישט קוקענדיג אויף דער מפלה פון די „חסידים”, האָבען די פערשידענע סעקטעס אין פוילען נישט אויפגעהערט צו עקזיסטירען. אין פּאָדאָליען און גאַליציען האָט ווייטער געאַרבייט די געהיימע סעקטע שבתי=צבי’ניקעס. זיי האָבען עובר געווען אויף פיעל יודישע מצוות און פון תשעה=באָב געמאַכט אַ יום=טוב, אַלס געבורטסטאָג פון שבתי=צבי. די דאָזיגע סעקטע האָט אין איהר קולט אַריינגעפיהרט אויסגעלאַסענקייט צוזאַמען מיט אַסקעטיזם. אין דערזעלבער צייט, וואָס די שבתי=צבי’ניקעס האָבען געפייניגט דעם קערפּער און פערגאָסען טרערען אויף דעם „טרויער פון ציון”, האָבען זיי זיך אויך אָבגעגעבען צו פיעל אויסגעלאַסענע מעשים. די רבנים זענען געווען אויפגעבראַכט אויף דער דאָזיגער געפעהרליכער סעקטע און ענדליך זיך גענומען צו ענערגישע טאַטען. אין זומער 1722 איז אין לעמבערג פאָרגעקומען אַ צוזאַמענפאָהר פון רבנים פון פערשידענע שטעדט. דער צוזאַמענפאָהר האָט ביי אַ פייערליכער שטימונג אַריינגעלעגט אין חרם אַלע שבתי=צבי’ניקעס, וואָס וועלען ביז אַ געוויסען טערמין נישט תשובה טאָן עפענטליך אויף זייערע זינד. דאָס דאָזיגע מיטעל האָט טיילוויי געווירקט און אייניגע האָבען עפענטליך זיך מתודה געווען און צוריק אָנגעהויבען זיך האַלטען אין אָפיציעלען יודענטום, אָבער דאָס רוב פון זיי זענען געבליבען פער’עקש’נט און ווייטער געהיים זיך געפיהרט, ווי פריהער. אין דריי יאָהר אַרום האָבען די רבנים געמוזט אָנקומען צו אַ צווייטען חרם און דאָס מאָל איז שוין אַרויפגעלעגט געוואָרען אַ חוב אויף יעדען יודען מודיע צו זיין וועגען יעדען שבתי=צבי’ניק, וואָס היט נישט די יודישע רעליגיע. דער דאָזיגער חרם איז פונאַנדערגעשיקט געוואָרען אין אַלע געמיינדעס און געלייענט געוואָרען אין די שוהלען. אָבער אויך די דאָזיגע רדיפות האָבען נישט געקענט איינגאַנצען אויסוואָרצלען די סעקטע. [illegible] פיעל ערטער האָט די אמונה אין שבתי=צבי נאָך אַלץ געלעבט און [illegible] נייע פאָרמען.

אַכטעס קאַפּיטעל

די נאָכוועהעניִשען פון דער משיח-בעוועגונג.

די שבתי-צבי-בעוועגונג האָט געהאַט לאַנגע נאָכוועהעניִשען. די מיִסטיִשע נייִגונגען ביי יודען האָבען אָנגענומען נייַע פאָרמען, דער נאָמען שבתי-צבי איִז מיִט דער צייַט פערגעסען אָדער דערמאָנט געוואָרען זעהר געהיים; עס איִז אָבער פערבליִבען נאָך אויף אַ לאַנגער צייַט דער קולט פון אַ משיח בכלל, און פון ענדע 17-טען יאָהרהונדערט און אָנהויב 18-טען זעהען מיִר אַלץ דיזעלבע טרוימערייַען און מיִסטיִשע שטרעמונגען, וואָס גיִסען זיִך אויס איִן פערשיִדענע פאָרמען. בכלל טראָגט אויף זיִך יענע עפּאָכע איִן דער יודיִשער געשיִכטע אַ שטעמפּעל פון אַ מין ווילדען שגעון צוזאַמען מיִט אַ שרעקליִכער איִנערליִכער בענקשאַפט, וואָס האָבען פערהאַפט כמעט אַלע שיִכטען פון פאָלק. פונקט ערב דער גרויסער פראַנצויזיִשער רעוואָלוציע, פונקט איִן דער צייַט, ווען איִן מערב-אייראָפּא האָט שוין אָנגעהויבען שטאַרק אָטעמען מיִט די נייַע איִדעען, וואָס האָבען גערופען צו פרייַהייַט און נאַטירליִכקייַט, האָבען ביי יודען אויפגעלעבט מיִט אַ שטאַרקער קראַפט אַלע שטיִמונגען און נייִגונגען פונ'ם פיִנסטערען מיִטעלאַלטער. דאָס יודיִשע פאָלק האָט דעמאָלט אויסגעזעהען, ווי אַ שיף אָהן אַ רודער, געטראָגען דורך מעכטיִגע חוואַליעס פון איין פונקט צום צווייטען, פון איין טרוים צום אַנדערען, אָהן אַ וועג-ווייַזער, אָהן אַ בעשטיִמטער גרויסער איִדעע. צווישען די יודיִשע רבנים זענען איִן יענער צייַט שוין ניִשט געווען אַזעלכע גרויסע מענשען מיִט ליכטיִגע קעפּ, וואָס זאָלען קענען דיִענען אַלס בייַשפּיִעל פאַר אַנדערע. יעדער נאַריִשער געדאַנק, וואָס

האָט נאָר געפֿונען עפּעס אַ סמך אין אַ פּסוק אָדער אין אַ אויפֿגעכלאָ=
זענער מליצה, יעדע אונלאָגישע אידעע, וואָס איז נאָר געווען בעפּוצט
מיט קבלה=ווערטער און רמזים, איז אָנגענומען געוואָרען ביי'ם פֿאָלק,
וואָס האָט נישט געקענט לאָגיש דענקען און אַנאַליזירען. פֿערשידענע
משונה'דיגע מנהגים, ווי קמיעות, שפּרוכען און בעשווערונגען, האָבען
זיך פֿערשפּרייט צווישען יודען אין יענער צייט און דאָס פֿאָלק איז
נישט פֿעהיג געווען אָבצוטיילען דאָס גוטע פֿון שלעכטען. אין יודענ=
טום האָבען זיך אַריינגעריסען פֿרעמדע רעליגיעזע אידעען און מנהגים.
נאָר עס איז נישט געווען, ווער עס זאָל פּראָטעסטירען און צו ווע=
מענס ווערטער מען זאָל זיך שטאַרק צוהערען. דאָס איז געווען אַ צייט
פֿון אַ פֿאָלקאָמער רעליגיעזער אַנאַרחיע, פֿון אַ אַלגעמיינער פֿערבלענ=
דעניש, און די רעזולטאַטען דערפֿון זענען געווען: קנאה און שנאה
צווישען איין קהלה און דער צווייטער, רדיפֿות און רכילות, וואָס
האָבען בעשאַפֿען אַ באָדען פֿאַר פֿערשידענע שווינדלער און אַוואַנ=
טוריסטען.

פֿון סאַלאָניקי און סמירנאַ פֿלעגען אָפֿט קומען קיין מערב=
אייראָפּאַ פֿינסטערע פּערזענליכקייטען און געהיים געפֿיהרט אַ אַגיטאַציע
פֿאַר דער מיסטישער קבלה, אין וועלכער דער נאָמען פֿון שבתי=צבי
איז שוין נישט דערמאָנט געוואָרען בפּירוש, נאָר איז ברמז פֿערשטאַ=
נען געוואָרען פֿון די „מאמינים“, אַלס סימבאָל פֿון איינעם פֿון די
געטליכע אַטהיבוטען. אין אָנהויב פֿון 18=טען יאָהרהונדערט האָט
אַ גרויסען טומעל אַרויסגערופֿען איינער פֿון די דאָזיגע פֿינסטערע
מיסיאָנערען, נחמיה חיון, אַ געבוירענער אין באָסניען, וואָס איז אַרומ=
געפֿאָהרען איבער גאַנץ טערקיי און מערב=אייראָפּאַ. דאָס איז געווען
איינער פֿון יענע טיפּישע מענשען פֿון יענער עפּאָכע, אין וועלכע עס
איז שווער אָבצוטיילען, וואו עס ענדיגט זיך דער געבוירענער מיס=
טיקער און וואו עס הויבט זיך אָן דער אַוואַנטוריסט. אין דער יוגענד
האָט חיון געוואוינט אין סאַראַיעוואָ, דערנאָך האָט ער פֿערנומען די
שטעל פֿון אַ „חכם“ אין איינער פֿון די יודישע קהילות ביי סאַלאָניקי,
וואו ער האָט זיך בעקענט מיט די פֿערמאַסקירטע סאַלאָניקער סעק=
טאַנטען. דאָרט האָט ער אָנגעשריבען אַ ווערק, וואו ער האָט ענטווי=
קעלט דעם געדאַנק וועגען דער דרייאייניגקייט: סבה ראשונה,
אבא קדישא, שכינה (די ערשטע אורזאַך, דער הייליגער פֿאָ=
טער און דער הייליגער גייסט). אונטער „אבא קדישא“ האָבען די

סעקטאנטען פערשטאנען שבתי-צבי, נאר אפילו האט מען דאס נישט ארויסגעזאגט און בלויז די נאהענטע האבען וועגען דעם געוואוסט. דאן האט נחמיה חיון זיך געלאזען אין וועג אריין; ער איז פריהער געווען אין איטאליען, אויסגעבעטען ביי איניגע אנגעזעהענע רבנים א הסכמה אויף זיין ווערק און דערנאך איז ער אוועק קיין פראג, וויען, בערלין. אין בערלין האט ער אבגעדרוקט זיין ספר „מהימנותא דכולא". וואו דער טעקסט איז געווען געשריבען אין נאמען פון א אנאנימען מקובל און צום טעקסט זענען געווען צוגעגעבען פירושים פון נחמיה חיון. פון בערלין איז חיון אבגעפאהרען קיין אמסטערדאם, דער צענטר פון דעמאלטיגען יודענטום.

אין דער שפיץ פון דער אמסטערדאמער ספרדישער געמיינדע איז דעמאלט געשטאנען ר' שלמה איילאן, וועלכער האט אין דער יוגענד געגלויבט אין די טרוימעריען פון שבתי-צבי און דערנאך, אין די עלטערע יאהרען, זיך אבגעזאגט פון זיין פריהעריגער אמונה. ווען חיון איז געקומען צום רב ר' שלמה איילאן, וואס האט, וואהרשיינליך, אויך יעצט געהיים סימפאטיזירט מיט די מיסטישע חלומות, האט ער ביי'ם רב געפונען שטיצע. דאס האט אויפגעבראכט דעם רב פון דער אשכנזישער געמיינדע, ר' צבי אשכנזי, וואס איז מעהר בעוואוסט מיט דעם נאמען „חכם צבי". דער חכם צבי איז געווען א געבוירענער פון פוילען און איז פון פוילען ענטלאפען בעת דעם קאזאקען-אויפשטאנד, ווען ער און זיין גאנצע פאמיליע זיינען שיער נישט אומגעקומען. ער האט זיינע יונגע יאהרען פערבראכט אין אפען, דערנאך אין באסניען און אין אלטאנא, וואו ער האט בעקומען א גרויסען נאמען אלס גאון און שטרענגער היטער פון יודישען געזעץ. ווען דער חכם צבי איז אויסגעקליבען געווארען פאר א רב פון דער אשכנזישער געמיינדע אין אמסטערדאם, האט ער באלד געהאט א צוזאמענשטויס מיט ר' שלמה איילאן, ווייל צווישען די ספרדים און אשכנזים האבען שוין לאנג געהערשט שטענדיגע סכסוכים און אויך דערפאר, ווייל דער חכם צבי, אלס שונא פון דער קבלה, האט פערזענליך נישט געקענט דורכקומען מיט דעם מקובל ר' שלמה איילאן. דאס אנקומען פון נחמיה חיון האט אט די סכסוכים נאך פערשארפט און געדינט אלס סיגנאל צו א מלחמה. דערוויזענדיג זיך וועגען דעם כבוד, וואס די ספרדים האבען אבגעגעבען נחמיה חיון, איז דער חכם צבי געווארען זעהר אויפגעבראכט. צום חכם צבי איז צוגעשטאנען

דער אָנגעזעהענער געלעהרטער ר׳ משה חגית, וואָס איז פֿון לאַנג געוועזען פֿערביטערט געגען דער שבתי־צבי־בעוועגונג און געגען יעדען מיסטיציזם בכלל, בײדע געלעהרטע האָבען איבערקוקט דאָס ווערק פֿון חיון און זענען געקומען צו דער איבערצײַגונג, אַז די אידעע וועגען דער דרײַאײניגקײַט איז געגען דעם יסוד פֿון דער יודישער אמונה, וואָס אָנערקענט נאָר אײן גאָט, און אַז אויסערדעם איז אין דעם ווערק, אין אַ פֿערמאַסקירטער פֿאָרם, דורכגעפֿיהרט דער געדאַנק וועגען דער געטליכקײַט פֿון שבתי־צבי; דערבײַ איז אויך פֿעסטגעשטעלט געוואָרען, אַז דער אַנאָנימער טעקסט פֿון ווערק איז נישט מעהר, ווי אַ קאָפּיע פֿון אַ כתב־יד פֿון שבתי־צבי אַלײן. אויף דעם גרונד האָט דער חכם צבי און ר׳ משה חגית אַרײַנגעלעגט אין חרם דעם מחבר פֿון ווערק נחמיה חיון און דאָס ווערק אַלײן פֿער׳משפּט צום פֿערברענען. דאָס האָט אויפֿגעבראַכט די ספרדים, וועלכע האָבען ערקלערט, אַז אַ בעזונדער קאָמיסיע פֿון געלעהרטע, וואָס האָבען בעטראַכט דאָס ווערק פֿון חיון, האָבען דאָרט נישט געפֿונען קײן שום אפּיקורסות. אין דער ספרדישער שוהל האָט מען אויף להכעיס געפֿײַערט נחמיה חיון און ערקלערט אַ קאָנטר־חרם געגען חכם צבי און ר׳ משה חגית; דעם לעצטען האָבען די ספרדים זאָגאַר פֿער׳מסר׳ט פֿאַר דער מאַכט. לאַנג האָבען זיך געצויגען די סכסוכים צווישען די בײדע לאַגערען און געענדיגט האָט זיך די גרויסע מחלוקת דערמיט, וואָס ר׳ משה חגית האָט געמוזט אָבפֿאָהרען קײן אַלטאָנאַ, און דער חכם צבי איז געווען געצוואונגען צו פֿערלאָזען זײַן שטעל און אָבפֿאָהרען קײן פּוילען, וואו ער האָט שפּעטער פֿערנומען די שטעל פֿון אַ רב אין לעמבערג (ער איז געשטאָרבען אין 1718). דעם נצחון האָט אָבער חיון נישט געקענט אויף לאַנג אויסנוצען, ווײַל סוף כל סוף זענען געגען איהם אַרויסגעטרעטען די רבנים אויך פֿון אַנדערע לענדער און איהם אַרײַנגעלעגט אין חרם. דער אַוואַנטוריסט חיון האָט געמוזט וואַנדערן פֿון שטאָדט צו שטאָדט און ערגעץ נישט געפֿונען קײן רוה. אין עסטרײַך האָט ער זיך בעקלאָגט פֿאַר דער מאַכט, אַז די יודען רודפֿ׳ען איהם פֿאַר זײַן געדאַנק וועגען דער דרײַאײניגקײַט, וואָס וואָלט געקענט מקרב זײַן דאָס יודענטום צום קריסטענטום. שפּעטער האָט זיך אַרויסגעוויזען, אַז פֿון דער דרײַאײניגקײַט פֿון די מיסטיקער ביז דער קריסטליכער קירך איז ווירקליך נישט ווײַט. שוין דער זוהן פֿון נחמיה חיון האָט זיך גע׳שמד׳ט אין רוים און שפּעטער

פֿלײַסיג געשיקט מסירות אויף יודען פֿאַר דער אינקװיזיציע.

פּונקט װי דעם חכם צבי, אַזױ איז אויך בעשערט געװען זײַן זוהן ר׳ יעקב עמדין (יעב״ץ, 1697 — 1776) צו פֿיהרען אין זײַן לעבען אַ האַרטען קאַמפֿף געגען די רעשטען פֿון די שבתי־צבי׳ניקעם און שטעהן אין מיטען דער גרויסער מחלוקת, װאָס האָט װי אַ פֿײַער אַרומגעכאַפּט פֿיעל יודישע שטעדט.

ר׳ יעקב עמדין איז געבוירען געװאָרען און פֿערבראַכט דעם גרעסטען טײל פֿון זײַן לעבען אין אַלטאָנאַ, בײַ האַמבורג. אַ קורצע צײַט האָט ער פֿערנומען די שטעל פֿון אַ רב אין דער שטאָדט עמדען. בטבע איז ער געװען אַ גרויסער קפּדן, אַ שטרענגער מענש, ליעב געהאַט אײַנזאַמקײַט און דעריבער געהאַט װיניג גוטע פֿרײַנד. ער איז דעריבער נישט געװען מסוגל צו פֿערנעהמען אַ געזעלשאַפֿטליכע שטעלע, און פֿון 1730־טען יאָהר אָן האָט ער כּסדר געװאױנט אין אַלטאָנאַ אַלס פּריװאַטער געלעהרטער און זיך פֿערנומען מיט האַנדעל, מיט דרוק־זאַכען און מיט שרײַבען זײַנע אײגענע װערק. װען אין דער לױפֿ־טען האָט װידער אָנגעהויבען שמעקען מיט מיסטיציזם, האָט דער שטרענגער טעמפּעראַמענט פֿון ר׳ יעקב עמדין אױפֿגעפֿלאַקערט און ער איז אַרויסגעטרעטען אַלס קאַמפֿפֿס־מענש. דער הויפּט־קרבן פֿון זײַן בײזער פֿעדער איז געװאָרען דער בעריהמטעסטער גאון פֿון יענער צײַט, ר׳ יהונתן אײבעשיץ.

ר׳ יהונתן אײבעשיץ (1690—1764) איז געװען דער גאון פֿון בעהמען און מעהרען. צו אײן און צװאַנציג יאָהר איז ער שוין געשטאַנען אין דער שפּיץ פֿון דער ישיבה אין פּראָג, פֿון װעלכער עס זענען אַרויסגעקומען הונדערטער קאַנדידאַטען אויף רבנים. ער איז אויך געװען אַ גוטער דרשן און מיט זײַנע דרשות אין שוהל פֿלעגט ער בעצױבערן די צוהערער און זיך ערװאָרבען פֿיעל פֿרײַנד, זאָגאַר צװישען קריסטען. װי דאָס רוב מענשען פֿון יענער צײַט, האָט אויך ר׳ יהונתן זיך פֿערנומען מיט קבלה. מען רעכענט, אַז אין דער יוגענד האָט ער זיך אויך געדרעהט צװישען די געהײמע שבתי־צבי׳ניקעם, װאו עס האָבען געפֿיהרט אַ פּראָפּאַגאַנדע חיון און אַנדערע אװאַנטוריסטען, און פֿון יענער צײַט איז בײַ ר׳ יהונתן פֿערבליבען אַ פֿערבאָרגענע סימפּאַטיע צו קבלה. אין 1742 איז ר׳ יהונתן אײנגעלאַדען געװאָרען אַלס רב קײן מעץ, װאָס האָט געהערט צו פֿראַנקרײַך. אין עטליכע יאָהר אַרום האָט ר׳ יהונתן פֿערנומען אַ גרעסערע שטעל אַלס הויפּט־ראַבינער פֿון די

דריי פעראייניגטע געמיינדעס פון דייטשלאנד – אלטאנא, האמבורג און וואנדסבעק. דארט, אין אלטאנא, האט ער זיך צוזאמענגעשטויסען מיט דעם שטרענגען ר׳ יעקב עמדין און פון דעמאלט אן האבען זיך אנ־געהויבען די גרויסע רדיפות אויף איהם.

אלס אנהענגער פון דער פראקטישער קבלה האט ר׳ יהונתן געגלויבט, אז דורך פערשידענע שפרוכען און בעשווערונגען קען מען ארויסטרייבען „דבוקים" און אויסהיילען קראנקע. דעריבער, ווען אין אלטאנא האט זיך ענטוויקעלט א עפידעמיע, פון וועלכער עס פלעגען אויסשטארבען קימפעטארינס, האט ר׳ יהונתן אנגעהויבען העלפען די וויבער, וואס זענען געקומען צו איהם נאך הילף, דורך קמיעות, אין וועלכע עס איז געווען אריינגעלעגט א שטיקעל פארמעט מיט פערשי־דענע אונקלארע אויפשריפטען אין גייסט פון דער קבלה. אזעלכע קמיעות פלעגט ער ארויסגעבען נאך פריהער, זייענדיג אין מעץ און פראנקפורט. פון דארט האט מען געגעבען צו וויסען קיין אלטאנא, אז די קמיעות פון ר׳ יהונתן ערוועקען עפעס א צווייפעל. עס האבען זיך געפונען נייגיריגע, וואס האבען געעפענט איינע פון די קמיעות, וואס ר׳ יהונתן האט ארויסגעגעבען, און דורך פונאנדערנעהמען דעם טעקסט מיט פערשידענע קאמבינאציעס האט מען פון דארטען ארויס־געלייענט פאלגענדעס: „אין נאמען פון יהוה דער גאט פון ישראל, וואס רוהט אין דער פראכט פון זיין מאכט... דער גאט פון זיין משיח שבתי־צבי, וואס איז פאר אונז א היילונג געווען און וואס מיט׳ן אטעם פון זיין מויל דער׳הרג׳עט ער דעם רשע... בין איך גוזר אויף אלע שלעכטע רוחות... אז זיי זאלען נישט שלעכטס טאן דער טרע־גערין פון דער קמיע"... חאטש עס איז א גרויסער ספק, צי דער טעקסט פון דער קמיע איז ריכטיג דעפישירט געווארען, נאר דערוויל האט דאס געמאכט א גרויסען איינדרוק, און ר׳ יעקב עמדין, וואס האט קיינמאל נישט געוואלט וויסען פון פשרות, ווען עס האט זיך געהאנדעלט וועגען שטרענגען אמת, האט עפענטליך אין שוהל בע־שולדיגט דעם רב ר׳ יהונתן, אז ער געהערט צו דער געהיימער סעק־טע שבתי־צבי׳ניקעס. ר׳ יהונתן האט צונויפגערופען א גרויסע פער־זאמלונג אין שוהל און עפענטליך פאר אלע געגעבען א שבועה, אז ער האט קיין שייכות נישט צו קיין געהיימע סעקטע. אויסערדעם האט ער געפאדערט פון זיינע תלמידים און אנהענגער, אז זיי זאלען זיך אננעהמען פאר דעם כבוד פון דער תורה און ארויסטרעטען גע־

פערטיידיגען זייער בעליידיגטען לעהרער. פון דאן אן האָט זיך אָנגע-
הויבען אַ ערביטערטער קאַמפף צווישען די אָנהענגער פון ר׳ יעקב
עמדין און פון ר׳ יהונתן אייבעשיץ.

די פאָרשטעהער פון די דריי פעראייניגטע געמיינדעס, וואו
ר׳ יהונתן איז געווען רב, האָבען זיך אָנגענומען פאַר זייער גייסטיגען
פיהרער און געדראָהעט מיט אַ חרם געגען די רכילות׳ניקעס. ר׳ יעקב׳ן
האָט מען אָנגעהויבען שטאַרק רודפ׳ן און ער האָט זאָגאַר אויף אַ גע-
וויסער צייט געמוזט פערלאָזען אַלטאָנאַ, אָבער דורך דעם איז ער אַריין
אין נאָך אַ גרעסערען צאָרן און אָנגעהויבען אַגיטירען געגען זיין געגנער
דורך שאַרפע פאַמפלעטען, וועלכע ער האָט אָבגעדרוקט פריהער אין
אַמסטערדאַם און דערנאָך אין אַלטאָנאַ, אין זיין אייגענער דרוקעריי
(„תורת הקנאות״, „שפת אמת״). אין די ווערק זיינע האָט ער אַרויס-
געשטעלט ר׳ יהונתן אַלס פערטרעטער פון שבתי-צבי און איהם בעשול-
דיגט אין פיעל פערברעכענס. אַ דאַנק די פאַמפלעטען זענען אייניגע
גרויסע רבנים צוגעשטאַנען צו ר׳ יעקב עמדין און אַריינגעלעגט אין
חרם די אָנהענגער פון ר׳ יהונתן. דער קאַמפף האָט זיך אויף אַזאַ אופן
נאָך מעהר פונאַנדערגעפלאַקערט; אין איהם זענען אַריינגעצויגען געוואָ-
רען אויך די רבנים פון פוילען, פון וועלכע די מעהרהייט, ווי למשל
די מיטגלידער פון „ועד ארבע אַרצות״, זענען דאַן געווען אויף דער
זייט פון ר׳ יהונתן. אין 1755 האָט ר׳ יהונתן פערעפענטליכט אַ ספר,
אין וועלכען ער האָט זיך פערטיידיגט פון די בעשולדיגונגען און גע-
בראַכט די מיינונגען פון פיעל אָנגעזעהענע רבנים, וואָס זענען גע-
שטאַנען אויף זיין זייט. דאָס האָט אַרויסגערופען נאָך אַ שאַרפערען
ענטפער פון ר׳ יעקב עמדין. כמעט די גאַנצע יודישע וועלט האָט זיך
פונאַנדערגעטיילט אויף צוויי לאַגערן: אָנהענגער פון ר׳ יהונתן און געג-
נער זיינע. די גרויסע מחלוקת איז זאָגאַר דערגאַנגען צום האַמבורגער
סענאַט, צום דעניִשען קעניג און אַרויסגערופען אַ טומעל אין דער
דייטשער פרעסע. די קריסטליכע וועלט איז געשטאַנען און זיך געוואונ-
דערט: וואָס קומט דאָ אַזעלכעס פאָר? דער פראָפעסאָר פון טעאָלאָגיע
מעגערלין האָט ערקלערט דעם דעניִשען קעניג, אַז אייבעשיץ פיהלט
אין האַרצען די דאָגמען פון דער קריסטליכער רעליגיע און דעריבער מיט
פערדיענט ער, מען זאָל איהם שיצען. אַ דאַנק דער בעשיצונג פון די
קריסטען איז ר׳ יהונתן פערבליבען אויף זיין שטעל ביז׳ן טויט. ר׳ יעקב
עמדין האָט איהם איבערגעלעבט אויף 10 יאָהר און אויך נאָכ׳ן טוי-

פון נעגנער האט ער נישט אויפגעהערט צו בעליידיגען זיין אנדערע קען דורך שארפע פאמפלעטען. זייענדיג אויפגעבראכט געגען דער גאנצער משיח-בעוועגונג בכלל, האט ר' יעקב עמדין געזוכט די קוועלען פון דער דאזיגער בעוועגונג און ער האט געפונען, אז שולדיג אין אלץ איז דער „זהר". און אט, ביי זיין גאנצער שטרענגער פרומקייט, האט ר' יעקב עמדין געהאט די דרייסטקייט אפען צו ערקלערען אין זיין ווערק „מטפחת ספרים", אז א גרויסער טייל פון הייליגען „זהר" איז נישט מעהר ווי געפעלשטע ליטעראטור, וואס מען האט בכיון ארויסגעשטעלט אלס די שאפונג פון ר' שמעון בן יוחאי, און אז אין „זהר" געפינען זיך פיעל אידעען, וואס זענען געגען גייסט פון יודענטום. אין דער דאזיגער דרייסטער ערקלערונג, אין דעם אפענעם קאמפף צווישען דער קבלה און דעם רב'ניזם, הערט זיך שוין די שטים פון א נייער עפאכע, פון א קולטורעלער בענייאונג אין יודישען לעבען.

נאר דערווייל איז נאך נישט פערניכטעט געווארען דער קוואל, פון וועלכען עס האבען געשעפט די פערשידענע טרוימער און מיסטיקער און וועלכער האט געבראכט צו אזוי פיעל נישט-ערפילטע האפנונגען און כרויערינע רעזולטאטען. פון דור צו דור זענען אויפגעשטאנען נייע טרוימער און נייע שווינדלער, וואס האבען געפונען פאר זיך פיעל אנהענגער, און עס האט געמוזט פאריבער א צייט ביז מען האט אנגעהויבען פערשטעהן, אז מען מוז איינמאל פאר אלע מאל מאכען א סוף צו דער גאנצער משיח-קבלה. דערווייל איז נאך די רפואה נישט געקומען און די עפידעמיע פון טרוימעריי האט ארויסגערופען אלץ מעהר קרבנות. איינער פון זיי איז געווען דער דיכטער משה חיים לוצאטא, וועמענס לעבען עס קען דינען אלס א טעמא פאר א טראגישער דראמע.

משה חיים לוצאטו איז געבוירען געווארען אין פאדוא אין 1707 ביי א רייכער יודישער פאמיליע פון ספרדים. ער האט בעקומען א ערציהונג, וואס איז אין יענעם דור געווען א זעלטענהייט. צוזאמען מיט דער ביבעל און תלמוד האט ער אויך געלערנט אלגעמיינע וויסענשאפטען. קענענדיג לאטייניש און איטאליעניש, האט לוצאטא געהאט א פרייען צוטריט צו די אלטע און נייע ליטעראטורען. נאך גאר אין די יונגע יאהרען האט ער ארויסגעוויזען א פאעטישען טאלענט און געשריבען געדיכטען אויף פערשידענע פאלען, אין א שענער ביבלישער שפראך. ווייטערדעם האט ער פערפאסט א קורצען לעהרבוך וועגען סטיליסטיק „לשון למודים". סיי אין פראזע, סיי אין פאעזיע האט לוצאטא ארויס-

געוויזען אַ שענעם געשמאַק, אַ זעלטען-שענעם סטיל, — זאָלבען, וואָס זענען פֿאַר דעם שווערען און געשמאַקלאָזען סטיל פֿון יענער עפּאָכע געווען אַ זעלטענע ערשײַנונג. צו 20 יאָהר האָט ער שוין אָנגעשריבען זײַן אידילישע דראַמע „מגדל עוז", וואו עס ווערט בעזונגען די רײַנע ליעבע. דאָס דאָזיגע ווערק איז פֿאַר יענער צײַט געווען אַ אונגעוועהנליכע ערשײַנונג, לויט זײַן סטיל און אינהאַלט.

וואָלט לוצאַטאָ ווײַטער געגאַנגען אויף דעם וועג, וואָלט ער אפשר געוואָרען דער רעפֿאָרמאַטאָר פֿון דער יודישער ליטעראַטור און אַרויסגערופֿען אַ נײַע עפּאָכע. אָבער ער איז געווען אַ זוהן פֿון זײַן דור, געגאַנגען אין וועג פֿון דער מיסטיק, און דאָ הויבט זיך אָן זײַן טראַגעדיע. ערלערנענדיג דעם „זהר" מיט די פירושים פֿון אר"י, האָט לוצאַטאָ בעוויזען אַ קונץ, וואָס איז געווען כמעט אונגלויבליך: ער האָט נאָכגעמאַכט דעם אײַגענטימליכען אָריגינעלען סטיל פֿון „זהר" און דאָס האָט אין איהם אַלײן אַרויסגערופֿען אַ מיסטישע התלהבות. ער האָט אָנגעהויבען רופֿען זײַן ווערק „דער צווײַטער זהר" און זיך אײַנגערעדט, אַז נישט ער אַלײן, מיט זײַן אײַגענעם שכל, שרײַבט דאָס ווערק, נאָר עפּעס אַ נבואה פֿון אויבען דיקטירט איהם דאָס, עפּעס אַ „מגיד" אָדער אַ מלאך קומט אַלע נאַכט און זאָגט איהם, וואָס צו שרײַבען. וואָס מעהר ער האָט זיך פֿערטיעפֿט אין די מיסטישע סודות, אַלץ מעהר האָט ער אָנגעהויבען גלויבען, אַז איהם שטעהט פֿאָר צו מאַכען דער וועלט עפּעס אַ וויכטיגע ענטדעקונג. אין 1729 האָט ער זײַן סוד פֿערטרויט פֿאַר די חברים זײַנע, וואָס האָבען צוזאַמען מיט איהם ערלערנט די קבלה, און יענע זענען געוואָרען ענטוזיאַסטישע אָנהענגער פֿון זײַן געטליכקײַט. אײנער פֿון די חברים, יקותיאל גאָרדאָן פֿון ליטאַ, וואָס איז געקומען קײַן פּאַדואַ אַרײַנצוטרעטען אין אוניווערזיטעט, נאָר דערנאָך פֿערלאָזען די וויסענשאַפֿט צוליעב דער קבלה, איז געווען אויף אַזוי פֿיעל אונפֿאָרזיכטיג, אַז ער האָט אין אַ בריעף אַהײם מודיע געווען, אַז לוצאַטאָ איז אַ געטליכער מאַן, אַז ער זעהט בײַנאַכט נבואות, אַז אליהו הנביא אַלײן קומט איהם ענטדעקען די סודות פֿון דער קבלה און אַז בכלל איז לוצאַטאָ אַ אונגעוועהנליכער מענש. פּונקט האָט זיך דערוואוסט וועגען אינהאַלט פֿון בריעף דער אויבענדערמאָנטער ר' משה חגית, וואָס האָט געפֿיהרט אַ פֿערביטערטען קאַמפּף געגען אַלע מיסטיקער, און ער האָט אויפֿגעהויבען אַ ליאַרם. עס האָבען אָנגעהויבען פֿליהען בריעף צו די איטאַליענישע און דײַטשע רבנים,

וועלכע ר׳ משה חגיז האָט פאָרגעלעגט בײַצײַטענס אויסצעוואָרצלען די אפיקורסות און אַרײַנלעגען לוצאַטאָ׳ן אין חרם אַרײַן, אָדער איהם צווינגען זיך אָבצוזאָגען פון זײַנע געדאַנקען. נאָך לאַנגע בקשות און דראָהונגען מצד די רבנים האָט לוצאַטאָ געגעבען אַ שבועה, אַז ער וועט מעהר נישט פיהרען קײַן מיסטישע פראָפּאַגאַנדע און וועט אויף ווײַטער מעהר גאָרנישט שרײַבען וועגען קבלה.

אין גיכען האָט ער אָבער געמוזט ברעכען זײַן שבועה. ער האָט ווידער אָנגעהויבען שרײַבען וועגען קבלה און אָנגעהויבען צוגרײַטען עטליכע מאַנוסקריפּטען צום דרוק. דעמאָלט האָבען די וועניגער רבנים אַרײַנגעלעגט לוצאַטאָ׳ן אין חרם און זײַנע ווערק פער׳משפט צו פערברענען (1734). דער טעקסט פון חרם איז איבערגעלײַענט געוואָרען אין די שוהלען און פונאַנדערגעשיקט געוואָרען אין די געמײַנדעס פון דײַטשלאַנד, האָלאַנד און פוילען. לוצאַטאָ האָט מעהר נישט געקענט פערבלײַבען אין איטאַליען און ער איז אַוועק קײַן אַמסטערדאַם. אויפ׳ן וועג איז ער אַרײַנגעפאָהרען קײַן פראַנקפורט. די דאָרטיגע רבנים האָבען זיך דערוואוסט וועגען זײַן קומען און האָבען איהם געצוואונגען צו געבען אַ הבטחה, אַז ער וועט מעהר נישט לערנען קײַן קבלה, נישט שריפטליך און נישט מונדליך, מיט מענשען, וואָס זענען יונגער פון 40 יאָהר. ערשט אין אַמסטערדאַם האָט דער אומגליקליכער וואַנדערער געפונען רוה אויף אַ צײַט. דאָרט האָט ער געפונען פרײַנד און מעצענאַטען, וואָס האָבען זעהר געשעצט זײַן פּאָעטישען טאַלענט און איהם געשטיצט. דאָרט האָט ער אויך אָנגעשריבען זײַן בעסט ווערק „לישרים תהלה״, אַ אַלעגאָרישע דראַמע. ער האָט אָבער ווידער נישט געהאַלטען וואָרט, ווײַטער געשריבען וועגען קבלה און פאָרטגעזעצט די בעציהונגען מיט זײַנע אָנהענגער. שפּעטער האָט איהם אָנגעהויבען ציהען קײַן ארץ־ישראל, אין געבורטסלאַנד פון אר״י און די איבעריגע מיסטיקער. לוצאַטאָ איז אַוועק אַהין. אָבער נאָך איידער ער האָט דערגרײַכט זײַן ציעל, האָט איהם דער טויט אַוועקגענומען. ער איז געשטאָרבען פון דער דזשומאַ אין 1747, 40 יאָהר אַלט, און איז בעגראָבען געוואָרען אין טבריה.

אין זײַנע פיעל קבלה־ווערק („פתחי חכמה״, „מאמר החכמה״, „חוקר ומקובל״ און אַנדערע) האָט לוצאַטאָ אַרײַנגעטראָגען אַ קלאָרע פילאָזאָפישע סחעמע און אַ בעשטימטע מעטאָדע, פון וועלכע אַנדערע מקובלים זענען געווען אינגאַנצען פרעמד. אויך זײַנע איבעריגע ווערק

וועגען מאראל פון יודענטום („מסלת ישרים"), וועגען תלמוד און אגדה („דרך תבונות") זענען אנגעשריבען מיט דער קלארער שפראך פון דער משנה אין א זעלטען-שענעם סטיל.

אויך אין פוילען, וואו עס האבען געארבייט אזעלכע אגיטאטארען, ווי חיים מלאך, האט די שבתי-צבי-בעוועגונג געלאזען טיפע ווארצלען און קיין חרם פון די רבנים, קיינע רדיפות זענען נישט געווען אימשטאנד אויסצעווארצלען די רעשטען פון דער בעוועגונג. מיט די רדיפות האט מען דערגרייכט נאר דאס, אז די פאנאטישע מיסטיקער האבען געמוזט לעבען פערבארגען און פערמאסקירט, אבער געהיים האבען זיי נאך פלייסיגער, ווי פריהער, געטאן זייערס, זיך פערטיעפט אין די מיסטעריען און געלעבט אין אויסגעלאסענקייט. די בתי-מדרשים זענען געווען פול מיט געהיימע שבתי-צבי'ניקעס, וואס האבען נישט געהאלטען פון תורה און מצוות און אונטער דער מאסקע פון חסידות און קבלה אבגעטאן מיאוס'ע מעשים. די צאהל פון די פערמאסקירטע מיסטיקער איז געווען גרויס און זיי האט נאר געפעהלט א אנפיהרער, וואס זאל זיי פעראייניגען, צוגעבען מוט און ווייזען א וועג צו א אפענער טעטיגקייט. אזא מענש האט זיך גיפונען און דאן איז פון דער סעקטע פערבארגענע און צושטרייטע שבתי-צבי'ניקעס געווארען א בעוועגונג. עס האט זיך ווידער אנגעהויבען טומלען אין דער יודישער וועלט און ווידער האט די בעוועגונג זיך געענדיגט מיט א שרעקליכער פערצווייפלונג. דער אנפיהרער פון דער דאזיגער סעקטע, מיט וועלכער עס האט זיך געענדיגט די משיח-בעוועגונג, איז געווען יעקב פראנק.

יעקב פראנק איז פון די יונגע יאהרען אן געוואקסען אין א אטמאספערע פון פוסטע טרוימערייען, צולאזענקייט און אבערגלויבען. ער איז געבוירען געווארען ארום 1726 אין א שטעדטעל אין גאליציען. זיין פאטער יעקב לייב איז געווען א רב אדער א דרשן און איז פאר געהערען צו דער געהיימער סעקטע פון די שבתי-צבי'ניקעס ארויסגעטריבען געווארען פון שטעדטעל און זיך בעזעצט אין וואלאכיען. יעקב איז דארט געווארען א משרת ביי א יודישען סוחר און פלעגט אפט אריינפאהרען מיט סחורה קיין טערקיי, וואו ער האט בעקומען זיין צונאמען (פראנק — פרענק, אזוי רופט מען אין טערקיי אלע, וואס קומען

פון איירא‌פא). אין סאלאניקי האט יעקב פראנק זיך בעקאנט מיט די איבערגעבליבענע סעקטען פון שבתי־צבי׳ס אנהענגער און גלייך איבערגענומען זייער תורה. הגם ער איז אין תלמוד געווען א פאלקאמער עם־הארץ, האט ער דאך באלד אויסגעלערנט די תורה פון דער קבלה, בעזונדערס די אמונה אין גלגולים, ד. ה., אז די נשמה פון משיח ווערט יעדען דור מגולגל אין פערשידענע מענשען. אלס א געבוירענער אוואנטוריסט, וואס האט נאך פון די קינדער־יאהרען שוין געטרוימט וועגען גרויסע שווינדלערייען, איז די דאזיגע אמונה אין גלגול געווען זעהר גינסטיג פאר איהם, ווייל אויב אין דוד המלך, אליהו הנביא מחמד, קריסטוס, שבתי־צבי און זיינע נאכפאלגער האט געלעבט די נשמה פון משיח, פארוואס זאל זי אויך נישט מגולגל ווערן אין איהם, יעקב פראנק? פראנק האט בעשלאסען איינמאל פאר אלע מאל, אז ער מוז ווערן „א גרויסער״ מענש און שטעהן אין דער שפיץ פון א גרויסער בעוועגונג. די אומשטענדען האבען איהם מיטגעהאלפען צו דערגרייכען זיין ציעל. ער האט חתונה געהאט מיט זעהר א שענער פרוי פון באלגאריען און א דאנק איהר האט ער צוגעצויגען צו זיך פיעל אנהענגער. אין א קליינער צייט ארום האט ער שוין געהאט ארום זיך א גאנצע באנדע פון פוסטע טרוימער און אויסגעלאסענע מענשען, וואס האבען געגלויבט, אדער זיך געמאכט גלויבען, אז פראנק איז א הייליגער מענש און אז אין איהם לעבט די נשמה פון משיח.

ווי עס ווייזט אויס, האט פראנק זיך דערוואוסט וועגען דער מחלוקת אין פוילען און וועגען די סכסוכים צווישען ר׳ יעקב עמדין און ר׳ יהונתן אייבעשיץ און ער האט בעשלאסען, אז איצט איז די צייט פאר איהם זעהר גינסטיג, אז איצט וועט ער קענען צונויפזאמלען ארום זיך די פערבארגענע שבתי־צבי׳ניקעס און ווערן זייער אנפיהרער. ער איז אוועק קיין פוילען, ארומגערייזט איבער פיעל שטעדט און זיך בעקאנט מיט די רעשטען פון דער משיח־בעוועגונג. פראנק האט פאר די פערבארגענע סעקטאנטען ענטדעקט דעם סוד, אז ער איז דער משיח און אויף איהם רוהט די קדושה פון שבתי־צבי. ער האט אפען ערקלערט, אז דער צווייטער פון דער דרייאייניגקייט, מלכא קדישא, אדער ווי די סאלאניקער מיסטיקער פלעגען זיך אויסדריקען: „סאנטא סעניאר״ (הייליגער פאטער), איז ער. פון דעמאלט אן פלעגען איהם זיינע אנהענגער רופען מיט דעם דאזיגען נאמען. אויף

דער שפּראַך פֿון „זהר" און אין דעם נוסח פֿון די שבתי-צבי'ניקעס האָבען פֿראַנק'ס אָנהענגער געשאַפֿען פֿאַר איהם אַ „יהי-רצון", ווי פֿאַר אַ געטליכער פֿערזאָן. אויב די פֿראַנקיסטען האָבען געהאַט עפּעס אַ בע-וואוסטזיניגע אויפֿגאַבע פֿאַר זיך, איז דאָס געוועזען: פֿערטיליגען דעם תלמוד און אינגאַנצען איהם אויסוואָרצלען פֿון דער וועלט. דעם אָרט פֿון תלמוד דאַרף ביי יודען פֿערנעהמען דער „זהר", וואָס איז ביי די פֿראַנקיסטען געוועזען היילינער פֿון אַלץ. נישט אומזיסט האָט מען זיי טאַקע גערופֿען „זהר'יסטען" אָדער „קאָנטראַ-תלמודיסטען". מיט אַ פֿער-ביסענער עקשנות האָבען די פֿראַנקיסטען זיך געסטאַרעט עובר צו זיין אויף אַלע מצוות, וואָס עקזיסטירען ביי יודען לויט'ן תלמוד. נישט בלויז אין די ענינים פֿון איסור און היתר, נאָר אויך אין די דינים פֿון צניעות און מאַן- און ווייב-לעבען האָבען זיי אויף להכעיס אָבגעטאָן אַלע מעשים, וועלכע דער תלמוד פֿערבאָט, און די אַלטע יודישע פֿאַמיל-יען-ריינקייט איז דורך זיי אָפֿען צערשטערט געוואָרען. צווישען די פֿראַנקיסטען האָבען זיך געפֿונען אויך פֿיעל רבנים און דרשנים. אַ בכבוד'דיגען אָרט אין דער דאָזיגער חברה האָט פֿערנומען אלישע שור, אַ אַלטער יוד, אַ אייניקעל פֿון גאונים. ער, זיינע זיהן און זיין טאָכטער חיה, וואָס האָט געקענט אויסווענדיג דעם „זהר" און איז גערעכענט גע-וואָרען פֿאַר אַ נביאה ביי די פֿראַנקיסטען, — זענען געוואָרען פֿערברענטע אָנהענגער פֿון יעקב פֿראַנק און דאָס גרעסטע פֿערגניגען פֿאַר זיי איז געוואָרען עובר צו זיין אויף די מצוות פֿון תלמוד און מבזה זיין איהם.

די ערשטע צייט האָט יעקב פֿראַנק מורא געהאַט אַרויסצוטרע-טען אָפֿען, און ער מיט זיין קאָמפּאַניע פֿלעגען מתפלל זיין און אָב-טאָן זייערע מיסטישע מעשים בשתיקה. נאָר איינמאָל האָט מען זיי ענטדעקט. דאָס איז געוועזען בעת אַ יריד אין אַ שטעדטעל. דער עולם יודען האָט בעמערקט, אַז ביי איינעם אַ בעל-אַכסניא זיצט אַ קאָמפּאַניע יודען ביי פֿערשלאָסענע טהירען און זענען זיך עוסק אין פֿערבאָרגענע מעשים. מען האָט אויפֿגעריסען די טהיר און זיי ענטדעקט. וואָס האָבען די פֿראַנקיסטען דאָרט געטאָן? זיי אַליין האָבען געזאָגט, אַז זיי האָבען נאָר געזונגען שירים אין דער שפּראַך פֿון „זהר". אָבער אַנדערע האָבען פֿערזיכערט, אַז זיי האָבען געטאַנצט אַרום אַ נאַקיטער פֿרוי און זי געקושט. עס איז געוואָרען אַ גרויסער ליאַרם און מען איז אַוועק צו דער פּאָליציי, וועלכער מען האָט געמעלדען, אַז פֿראַנק מיט זיין חברה פֿערנעהמען זיך מיט אויסגעלאַסענע מעשים. די פּאָ-

ליציי איז געקומען און זיי אַלעמען אַרעסטירט. יעקב פֿראַנק אַליין, אַלס אַ אונטערטאַן פֿון אַ פֿרעמדער מלוכה, האָט מען אויף מאָרגען בעפֿרייט, נאָר די איבעריגע זענען געבליבען זיצען. די דאָזיגע געשיכטע האָט געמאַכט אַ גרויסען רושם. די רבנים און די פֿאָרשטעהער פֿון די קהלות האָבען זיך גענומען צו זייער איינציגען געוועהר און אָנגעהויבען פֿון אַלע זייטען רודפֿ'ען די פֿערבאָרגענע פֿראַנקיסטען. דאָס האָט געהאַט אַ ווירקונג, און פֿיעל זענען געקומען זיך מתודה זיין און עפֿענטליך תשובה געטאָן אויף זייערע זינד. די מענער־פֿראַנקיסטען האָבען מודה געווען, אַז פֿראַנק האָט זיי געצוואונגען עובר זיין אויף אַלע געבאָטען פֿון תלמוד, און די פֿרויען האָבען דערצעהלט, אַז זיי האָבען זיך פֿערנומען מיט אויסגעלאַסענקייט, זיך־געביטען מיט די מענער און געלעבט אין זנות. דאַן האָבען זיך פֿערזאַמעלט אין בראָד די רבנים פֿון אַלע שטעדט און מיט גרויס פֿייערליכקייט איז אויסגערופֿען געוואָרען אַ שטרענגער חרם אויף אַלע פֿראַנקיסטען. כדי צו פֿערהיטען פֿון ווייטערדיגע סעקטעס, האָבען די רבנים אויסערדעם אויך איינגעפֿיהרט, אַז דעם „זהר" זאָלען מעגען לערנען נאָר מענשען מיט תורה און נישט יונגער פֿון דרייסיג יאָהר.

די רבנים האָבען אָבער פֿערשטאַנען, אַז מיט'ן חרם אַליין וועט מען די בעוועגונג נישט דערשטיקען און מען מוז זוכען גרינדליכערע מיטלען. פֿון פּוילען האָט מען זיך געווענדעט צום גרויזאַמען ר' יעקב עמדין מיט אַ פֿראַגע, צי מען מעג רודפֿ'ען די פֿראַנקיסטען. ר' יעקב עמדין האָט געענטפֿערט, אַז מען מעג און דעמאָלט האָט ער אויך געהאַט די דרייסטקייט צו ערקלערען אַז אויב מען וויל אויסוואָרצלען דאָס שלעכטס מיט איין מאָל, מוז מען פֿיהרען אַ קאַמפּף געגען דעם הויפּט־קוואַל פֿון אַלע פֿערשידענע סעקטעס, געגען „הייליגען" זהר אַליין. די פֿראַנקיסטען האָט מען דאַן פֿער'מסר'ט פֿאַר דער רעגיערונג, אַז זיי ווילען גרינדען אַ נייע רעליגיע, און לויט די פּוילישע געזעצען האָט מען געדאַרפֿט פֿער'משפּט'ען צום פֿערברענען יעדען, וואָס וויל איינפֿיהרען אַ נייעם גלויבען אויסער די שוין עקזיסטירענדע. אָבער דאָ האָבען די פֿראַנקיסטען געפֿונען אַ אונערוואַרטעטע שטיצע ביי'ם בישאָף דעמבאָווסקי פֿון קאַמענעץ־פּאָדאָלסק. די פֿראַנקיסטען האָבען דערלאַנגט דעם בישאָף אַ שריפֿטליכע ערקלערונג, אַז זיי מיינען גאָר נישט צו גרינדען אַ נייע סעקטע, אַז זיי זענען נאָר געגען תלמוד, וואָס איז פֿול מיט שקרים, און האַלטען זיך ביי'ם „זהר", וואָס איז דער ריינער אמת

פון יודענטום. כדי צו בעווייזען, אַז זיי האָבען זיך איינגאַנצען אָבגע־טיילט פון תלמוד, אָדער כדי זיך נוקם צו זיין פאַר די רדיפות אויף זיי, האָבען די פראַנקיסטען ערקלערט, אַז יודען בענוצען קריסט־ליך בלוט און אַז שולדיג דערין איז דער תלמוד, וואָס הייסט טאָן אַזעלכע זאַכען.

דערשמעקט אַזאַ טייערע מסירה אויף דעם תלמוד, איז דער בישאָף געוואָרען פול מיט ליעבע צו די פראַנקיסטען און זיי אַלעמען בעפרייט. די פריהערדיגע גע׳רודפ׳טע פראַנקיסטען האָבען איצט אַליין אָנגעהויבען רודפ׳ען אַנדערע, און כדי צו שטעלען זייערע געגנער אין אַ אונאַנגע־נעהמער לאַגע, האָבען זיי דערלאַנגט אַ בקשה צום בישאָף דעמבאָווסקי, אַז ער זאָל איינאָרדנען אַ רעליגיעזען וכוח צווישען די תלמודיסטען און קאָנטראַ־תלמודיסטען. דער בישאָף האָט מיט פערגניגען מסכים געווען צו דער בקשה און דאַן האָט איינער פון די רבנים־פראַנקיסטען (מעג־ליך, אַז דאָס איז געווען אלישע שור) גענומען אויף זיך אָנצושרייבען אַ ווערק, וואו עס זענען אויסגערעכענט געוואָרען פאָלגענדע ניין פרינציפען פון דער אמונה פון די פראַנקיסטען:

א) די פראַנקיסטען גלויבען מיט׳ן גאַנצען הארצען אין תורת משה, אָבער די דאָזיגע תורה איז איינגעהילט אין אַ שלייער פון טיע־פע סודות, וועלכע קענען ענטדעקט ווערן דעם מענשען נאָר דורך אַ בעזונדער געטליכער השפעה.

ב) איינער פון די סודות איז די דרייאיינִיגקייט.

ג) דער צווייטער סוד איז, אַז גאָט פערקערפערט זיך אין דער געשטאַלט פון אַ מענשען, וואָס האָט אַלע מענשליכע תאוות. אָבער ביי איהם שטאַמען די תאוות נישט פון יצר־הרע, נאָר פון דער קדושה.

ד) די געטליכע מענשען וועלען ברענגען די גאולה נישט בלויז פאַר יודען, נאָר פאַר דער גאַנצער מענשהייט.

ה) די אמונה, אַז עס וועט קומען משיח און צונויפנעהמען די יודען פון גלות און זיי ברענגען קיין ארץ־ישראל, איז פאַלש, וויל משיח וועט נישט קומען.

ו) די שטאָדט ירושלים וועט מעהר נישט אויפגעבויט ווערן

ז) גאָט, וועלכער וועט זיך פערקערפערן אין דער געשטאַלט פון אַ מענשען, וועט אָבריינִיגען די מענשען פון דעם ערשטען חטא, וואָס אָדם און חוה האָבען אַרויפגעוואָרפען אויף דער מענשהייט.

ח) דער תלמוד פערטייטשט די תורת־משה אויף אַ אַנדער אופן,

אבער ער איז פול מיט פאלשע אידעען, און אלע יודען, וואס האלטען זיך בײ׳ם תלמוד, געהען אויף א פאלשען וועג; דארט געפינען זיך אויך שרעקליכע אונארמאלישע זאכען, ווײל דער תלמוד ערלויבט אבצונארען די קריסטען און זאגאר בענוצען זייער בלוט.

ט) דער אמת׳ער פירוש צו תורת־משה איז דער „זהר״, וואס איז דורכאוים דער היפך פון תלמוד.

די דאזיגע פרינציפען זענען בעוויזען געווארען דורך פאלשע ראיות פון תנ״ך, און דאס אלץ האט מען אבגעדרוקט אין פויליש און אין העברעאיש און פערשפרייט צווישען פאלק. אויף אזא אופן האבען פאר די פוילישע יודען זיך אומגעקעהרט יענע שלעכטע צייטען פון צוריק מיט 350 יאהר אנ׳ערך, ווען לויט דער פעראָרדנונג פון פויפסט בענעדיקט איז אין טארטאזא אײנגעאָרדענט געווארען אויך אזא רעליגיעזער דיספוט, אויף וועלכען דער משומד יהושע לארקי איז געשטאנען און גע׳דרשנ׳ט וועגען די שקרים פון דער יודישער אמונה. די יודען אין פוילען האבען געמוזט מיט זייערע אויגען צוזעהן, ווי זייערע אייגענע ברידער, יודען אין לאנגע קאפאטעס און שטריימלעך, רבנים און אלטע לייט שטעהען און רעדען רכילות אויפ׳ן תלמוד. צום אומגליק האבען זיך אויך צו יענער צייט נישט געפונען אין פוילען יודען, וואס זאלען גוט בעזיצען די פוילישע שפראך און זאלען זיין פעהיג אין א קלארען סטיל, מיט לאגישע ראיות, צוצושטערען די טענות פון די פראנקיסטען. עס איז קיין וואונדער נישט, ווען די פוילישע יודען האבען זיך ערנסט דערשראקען פאר דעם וכוח און אנגעווענדעט אלע מיטלען איהם נישט צו דערלאזען. זיי האבען גע׳טענה׳ט, אז אזעלכעס איז אין פוילען נאך נישט פארגעקומען און אז די יודישע רעליגיעזע פרייהייט איז געזיכערט דורך פערשידענע פריווילעגיעס; זיי האבען אויך פערשפרייט הויפענס געלד און זיך משתדל געווען פאר דער שליאחטע, אבער דאס אלץ האט נישט געהאלפען. דער בישאף דעמבאווסקי האט ארויסגעגעבען א פעראָרדנונג, אז די יודען מוזען שיקען קיין קאמענעץ דעלעגאטען צום וכוח, און אויב זיי וועלען דאס נישט טאן, וועלען זיי בעשטראפט און דער תלמוד פערברענט ווערן.

אויפ׳ן דיספוט זענען פון די תלמודיסטען געקומען וויניג דעלעגאטען, און צווישען זיי האבען זיך געפונען זעהר וויניג בעוואוסטע רבנים. ווי עס שיינט, האבען די רבנים נישט געהאט די נויטיגע פעהיגקייטען אבצוענטפערן ווי געהעריג אויף די טענות פון די פראנקיס־

טען און דער איינדרוק פון דיספוט איז געוועזן, אז די „קאָנטראַ־תלמוד'יסטען" האָבען מנצח געוועזן. דאַן האָט דער בישאָף אַרויסגעגעבען אַ בעפעהל, אַז די געגנער פון תלמוד האָבען דאָס רעכט אין יעדער שטאָדט אַרויסצורופען אויף אַ עפענטליכען דיספוט די תלמודיסטען, וועלכע טאָרען זיך נישט אָבזאָגען דערפון. אויסערדעם זענען די יודען־תלמוד'יסטען מחויב איינצוצאָהלען די פראַנקיסטען פינף טויזענד גילדען פאַר די שאָדענס, וואָס די פראַנקיסטען האָבען געליטען בעת די אָנפאַלען אויף זיי. אויך דאַרפען די יודען אַריינטראָגען 150 דוקאַטען גאָלד פאַר דער קאַטוילישער קירך אין קאַמענעץ; דערצו דאַרפען אַלע עקזעמפּליאַרען פון תלמוד קאָנפיסקירט און פערברענט ווערן. אַ פינסטערניש און פחד איז פּלוצלינג אָנגעפאַלען אויף די פּוילישע יודען. יעדען טאָג פלעגען די קאַטוילישע גייסטליכע צוזאַמען מיט די פראַנקיסטען זיך אַריינרייסען אין די יודישע הייזער, מאַכען רעוויזיעס און קאָנפיסקירען דעם תלמוד. דערנאָך האָט מען אַלע קאָנפיסקירטע עקזעמפּליאַרען מיט פאַראַד פערברענט אויפ'ן פייער און די יודען האָבען דאָס געמוזט צוקוקען און זיך נישט געקענט העלפען. אויסערדעם האָבען אין יענער צייט זיך פערגרעסערט די בלוט־בלבולים, און אויך דאָס איז געווים געוועזן אַ דאַנק די רכילות פון די פראַנקיסטען אויפ'ן תלמוד. עס האָט אויסגעזעהן, אַז אויף די פּוילישע יודען רוקט זיך אָן אַ נייע חמאַרע, אָבער פּלוצלינג איז אָבגעשטאָרבען דער פערטיידיגער פון די פראַנקיסטען, דער בישאָף דעמבאָווסקי, און אויף די פראַנקיסטען האָט זיך ווידער אָנגעהויבען אַ רייהע רדיפות. די פּוילישע מאַכט האָט מיט אַמאָל געביטען איהר בעציהונג צו די פראַנקיסטען, וועלכע מען האָט אָנגעהויבען אַרעסטירען, שלאָגען אָפען אין די גאַסען און בעליידיגען זיי. זעהענדיג, אַז אין פּוילען האָבען זיי קיין פּלאַץ נישט פאַר זיך, זענען פיעל פראַנקיסטען אַוועק קיין בעסאַראַביען, וואָס האָט דעמאָלט געהערט צו טערקיי. אָבער אויך דאָרט האָט מען זיי נישט געלאָזט צו רוה, וויל פון פּוילען האָט מען געגעבען צו וויסען די דאָרטיגע יודען, ווער און וואָס עס זענען די פראַנקיסטען און וואָס פאַר אַ צרות זיי האָבען אָנגעטאָן די פּוילישע יודען. די פראַנקיסטען האָט מען אויך דאָרט אָנגעהויבען שרעקליך רודפ'ען, און הונגעריגע, פערצווייפעלטע, אָהן אויפהער גע'רודפ'טע, פלעגען זיי וואַנדערען פון שטאָדט צו שטאָדט. זיי האָבען אפילו גע'פועל'ט ביי'ם קעניג אויגוסט III, אַז זיי זאָלען מעגען זיך אומקעהרען קיין פּוילען און פריי דאָרט לעבען, אָבער

די ערלויבניש פון קעניג האט קיין בעדייטונג נישט געהאט, ווייל די שליאחטע איז געשטאנען אויף דעם צד פון די יודען-תלמוד'יסטען און די פראנקיסטען זענען ווידער גע'רודפ'ט געווארען און נישט בעקומען קיין פרנסה. אין פערצווייפלונג האבען זיי געשיקט דעפוטאטען צו זייער „קדוש" פראנק, אז ער זאל זיי ארויסהעלפען און אליין קומען קיין פאדאליען. נאך לאנגע בקשות האט יעקב פראנק מסכים געווען זיך אומצוקעהרען קיין פוילען און מיט זיין קומען האט די סעקטע ווידער אויפגעלעבט.

יעקב פראנק האט זיך בעשלאסען אויף א ענערגישען שריט. לויט זיין עצה האבען זעקס פארשטעהער פון די פראנקיסטען זיך פארגעשטעלט פאר דעם „פרימאס" פון דער קאטוילישער קירך לוביענסקי, וועלכען זיי האבען דערלאנגט א אויספיהרליכע מעלדונג, אז זיי זענען גרייט זיך אבצושמד'ען, אויב נאר די פוילישע מאכט וועט מסכים זיין אויף געוויסע בעדינגונגען זייערע. איינע פון די בעדינגונגען איז געווען, אז מען זאל זיי ערלויבען איינארדנען נאך איין עפענטליכען וכוח מיט די תלמוד'יסטען און אויך זיי אבגעבען א בעזונדער שטיק ערד צווישען די שטעדט בוסק און גליניאני, ביי לעמבערג, ווייל זיי, די פראנקיסטען, ווילען נישט, ווי די יודען, עקספלאאטירען די פויערן און לעבען פון פראצענט און שענקערייי; זיי ווילען בעסער זיך פערנעהמען מיט ערד-ארבייט. אויף דער דאזיגער מעלדונג האט לוביענסקי געענטפערט, אז ער קען צוזאגען די פראנקיסטען נאר עולם-הבא און די בעדינגונגען זייערע וועלען ערפילט ווערן שפעטער, ווען זיי וועלען זיך אבשמד'ען. ווי עס שיינט, האט לוביענסקי נישט געגלויבט, אז די פראנקיסטען ווילען באמת זיך שמד'ען, און דעריבער נישט מסכים געווען צו זייערע בעדינגונגען. ווירקליך, האבען די פראנקיסטען צו יענער צייט נאך נישט אין זינען געהאט צו שמד'ען זיך און נאר געוואלט אויסנארען די ערלויבניש אויף א עפענטליכען וכוח. אבער באלד האט דאס מזל ווידער אנגעהויבען שפיעלען פאר די פראנקיסטען. דער פרימאס לוביענסקי איז אויף א צייט אבגעפאהרען און זיין שטעל האט דערווייל פערנומען דער קאנאניקום מיקאלסקי. יענער האט מסכים געווען צו דער בעדינגונג פון דעם וכוח און באלד האבען זיך אנגעהויבען די הכנות דערצו. די רבנים האבען בעקומען א בעפעהל צו קומען צום בעשטימטען טערמין 16-טען יולי 1759 און אויך די גייסטליכע און די אדעליגע זענען פערבעטען געווארען צו קומען

אין אַ גרויסער צאָהל. אַריינגאַנגס-בילעטען אויף דעם דיספוט זענען פערקויפט געוואָרען פאַר גרויסע פרייזען און די הכנסה איז בעשטימט געוואָרען לטובת די אָרימע פראַנקיסטען. צום בעשטימטען טערמין האָט דער וכוח זיך אָנגעהויבען מיט גרויס פאַראַד. אין אַ לעמבערגער קירך געעפענט האָט איהם דער קאַנאָניקוס מיקאָלסקי, וואָס איז אויך געווען פאָרזיצענדער. פון די רבנים זענען געקומען 40 מאַן און זייער פאָרשטעהער איז געווען דער לעמבערגער רב ר׳ חיים ראַפּאָפּאָרט; פון די פראַנקיסטען זענען געקומען נאָר 10, ווייל דאָס רוב פון זיי זענען געווען אָרים און נישט געהאַט קיין געלד אויף אַזאַ וויַיטען וועג. די דעבאַטען האָבען זיך פערצויגען עטליכע טעג, און דאָסמאָל זענען די רבנים אַרויסגעטרעטען שוין מעהר ענערגיש און מיט מעהר פערשטאַנד, אָבער עס איז דאָ אַ גרונד צו רעכענען, אַז דער אַלגעמיינער סך-הכל פון די דעבאַטען איז דאָך געווען לטובת די פראַנקיסטען, און די רבנים האָבען זיך אומגעקעהרט אַהיים דערשלאָגען און פערשעמט.

ווען דער דיספוט האָט זיך געענדיגט, האָט מען פון די פראַנקיסטען אָנגעהויבען פאָדערן, אַז זיי זאָלען האַלטען וואָרט און בעווייזען, אַז זיי זענען ווירקליך טריי דעם קריסטענטום. צוערשט האָבען די פראַנקיסטען זיך אָבגעזאָגט דערפון און נישט געוואָלט בייטען די אמונה פון זייערע עלטערן. דערווייל איז אָבער געקומען צו פאָהרען דער „קדוש״ אַליין, יעקב פראַנק, וועלכער האָט געגעבען אַ סיגנאַל זיינע אָנהענגער, אָנצוטאָן אויף זיך די מאַסקע פון קריסטענטום, — נאַטירליך, צוליעב טיעפע מיסטישע סודות. דאַן האָט זיך אָנגעהויבען דער שמד; די טויף-צערעמאָניעס זענען פאָרגעקומען פייערליך אין די קירכען פון לעמבערג, און אונטערפיהרער פון די פראַנקיסטען זענען געווען די פאָרשטעהער פון דער פוילישער אַריסטאָקראַטיע. דערביי האָבען די פראַנקיסטען אָנגענומען די נעמען און פאַמיליעס פון זייערע טויף-פאָטערס, אַריינטרעטענדיג אויף אַזאַ אופן גלייך אין דער פוילישער אַריסטאָקראַטיע. אין לעמבערג אַליין האָבען אין פערלויף פון די יאָהרען 1759 און 1760 זיך אָבגעשמד׳ט 514 מענער און פרויען, צווישען זיי אויך די אייניקלעך פון די גאונים שור. פראַנק אַליין, וועלכער איז אַריינגעפאָהרען קיין לעמבערג מיט גרויס פאַראַד, אין אַ קאַרעטע איינגעשפאַנט מיט 6 פערד און אַרומגערינגעלט מיט 50 סאָלדאַטען, האָט צוערשט דורך פערשידענע תירוצים זיך אָבגעזאָגט

באַלד צו שמד'ען זיך. אין דער אמת'ען איז פֿראַנק נאָר אויסען געווען, אַז זײַן שמד'ען זיך זאָל פֿאָרקומען נישט אין לעמבערג, נאָר אין וואַרשאַ, בײַ אַ גרויסער פֿײַערליכקײַט: ער האָט אויך פֿון זײַן שמד'ען זיך געוואָלט האָבען נוצען פֿאַר זיך. אין וואַרשאַ האָט פֿראַנק געבעטען, אַז דער קעניג אויגוסט III אַלײן זאָל זײַן דער טויף־פֿאָטער. דער קעניג האָט מסכים געווען און דאָס שמד'ען זיך פֿון אָנפֿיהרער פֿון די פֿראַנקיסטען איז פֿאָרגעקומען בײַ גרויסע צערעמאָניעס, מיט אַ פּאַראַד, אין דער אָנוועזענהײַט פֿון דער קעניגליכער פֿאַמיליע און הויכגעשטעלטע לײַט (נאָוועמבער 1759). בײַ'ם שמד'ען זיך האָט פֿראַנק אָנגענומען דעם נאָמען יוזעף.

דאָך האָבען די פּוילישע גײַסטליכע נישט אויפֿגעהערט זיך צו בעציהען מיט אונצוטרוי צו די גע'שמד'טע פֿראַנקיסטען. די פֿינסטערע פֿערגאַנגענהײַט פֿון פראַנק און די יראת־הרוממות, מיט וועלכער די פֿראַנקיסטען האָבען זיך בעצויגען צום „הײליגען פֿאָטער", — דאָס אַלץ האָט אַרויסגערופֿען אַ שטאַרקען חשד. אויסערדעם האָבען די יודען נישט אויפֿגעהערט שיטען געלד אין אַלע זײַטען און מסר'ען די פֿראַנקיסטען פֿאַר דער פּוילישער מאַכט. זײ האָבען זיך משתדל געווען, אַז מען זאָל צווינגען זיך שמד'ען אויך די איבעריגע פֿראַנקיסטען, כדי זײער זכר זאָל נישט בלײַבען צווישען יודען. ענדליך האָבען די פּוילישע גײַסטליכע זיך איבערצײַגט, אַז די פֿראַנקיסטען האָבען זיך גע'שמד'ט נאָר כּדי אָבצונאַרען די פּאָליאַקען, אַז זײער אָנפֿיהרער, פֿראַנק, ווערט נאָך אַלץ גערעכענט פֿאַר אַ „הײליגען פּאַן" און אַז זײער דאָגמאַט וועגען דער דרײַאײניגקײַט איז פּונקט אַזוי ווײַט פֿון קריסטענטום, ווי פֿון יודענטום. לויט דער פֿעראָרדנונג פֿון דער העכערער מאַכט האָט מען פֿראַנק'ען אַרעסטירט אין וואַרשאַ און איהם גענומען אויף אַ שטרענגען פֿערהער. ווי פֿראַנק האָט זיך נישט גערדעהט, האָט ער דאָך נישט געקענט בעווײַזען, אַז ער איז אַ גלויביגער קריסט; אויסערדעם האָבען זײַנע אײגענע אָנהענגער דורך זײער עדות־זאָגען איהם אַרויסגעגעבען. דער חשד איז בעשטעטיגט געוואָרען און דאַן האָט דאָס געריכט פֿון די גײַסטליכע בעשלאָסען: אײַנזעצען פֿראַנק'ען אין טשענסטאָחאָווער פֿעסטונג און איהם האַלטען אין דאָרטיגען מאָנאַסטיר, כדי ער זאָל נישט קענען האָבען קײן בעציהונגען מיט זײַנע פֿערעהרער.

13 יאָהר (1760—72) האָט פֿראַנק פֿערבראַכט אין פֿעסטונג; דער צוועק פֿון די קאַטוילישע גײַסטליכע איז אָבער נישט דערגרײכט געוואָרען.

זיינע תלמידים האבען איצט נאך מעהר געגלויבט אין איהם און ווייד
טער געהאט נאהענטע בעציהונגען מיט זייער „הייליגען פאן“. פיעל
פון זיי זענען זאגאר אריינגעדרונגען קיין טשענסטאחאוו אליין און גע-
וואוינט אין דער אומגעגענד פון שטאדט, וועלכע זיי האבען אנגערו-
פען „תרעא דרומי“ (די טויערען פון רוים). פראנק האט בעגייסטערט
זיינע אנהענגער דורך רעדעס און בריעף, אין וועלכע ער האט ער-
קלערט, אז ראטעווען די נשמה קען מען נאר דורך דער „רעליגיע
פון אדום“. אונטער דעם ווארט האט פראנק פערשטאנען עפעס
א מישמאש פון יודענטום און קריסטענטום. אויך דאס אויסזעהען פון
„ליידענדען משיח“ האט צוגעגעבען מוט און גלויבען די אנהענגער פון
פראנק. זיי האבען זיך דערמאנט, אז אויך שבתי-צבי האט געביטען
זיין אמונה, און אז אויך ער איז געזעסען ארעסטירט אין פעסטונג, און
דאס האט זיי צוגעגעבען גלויבען, אז פראנק איז דער צווייטער משיח.
קיין שום בעשטימטע מאראלישע פרינציפען, אדער נייע רעליגיעזע
דאגמען האט פראנק זיינע אנהענגער נישט געגעבען. ער פלעגט נאר
זאגען: „איך בין געקומען בעפרייען די וועלט פון אלע געזעצען און
געבאטען, וואס האבען עקזיסטירט ביז איצט“.

ווען פוילען איז צוטיילט געווארען צווישען די מלוכות, (ענדע
1772), איז געקומען א סוף צו דער תפיסה פונ'ם „הייליגען“. דער
רוסישער גענעראל ביביקאוו, וועלכער האט איינגענומען טשענסטאחאוו,
הָאט פראנק'ען בעפרייט. ער האט א קורצע צייט פערבראכט אין
ווארשא און דערנאך איז ער מיט זיין גאנצער פאמיליע, אין דער בעגליי-
טונג פון א גרויסער סוויטע אנהענגער, אוועק פון פוילען און זיך בע-
זעצט אין מעהרען (1773). די ווייטערדיגע מעשים פון דאזיגען גרויסען
אוואנטוריסט זענען שוין פארגעקומען אין מערב-אייראפא; אין עסטרייך
האט ער געשפיעלט א ראליע פון א מיסיאנער, וואס זיין אויפגאבע
בעשטעהט אין פערשפרייטען קריסטענטום צווישען יודען, און ער האט
זאגאר בעקומען חן אין קעניגליכען הויף. אין גיכען האט מען זיך אבער
אויך דארט דערוואוסט וועגען זיין פינסטערער פערגאנגענהייט און מען
האט זיך איבערצייגט, אז ער איז א שווינדלער. פראנק האט געמוזט
פערלאזען אויך עסטרייך און ער האט זיך בעזעצט אין אפענבאך,
דייטשלאנד. דארט האט ער זיך א נאמען געגעבען „דער באראן פון
אפענבאך“. צוזאמען מיט זיין זעלטען-שענער טאכטער חוה (הא-
וואטשא), וועלכע האט פערדרעהט א קאפ פיעל הויכע לייט פון דער

פוילישער אריסטאקראטיע, האט ער געלעבט אין דער שפיץ פון זיין סעקטע, וואס איז איהם געבליבען טריי. חוה'ן האבען פראנק'ס תלמידים גערופען „די הייליגע פאננא" און אין דער סעקטע פלעגען פארקומען פערשידענע מיסטעריען, אין וועלכע חוה האט געשפיעלט א גרויסע ראליע. פראנק האט געלעבט אין גרויס רייכטום, ווייל זיינע אנהענגער אין פוילען און מעהרען האבען נישט אויפגעהערט צו שיטען געלד פאר זייער „הייליגען פאן", און פראנק'ס הויז האט זיך געפיהרט אויפ'ן שטייגער פון די קעניגליכע הויפען. ווען פראנק איז געשטארבען (1791), האט די סעקטע פון די פראנקיסטען אנגעהויבען זיך צופאלען. די אנהענגער פון פראנק האבען ביסלעכווייז אנגעהויבען זיך צונויפגיסען מיט דער קאטוילישער בעפעלקערונג, פערלוירען דעם כאראקטער פון א סעקטע און ענדליך איינגאנצען פערשוואונדען געווארען צווישען דער פוילישער מאסע. די שענע חוה האט פריהער געוואלט שפיעלען די ראליע פון איהר פאטער נאך זיין טויט, אבער דאס האט זיך איהר נישט איינגעגעבען. זענענדיג געוועהנט צו פיהרען א „הויף", האט זי זיך פערפלאנטערט אין חובות און גע'רודפ'ט פון איהרע קרעדיטארען, איז זי געשטארבען אין 1816, אין אפענבאך.

אזוי האט זיך געענדיגט די בעוועגונג פון די פראנקיסטען. מיט זיי צוזאמען האט זיך אויך געענדיגט די גאנצע משיח־בעוועגונג — זי איז פערוואנדעלט געווארען אין א טרוימערישען מיסטיציזם, אין א שטרעבונג צו בעפרייען זיך פון די יודישע אייביגע צרות דורך אבזאגען זיך פון יודענטום, און דער וואנזיניגער מיסטיציזם האט זיך פערוואנדעלט אין פשוט'ער שווינדלעריי. דער ראזיגער שטורם, וואס האט זיך געטראגען איבער יודען אין פערלויף פון פיעל יאהרען, האט אבער געהאט אויך גוטע זייטען, ווייל ער האט מיטגעהאלפען אויפצוועקען די יודען פון זייער שלאף און ארויסרופען אין זיי א אינטערעס צו בענייען די יודישע קולטור. דאס פאלק האט געזוכט צו שטילען זיין רעליגיעזען דורשט; דאס אלטע, טרוקענע, רבני'שע יודענטום האט שוין מעהר נישט געקענט בעפרידיגען דאס יודישע הארץ, וואס האט געלעכצט נאך אביסעל פרייהייט פון דער טרוקענער דאגמע, נאך א נייע יודישקייט, וואס זאל מעהר רעדען צום געפיהל, ווי צום געדאנק.

אזוי ווי ביז איצט, האט ווייטער נישט געקענט געהן. די משיח־בעוועגונג האט אבגעפרישט אביסעל די פערשטיקטע לופט און צוגעגרייט א באדען צו נייע אידעען. דער רבניזם און דער מיסטיציזם האבען אין

דעם לאַנגען האַרטען קאַמפּף, וואָס זיי האָבען געפיהרט צווישען זיך, אָבגעשוואַכט איינער דעם צווייטען, און ביידע האָבען זיי געמוזט אָבטרעטען זייער אָרט פאַר אַ נייער בעוועגונג. סימנים פון אַ קולטורעלער בענייאונג זענען געווען גענוג: אין דערזעלבער צייט, ווען די רבנים האָבען געפיהרט צווישען זיך גרויסע מחלוקת און רכילות וועגען קמיעות און שפּרוכען; אין דערזעלבער צייט, ווען יעקב פראַנק האָט געקענט פערפיהרען אַזוי פיעל מענשען מיט זיינע ווילדע געדאַנקען און שווינדלערישע טרוימעריין, אין דערזעלבער צייט זעהען מיר נייע שטערען אויף דעם יודישען האָריזאָנט: אין דייטשלאַנד האָט דער גרויסער יודישער געלעהרטער משה בן מנחם געשלאָסען פריינדשאַפט מיט דעם גרויסען דייטשען שריפטשטעלער לעסינג; אין פּאָרטוגאַל זענען איינגעלאָשען געוואָרען די שייטערהויפענס פון דער אינקוויזיציע, און אין ענגלאַנד האָבען אין פּאַרלאַמענט זיך אָנגעהויבען דעבאַטען וועגען אויסגלייכען די יודען פון דער מלוכה אין זייערע רעכטען מיט דער איבעריגער בעפעלקערונג. עס איז געווען קלאָר, אַז מען איז פערשטעהט נייעם וועבט זיך, אַז פאַר יודען הויבט זיך אָן אַ נייע עפּאָכע, און די עפּאָכע איז געקומען.

נײַנטעס קאַפּיטעל.

די יודישע לאַגע אין מערב=אײראָפּאַ.

אין דער לופֿטען האָט שוין געאָטעמט מיט נײַע אידעען, עס האָט זיך געשפּירט דאָס אָנקומען פֿון דער גרויסער פֿראַנצויזישער רע=וואָלוציע, וואָס האָט געמאַכט אַזאַ געוואַלדיגע איבערקעהרעניש אין דער גאַנצער וועלט, אָבער די אַלטע פּאָליטיק פֿון מיטעלאַלטער בנוגע צו יודען האָט נאָך ווײַטער זיך געפֿירט אין פֿערלויף פֿון העלפֿט 17=טען ביז העלפֿט 18=טען יאָהרהונדערט. מערב=אײראָפּאַ האָט נאָך אַלץ נישט געקענט דערוואַקסען ביז דעם געדאַנק, אַז יודען האָבען דאָס רעכט צו וואוינען פֿרײַ אומעטום און פֿיהרען אַ פֿרײַען האַנדעל אַלס מענשען מיט גלײַכע רעכטען. אין דאָס רוב לענדער האָט מען די יודען אָדער אינגאַנצען נישט ערלויבט צו וואוינען און האַנדלען, אָדער מען האָט זײ דאָס ערלויבט נאָר אונטער שווערע און באַלײדיגענדע בעדינגונגען.

די טראַדיציעס פֿון די פֿינסטערע מיטעלאַלטערישע צײַטען זענען מעהר ווי אומעטום פֿערבליבען אין עסטרײַך, וועלכע איז נאָך דער עפּאָכע פֿון דער רעפֿאָרמאַציע געוואָרען דאָס הויפּט=נעסט פֿון קאַ=טוילעציזם אין אײראָפּאַ. דאָרט האָבען פֿעסט זיך אײַנגעאָרדענט די יעזו=איטען, וועלכע האָבען געהאַט אין זײערע הענד די גאַנצע שליטה און געפֿיהרט אַ האַרטען קאַמפּף געגען די פּראָטעסטאַנטען און יודען. אין בעהמען און מעהרען האָט מען נאָך די יודען געלאָזט צו רוה, אָבער אין ווין און אין די נידער=עסטרײַכישע פּראָווינצען האָבען די פֿרומע

קאַטוילּיקען נישט געקענט אַריבערטראָגען די יודען. דער וואוקס פֿון די יודען אין וויען, וואו עס איז זיי אין 1624 ערלויבט געוואָרען צו וואוינען אין אַ בעזונדער געטאָ, האָט זעהר בעאונרוהיגט די קאַטוילישע בעפֿעלקערונג. דער וויענער מאַגיסטראַט האָט נישט איינמאָל זיך געסטאַרעט, אַז די יודישע געמיינדע זאָל בעפֿרייט ווערן פֿון אונטער דער שוץ פֿון קעניג און איבערגעהן צו דער ממשלה פֿון דעם מאַגיסטראַט אַליין, וועלכער זאָל קענען טאָן מיט די יודען אַלץ, וואָס ער וויל, אָבער דאָס האָבען נישט דערלאָזט די קיסרים, וועלכע האָבען נישט געוואָלט פֿערלירען די גרויסע הכנסות, וואָס די יודישע געמיינדע האָט זיי אַריינגעבראַכט. די אַגיטאַציע פֿון מאַגיסטראַט האָט אָבער סוף כל סוף געהאַט אַ ערפֿאָלג, ווען אויף זיין זייט איז איבערגעגאַנגען די קייזערין מאַרגאַריטאַ, די פֿרוי פֿון קייזער לעאָפּאָלד דעם 1־טען. אַ געבוירענע פֿון שפּאַניען, וואָס האָט שוין לאַנג זיך בעפֿרייט פֿון די אונגלויביגע יודען, האָט די פֿרומע מאַרגאַריטאַ זיך געשפּירט זעהר שלעכט אין וויען, וואו צוזאַמען מיט איהר האָבען געוואוינט די „אונגלויביגע". איינמאָל, ווען די קייזערין האָט געבוירען אַ טויט קינד, איז איהר געקומען אַ געדאַנק אין קאָפּ, אַז דאָס איז אַ שטראָף פֿון גאָט דערפֿאַר, וואָס מען לאָזט צו רוה די „שונאים פֿון דער קירך". דעם דאָזיגען פֿרומען געדאַנק האָבען אונטערגעכאַפּט די גייסטליכע און די קייזערין האָט געפֿאָדערט פֿון איהר מאַן, אַז ער זאָל ווידער איינפֿיהרען דעם אַלטען עדיקט וועגען פֿערוועהרען יודען וואוינען אין וויען. לעאָפּאָלד האָט איבערגעגעבען די פֿראַגע אויף דער בעטראַכטונג פֿון רייכס־ראַט. דאָרט האָבען די מיינונגען זיך צוטיילט: איינגע האָבען געפֿונען, אַז דאָס אַרויסטרייבען יודען פֿון וויען וואָלט געווען אַ געוואַלדטאַט און אויך אויסערדעם געבראַכט פֿיעל שאָדען דער מלוכה־קאַסע; אַנדערע האָבען געפֿונען דעם פּלאַן וועגען אַרויסטרייבען יודען פֿאַר געוואונשען. די וואָגשאָל האָט איבערגעוואויגען דער פֿאַנאַטישער נייששטאַדטער בישאָף קאָלאָוויטש. ער האָט אין קירך אין דער אָנוועזענהייט פֿון קייזער געהאַלטען אַ הייסע פּאַטריאָטישע רעדע, אין וועלכער ער האָט געשילדערט די וויענער יודען אַלס פֿערברעכער, גזלנים און גנבים, און אויך זיי בעשולדיגט אין אַ מלוכה־פֿערראַט — אין געהיימע בעציהונגען מיט דער טערקישער רעגירונג. די רעדע האָט געמאַכט אַ גרויסען איינדרוק און לעאָפּאָלד האָט אַרויסגעגעבען אַ בעפֿעהל (27־טען

פעברואר 1670) ווענען ארויסטרייבען די יודען פון וויען און פון די פראווינצען פון נידער- און אויבער-עסטרייך.

דעם 1-טען מארט 1670 האבען די העראלדען מיט טרומייטען אויסגערופען איבער די גאסען פון וויען, אז ביז יולי דעם יאהר דארפען יודען פערלאזען די שטאדט. די יודען האבען אנגעהויבען אנווענדען אלע מיטלען אבצושאפען דעם דאזיגען שרעקליכען בעפעהל. זיי האבען געשאנקען רייכע מתנות דער קייזערליכער פאמיליע, פאר-געשטעלט זייערע אלטע פריווילעגיעס, אויפגעוויזען זייערע גרויסע פערדיענסטען פאר דער מלוכה, אבער קיין זאך האט נישט געהאלפען. די ידיעה וועגען דעם אומגליק האט זיך פערשפרייט איבער דייטשלאנד און אנדערע לענדער, וואו יודען האבען געוואוינט. אין איינינע ערטער האט מען געפאסט און אין די שוהלען גאט געבעטען, אז די גזירה זאל בטל ווערן. די אנגעזעהענע יודען, וואס האבען געשפיעלט א ראליע אין דער פאליטישער וועלט, האבען געפרובט ווירקען אויפ'ן וויענער הויף דורך דער דיפלאמאטיע. אין דער הינזיכט האט פיעל געארבייט דער בעוואוסטער פינאנסיסט יצחק עמנואל טאקסיירא פון די שפאנישע מאראנען, דער רעזידענט פון דער שוועדישער קע-ניגין אין האמבורג. ער האט אוועקגעשיקט בריעף צו זיינע בעקאנטע פון די הויכגעשטעלטע פערזאנען אין שפאניען, ווי אויך צו דער שוועדישער קעניגין מיט א בקשה, אז זיי זאלען זיך סטארען ביי'ם וויענער הויף וועגען אבשאפען די גזירה. די שוועדישע קעניגין האט טאקע באלד אוועקגעשיקט א שריפטליכע ביטע צו דער עסטרייכישער קייזערין און צו דעם פויפסטליכען נונציוס אין וויען וועגען מבטל מאכען דעם בעפעהל ארויסצוטרייבען די יודען. קיין זאך האט אבער נישט געהאלפען: דער קייזער לעאפאלד איז געבליבען ביי זיין בעשלוס.

אין יולי האבען די יודען אנגעהויבען פערלאזען די שטאדט. ווען עס זענען שוין ארויסגעפאהרען פון איהר העכער אנדערטהאלבען טויזענד יודען, האבען די איבערגעבליבענע ווידער זיך געפרובט ווירקען אויף דעם קייזער, אז ער זאל חאטש זיי איבערלאזען, אבער עס האט נישט געהאלפען. די לעצטע גרופע יודען האבען פערלאזט די שטאדט אין טרויער-טאג פון תשעה-באב. עס זענען נאר פערבליבען די יודען, וואס האבען באנקראטירט און זענען ארייננעזעצט געווארען אין די טורמעס, ווי אויך 18 פארשטעהער פון דער געמיינדע, וועלכע זענען גענומען

געוואָרען אַלס ערבות, אַז די אַרויסגעטריבענע יודען זאָלען נישט פערגיפטיגען די ברונעמס אָדער מיט אַנדערע מיטלען נקמה נעהמען פון די קריסטען. אין אויגוסט זענען אויך דאָס רעשט יודען אַרויסגעטריבען געוואָרען פון שטאָדט. פון די פיער טויזענד יודען האָט קיין איינער נישט איינגעשטימט צו טויפען זיך, און דאָס האָט אַרויסגערופען די פערוואונדערונג פון די קריסטען. אין וויען איז נאָר פערבליבען איין און איינציגער יוד — דער פינאַנץ־אַגענט ביי׳ם הויף מאַרקוס שלעזינגער־יפה. די קלעריקאַלען האָבען געפייערט זייער נצחון. דער וויענער מאַגיסטראַט האָט דעם פערלאָזענעם קוואַרטאַל, וואו יודען האָבען פריהער געוואוינט, אַ נאָמען געגעבען לעאָפאָלדשטאַדט, לכבוד דעם קייזער. אויפ׳ן אָרט פון דער גרויסער וויענער יודישער שוהל האָט מען אויסגעבויט אַ קלויסטער, און דער קייזער האָט געלעגט דעם ערשטען שטיין. דאָרט האָט מען אויף אַ גאָלדענער שילד אָנגעשריבען: „נאָכדעם ווי די יודען זענען אינגאַנצען אַרויסגעטריבען געוואָרען פון דאַנען, האָט דער קייזער בעוויליגט אויסצובויען אַ קירך אויף דעם אָרט פון זייער שוהל, די מערדער־גרוב“.

די קריסטליכע בעפעלקערונג האָט אָבער באַלד דערשפירט די טרויעריגע רעזולטאַטען פון דער יעזואיטישער פּאָליטיק. די בירגער פון וויען זענען נישט אימשטאַנד געווען צו דעקען די גרויסע סומע מלוכה־שטייערען, וואָס די יודען האָבען פריהער אַריינגעבראַכט, און די קריסטליכע סוחרים האָבען זיך אָנגעהויבען קלאָגען, אַז דער מסחר איז געפאַלען, ווייל עס האָט זיך פערקלענערט די צאָהל געברויכער. שוין אין דריי יאָהר אַרום האָט דער קייזער געמוזט ערלויבען יודען קומען צו פאָהרען אויף די ירידים אין די שטעדט פון נידער־עסטרייך, פון וואַנען מען האָט זיי ערשט נישט לאַנג פערטריבען. ביסלעכווייז האָבען די יודען אָנגעהויבען אַריינפאָהרען צוליעב האַנדעלס־צוועקען אויך קיין וויען, וואו זיי האָבען אין אַ קליינער צייט געבילדעט אַ בעדייטענדע קאָלאָניע פון „דערווייליגע איינוואוינער“. ווען עס האָט זיך אָנגעהויבען די טערקיש־עסטרייכישע מלחמה (1683), האָט לעאָפאָלד ברייט אויסגענוצט די יודישע באַנקירען און פינאַנסיסטען. איינער פון זיי, שמואל אָפּענהיים פון היידעלבערג, האָט זיך אין יענער צייט בעזעצט אין וויען. באַלד נאָך איהם האָבען בעקומען דאָס רעכט צו וואוינען אין וויען נאָך פיעל יודען, אַלס קרובים אָדער משרתים פון דעם היידעלבערגער עושר. דער לעצטער, וועלכער איז געווען באמת איבערגעגעבען די אינטערעסען

פֿון זײַנע ברידער, האָט פֿיעל אויפֿגעטאָן פֿאַר דער ווידער=אויפֿלעבונג
פֿון דער יודישער קהלה אין ווין. דער דעקרעט פֿון 1670 איז אָפֿיציעל
נישט בטל געוואָרען; ער האָט אָבער בּיסלעכווײַז פֿערלוירען זײַן בּע=
דײַטונג איבּער די בּעדינגונגען פֿון לעבּען אַלײַן, איבּער דער עקאָנאָמישער
נויטווענדיגקײַט.

ווען עס האָט זיך געענדיגט די מלחמה צווישען עסטרײַך און
טערקײַ און עסטרײַך האָט אָבּגעהאַלטען אַ נצחון, זענען צו איהר ווידער
איבּערגעגאַנגען די אונגאַרישע פּראָווינצען, וואָס האָבּען זיך פֿריהער גע=
פֿונען אונטער דער הערשאַפֿט פֿון טערקײַ. די יודען פֿון בּודאַפּעשטער
ראַיאָן, וועלכע עס האָט זיך גאַנץ רוהיג געלעבּט אונטער דער טערקי=
שער ממשלה, האָט זיך, נאַטירליך, נישט געגלוסט אונטערגעוואָרפֿען
ווערן דער נײַער הערשאַפֿט פֿון דעם קלעריקאַלען עסטרײַך. ווען דאָס
עסטרײַכישע מיליטער האָט בּעלאַגערט בּודאַפּעשט, האָבּען די יודען
ענערגיש זיך בּעטײַליגט אין דער פֿערטײַדיגונג פֿון דער פֿעסטונג. דער=
פֿאַר, ווען די עסטרײַכישע סאָלדאַטען האָבּען אײַנגענומען די בּעלאַגער=
טע שטאָדט, האָבּען זײ זיך אָן די יודען נוקם געווען. פֿיעל פֿון זײ
זענען אויסגע׳הרג׳עט געוואָרען און די איבּערגעבּליבּענע זענען ענטלאָ=
פֿען קײַן טערקײַ און אין אַנדערע לענדער. דער קײזער לעאָפּאָלד האָט
פֿערבּאָטען יודען, מחמד׳אַנער און פּראָטעסטאַנטען צו וואוינען אין בּודאַ=
פּעשט, און די שנאה פֿון די אונגאַרן צו די יודען איז געווען אַזוי
גרויס, אַז נאָך אין 18=טען יאָהרהונדערט האָט מען זײ נישט ערלויבּט
צו בּעזעצען זיך אין דער אַלטער רעזידענץ פֿון אונגאַרן און פֿאַר דורכ=
פֿאָהרען דורך בּודאַפּעשט האָבּען די יודען געמוזט צאָהלען אַ ספּעציעלען
שטײַער. גרויסע יודישע קבוצים האָבּען זיך געפֿונען נאָר אין די איבּע=
ריגע שטעדט פֿון אונגאַרן, און זײער צאָהל האָט זיך בּעדײַטענד פֿער=
גרעסערט אין 18=טען יאָהרהונדערט, ווען עס זענען צוגעקומען די אָנ=
געקומענע פֿון עסטרײַך, מעהרען, בּעהמען און פּוילען. זײער הויפּט=
געמײַנדע איז געווען פּרעסבּורג.

דער קלעריקאַליזם אין עסטרײַך האָט נישט אויפֿגעהערט אויך בּעת
דעם קעניגען פֿון קאַרלוס VI (1711—40). עס האָבּען זיך ווידער אָנ=
געהויבּען די פּראָבּעס צוצוציהען יודען צום קריסטענטום דורך מיסיאָ=
נערישע דרשות אין די שוהלען. עס פֿלעגט טרעפֿען, אַז די יודען
האָבּען געשטעלט אַ ווידערשטאַנד דער חוצפה פֿון די מיסיאָנערען,
וועלכע האָבּען זײ אַרויסגעבּראַכט פֿון געדולד. אין דער שטאָדט

אויסזעען האָבען די יודען אַרויסגעטריבען דעם דאָרטיגען גלח, וואָס איז געקומען אום יום כּפּור האַלטען אַ דרשה וועגען קריסטענטום אין דער יודישער שוהל. דערפֿאַר האָט מען די יודען שטרענג בעשטראָפֿט; די שוהל איז צערשטערט געוואָרען און דריי גבאים זענען אַרויסגעטריבען געוואָרען פֿון שטאָדט. דאָרט ווידער, וואו די יודען האָבען יאָ גענאָסען עטוואָס פֿרייהייט בנוגע צו דער אמונה, האָט דאָס זיי אָבגעקאָסט זעהר טייער. אין ווין האָט מען פֿון די יודען געפֿאָדערט, זיי זאָלען צו שטייער געבען 150 טויזענד פֿלאָרין אויף די הוצאות פֿון דער קאָראָנאַציע פֿון קאַרלוס VI. די הלואות פֿון דער רעגירונג פֿלעגען געמאַכט ווערן דורך די פֿינאַנץ־אַגענטען שמואל אָפּענהיים און שמשון ווערטהיימער, וועלכע האָבען געמוזט ביי אַלע בעדינגונגען צושטעלען געלד, ווייל אַנדערש וואָלטען זיי געבראַכט אַ אומגליק אויף אַלע יודען. נאָר נאָך דעם אַלעמען האָט דאָך דער קייזער קאַרלוס אַרויסגעגעבען עטליכע טיראַנישע ווילדע געזעצען געגען יודען. אַזוי איז אונטער זיין הערשאַפֿט אַרויסגעגעבען געוואָרען דאָס ווילדע געזעץ (1726), אַז אין יעדער יודישער פֿאַמיליע האָט נאָר איין מיטגליעד (דער עלטסטער זוהן) דאָס רעכט חתונה צו האָבען און איינפֿיהרען אַ אייגען הויז. דאָס דאָזיגע געזעץ, דורך וועלכען מען האָט געוואָלט פֿערהיטען, אַז די יודישע בעפֿעלקערונג זאָל זיך נישט צו־שטאַרק פֿערמעהרען, איז שטרענג אָבגעהיט געוואָרען אין פֿערלויף פֿון 100 יאָהר.

בעת'ן קעניגען פֿון מאַריאַ טערעזיאַ (1740—60) האָט געדראָהט אַ גרויסע געפֿאַהר די יודען פֿון בעהמען און מעהרען. אין אָנהויב פֿון איהר קעניגען האָט עסטרייך פֿערפֿיהרט אַ מלחמה געגען פּרייסען און פֿראַנקרייך. בעת דאָס מיליטער פֿון שונא האָט בעלאַגערט פּראָג, האָבען די יודישע שונאים פֿערשפּרייט אַ קלאַנג, אַז די יודען פֿיהלען מיט די פּרייסען און די פֿראַנצויזען און שטיצען זיי. די קלעריקאַלע קייזערין האָט געגלויבט אין די דאָזיגע קלאַנגען און נישט לאַנג טראַכטענדיג האָט זי אַרויסגעגעבען אַ בעפֿעהל, אַרויסצוטרייבען די יודען פֿון מעהרען און בעהמען „צוליעב פֿערשידענע וויכטיגע סיבות“. אַ שרעק איז אָנגעפֿאַלען אויף דער הונדערט־טויזענדיגער יודישער בעפֿעלקערונג פֿון ביידע פּראָווינצען, ווען דער דעקרעט וועגען גירוש איז פֿערעפֿענטליכט געוואָרען. צוואַנציג טויזענד יודען פֿון דער אַלטער פּראָגער קהלה האָבען געמוזט איז מיטען ווינטער פֿער-

לאָזען די שטאָדט און וואַנדערן איבער די דערפער. דאָס גאַנצע האַנדעלס־לעבען אין ביידע פּראָווינצען האָט זיך אָבגעשטעלט און דער בעסערער טייל פון דער קריסטליכער בעפעלקערונג האָט פערשטאַנען, צו וואָס פאַר אַ קריזיס אַזאַ פּאָליטיק קען ברענגען. ענדליך האָבען זיך אַריינגעמישט די ליבעראַלע דיפּלאָמאַטישע פאָרשטעהער פון ענג־לאַנד און האָלאַנד, ווי אויך די יודישע קאַפּיטאַליסטען בײַ׳ם וויען־ער הויף, וועלכע האָבען אָנגעהויבען פאָדערן און בעטען, אַז די קייזערין זאָל אָבשאַפען דעם דעקרעט. ענדליך האָט מאַריאַ טערעזיאַ נאָכגעגעבען; פריהער האָט זי ערלויבט די יודען ווידער זיך צו בעזעצען אין אַלע שטעדט פון בעהמען און מעהרען, אויסער פּראָג; דערנאָך איז זיי ערלויבט געוואָרען אויך אומצוקעהרען זיך אויף צעהן יאָהר קיין פּראָג, צוליעב די אָנקלאָגען פון די „שטאַנדען", אַז „דער גירוש פון יודען ברענגט דעם לאַנד מיליאָנען־היזיקות".

די לעבענס־בעדינגונגען פון די עסטרייכישע יודען זענען אָבער נאָכדעם נאָך שווערער געוואָרען. די לאַסט פון געוועהנליכע און אויסער־געוועהנליכע שטייערען איז אָהן אויפהער געוואַקסען. צוזאַמען דערמיט האָט מען זיך געסטאַרעט דורך פערשידענע געזעצען צו פערקלענערן די צאָהל פון דער יודישער בעפעלקערונג. צו דעם צוועק האָט מען איינגעפיהרט אַ „פּרעה׳שען" געזעץ, לויט וועלכען עס איז בעגרענצט געוואָרען די צאָהל פון די יודען, וואָס האָבען פאַמיליעס: אין בעהמען האָבען געמעגט עקזיסטירען נישט מעהר פון 20 טויזענד יודישע פאַמי־ליאַנטען, און אין מעהרען -- 5,100. מעהר פון די צאָהל יודען האָבען נישט געטאָרט חתונה האָבען. בכלל האָבען נישט געפעהלט קיין בע־ליידיגענדע געזעצען פאַר יודען. אַזוי, ל״של, האָט מען אין פּראָג נישט ערלויבט די יודען צו קויפען אויפ׳ן מאַרק עסענוואַרג פריהער פון אַ בע־שטימטער שעה און דאָס איז געטאָן געוואָרען מיט דעם צוועק, אַז די קריסטען זאָלען פריהער זיך פערזאָרגען מיט פּראָוויזיע. די אָרטיגע מאַכט האָט געפאָדערט פון די יודען, אַז זיי זאָלען טראָגען אַ ספּעציע־לען געלען צייכען אויף די מלבושים און דערצו זענען זיי שטאַרק בע־גרענצט געוואָרען אויך אין האַנדעל און אין האַנדווערק.

אין דעמזעלבען יאָהר (1670), ווען מען האָט פון עסטרייך אַרויס־געטריבען די יודען, האָט פאַר זיי זיך געעפענט אַ נײַ לאַנד -- דאָס

פראטעסטאנטישע פרייסען. נישט צוליעב הומאניזם און גאסטפריינדליכקייט האט פרייסען אריינגענומען צו זיך די יודען, נאר צוליעב עקאנאמישע און פאליטישע צוועקען. דער גרויס=קורפירשט פרידריך=ווילהעלם פון בראנדענבורג, וועלכער האט געלעגט דעם פונדאמענט צו דער איבערהערשאפט פון פרייסען און דייטשלאנד, האט זיך געשטעלט א אויפגאבע אויפצוהויבען דעם עקאנאמישען וואוילשטאנד פון לאנד דורך א האנדעלס=קאלאניזאציע. ער האט זיך גענומען אלס ביישפיעל האלאנד, וואס האט אויפגעבליהט א דאנק די יודען, און אריינגעלאזען צו זיך אין לאנד די ארויסגעטריבענע פון פראנקרייך. אין בראנדענבורג האבען זיך נישט געפונען קיין יודען נאך פון 1573=טען יאהר, נאר נאך דעם שלום אין וועסטפאליען, ווען צו בראנדענבורג זענען צוגעקומען נייע צוויי פראווינצען, האלבערשטאדט און קלעווע, און דער גרויס=קורפירשט האט דארט געפונען יודען, וואס האבען דארט שוין געוואוינט פון אלטע צייטען, האט ער געפונען פאר נוצליך זיי איבערצולאזען אויף זייערע ערטער. ער האט זאגאר געשטיצט די גרויסע יודישע סוחרים און איינעם פון זיי, אליהו האמפערץ, האט ער בעשטימט פאר זיין פינאנציעלען אגענט. פרידריך=ווילהעלם האט פערשטאנען, אז די יודישע קאפיטאליסטען קענען ברענגען פיעל נוצען דער מלוכה, און בעשלאסען, זיי מקרב צו זיין. לויט זיין בעפאלמעכטיגונג פלעגט האמפערץ אפט פאהרען קיין אמסטערדאם פיהרען אונטערהאנדלונגען וועגען אנלייהען, און אין א צייט פון מלחמה פלעגט ער צושטעלען געוועהר און פולווער פאר דער ארמעע. דערוויסענדיג זיך וועגען דעם גירוש פון יודען אין עסטרייך, האט פרידריך-ווילהעלם געשריבען זיין באטשאפטער אין וויען, אז ער איז גרייט אויפצונעהמען ביז 50 יודישע פאמיליעס פון די רייכע קלאסען, וועלכע זאלען קומען קיין בראנדענבורג מיט זייערע קאפיטאלען. דער באטשאפטער האט וועגען דעם מודיע געוועזען די פארשטעהער פון דער יודישער געמיינדע אין וויען, וועלכע האט ארויסגעשיקט קיין בערלין א דעפוטאציע פון 12 מאן, אום צו פיהרען אונטערהאנדלונגען מיט'ן קורפירשט. אין א יאהר ארום, אין מאי 1671, זענען פערעפענטליכט געווארען די בעדינגונגען, לויט וועלכע 50 יודישע פאמיליעס האבען געמעגט זיך בעזעצען אין בערלין און אין אנדערע שטעדט פון פרייסען. די דאזיגע בעדינגונגען זענען געוועזען שווער און בעליידיגענד, נאר פאר געטריבענע מענשען אהן א היים און אהן א שוץ, איז אויך

דאם גוט געווען. יודען איז ערלויבט געווארען צו וואוינען אין אלע שטעדט פון בראנדענבורג אהן דעם רעכט צו ערווערבען אונבעוועגליכע גיטער. פאר דעם חסד איז יעדע יודישע פאמיליע מחויב איינצוצאהלען יעהרליך אכט טאלער און אויסער דעם איין גולדען גאלד פון יעדע חתונה און קבורה. עפענטליכע שוהלען בויען טאר מען נישט און עס ווערט נאר ערלויבט איינצואָרדנען פריוואטע מנינים פאר'ן גאטעס־דיענסט. אלערליי מסחרים זענען ערלויבט געווארען אויסער „וואכער" און ארויספיהרען מטבעות פון לאנד. אויף די דאזיגע בעדינגונגען זענען די יודען אריינגעלאזען געווארען קיין בראנדענבורג, דערווייל אויף 20 יאהר, מיט דעם רעכט צו בענייען דעם אבמאך נאך דעם טערמין.

די עמיגראנטען פון עסטרייך האבען זיך הויפטזעכליך בעזעצט אין בערלין. באלד זענען אהין אריינגעדרונגען אויך די יודען פון די איבעריגע דייטשע מלוכות. זיי פלעגען אהין אריינגעלאזען ווערן נאר נאך א שטרענגער רעוויזיע פון זייער פערמעגען. נישט־רייכע יודען זענען אהין אריינגעפאהרען בגניבה און אויף זיי פלעגט די קריסטליכע בעפעלקערונג, ווי אויך די רייכע יודען אליין, קוקען מיט רוגזה און פערדרוס. די קריסטליכע איינוואוינער האבען זיך בעצויגען צו די עמיגראנטען מיט שנאה און געפועל'ט ביים קורפירשט, אז ער זאל זיי בעגרענצען אין האנדעל.

דער נאכפאלגער פון גרוים־קורפירשט פרידריך I, וועלכער האט אין יאהר 1701 אנגענומען דעם טיטול „פרייסישער קעניג", האט אויך זיך געהאלטען בנוגע צו יודען ביי דער פאליטיק פון „שוץ", ד. ה. פאר גרויסע פרייזען האט ער זיי געשאנקען געוויסע רעכטען. ווען די „שטאנדען" האבען אנגעהויבען זיך משתדל זיין, אז מען זאל ארויסטרייבען די יודען, וואס האבען בעוויזען צו בעזעצען זיך אין קעניגסבערג, טילזיט, מעמעל און אנדערע שטעדט, האט דער קעניג נישט געפונען פאר מעגליך צו בעפרידיגען די דאזיגע ביטע. אבער אין דערזעלבער צייט האט ער אנגענומען מיטלען, אז די יודישע בעפעלקערונג אין די שטעדט, בעזונדערס אין בערלין, זאל זיך נישט שטארק פערגרעסערן. פאר דעם רעכט צו וואוינען האט פרידריך ארויפגעלעגט אויף די יודען אין גאנץ פרייסען איין אלגעמיינע סומע שטייערען — 1000 דוקאטען, אנשטאט דעם פריהעריגען קאפ־אבצאהל. דערביי האט מען שטרענג אונטערגעשיידט צווישען די יודען, וואס האבען

געהאט א ערלויבניש צו וואוינען, און די, וואס האבען אזא ערלויבניש נישט געהאט. די לעצטע פלעגט מען שטרענג בעשטראפען און ארויסשיקען פון לאנד. פרידריך דער ערשטער האט אויך געהאט יודישע הויף-מעקלערס. א בעזונדער חשוב איז ביי איהם געוועזן דער בערלינער יודישער יובעליר יאסט ליבמאן, וואס האט גענעבען דעם קעניג אויף בארג טייערע שטיינער, צו וועלכע פרידריך האט געהאט א שטארקע ליידענשאפט. ליבמאנ׳ען איז ערלויבט געווארען צו האבען ביי זיך אין הויז א שוהל. אזא פריוואטע שוהל האבען אויך געהאט די רייכע פאמיליעס ריס און פייט. ווען צווישען דיביידע שוהלען איז אויסגעבראכען א מחלוקת, האט דער קעניג, נישט קוקענדיג אויף דעם אלטען פערבאט, ערלויבט אויסצובויען א עפענטליכע שוהל (1712), וועלכע איז אין צוויי יאהר ארום בעניים געווארען, אין דער אנוועזענהייט פון קעניג אליין. אויף אזא אופן איז די יודישע געמיינדע אין בערלין אפען לעגאליזירט געווארען. די אנגעלעגענהייטען פון דער געמיינדע זענען געפיהרט געווארען דורך געוועהלטע גבאים, וואס פלעגען בעשטעטיגט ווערן פון קעניג.

אין גיכען איז אבער פארגעקומען א קוריאז, וואס האט געבראכט דער רעגיערונג זיך אריינצומישען און אינערליכען רעליגיעזען לעבען פון די יודען די משומדים וועגצעל און קאץ, וואס זענען אויסגעשלאסען געווארען פון דער יודישער געמיינדע, האבען גע׳מסר׳ט די יודען, אז אין דער תפילה „עלינו", וואס זיי זאגען נאך יעדען דאוונען, ווערט געלעסטערט קריסטוס׳עס נאמען און ביים דערמאנען דעם נאמען שפייט מען אויס. די דאזיגע בעשולדיגונג איז געגרינדעט געווארען אויף פאלגענדער פראזע פון „עלינו": „מיר לויבען גאט, דעם בעשעפער פון דער וועלט דערפאר, וואס ער האט אונז נישט געמאכט געגליכען צו יענע פעלקער, וואס בוקען זיך צום נארישען און פוסטען און זענען מתפלל צו א גאט, וואס קען זיי נישט העלפען". אין דער דאזיגער פראזע האט מען געזעהען א אום-כבוד פאר׳ן קריסטענטום און אין ווארט „צום פוסטען" („וריק") האט מען איינגעזעהען א רמז איבער קריסטוס׳ען אליין (די ווערטער „וריק" און „יש״ו" בעטרעפען לויט די ציפערען פון די אותיות א גלייכע צאהל — 316). ווען מען האט וועגען דעם צו וויסען געגעבען דעם קעניג האט ער בעפוילען, אז די פראווינציעלע אדמיניסטראטארען זאלען ארויסרופען צו זיך די רבנים און די פארשטעהער פון די געמיינדעס און פאדערן פון זיי א שבועה אויף דעם, צו

אין „עלינו“ געפינען זיך ווירקליך בעליידיגענדע ווערטער געגען קריס־טענטום. די ארויסגערופענע רבנים האבען געענטפערט, אז די רמזים פון „עלינו“ זענען נאר געגען די געצענדיענער, אבער נישט געגען קריסטענטום. א גוטע מיינונג פאר יודען האט אויך ארויסגעזאגט דער אנגעפרעגטער קריסטליכער טעאלאג מיחאעלם פון האלע. דאך איז אין הארצען פון קעניג פערבליבען א חשד געגען דער תפילה „עלינו“. ער האט דעריבער ארויסגעגעבען א בעפעהל (1703), אז ביים זאגען „עלינו“ זאלען די יודען נישט ארויסרעדען קיין ווערטער שטיל, נישט שפייען און נישט מאכען קיין תנועות מיט די הענד. די השגחה אויף דער דאזיגער פערדעכטיגער תפילה איז איבערגעגעבען געווארען פא־ליציאנטען, וועלכע האבען געדארפט פון צייט צו צייט קומען אין די שוהלען אריין און אכטונג געבען, אז „עלינו“ זאל דער חזן זאגען הויך אויף א קול און אז די יודען זאלען דערביי נישט שפייען. די דאזיגע בעליידיגענדע פאליצײ־השגחה אין די שוהלען איז ענדגילטיג בטל געווארען ערשט אין דער עפאכע פון מענדעלסאן.

נישט בעסער איז אויך געווען דער גורל פון די יודען ביים קעניגען פון פרידריך־ווילהעלם דעם ערשטען (1714 — 40). די גול־געמיינע שטייערען אין דער בערלינער געמיינדע זענען פערגרעסערט געווארען, נאר דערפאר איז יודען ערלויבט געווארען צו עפענען די קראמען צוגלייך מיט די קריסטען און בעשעפטיגען זיך מיט עטליכע צווייגען פון האנדעל, וואס זענען פריהער געווען פערבאטען. דאס האט ארויסגערופען א פראטעסט מצד די קריסטליכע סוחרים פון בערלין, וועלכע האבען ארויסגעגעבען פאלגענדע דעקלאראציע: „אזוי ווי די סוחר׳ישע גילדיע בעשטעהט פון ארענטליכע מענשען, קענען אין איהר נישט אריינגענומען ווערן קיין יודען, גנבים, מערדער, גאט־לעסטע־רער, אויסגעלאסענע און בכלל מענשען, וואס בעזיצען מיאוס׳ע איי־גענשאפטען“. די סוחרים האבען זיך אויך משתדל געווען פאר׳ן קעניג, אז ער זאל בעגרענצען די יודען אין האנדעל, זיי האבען דאס אבער נישט גע׳פועל׳ט. איבעריגענס, איז דער קעניג געווען נישט וויניגער יודענפיינד פון די בערלינער קריסטליכע קרעמער און זיך בעמיהט, אז די יודישע בעפעלקערונג זאל נישט וואקסען. אין 1730 האט ער ארויסגעגעבען „א גענעראל־פריווילעגיע און רעגלאמענט וועגען יודען“, וואו עס איז אויפ׳ן שטרענגסטען אופן נארמירט געווארען די צאהל פון דער יודישער בעפעלקערונג. וואוינרעכט האט יעדער יו־

געקענט איבערגעבען נאָר זיין עלטסטען זוהן, וואָס בעזיצט אַ קאַפּיטאַל ניט ווייניגער פון 2000 טאָלער; פאַר די איבעריגע איז דער צענז פון וואוינרעכט שוין פיעל גרעסער. אין בערלין האָבען געמעגט וואוינען נאָר 120 יודישע פאַמיליעס, און אַזוי ווי עס זענען שוין געווען דאָרט גאַנצע 180 פאַמיליעס, האָט דער קעניג בעפוילען די איבעריגע ארויסצוטרייבען. אויף די אָנקלאַגען און טענות פון די יודען האָט דער קעניג געענטפערט, אַז ער וועט ליעבער איינשטימען, דאָס אַלע יודען זאָלען פערלאָזען בערלין און אַז ער זאָל פערליערען דעם יעהרליכען שטייער פון צוואַנציג טויזענד טאָלער, איידער צו דערלאָזען, אַז די קריסטען זאָלען עקספּלאָאַטירט ווערען דורך די יודען.

דער יודישער דרוק איז אויך פערבליבען אין דער עפּאָכע פון „אויפגעקלערטען אַבסאָלוטיזם", ביים קעניגען פון פרידריך II „דעם גרויסען" (1740—86), ניט קוקענדיג דערויף, וואָס פרידריך איז געווען אַ פילאָזאָף און אַ פרייזיניגער, האָט ער דאָך בנוגע צו יודען ניט געקענט בעפרייען זיך פון די אַלטע אַבערגלויבענס און ניט אָנערקענט די עלעמענטאַרסטע רעכטען פאַר זיי. ער האָט ניט בעהאַלטען זיין שנאה צו יודען און אָנגעווענדעט אַלע מיטלען, אַז זייער לאַגע אין פרייסען זאָל ניט פערבעסערט ווערען. לויט דעם „גענעראַל-רעגלאַמענט" פון פרידריך דעם צווייטען זענען אויף יודען ניט חל געווען די אַלגעמיינע געזעצען, וואָס זענען געווען גילטיג פאַר דער גאַנצער מדינה, נאָר זיי האָבען זיך גערעכענט אַלס „שוץ-יודען", ד. ה. זיי זענען געשטאַנען אונטער דער שוץ פון קעניג אַליין, וועלכער האָט געקענט מיט זיי טאָן, וואָס זיין הארץ גלוסט. די „שוץ-יודען" זענען געווען איינגעטיילט אין צוויי קאַטעגאָריעס: אָרדינערע און עקסטראַ-אָרדינערע. צו די ערשטע האָבען געהערט די אָנגעזעהנע רייכע סוחרים, איבערהויפּט פאַבריקאַנטען, וועלכע האָבען נאָכ'ן טויט איבערגעגעבען זייער וואוינרעכט און רעכט פון האַנדעל זייערע עלטערע זיהן; די „עקסטראַ-אָרדינערע" זענען געווען די יונגערע מיטגליעדער פון יעדער יודישער פאַמיליע, וועלכע האָבען געהאַט וואוינרעכט נאָר פאַר זיך אַליין, אָבער ניט געקענט איבערגעבען דאָס רעכט זייערע קינדער, סיידען לויט אַ ספּעציעלער ערלויבניש פון קעניג, אונטער געוויסע בעדינגונגען. כדי „אויסצונוצען" די שעדליכע יודען, וועלכע מען האָט געהאַלטען אין לאַנד נאָר צוליעב'ן „ריוח", האָט פרידריך ארויפגעלעגט אויף זיי אַ אָריגינעלען שטייער: יעדער

יוד, וואס האט געוואלט בעקומען א ערלויבניש חתונה צו האבען אדער ערווערבען אונבעוועגליכען פערמעגען, זהאט געמוזט פריהער קויפען אין דער קעניגליכער פארצעלײ־פאבריק א געוויסע צאהל פארצעלײ אויף א סומע פון 300 ביז 500 טאלער און די איינגעקויפטע כלים האבען געמוזט טראנספארטירט ווערן קײן אויסלאנד. די געצוואונגענע קונים פון דעם פארצעלײ האבען נאטירליך געליטען שאדען, ווײל דאס אריבערפיהרען איבער דער גרעניץ האט געקאסט זעהר טײער, אבער דערפאר האט פרידריך זיך געטרײסט מיט דעם געדאנק, אז דורך דעם דאזיגען אײגענטימליכען שטײער אויף יודען ווערט דערווײל די פרײסישע אינדוסטריע געשיצט און פערשפרײט. כדי צו ענטוויקלען די אינדוסטריע אין לאנד פלעגט פרידריך אויך ארויסגעבען די יודען קאנצעסיעס אויף פאבריקען, אדער זײ ערלויבען צו פערגרעסערן די צאהל מיטגלידער פון זײער פאמיליע מיט דעם תנאי, אז זײ זאלען אויסבויען פאבריקען. אויף אזא אופן פלעגען די יודען אפט געניסען פון געוויסע זכיות און פאר געלט קויפען זײער רעכט צו עקזיסטירען. בײ דעם אלעם זענען אבער די יודען דאך געוועזען אין די הענד פון „פילאזאף", פרידריך II, נישט מעהר ווי א שפיעלצײג, מיט וועלכע ער האט געקענט רעגירען אהן שום פערענטווארטליכקײט, מאכען איבער זײ פערשידענע פראבעס, (זײ גוטס אדער שלעכטס טאן לויט זײן אײגענעם קאפריז. א מאל האט פרידריך די יודען „בעשיצט" און טובות געטאן, און א אנדערם מאל — זײ געיאגט און געטריבען. ווען (נאך דער ערשטער צוטײלונג פון פוילען) צו פרײסען איז איבערגעגאנגען א טײל פון דער ווײכסעל־געגענד מיט א בעדײטענדער יודישער בעפעלקערונג (1772), האט פרידריך געוואלט ארויסטרײבען פון דער נײער פראווינץ אנ'ערך 4000 יודען, וואס זענען פאר איהם נישט „נוצליך" געוועזען, און נאר מיט גרויס מיה האט זיך אײנגעגעבען איהם אבצורעדען פון דעם קאפריז. יעדענפאלס האבען די פוילישע יודען, וואס זענען איצט געווארען פרײסישע אונטערטאנען, פערלוירען פיעל פון זײערע רעכטען, וועלכע זײ האבען געהאט אונטער דער הערשאפט פון פוילען.—

געהען מיר איבער צו דײטשלאנד בכלל. אין דער לאגע פון די דארטיגע יודען אין דער עפאכע פון העלפט 17־טען ביז העלפט 18־ען

יאָהר־הונדערט בעמערקען מיר כמעט דעמזעלבען פּראָצעס, וואָס אין אַנדערע לענדער. אויך דאָרט האָט מען יודען נאָך בעהאַנדעלט ווי אַ נידעריגען קלאַס מענשען, אָדער גאָר אויסוואורפען פון דער מענשהייט, אויך דאָרט האָבען די אַלטע אַבערגלויבענס אַרויסגערופען שנאה און אונצוטרוי צו יודען, אָבער דאָס לעבען איז זיך געגאַנגען מיט זיין אייגענעם וועג און גיגען דעם רצון פון די יודישע שונאים אַלץ מעהר דערנעהענטערט די יודען צו זייער בירגערליכער גלייכבערעכטיגונג, וואָס האָט געמוזט קומען. דער קאַפּיטאַליזם, וואָס איז געגאַנגען מיט אַ טריאומפירענדען מאַרש איבער איירָאפּאַ, האָט געבראַכט דערצו, אַז דעם הויפּט־פּלאַץ אין דער אינדוסטריע זאָלען פערנעהמען די שטעדט און די הויפּט־פאַקטאָרען פון דער דאָזיגער עקאָנאָמישער אויפלעבונג זענען כמעט אומעטום געווען די גע'רודפ'טע און בעליידיגטע יודען. אַ דאַנק זיי האָט שטאַרק אויפגעבליהט דאָס קליינע האָלאַנד, עס האָבען אויפגעוואַכט די פּאָרט־שטעדט פון צפון־דייטשלאַנד, עס האָט אָנגעהויבען זיך שטאַרק ענטוויקלען דאָס יונגע פּרייסען. אַ דאַנק דער עקאָנאָמישער ראָליע פון די יודען האָבען זיי אויך אין דייטשלאַנד פערפעסטיגט זייערע אַלטע פּאָזיציעס און ערוואָרבען נייע קאָלאָניעס, צווישען וועלכע עס האָט אַ גרויסען פּלאַץ פערנומען די האַמבורגער געמיינדע.

די פּיאָנערען פון דעם פּראָצעס אין דער נייער צייט זענען געווען די פּאָרטוגאַלישע מאַראַנען, — דיזעלבע, וואָס האָבען געגרינדעט אַזאַ גרויסען קולטורעלען צענטר אויך אין אַמשטערדאַם. נאָך אין יאָהר 1583 האָט אַ גרופּע דייטשע יודען זיך געווענדעט מיט אַ ביטע צום סענאַט אין האַמבורג, אַז ער זאָל זיי ערלויבען וואוינען דאָרט ווינציגסטענס אויף אַ צייט, ביי גוטע בעדינגונגען פאַר דער שטאָדט, נאָר די דאָזיגע ביטע איז אָבגעזאָגט געוואָרען. אין גיכען זענען אָבער קיין האַמבורג אַריינגעדרונגען די מאַראַנען פון פּאָרטוגאַל, וועלכע האָבען די ערשטע צייט זיך אַרויסגעגעבען פאַר קאַטוילִיקען. צווישען זיי זענען געווען רייכע סוחרים, פאָרשטעהער פון אויסלענדישע פירמעס און דאָקטוירים. איינער פון די מאַראַנישע דאָקטוירים, ראָדריגאָ דע־קסאַטראָ, איז געוואָרען זעהר פּאָפּולער צווישען דער קריסטליכער בעפעלקערונג אין דער צייט פון דער דושומאַ־עפּידעמיע, וואָס האָט זיך ענטוויקעלט אין האַמבורג. ביסלעכווייז האָבען די מאַראַנען אָנגעהויבען אַראָבוואַרפען פון זיך די מאַסקע פון קריסטענטום און

אפען זיך ארויסגעבען פאר יודען. די קריסטליכע איינוואוינער זענען געווארען זעהר אויפגעבראכט און אנגעהויבען פאדערן פון סענאט, אז מען זאל די מאראנען ארויסטרייבען פון שטאדט. אבער נישט אזוי לייכט איז געווען ארויסצוטרייבען א גאנצע גרופע מענשען, וואס האבען שוין געהאט פערנומען ווילכטיגע פאזיציעס אין עקאנאמישען לעבען פון שטאדט, און דער סענאט האט זיך דעריבער געווענדעט צו די טעאלאגישע פאקולטעטען פון יענא און פראנקפורט מיט א אנפראגע, וואס מען דארף דא טאן. די טעאלאגען פון יענא האבען געענטפערט, אז מען קען די יודען לאזען וויטער וואוינען מיט דעם בעדינג, אז זיי זאלען זיך נישט פערזאמלען אין עפענטליכע שוהלען און אז זיי זאלען זיין געצוואונגען צו הערען מיסיאנערישע דרשות וועגען קריסטענטום; די טעאלאגען פון פראנקפורט ווידער האבען אויסגעדריקט זייער האפנונג, אז די מאראנען וועלען סוף כל סוף ווען עס איז ווערען טרייע קריסטען. אויפ'ן גרונד פון די תשובות האט דער סענאט (1612) ערלויבט די מאראנען צו וואוינען אין האמבורג, געשאנקען זיי דאס רעכט פון פרייען האנדעל, נאר דערפאר שטארק בעגרענצט זייערע פערזענליכע רעכטען: זיי האט מען פערבאטען צו בויען א שוהל, קויפען נחלאות און זייערע מתים האבען זיי געמוזט פיהרען צו קבורה קיין אלטאנא, וואו די יודען האבען געהאט א בית-עלמין. עס איז ענטשטאנען א משונה'דיגע לאגע: אין דער צייט, ווען די יודען אין האמבורג האבען שוין געהאט אויסגעבויט א גרויסע האנדעלס-באנק (צווישען די גרינדער פון דער בעריהמטער האמבורגער באנק — אין יאהר 1623 — זענען געוועזן 12 יודען), האבען זיי נאך נישט געהאט קיין אייגענע שוהל און אפילו קיין ארט צו בעגראבען זייערע טויטע. אבער ביסלעכווייז האט די ספרד'ישע געמיינדע זיך פערגרעסערט; זיי האבען זיך דערשפירט פעסטער און אין יאהר 1626 האבען זיי שוין, נישט קוקענדיג אויף דעם פערבאט, אויסגעבויט א קליינע שוהל מיט'ן נאמען „תלמוד תורה" און איינגעלאדען צו זיך א רב.

עס האט זיך ווידער אויפגעהויבען א רעש. דער עסטרייכיש-דייטשער קייזער פערדינאנד II האט געשיקט דעם סענאט א שטרענגען פארוואורף, פארוואס ער דערלאזט יודען, צוליעב פראקטישע חשבונות, אזוי פריי זיך לעבען. אויף דער אנפראגע פון סענאט האבען די יודען דיפלאמאטיש אבגעענטפערט, אז זיי האבען אויסגעבויט נישט קיין שוהל, נאר א פשוט הויז, וואו מען זאל קענען צוזאמען לייענען די תורה,

נביאים און תהלים זאגען; דערביי האבען די יודען געגעבען אנצוהערעניש, אז אויב מען וועט זיך מיט זיי בעגעהן שטרענג, וועלען זיי איבערפיהרען זייערע קאפיטאלען אין אנדערע שטעדט. אויפ'ן סענאט, וועלכער האט געזארגט פאר די האנדעלס-אינטערעסען פון שטאדט, האט דאס געהאט א ווירקונג. דאגעגען האבען אבער די גייסטליכע זיך נישט בערוהיגט. זיי האבען נישט אויפגעהערט אגיטירען געגען יודען; פון די גייסטליכע האט זיך אויסגעצייכענט דער פאנאטישער גלח יאהאן מילער, וועלכער האט געפאדערט, אז מען זאל פערמאכען די יודישע שוהל, פערוועהרען זיי צו פערנעהמען זיך מיט מעדיצינישער פראקטיק און בכלל בענייען געגען זיי אלע מיטעלאלטערישע רעפרעסיעס. זיינע אנטיסעמיטישע אידעען האט ער ענטוויקעלט אין א בעזונדער בוך מיט'ן טיטול: „דער יודאאיזם, אדער א אויספיהרליכע ערקלערונג וועגען אונגלויבען, פערבלענדניש און אבגעשטאנענקייט פון יודישען פאלק". אט די גייסטליכע פאנאטיקער זענען אבער נישט אימשטאנד געוועזען עפעס אויפצוטאן; די געמיינדע פון די פארטוגעזען אין האמבורג האט שוין דעמאלט געהאט עטליכע הונדערט מיטגלידער, צווישען וועלכע עס זענען געוועזען גרויסע קאפיטאליסטען און אזעלכע אנגעזעהענע און איינפלוס-רייכע מענשען, ווי די באנקירען ד י ע ג א - א ב ר ה ם און זיין זוהן ע מ נ ו א ל - י צ ח ק ט ע ק ס ײ ר א, י ע ק ב ק ו ר י ע ל און נ ו נ ע ס ד ע - ק א ס ט א, קאנסולען פון פארטוגאלישען קעניג. די אלע האבען געפיהרט א ברייט לעבען, געפאהרען אין שענע עקיפאזשען און אויסערליך איז שווער געוועזען אונטערצושיידען זיי פון פירשטען.

אין דער צווייטער העלפט פון 17-ען יאהרהונדערט איז אין האמבורג צוזאמען מיט דער ספרדישער געמיינדע געגרינדעט געווארען א געמיינדע פון אשכנזים. די ערשטע אשכנזים זענען אהין, ווי ס'שיינט, אריינגעדרונגען פון אלטאנא, וואס איז זעהר נאהענט פון האמבורג, כמעט ווי איין שטאדט, נאר האט זיך געפונען אונטער דער הערשאפט פון דענעמארק. די אלטאנער יודען האבען געפיהרט זייערע מסחרים אין האמבורג און ביסלעכווייז דארט געגרינדעט א זעלבסטשטענדיגע געמיינדע. אין דער צייט, וואס די ספרדים האבען זיך בעטייליגט אין דער גרויס-אינדוסטריע, האבען די אשכנזים זיך פערנומען מיט קליינהאנדעל, אבער אויך צווישען זיי האבען זיך געפונען רייכע מענשען.

די דייטשען פלעגען די אשכנזים רודפ'ן נאך מעהר ווי די ספרדים, וואס האבען געהאט א שטיקעל פאליטישע מאכט אין אויסלאנד און גע־שפירט זיך פעסטער; דאך האבען די געמיינדעס פון האמבורג און אלטאנא מיט דער צייט זיך ענטוויקעלט. אין גיכען איז צו זיי צוגע־שטאנען די קהלה פון דער שכנות'דיגער שטאדט וואנדסבעק און די אלע דריי אשכנזישע געמיינדעס האבען זיך פעראייניגט אונטער דער הנהגה פון איין רב, וואס האט געוואוינט אין אלטאנא. די רבנים פון דער דאזיגער פעראייניגטער געמיינדע (אונטער די ראשי תיבות אה"ו) זיינען געווען אזעלכע בעריהמטהייטען, ווי ר' יצחק קאצענעלענ־בויגען, ר' יהונתן אייבעשיץ און ר' רפאל כהן. דער רב פון דער ספרדישער געמיינדע איז א געוויסע צייט געווען דער בעריהמטער ר' יעקב שספורטש. מיט דער צייט האבען די אשכנזים, א דאנק זייערע פעהיגקייטען צוצופאסען זיך צו די ארומיגע בעדינגונגען, ביסלעכווייז גובר געווען די ספרדים און אין דער צייט, ווען די אשכנזישע געמיינדעס זיינען אלץ מעהר געשטיגען, זיינען די ספרדים אלץ מעהר געפאלען. שפעטער זיינען די שטאלצע ספרדים איינגאנצען אוועק פון האמבורג און איבערגעוואנדערט קיין האלאנד, ענגלאנד און אמעריקא.

די לאגע פון די יודען אין די אלטע געטא'ס פון דייטשלאנד איז געווען בעדייטענד ערגער. אין פראנקפורט אם מאין זיינען אין יאהר 1694, לויט דער אפיציעלער רשימה, געווען 415 יודישע פאמיליעס, און נאר א העלפט פון זיי האבען זיך פערנומען מיט בעשטימטע בע־שעפטיגונגען: 109 – מיט געבען געלד אויף פראצענט און מיט אלטווארג, 106 – מיט מאנופאקטור און גאלאנטעריי־סחורות, 26 – מיט באקאליי, 9 – מיט וויין און ביער, 5 האבען געהאלטען האטעלען און רעסטאראנען. די איבעריגע פאמיליעס האבען שוין געלעבט פון די דאזיגע „פערזארג־טע" יודען. אין דער ווירקליכקייט איז אבער די צאהל יודישע פאמי־ליעס אין פראנקפורט געווען גרעסער פון דער דאזיגער אפיציעלער ציפער. ווען א שרפה האט אין יאהר 1711 פערניכטעט דעם יודישען קווארטאל אין פראנקפורט, זיינען געבליבען אהן א דאך ביז 2000 יודען. אט די גאנצע יודישע בעפעלקערונג האט געלעבט אין ענגען געטא, פון וועלכען מען האט געמעגט ארויסגעהן אין דער „קריסטלי־כער שטאדט" נאר אין בעשטימטע שעה'ען פון טאג. ביינאכט פלעגען די טויערען פון געטא געשלאסען ווערן און ביי זיי איז אוועקגעשטעלט

געוואָרען אַ וואָך. זונטאָג און אין די קריסטליכע ימים טובים פלײַ[illegible] דאָס געטאָ אָבגעשלאָסען ווערן נאָך 4 אַ זייגער בײַטאָג. אַרויסגעשי[illegible] פון געטאָ האָט מען געקענט נאָר אין עקסטערע צופאַלען, ווי שיקען נאָך אַ דאַ[illegible] אָדער אָבטראָגען אַ בריעף אויף פאָסט. אין די גאַסען האָבען ... ען נישט געטאָרט געהן איבער די טראָטוארען און דערבײַ פלעגען זיי די גאַסען־יונגלעך נאָכלויפען און שרײַען פערשידענע בעליי־דיגענדע אויסרופען. די אומגליקליכע האָבען געמוזט אראָבנעהמען די היטלען, דען אַנדערש האָט מען זיי געשלאָגען.

אין די ערשטע יאָהרען פון 18־ען יאָהרהונדערט האָט אין דײַטש־לאַנד זיך אָנגעהויבען אַ גרויסע ליטעראַרישע אַגיטאַציע געגען יודען. דער אָנפיהרער פון דער אַגיטאַציע איז געוועזען דער פּראָטעסטאַנטישער גע־לעהרטער יאָהאַן אייזענמענגער, וועלכער האָט געלייענט לעקציעס וועגען די מזרח־לשונות אין הײַדעלבערגער אוניווערזיטעט. בעקענענדיג זיך אויבערפלעכליך מיט דער רבנ׳ישער ליטעראַטור, האָט ער פון דאָרטען אַרויסגענומען פערשידענע אַפאָריזמען און אַנעקדאָטען, צונויפגעזאַמעלט פון דער אַלטער ליטעראַטור אַלע בעשולדיגונגען געגען יודען און אויפ׳ן גרונד פון דעם מאַטעריאַל האָט ער אָנגעשרי־בען אויף דײַטש אַ בוך אין צוויי טײַלען מיט אַ משונה׳דיגען לאַנגען טיטול, און דאָס ווערק האָט געזאָלט דיענען אַלס אַ מין ענציקלאָפּעדיע פון אַנטיסעמיטיזם פאַר די „אָרענטליכע קריסטען". ווען דאָס בוך האָט זיך נאָך געפונען אין דרוק, האָבען שוין וועגען דעם זיך געטראָגען קלאַנגען און די יודען זענען זעהר אונרוהיג געוואָרען. זיי האָבען זיך געווענדעט צום אײַנפלוס־רײַכען יודען שמואל אָפּענהײַם, אַ באַנקיר אין וויענער הויף, מיט דער ביטע, ער זאָל זיך משתדל זײַן פאַר דעם אימפּעראַטאָר לעאָפּאָלד 1 און אויס׳פועל׳ן בײַ איהם אַנ׳אַרעסט אויף איי־זענמענגער׳ס בוך, וואָס קען אַרויסרופען אַ אויפרעגונג צווישען המון. אַ דאַנק די ענערגישע בעמיהונגען פון אָפּענהײַם האָט לעאָפּאָלד בעפוילען צו פער׳חתמ׳ענען און האַלטען פערשלאָסען אַלע 2000 עקזעמפּ־לִיאַרען פון אָבגעדרוקטען ווערק. די יודען האָבען פאָרגעלעגט איי־זענמענגער׳ן 12 טויזענד גולדען בתנאי, אז ער זאָל אינגאַנצען פערניכטען זײַן בוך, נאָר יענער האָט געפאָדערט דרײַסיג טויזענד גולדען און פון געשעפט איז גאָרנישט געוואָרען. אין גיכען איז אייזענמענגער געשטאָר־בען; זײַנע יורשים האָבען אָנגעווענדעט אַלע מיטלען אראָבצונעהמען דעם אַרעסט פון בוך און זיי האָט זיך אײַנגעגעבען אַרײַנצוציהען אין

דעם ענין דעם פריסישען קעניג פרידריך, וועלכער איז אין יענער צייט געוועזען פערגלויבט אין די אנטיסעמיטישע העצעס. פרידריך האט זיך משתדל געוועזען פאר'ן אימפעראטאר לעאפאלד, אז דאס בוך זאל ערלויבט ווערן, און דערביי אנגעוויזען דערויף, אז דער אויטאר האט געליטען פיעל שאדענס און איז דורכדעם זאגאר פריהצייטיג געשטארבען; לעאפאלד האט אבער נישט געוואלט משנה=זיין זיין ווארט. דאן איז דאס בוך אבגעדרוקט געווארען אין קעניגסבערג, וואו די מלוכה=צענזור האט קיין שליטה נישט געהאט. דער דאזיגער פאמפלעט איז פון יענער צייט אן געווארען א אונערשעפליכער קוואל פאר די אנטיסעמיטען פון אלע לענדער. דער אנטיסעמיטיזם דאטירט פון דאן זיין כלומר'שט טעארעטישע בעגרינדונג, און פון דארטען האבען די יודענפיינד נישט אויפגעהערט צו שעפען פאלשע ציטאטען פון תלמוד, אנעקדאטען פון דער רבנ'ישער ליטעראטור און קאמישע קוריאזען וועגען יודען.

אין יענער צייט האט אין גאנץ דייטשלאנד אנגעמאכט א גרויסען טומעל אויך א פאליטישער פראצעס געגען יודען. ביים הויף פון הערצאג קארלוס=אלעקסאנדער ווירטעמבערגער אין שטוטגארט האט געדינט אלס פינאנץ=אגענט און פערמיטלער דער פעהיגער יוד יוסף=זוסיע אפענהיימער, וועלכער האט זיך פערנומען מיט צושטעלען פאדריאדען פאר די ארמעען פון פערשידענע דייטשע פירשטען. דער הערצאג קארלוס, א מענש מיט קליינע מיטלען און גרויסען אפעטיט, האט זיך בענוצט מיט זיין יודישען פערמיטלער פאר פערשידענע ריזיקאלישע אונטערנעהמונגען. אפענהיימער האט בעקומען די קאנטראליע איבער די געלד=אפעראציעס, ער איז אויך געוועזען ממונה אויף די מלוכה=שטייערען, געהאט אין זיינע הענד דעם מאנאפאל אויף פערשידענע געווערבען און פאר די אלע פריוויליגיעס האט דער הערצאג פון איהם געפאדערט נאר איין זאך: אז ער זאל מיט אלע מיטלען זעהען פערגרעסערן די הכנסות זיינע. אפענהיימער, וועלכער האט פאקטיש פערנומען די שטעל פון א פינאנץ=מיניסטער, האט פלייסיג ערפילט דעם רצון פון זיין הער און איינגעפיהרט שטרענגע תקנות וועגען אויפמאהנען פינקטליך די שטייערען, וועלכע זענען אלע מאל פערגרעסערט געווארען און געלעגען ווי א לאסט אויפ'ן פאלק. די הויף=לייט האבען נישט ליעב געהאט דעם יוד אפענהיימער און געזוכט א געלעגענהייט איהם אומצוברענגען פון דער וועלט; דאס פאלק האט איהם, נאטירליך, אויך שטארק נישט ליעב געהאט און בעטראכט נישט ווי

אַ פּשוט׳ען ווערקצייג אין די הענד פון זיין בעל־הבית, נאָר ווי אַ „זשיד״, וואָס זייגט דאָס בלוט פון דער קריסטליכער בעפעלקערונג. זיינע שונאים האָבען איהם איינמאָל, בשעת דעם געלד־קריזיס אין גאַנץ דייטשלאַנד, בעשולדיגט, אַז ער האָט אַרויסגעלאָזען מטבעות העכער פון דער נאָרמע און נישט אין דער אמת׳ער וואָג, לויט דעם ווערט פון די מטבעות; אָפּענהיימער האָט בעוויזען זיין אונשולדיגקייט פאַר אַ קאָמיסיע פון עקספּערטען, — זיינע שונאים האָבען זיך אָבער נישט בערוהיגט און יעדעס מאָל אויסגעזוכט אַ נייע געלעגענהייט צו קאָמפּראָמיטירען איהם. געגען איהם האָט מען אַרויסגעשטעלט פערשידענע בעשולדיגונגען: דאָס פאָלק איז געווען אויפגעבראַכט אויף דער עשירות, אין וועלכער דער יוד דער אָפּענהיימער האָט געלעבט, און איז געווען איבערצייגט, אַז פון איהם שטאַמען אַלע שלעכטע פּראָיעקטען און געזעצען, וואָס דער הערצאָג גיט אַרויס. אָפּענהיימער האָט פערשטאַנען, אין וואָס פאַר אַ געפאַהר ער געפינט זיך, און נישט איינמאָל געבעטען ביים הערצאָג דימיסיע, נאָר יענער האָט איהם נישט געוואָלט אָבלאָזען פון זיך. אין דעם מאָמענט, ווען דער הערצאָג האָט שוין ענדליך מסכים געווען צו געבען איהם דימיסיע, איז פּלוצלונג אַ קאַטאַסטראָפע געשעהען. אָפּענהיימער האָט געהאַט די לעצטע זעהונג זיינע מיט דעם הערצאָג אין לודוויגסבורג, וואו ער האָט זיך מיט איהם געזעגענט, נאָר אין מיטען דעם געזעגענען זיך איז דער הערצאָג פּלוצלונג געשטאָרבען (מערץ, 1737). אָפּענהיימער איז אַוועק צוזאַמען מיט אַ פאָלקאָווניק פון הערצאָגס סוויטע קיין שטוטגאַרט, כדי אָנצוזאָגען דער הערצאָגין וועגען טויט פון איהר מאַן. אָבער דאָ האָט איהם ערוואַרטעט אַ אַרעסט; איהם האָט מען אַריינגעוואָרפען אין תפיסה צוזאַמען מיט נאָך עטליכע שטוטגאַרטער יודען. אויף דעם פערהער האָט מען איהם געפּייניגט און אַרויסבעקומען ביי איהם דורך ענוים, אַז ער זאָל זיך מודה זיין אין פערשידענע פערברעכענס. דאַן האָט מען איהם פערמשפּט צום הענגען. מען האָט איהם איבערגעלייענט דעם אורטייל און פאָרגעלעגט אָנצונעהמען די קריסטליכע אמונה, נאָר ער האָט געענטפערט: „איך וויל בלייבען אַ יוד; איך פאַל אַלס קרבן פון געוואַלדטאַט און אונרעכט״. דעם דריטען פעברואַר 1738 האָט מען דעם פערמשפּט׳ען אַרויסגעפיהרט אין מיטען שטאָדט און ביי אַ גרויסען עולם אויסגעפיהרט דעם טויט־אורטייל. ער איז געשטאָרבען ביי געשרייען פון „שמע ישראל״ און ביי פרייד־אויסרופען פון פּובליקום. אויף די

גראַוויורען פון יענער צייט איז אויסגעמאָלט די טויט=שטראָף פון אָפּענ=
היימער און אויף איינער פון זיי געפינט זיך פאָלגענדע סאַטירישע
אויפשריפט אין פערזען: „זיס (זוסיאַ), וועלכער האָט שלעכט געקענט די
תורת משה און איז אויך קיין קריסט נישט געווען, וועלכער האָט
אָבגעלאַכט פון די גייסטליכע און דאָס פאָלק אָרים געמאַכט... דעם
הויף און דאָס לאַנד אָבגענאַרט, אין דער מלוכה פאַלשע מטבעות
אַריינגעפיהרט, קיין געזעץ נישט געהיט און קיין רעכט נישט געאַכ=
טעט, — דער מוז איצט פגר'ן, ווי אַ הונט, און אַלס לויהן — מיט זיך
די תליה בעפוצען".

אין יענער עפּאָכע איז אין ערגעץ אַזוי פלייסיג און אויסגעהאַל=
טען נישט אָבגעהיט געוואָרען די פּאָליטיק פון „אַפּוטרופּסות" איבער
יודען, ווי אין איטאַליען. זינט דער קאַטוילישער רעאַקציע אין דער
צווייטער העלפט פון 16=טען יאָהרהונדערט, ווען דער פאַנאַטישער
פּויפּסט פּאַאול IV האָט ווידער איינגעפיהרט די מיטעלאַלטערישע
אכזריות'דיגע געזעצען וועגען יודען, איז דאָס יודישע לעבען געוואָרען
אונערטרעגליך. פון גאַנץ איטאַליען, אויסער רוים און אַנקאָנאַ, האָט
מען יודען אַרויסגעטריבען, אָבער אויך דאָס ביסעל יודען, וואָס האָט
געהאַט וואוינרעכט אין די פּויפּסטליכע פּראָווינצען, איז ווי איבערגע=
לאָזען געוואָרען נאָר מיט דעם צוועק, אַז מען זאָל זיי פּייניגען און
מאַכען איבער זיי פערשידענע פּראָבעס. די איבערגעבליבענע יודען
זענען געוואָרען שענדליכע קנעכט, וואָס קומען אָב אַ שטרענגע שטראָף
פאַר זייער געהערען צו דער יודישער רעליגיע, אָדער זיי זענען מיט
געוואַלט געשלעפּט געוואָרען אין דער קירך. די פּאָליטיק פון די פּויפּס=
טען איז בעשטאַנען דערין, אַז יודען דאַרף מען נישט פערטיליגען,
נישט אינגאַנצען אויסרוימען, נאָר האַלטען אין שענדליכער שקלאַפעריי
און דערמיט בעווייזען דער קריסטליכער וועלט, ווי אַזוי גאָט בע=
שטראָפט די „שונאים פון דער קירך". אָן דער דאָזיגער פּאָליטיק האָ=
בען זיך געהאַלטען אַלע פּויפּסטען פון דער דערמאָנטער עפּאָכע.

דער יודישער קוואַרטאַל אין רוים האָט זיך געפונען אויפ'ן
ברעג פון טיבער, אין אַ טאָל, וואָס פלעגט אָפט פערפלייצט ווערן
בעת אַ גרויסען רעגען, אָדער ווען דער טייך האָט זיך פונאַנדערגע=
גאָסען. דער דאָזיגער קוואַרטאַל איז געווען אָבגעטיילט פון די איבע=

ריגע טאָלען פון שטאָדט דורך אַ פעסטער וואַנט, אין וועלכער עס זענען געווען געמאַכט טויערן אויף אַרויסצוגעהן. געגען דעם הויפּטטויער איז געשטאַנען אַ הילצערנער צלם מיט אַ אויפשריפט אויף העברעאיש פון נביא ישעיהו: „אַ גאַנצען טאָג שפּרייט איך אויס מיינע אָרימס צו דעם פער׳עקשנ׳טען פאָלק” — דאָס האָט געהייסען, אַז די קירך טרויערט זעהר וועגען דעם „אונגלויבען” פונ׳ם עם קשה=עורף. ביינאַכט פלעגען די טויערן פון געטאָ פערשלאָסען ווערן און די פערשפּעטיגטע האָט די וואַך אַריינגעלאָזען נאָר מיט אַ בעזונדער שיין פון דער פּאָליציי. אַזוי ווי לויט די בולעס פון פּאַאול IV האָבען די יודען נישט געטאָרט האָבען קיין נחלאות, זענען אפילו די הייזער אין געטאָ נישט געווען קיין יודישע; זיי האָבען אָנגעהערט צו קריסטען, וועלכע פלעגען זיי פערדינגען די יודען. די קריסטליכע הויז=בעזיצער האָבען זיך בענוצט מיט דער קריטישער לאַגע פון די יודען, וואָס האָבען קיין אייגענע הייזער נישט געקענט האָבען, און גענומען פאַר די וואוינונגען זעהר הויכע פּרייזען, אַזוי אַז די פּויפּסטליכע קוריע אַליין האָט שוין געמוזט רעגולירען די פּרייזען. לויט דער בעשטעטיגונג פון אַ רייזענדען, וואָס האָט בעזוכט רוים אין יאָהר 1724, איז דער יודישער קוואַרטאַל בעשטאַנען פון צוויי גרויסע און זעקס קליינע גאַסען, וואו עס האָבען געוואוינט אין אַ שרעקליכער ענגשאַפט דריי טויזענד פאַמיליעס, ד. ה. 20–25 טויזענד פּערזאָן. די מערהייט פון זיי האָט זיך פערנומען מיט קליין=האַנדעל און מיט מלאכות. די גאַסען פון געטאָ זענען געווען איבערפולט מיט קרעמלעך, אין וועלכע מען האָט געהאַנדעלט מיט אַלץ. די יודישע אַלטוואַרג=קויפער פלעגען גע=שייצט ווערן דורך דער רוימישער מאַכט, אַלס אַ „פּריווילעגירטער” שטאַנד פון יודישען פאָלק, און זיי האָבען זאָגאַר געהאַט דאָס רעכט אַרומצוגעהן איבער די קריסטליכע הייזער און אויך האָבען סקלאַדען פון סחורה אויסערהאַלב דעם געטאָ. פון די מלאכות איז די פערשפּרייטסטע געווען שניידעריי. „אָפט אום זומער — דערצעהלט איינער פון יענער צייט — זעהסטו הונדערטער שניידער, וואָס זיצען מיט זייער אַרבייט אויף די גאַסען, ביי די טהירען פון זייערע וואוינונגען. דאָ זיצען אויך די פרויען, וואָס אַרבייטען אויס קנעפּ און פּעטעלקעס פאַר קנעפּ; די דאָזיגע אַרבייטאָרינס האָבען זיך שוין אַזוי פערפאָלקאָמט אין זייער אַרבייט, אַז די שניידער פון אַנדערע פעלקער אין דער גאַנצער שטאָדט מאַכען ביי זיי בעשטעלונגען אויף קנעפּ און פּעטעלקעס. אין אַלגעמיינעם

זענען דריי פיערטעל יודישע בעלי=מלאכות שניידער, און די איבעריגע פערנעהמען זיך מיט אנדערע מלאכות". די קריסטליכע צעהען און גילדיעס פלעגען נישט זעלטען אנגעבען ביטעס צו דער מאכט ווענען פערבאטען יודען צו פערנעהמען זיך מיט דער אדער יענער מלאכה, און די ביטעס פלעגען אפט ערפילט ווערן. דער פויפסט אינאקענטי XI האט פערבאטען די יודען צו פערנעהמען זיך מיט באנק=געשעפטען, און אינאקענטי XIII האט ארויסגעגעבען א בעפעהל, אז יודען זאלען פערקויפען נאר אלטווארג, אבער נישט קיין נייע מלבושים.

פון דער דאזיגער ארימער בעפעלקערונג האט די קוריע ארויס=געפרעסט אונגעווערעהנליך גרויסע שטייערען, אפט אויך זעהר בעלייידיגענ=דע. עס האבען עקסיסטירט, למשל, אזעלכע שטייערען: לטובת דער קאטוילישער קאמער, לטובת גע'שמד'טע יודען, געהאלט פאר דער וואך פון געטא, פאר די מיסיאנערישע דרשות וועגען קריסטענטום, פאר'ן רעכט צו עסען מצה פסח א. אז. וו. די דאזיגע שטייערען, וואס פלעגען אויפגעמאנט ווערן זעהר שטרענג, האבען א תל געמאכט פון דער יודישער געמיינדע, וועלכע פלעגט מוזען אנקומען צו הלואות; אין אנהויב פון 18=ען יאהרהונדערט האט דער חוב פון דער געמיינדע דערגרייכט די סומע פון א האלבען מיליאן רובל, — א ציפער, וואס האט איבערגעשטיגען די סומע פון דער יעהרליכער הכנסה פון אלע יודישע איינוואוינער צוזאמען. פון ענדע 17=ען יאהרהונדערט איז פאר די יודען איינגעפיהרט געווארען א ספעציעלער שטייער, וואס איז געווען פערבונדען מיט א שענדליכער צערעמאניע. אין די פריהעריגע צייטען האט עקסיסטירט א בארבארישער מנהג, אז אין די פרעהליכע טעג פון דעם קאטוילישען קארנאוואל פלעגט מען ארויסטרייבען א גרופע יודען אויף א פרייען אפענעם פלאץ און דארט זיי צווינגען, זיך צו יאגען איינער נאכ'ן צווייטען ביז די לעצטע כחות. די יודישע רבנים און פארשטעהער פון דער געמיינדע האבען געמוזט צו=פוס בעגלייטען די רוימישע סענאטארען איבער'ן גאנצען „קארסא" און דערביי ווערן צו שפאט און צו שאנד פון די גאסען=יונגען און חוליגאנעם. צוליעב די פראטעסטען פון די יודען געגען דעם מנהג, האט דער פויפסט קלעמענט IX אין יאהר 1668 איינגעפיהרט אנשטאט דעם א ספעציעלען יודישען שטייער פון 300 סקודי לטובת דעם מאגיסטראט, אבער דאס דערלאנגען דעם דאזיגען שטייער איז אויך געווען פערבונדען מיט א בעליידיגענדער צערעמאניע. יעדעס יאהר אין ערשטען טאג פון

קארנאוואל האט א דעפוטאציע פון יודען, מיט'ן רב אין דער שפיץ, געדארפט קומען אין קאפיטאלישען פאלאץ, וואו עס זענען געזעסען די רוימישע סענאטארען, זיך אראבלאזען אויף די קניע און ארויסזאגען א בעגריסונג מיט א גנעדיגער בקשה יועגען שוץ. אויף דער בעגריסונג פלעגט דער עלטסטער פון דעם פאלאץ ענטפערן מיט א שטרענגען טאן, אז דער סענאט האפט, דאס די יודען וועלען אונטערטעניג זיין, פינקטליך צאהלען די שטייערן, און פערענדיגען די דאזיגע „בעגריסונג" מיט א גראבען אויסרוף: „געהט אייך!"

חוץ דעם אלעם, האבען אלע יודען, אהן אונטערשיעד פון געשלעכט, געמוזט טראגען א שאנד-צייכען אויף די מלבושים; די מענער — א גיזל היטעל אויף די קעפ, און די פרויענצימער — א דעקטוך פון א שטיק געלע מאטעריע, אנדערטהאלבען ארשין די ברייט. מיט דער צייט האבען די יודען פערביטען דעם געלען קאליר אויף א רויטען, אזוי אז זייערע הוטען זענען געוועןן עהנליך אויף די רויטע קארדינאלישע היטלען, אבער די קוריע האט ארויסגעגעבען א שטרענגען בעפעהל, אז די יודען זאלען זיך ווידער אומקעהרען צו דעם געלען קאליר. נאך שווערער זענען די יודישע רעליגיעזע געפיהלען בעליידיגט געווארען פון די מיסיאנערישע דרשות. דער אלטער חוב פון די יודען, צו הערען די מיסיאנערישע דרשות, פלעגט אין יענער עפאכע זעהר שטרענג קאנטראלירט ווערן. יעדען שבת נאכ'ן עסען פלעגען אין די יודישע הייזער זיך אריינרייסען די פאליציי-בעאמטע און טרייבען די מענער, פרויען און קינדער, עלטער פון 12 יאהר, צו געהן הערען די דרשות. אויף די דרשות האבען געדארפט קומען נישט ווינציגער פון הונדערט מענער און פופציג פרויען. די יודען האט מען געטריבען אין די קירכען, וואו עס איז געשטאנען א קרייץ, און אויף דער בימה האט דער גייסטליכער, אפטמאל א משומד געהאלטען א דרשה וועגען קריסטענטום; דערביי האט די פאליציי השגחה געגעבען, אז די יודען זאלען נישט שלאפען און אויפמערקזאם הערען.

מיט פערצווייפלונג פלעגען יודען אבקומען די דאזיגע שטראף, און די דרשות האבען, נאטירליך, קיין ווירקונג נישט געהאט. דאן פלעגט די פאליצייאישע רוט קומען דער קירך צו הילף. אין די יודישע הייזער פלעגען זיך אפט אריינרייסען פאליציי-בעאמטע און אויפפיהרען איינעם פון דער פאמיליע, מיט דעם אויסרעד, אז יענער האט

ערגעץ=וואו אויסגעדריקט א פערלאנג צו שמד'ען זיך. די קרבנות פלעגט מען אוועקפיהרען אין די ספעציעלע הייזער פאר ערב=משומדים, וואו מען האט זיי אבגעהאלטען פיערציג טעג און מיט גוטען און בייזען געפרובט זיי איבערעדען צום שמד. די שוואכע פלעגען זיך אונטערגעבען און יענע האט מען מיט גרויס פאראד אריינגעפיהרט אין'ם נייעם גלויבען; די שטארקערע, דאגעגען, זענען געבליבען פעסט און נאכדעם ווי זיי האבען בעצאהלט פאר די פיערציג טעג געצוואונגענע קעסט האט מען זיי אבגעלאזען אהיים. יעדער משומד האט בעקומען א בעלוין פון 150 סקודי און עס האבען זיך געפונען אוואנטוריסטען און פערברעכער, וואס פלעגען ספעציעל צוליעב דעם אב'שמד'ען זיך. די צאהל פון די משומדים פלעגט אויך פערפולט ווערן דורך די פער=משפט'ע צום טויט אדער צו קאטארגע, וואס פלעגען בעגנעדיגט ווערן, אויב נאר זיי האבען געביטען די אמונה, אזוי אז ווען איינער פלעגט זיך קריגען מיט'ן צווייטען, פלעגט ער סטראשען: „איך וועל דיך דער=הרג'נען און דערנאך זיך שמד'ען"; דען געוואוסט האט מען, אז דער שמד פערדעקט אויף יעדען פערברעכען. א דאנק דעם אלעם איז די צאהל פון די משומדים שטארק געוואקסען, און אין יאהר 1724 האט זי דערגרייכט ביז 5000. די משומדים האבען געוואוינט אין א בעזונ=דער קווארטאל און די יודען האבען נישט געטארט האבען מיט זיי קיינע בעציהונגען.

— דער אינקוויזיציאנס=טריבונאל האט אויך געזארגט וועגען דער צענזור פון די יודישע ספרים. איינמאל אין 10 אדער 15 יאהר האבען די צענזארען רעווידירט די יודישע ספרים. צוליעב דעם פלעגען זיי אומגעריכט אריינפאלען אין די יודישע הייזער און מאכען א רעוויזיע. די ספרים, וואס האבען נישט געהאט קיין אונטערשריפט פון די פריה=עריגע צענזארען, פלעגען צוגענומען און איבערגעקוקט ווערן. די „אנטי=קריסטליכע" ערטער פלעגט מען פערשטרויכען און ערשט דערנאך האט מען די ספרים אומגעקעהרט.

פערענדיגט די שענע געביידע האט דער פויפסט פיוס VI, וועל=כער האט אין יאהר 1775 ארויסגעגעבען א „עדיקט וועגען יודען" — א מין שולחן ערוך, וואו עס זענען צונויפגעזאמעלט און סיסטעמאטיזירט גע=ווארען אלע בעגרענצונגען געגען יודען, וואס האבען עקסיסטירט אין פערלויף פון צוויי הונדערט יאהר. דאס איז געווען איינער פון די שענדליכסטע קאדעקסען, וואס די רוימישע קירך האט ווען עס איז

אַרויסגעגעבען; דאָ זענען מיט דער גרעסטער פּינקטליכקייט צונויפגענומען געוואָרען אַלע געזעצען געגען יודען, יעדער מינדסטער פּרט, יעדע קלענסטע בעגרענצונג פון יודישען רעכט. עס זענען נישט פערגעסען געוואָרען אַפילו אַזעלכע איינצעלהייטען, ווי דער פערבאָט פאַר יודען, צו לייענען אויפ'ן קול תהלים ביים בעגראָבען די מתים, פאָהרען איבער דער שטאָדט אין קאַרעטעס, וואוינען אין דער אומגעגענד פון רוים אויף זומער=וואוינונגען, אויסקריצען אויפשריפטען אויף די מצבות פון די טויטע א. אז. וו. די דאָזיגע „קאָנסטיטוציע" וועגען יודען האָט דער פּויפּסט בעפוילען צו פערעפענטליכען אין אַלע שוהלען און עפענטליכע ערטער, כדי יעדער יוד זאָל וויסען, וואָס ער טאָר נישט און וואָס פאַר אַ שטראָף איהם ערוואַרט, ווען ער וועט עובר זיין אויף די פערבאָטען. די השגחה אויף דער דורכפיהרונג פון די דאָזיגע געזעצען איז איבערגעגעבען געוואָרען דער „היילינגער" אינקוויזיציע.

אַזוי האָט זיך געלעבט יודען אין די פּויפּסטליכע פּראָווינצען. ווי אַזוי זיי האָבען געלעבט אין די איבעריגע פּראָווינצען פון איטאַליען, אויסערהאַלב דער פּויפּסטליכער שליטה — דאָס קען מען זיך פאָרשטעלען, ווען מען נעהמט אין אַכט, אַז צפון=איטאַליען האָט אין יענער עפּאָכע מעהרסטענטייל געהערט צו דער ממשלה פון עסטרייך, און דרום=איטאַליען האָט זיך געפונען אונטער דער אויבער=השגחה פון שפּאַניען — צוויי פרומע מלוכות, וואו דער קלעריקאַליזם האָט פעסט געהערשט. אין די זעלבסטשטענדיגע פּראָווינצען, ווי ווענעדיג און פּאַדואַ, איז די לאַגע נישט בעסער געווען; אויב דאָרט האָט מען יודען נישט גע'רודפ'ט צוליעב רעליגיעזע צוועקען, האָט מען דאָס געטאָן צוליעב פּשוט'ער עקאָנאָמישער קאָנקורענץ. אין ווענעדיג איז פערבליבען די יודישע געטאָ מיט די אַלע בעגרענצונגען, וועלכע האָבען געדאַרפט פּאַראַליזירען דעם פרייען יודישען האַנדעל. אין פּאַדואַ האָבען די יודען געוואָלט קאָנקורירען מיט די קריסטליכע סוחרים אין דער פאַבריקאַציע פון זיידענס, וואָס איז דאָרט געווען זעהר ענטוויקעלט. אין 1645 האָט דער יוד טריעסטע דאָרט געגרינדעט אַזאַ פאַבריק, אין וועלכער עס האָבען געאַרבייט העכער זעקס הונדערט מאַן; אָבער די דאָרטיגע קריסטליכע סוחרים האָבען אַזוי לאַנג אַגיטירט געגען יודען, ביז זיי האָבען גע'פּועל'ט, אַז מען זאָל זיי פערבאָטען צו פערנעהמען זיך מיט דעם מין פאַבריקאַציע. אויפ'ן באָדען פון קאָנקורענץ איז אין פּאַדואַ אין יאָהר 1684 זאָגאַר פאָרגעקומען

א פאגראם, און דער רעגירונג איז נישט לייכט אנגעקומען צוריקצושטעלען די ארדנונג.

נישט קוקענדיג אויף די רדיפות איז דאך די אלטע יודישע קולטור אין איטאליען נישט דערשטיקט געווארען. אין פאדוא האבען פיעל יודען געלערנט מעדיצין אין אוניווערזיטעט, און אין פערלויף פון 1619 ביז 1721 האבען בעקומען דעם טיטול דאקטאר פון מעדיצין אנ'ערך 150 יודען. די יודישע סטודענטען האבען געמוזט צאהלען זעהר גרויסע שטייערען לטובת דעם אוניווערזיטעט און די קריסטליכע סטודענטען; פראקטיצירען האבען זיי געמעגט נאר צווישען יודען; דאך זענען יודישע יונגע לייט, זאגאר פון ווייטע לענדער, געקומען קיין פאדוא, אום צו הערען לעקציעס אין דעם דעמאלטיגען „מקום תורה". —

אין רוים האט אויך נישט אויפגעהערט די טעטיגקייט פון דער יודישער זעלבסט-פערוואלטונג, הגם עס איז אויסגעקומען צו ארבייטען ביי זעהר שווערע בעדינגונגען. די יודישע געמיינדע איז בעשטאנען פון צוויי גרויסע גרופען: איטאליענער און אימיגראנטען; די צווייטע גרופע איז זיך צופאלען אויף עטליכע קלענערע — לויט די לענדער, פון וואנען זיי האבען געשטאמט: „אשכנזים", „צרפתים", „קסטילים" א. אז. וו. יעדע גרופע האט געהאט א בעזונדערע שוהל, און די גאנצע געמיינדע איז געפיהרט געווארען דורך דעם געמיינדע-ראט, וועלכער האט אין זיך פעראייניגט די אלע פערשידענארטיגע גרופען. דער ראט איז בעשטאנען פון זעכציג מיטגלידער, וועלכע פלעגען אויסגעוועהלט ווערען יעהרליך. די וואהלען זענען פארגעקומען אין דער צייט פון שבעה עשר בתמוז ביז תשעה באב. דער ראט האט פון זיך אויסגעקליבען א קאמיסיע פון דריי פערזאן, וועלכע זענען געווען די אפיציעלע פארשטעהער פון דער געמיינדע און דירעקט פערוואלטעט מיט איהר. די איבעריגע מיטגלידער פון ראט האבען צווישען זיך פונאנדערגעטיילט די פערשידענע ארבייטען: אכטונג געבען אויף דער ריינקייט אין די גאסען פון געטא, השגחה אויף די שוהלען און אויף די צדקה-אנשטאלטען, קאנטראלירען די הכנסות פון דער געמיינדע, אכטונג געבען אויף דעם פערקויף פון כשר פלייש און ד. גל. דער ראט פלעגט זיך פערזאמלען נאר אין עקסטרע צופאלען. פאר עובר זיין אויף די תקנות פון דער געמיינדע פלעגט דער ראט ארייגלעגען אין חרם. ביי ערנסטערע פערברעכענס האט דער ראט געמוזט איבערגעבען דעם שולדיגען אין די הענד פון דער פויפסטליכער אדמיניסטראציע.

בכלל האט דאס יודישע געטא אין רוים זיך געפונען אונטער דער הערשאפט פון א קארדינאל און איבער דעם אלעמען האט געקוקט און שטרענגע השגחה געגעבען די היילינגע אינקוויזיציע. די מיטגלידער פון געמיינדע-ראט זענען געווען פעראנטווארטליך פאר די „חטאים" פון גאנצען קהל און אויף אזא אופן איז די שטעל פון א מיטגליד אין ראט געווען נישט קיין כבוד, נאר א שווערע פליכט, וועלכע פיעל האבען אנגענומען מיט א שווער הארץ.

אין שפאניען און אין פארטוגאל האט ווייטער זיך געצויגען די טראגעדיע פון מאראנענטום. פיעל פון די מאראנען זענען שוין געווען אויסגעשטארבען, פיעל זענען פערברענט געווארען אויף די שייטערהויפענס פון דער אינקוויזיציע און פיעל אנדערע זענען אנטלאפען, אבער דאך איז נאך פערבליבען א גרויסע צאל מאראנען, וואס האט נישט געקענט אנטלויפען, און אין הארצען געהיט די צוואה פון זייערע עלטערן, אז זיי זאלען ביז'ן טויט נישט אויפהערען צו זיין יודען און ביי דער ערשטער געלעגענהייט -- זיך ארויסרייסען פון די נעגעל פון שונא. די מאראנען האבען זיך איינגעגעסען אין ארגאניזם פון דעם הערשענדען פאלק, צווישען זיי זענען געווען פיעל אנגעזעהענע מענשען אין לאנד, זאגאר בישאפען און אינקוויזיטארען, וואס האבען נישט געקענט און נישט געוואלט צורייסען מיט דער אמונה פון זייערע עלטערן און נאר אויסערליך געטראגען אויף זיך די מאסקע פון קריסטענטום. נאטירליך, איז אזא לאגע פאר דער קריסטליכער געזעלשאפט געווען אי אנ' אומגליק, אי א וועהטאג. אבער אנשטאט צו טאן דאס איינציג מעגליכע: אדער געבען די מאראנען דאס רעכט אפען צו ווערן יודען, אדער זיי ערלויבען פערלאזען דאס לאנד, האט די אינקוויזיציע נישט אויפגעהערט זיי צו פייניגען און שפיאנירען און אלץ נישט פערלוירען די האפנונג, אז די מאראנען וועלען „תשובה" טאן. עס האבען ווייטער געפלאקערט די שייטערהויפענס, און די אויטא-דע-פע'ס זענען געווארען אזא אפטע ערשיינונג, אז דאס פאלק האט געקוקט אויף זיי מיט'ן גרעסטען פערגניגען — ווי אויף א יום-טוב.

איינער פון אזעלכע נאציאנאלע ימים טובים איז פארגעקומען אין מאדריד, אין 1680. דער שפאנישער קעניג, דער יונגער קארלאס II, האט, לויט דער אידעע פון די גייסטליכע, בעשלאסען, לכבוד זיין חתונה

מיט דער פראנצויזישער פרינצעסין מאריא-לואיזא פון ארלעאן, צו געבען דעם פאלק א גראנדיעזע „פארשטעלונג". לויט דער פעראָרדנונג פון גרויס-אינקוויזיטאר האט מען פון טאלעדא און פון די טורמען אין אנדערע שטעדט געבראכט קיין מאדריד 118 מאן, וואס זענען געוועזען פער'משפט דורכ'ן געריכט צום טויט. צווישען די פער'משפט'ע האט מען אויך געבראכט אנ'ערך 70 מאראנען. מיט א מאנאט פאר דער „פייערונג" האבען די העראלדען מודיע געוועזען איבער די גאסען, אז אין דעם און דעם טאג זאל דאס פאלק זיך צונויפקומען אויף דעם פלאץ אין מיטען שטאדט, וואו עס וועט פארקומען א אויטא-דע-פע. א גאנצען מאנאט האט מען געבויט עסטראדען, פאוויליאנען און א אמפיטעאטער פאר דער קעניגליכער פאמיליע. אין בעשטימטען טאג, דעם 30-ען יוני, זעקס אין דער-פריה האט פון הויף פון דער אינקוויזיציע אנגעהויבען ארויסגעהן די פראצעסיע. צווישען די געדיכטע רייהען פון המון, וואס האט געשריען „עס לעבע די אמונה!", זענען געגאנגען די פער'משפט'ע — בארוועס, אין ארעסטאנטען-העמדלעך און פאפירענע היטלען, אויף וועלכע עס זענען געוועזען אויסגעמאלט רויטע פיגורען פון טייוולאנים, מיט אנגעצונדענע שטורקאצען אין די הענד, אין דער בעגלייטונג פון פיעל גלחים, וואס האבען געטראגען צלמים און פעהנער.

ווען די שרעקליכע פראצעסיע איז צוגעקומען צום פלאץ, האבען צ שוין דארט אבגעווארט דער קעניג, די קעניגין, די הויף-לייט, די הויכע דאמען און פערשידענע הויכגעשטעלטע פערזאנען. ביי התלהבות'דיגע אויסרופען פון המון האט מען די פער'משפט'ע צוגעפיהרט צום שייטער-הויפען, וואס האט זיך געפונען נישט וויט פון דער קעניגליכער לאזשע. פלוצלונג האט זיך דערהערט א הארצרייסענדע שטים; דאס האט גערעדט די 17-יעהריגע מאראנין, די שענהייט פראנציסקא נוניגו-איזר: „האט רחמנות, קעניגין! קען איך דען זיך ענטזאגען פון דער רעליגיע, וועלכע איך האב אין זיך אנגעזויגען צוזאמען מיט'ן מילך פון מיין מוטער'ס ברוסט?". די יונגע קעניגין האט שטיל אבגעווישט א טרער פון די אויגען. באלד איז צוגעקומען צום קעניג דער גרויס-אינקוויזיטאר, מיט א קרייץ און א עוואנגעליום אין האנד און פארגעלעגט דעם קעניג צו שווערען, אז ער, אלס גלויביגער הערשער, וועט אהן רחמנות אויסרוימען די שונאים פון דער קירך און שטיצען די הייליגע אינקוויזיציע. דער קעניג האט געשוואוירען און נאך איהם

האבען אויף א הויך קול געשוואוירען די איבעריגע הויכגעשטעלטע לייט און דער המון האט פייערליך געשריען: „אמן!“. נאך לאנגע רעליגיעזע צערעמאניעס, וואס האבען פערנומען דעם גאנצען טאג, האט זיך אנגעהויבען די טויט־שטראף גופא. דעם קעניג האט מען דערלאנגט א שטורקאץ, מיט וועלכען ער האט אליין אנגעצונדען דעם שייטערהויפען. איינע פון די פריינצוויזישע הויף־דאמען, וואס איז געוועזען בעת מעשה, דערצעהלט אין איהרע מעמוארען: „די ענערגיע, מיט וועלכער די יודען זענען געגאנגען צום טויט, האט ארויסגערופען א אלגעמיינע פערוואונדערונג: איינציגע האבען אליין זיך געווארפען אין פייער אריין, אנדערע האבען זיך געלאזען פריהער אפברענגען די הענד, דערנאך די פיס און דאס אלץ איבערגעטראגען מיט אזא העלדענמוט, וואס האט ערשטוינען געמאכט זאגאר דעם קעניג, וועלכער האט נאר בעדויערט, וואס אזעלכע העלדישע נשמות ווילען נישט געהן אין שיין פון דער אמת׳ער אמונה“.

אין פארטוגאל איז די מאראנען־פראגע געוועזען נאך מעהר פערשארפט, דארט האט די אלטע אפאזיציע געגען דעם בלוטיגען אינקוויזיציאנס־געריכט נישט אויפגעהערט. ווען פארטוגאל האט זיך בעפרייט פון דער שפאנישער אויבער־מאכט (אין 1640), האט דער פארטוגאלישער קעניג געהאט בדעה מבטל צו מאכען דעם טריבונאל פון דער אינקוויזיציע. אונערווארטעט האבען אין דער דאזיגער אגיטאציע געגען דער אינקוויזיציע זיך בעטייליגט די יעזואיטען, וועלכע האבען זיך איבערצייגט, אז פון די רדיפות אויף די מאראנען קומט קיין גוטס נישט ארויס און אז די אינקוויזיציע רואינירט נאר דאס לאנד, אין וועלכען די מאראנען שפיעלען א גרויסע עקאנאמישע ראליע. דער פויפסט האט ערלויבט די מאראנען שיקען א פארשטעהער קיין רוים, וואו זיי זאלען ערקלערען זייערע טענות. די מאראנען האבען אוועקגעשיקט א דעפוטאציע קיין רוים, וועלכע האט דארט בעוויזען מיט פאקטען, אז די אינקוויזיציע ארעסטירט און פייניגט ביי דעם מינדסטען חשד, צווינגט די ארעסטירטע דורך ענוים זיך מודה זיין אין דער בעשולדיגונג און פערמאטערט צום טויט דורך הונגער. דאן האט דער פויפסט (אקטאבער 1674) ארויסגעגעבען א בעפעהל וועגען אבשטעלען אויף א צייט די טעטיגקייט פון די טריבונאלען און איבערשיקען קיין רוים אין דעם הויפט־געריכט פון דער אינקוויזיציע די קאפיעס פון אלע פראצעסען וועגען די מאראנען, וואס

זענען שוין פֿער'משפט געוואָרען. די אָנהענגער פֿון דער אינקוויזיציע אין פּאָרטוגאַל האָבען געמאַכט אַ ליאַרם און איינגעאָרדענט פֿאָלקס־פּראָטעסטען. אין צוויי יאָהר אַרום האָט דער נייער פּויפּסט ווידער ערלויבט די טריבונאַלען אין פּאָרטוגאַל, אָבער מיט דעם תּנאי, אַז די טויט־אורטיילען, פֿערשיקונגען און קאָנפֿיסקאַציעס זאָלען קאָנטראָלירט ווערען דורך איהם, דעם פּויפּסט אַליין. די אינקוויזיטאָרען האָבען אָבער זיך ענטזאַגט פֿון דער פֿאָדערונג און דער פּויפּסט האָט ענדליך געמוזט נאָכגעבען און ווידער שיקען די טריבונאַלען אַ אונבעגרענצטע מאַכט אָהן שום קאָנטראָליע.

שוין אין אַ יאָהר אַרום נאָך דער לעצטער פּויפּסטליכער בולע (1682) האָבען די שייטערהויפֿענס אין פּאָרטוגאַל ווידער אויפֿגעפֿלאַקערט און איינגעשלונגען פֿיעל נייע קרבנות. מערקווירדיג שען און העלדיש איז געוועזען דער טויט פֿון מאַראַנישען פּאָעט אַנטאָניאָ יוסף, איינער פֿון די בעסטע פֿאָרשטעהער פֿון דער פּאָרטוגאַלישער ליטעראַטור. זיינע דראַמען אין דער פּאָרטוגעזישער שפּראַך האָבען אויף דער סצענע געהאַט אַ גרויסען ערפֿאָלג. זייענדיג אין האַרצען אַ יוד, האָט אַנטאָניאָ פֿריהער זעהר פֿאָרזיכטיג אויסבעהאַלטען זיינע רעליגיעזע איבערציינגונגען און כּדי צו פֿערבלענדען די אויגען פֿון די קריסטען איז ער געוואָרען אַ מאָנאַך. דאַן האָט ער פֿערבראַכט עטליכע יאָהרען אין בראַזיליען און דערנאָך זיך אומגעקערט קיין ליסאַבאָן. דאָ האָבען די שפּיאָנען ענטדעקט, אַז נאָך אויפֿ'ן 37־טען יאָהר האָט אַנטאָניאָ געהיים זיך מל געווען און איז איבערגעגאַנגען צום יודענטום. מען האָט איהם באַלד איבערגעגעבען צום אינקוויזיציאָנס־געריכט און דאָ האָט ער פֿאַר די ריכטער געהאַלטען אַ מערקווירדיגע פֿייערדיגע רעדע.

„איך בין זיך מודה, — האָט ער געזאָגט, — אַז איך גלויב מיט'ן גאַנצען האַרצען אין משה'ס תּורה. איהר אַליין זענט מודה, אַז די דאָזיגע רעליגיע איז געגעבען געוואָרען דורך גאָט און אַז אַמאָל האָט גאָט זי ליעב געהאַט; איך ווידער גלויב, אַז נאָך יעצט איז זי געליעבט ביי גאָט. איהר, רעכנענדיג, אַז גאָט האָט געביטען זיין מיינונג און האָסט איצט דאָס, וואָס ער האָט אַמאָל ליעב געהאַט, פֿער'משפּט צום טויט יענע, וועלכע רעכענען, אַז גאָט קען זיין מיינונג נישט בייטען. איהר בעקלאָגט זיך אויף די מחמד'נער, אַז זיי האָבען מיט'ן שווערד פֿערשפּרייט זייער רעליגיע, אָבער מיט וואָס־זשע זענט

איהר בעסער, קריסטען, וועלכע פערשפרייטען זייער רעליגיע דורך שייטערהויפענס? די רדיפות פון די אלטע געצענדיענער געגען די גרינדער פון אייער רעליגיע דיענען פאר אייך אלס א בעוויז, אז אייער רעליגיע איז די אמת'ע; פארוואס-זשע טוט איהר אליין דאס, וואס עס האט אמאל געטאן אייער בעדריקער דיאקלעטיאן, און בעגעהט זיך מיט אונז אזוי, ווי מען איז אמאל זיך מיט אייך בעגאנגען? איהר פאדערט, אז מיר זאלען ווערן קריסטען, אבער פארוואס-זשע זענט איהר אליין נישט מקיים דאס, וואס איהר פאדערט פון אונז? אויב איהר בעזיצט נישט די אייגענשאפטען, וואס פאסטען פאר'ן קריסטענטום, טא זייט ווינציגסטענס סתם מענשען, וועלכע אנערקענען פשוט, אהן שום רעליגיע, מיט זייער נאטירליכען מענשליכען געפיהל, אז מענשען דארפען זיך נישט בעגעהן מיט אנדערע מענשען, ווי ווילדע חיות. אויב איהר האלט זיך פאר די בעליעבטע קינדער פון גאט, וועלכע ער האט געשאנקען די אמת'ע רעליגיע, — פאסט דען פאר קינדער, וואס האבען בעקומען א רייכע ירושה, צו רודפ'ן זייערע ארימע ברידער, וואס האבען קיין ירושה נישט בעקומען? דער אמת איז מנצח מיט זיין אייגענער קראפט; אויב איהר ווידער פערשפרייט אייער תורה דורך שווערד און פייער, דורך ענוים, דאן בעווייזט איהר נאר איהר שוואכקייט. טוט א טראכט וועגען די קינפטיגע דורות. אויב אימיצער וועט וואגען אין דער צוקונפט צו זאגען, אז אין אונזער צייט זענען די פעלקער פון אייראפא שוין ציוויליזירט געוועזן, וועלען אלע אנווייזען אויף אייך, ווי אויף א בעוויז, אז זיי זענען נאר געוועזן בארבארען און פראים".

די רעדע פון דאזיגען גרויסען מענשען, וועלכער האט זיך שוין אין יענער צייט ארומגעטראגען מיט די גרויסע אידעען פון 15-ען יאהרהונדערט וועגען פרייהייט און מענשליכקייט, האבען, נאטירליך, געפונען פאר זיך נאר פערשטאפטע אויערען, און אנטאניא איז פער'משפט געווארען צום טויט. ער איז שוין דעמאלט 60 יאהר אלט געוועזן און זיין מערקווירדיגע עקשנות האט ארויסגערופען פערוואונדערונג און ענטציקונג. מען האט איהם געפיהרט צום טויט מיט גרויס פאראד, אין אנוועזענהייט פון קעניג אליין, וועלכער האט זיך ביי איהם געבעטען, ער זאל תשובה טאן, און איהם צוגעזאגט א לעבענס-לענגליכע פענסיע; אנטאניא איז אבער געבליבען שטום. זיין טויט איז געוועזן א שרעקליכער. פריהער האט מען פון איהם אבגעשונדען די הויט און די נעגעל

פון די פינגער און דערנאך ערשט אריינגעווארפען אין פייער. און נאך אויפ׳ן שייטערהויפען, ווען דאס פייער האט איהם ארומגעחאפט פון אלע זייטען, האט ער נישט אויפגעהערט צו שרייען איינס: אז עס איז מיאוס און העסליך צו בענעהן זיך אזוי מיט א מענשען, וואס גלויבט אין זיין רעליגיע...

די שטים פון אנטאניא יוסף איז אבער דאך נישט געבליבען אהן א אבקלאנג. אין גילען האבען אין איירפא אנגעהויבען זיך הערען נייע שטימען וועגען מענשליכקייט און פרייהייט און עס איז פארט געקומען א סוף צום פינסטערען קלעריקאליזם און דער אכזריות׳דיגער אינקוויזיציע. אין פארטוגאל גופא האבען אין גילען אנגעהויבען צו־בלאזען נייע ווינטען און דער מיניסטער־רעפארמאטאר פאמבאל האט אבגעשאפט דעם יעזואיטען־ארדען און אבגעשטעלט אלע פראצעסען פון דער אינקוויזיציע געגען די מאראנען. שפעטער, אין יאהר 1774, האט ער בכלל שטארק בעגרענצט די טעטיגקייט פון די אינקוויזי־ציאנס־געריכטען. אבער עס איז שוין געווען צו שפעט: אין פארטוגאל זענען שוין קיין מאראנען כמעט ווי נישט געווען, ווייל די אלע, וואס האבען איינגאנצען זיך נישט אסימילירט מיט דער ארומיגער בעפעל־קערונג, זענען זיך צולאפען איבער אלע עקען וועלט.

אין 17־טען יאהרהונדערט האט זיך פאר יודען געעפענט א נייע לאנד, פון וועלכען זיי זענען צוריק מיט פיערטהאלבען הונדערט יאהר פערטריבען געווארען — דאס גרויסע ע נ ג ל א נ ד, וואס איז צו יענער צייט געווען שוין א ערשטקלאסיגע מלוכה. פאר דעם לאנגען פעריאד, וואס די טהירען פון דעם לאנד זענען פאר יודען געווען געשלאסען, פלעגען דאך פון צייט צו צייט אריינדרינגען אהין איינצעלנע יודען, אבער יענע האבען געמוזט טראגען אויף זיך די מאסקע פון קריסטענ־טום. דארט האבען נאר געקענט וואוינען די מאראנען, וועלכע זענען אפיציעל גערעכענט געווארען פאר שפאניער, האבען בעזוכט די קאטוי־לישע קירך און נאר געהיים געהיט די יודישע רעליגיע. די יודען האבען אבער נישט אויפגעהערט צו ווארפען אנ׳אויג אויף דער רייכער מלוכה און געהאפט, אז סוף כל סוף וועלען זיי דארט געפינען א מקום מנוחה. די הויפט־צענטרען פון דעם וועלט־האנדעל זענען דעמאלט געווען האלאנד און ענגלאנד, וועלכע האבען שטארק קאנקורירט צווישען

זיך. עס איז דעריבער געווען גאנץ נאטירליך, וואָס די יודען אין האָלאנד, וועלכע זענען געשטאנען אין נאָהענטע פערבינדונגען מיט די סוחרים און שיפס-לייט פון ענגלאנד, האָבען נישט אויפגעהערט ארויסקיקען אויף א גוטער געלעגענהייט, צו קענען פריי אריבער־שווימען צום ענגלישען ברעג, וואָס איז אזוי נאָהענט געווען פון האָלענדישען.

די רעוואָלוציע פון 1649, ווען די מאכט איז איבערגעגאנגען צו דער פארטיי פון דעם מעכטיגען קראָמוועל, האָט געעפענט פאר די יודען א ברייטע פערספעקטיווע. צווישען דער פארטיי פוריטאנער, וועלכע האָבען בעקומען די אויבערהאנד אין פארלאמענט און אין דער ארמעע, זענען געווען זעהר שטארק די טראדיציעס פון דער ביבעל; די אידעאלען פון די נביאים און די העלדען פון דער ביבעל זענען געווען די הויפט-יסודות פון זייער אמונה און דאָס אלץ האָט זיי געדארפט נאָהענט מאכען צום יודישען פאָלק. פיעל פון די פוריטאנער האָבען געטרוימט וועגען דעם, אז דאָס „אויסדערוועהלטע פאָלק" וועט ענדליך מיט'ן גוטען ווילען איבערגעהן צו דער רעפאָרמירטער קירך, און צווישען זיי איז זאָגאר געווען א סעקטע, וואָס האָט געגלויבט, ווי די יודישע מיסטיקער, אין א נאָהענטער וועלט-איבערקעהרעניש, ווען עס וועט קומען משיח און די יודען וועלען זיך פעראייניגען מיט די קריסטען. ביי אזא פריינדליכער שטימונג צום יודישען פאָלק איז ביי דער העכערער ענגלישער געזעלשאפט ענטשטאנען א געדאנק, אז מען דארף מיט עפּעס פערגלעטען יענע פיעל חטאים, וועלכע די קריסטליכע וועלט איז בעגאנגען געגען יודען. שוין אין 1649 האָט די מאראנישע קאָלאָניע אין לאָנדאָן פערשטאנען, אז דער מאָמענט איז גינסטיג פאר יודען, און דערלאנגט דעם מיליטערישען ראט א פעטיציע וועגען אָבשאפען דאָס געזעץ, וואָס פערבאָט יודען צו וואוינען אין ענגלאנד. דער ראט האָט אָבגעלעגט די דאָזיגע פראגע אויף א געוויסער צייט, ווייל דעמאָלט זענען אויף דער טאגעס-אָרדנונג געשטאנען וויכטיגערע פראגען. עס איז אָבער געווען קלאָר, אז ווען מען זאָל ענטוויקלען א שטארקע אגיטאציע און מיט פערשטאנד אויסנוצען דעם מאָמענט, וואָלט מען געקענט אויפטאָן עטוואָס וויכטיגעס פאר יודען. עס זענען נויטיג געווען טעטיגע און פעהיגע מענשען, וואָס זאָלען וויסען, ווי אזוי צו פיהרען די דאָזיגע אגיטאציע, און אזא מענש האָט זיך ענדליך בעוויזען. דאָס איז געווען ר' מנשה בן ישראל, וועלכער איז אליין

געוועזן נישט פון די גרויסע גייסט-מענשען, האט אבער דערפאר בעוויזען יענע אלע אייגענשאפטען, וועלכע זענען נויטיג געוועזן פאר זיין ראליע אלס אגיטאטאר און שתדלן.

נאך אין 1650, ווען ר׳ מנשה האט פערעפענטליכט זיין ווערק „די יודישע האפנונג״, וואו ער האט גערעדט וועגען דעם, וואס אין אמעריקא האט מען כלומר׳שט געפונען די רעשטען פון די עשרת השבטים, האט ער מיט א טעאלאגישען פשט׳ל געוואלט בעווייזען, אז ענגלאנד דארף אריינלאזען צו זיך יודען: די יודען זענען שוין צוזייהט און צושפרייט איבער אלע לענדער, אויסער ענגלאנד. כדי עס זאל קומען משיח, וועלכער דארף צונויפזאמלען די יודען „פון אלע עקען וועלט״, איז נויטיג, אז זיי זאלען זיין אומעטום; אלזא, אויב די יודען וועלען אריינגעלאזען ווערן קיין ענגלאנד, וועט קומען משיח, ווי עס האבען פארגעזאגט די נביאים. דא, אין די מיסטישע חקירות, איז ר׳ מנשה זיך צונויפגעגאנגען מיט די קריסטליכע מיסטיקער, וועלכע האבען אויך, אויף זייער שטייגער, געטרוימט וועגען דעם נאהענטען קומען פון משיח. די טעאלאגישע חקירות פון ר׳ מנשה זענען געוועזן צוגעפאסט צום געשמאק פון יענער עפאכע און האבען געדארפט מאכען א איינדריק. אויף די גוטע הערצער פון יענע ענגלענדער, וואס זענען געוועזן פריינדליך געשטימט צו יודען, האבען אויך געדארפט ווירקען די ערצעהלונגען וועגען יענע שרעקליכע ענוים, וואס עס זענען אויסגעשטאנען די מאראנען אין שפאניען און אין פארטוגאל. אבער נאך מעהר, ווי די בלויזע סימפאטיעס, האבען דא געשפיעלט א ראליע די עקאנאמישע אינטערעסען פון ענגלאנד.

קראמוועל האט פון לאנג זיך ארומגעטראגען מיט א געדאנק וועגען דער נויטיגקייט אבצוציהען די גרויסע יודישע סוחרים פון אמשטערדאם קיין לאנדאן און דערמיט בעקומען די אויבערהאנד איבער דעם שפאנישען מארק. קראמוועל איז דעריבער אריינגעטרעטען אין אונטערהאנדלונגען מיט ר׳ מנשה בן ישראל, אלס א פארשטעהער פון דער אמשטערדאמער קהלה. איהם האט מען זאגאר ארויסגעשיקט א פאספארט, כדי ער זאל קענען קומען קיין לאנדאן, נאר די צוויי-יעהריגע מלחמה צווישען ענגלאנד און האלאנד (1652 — 54) האט געשטערט די דאזיגע רייזע. ווען די מלחמה האט זיך געענדיגט, איז קיין לאנדאן געקומען דער שוואגער פון ר׳ מנשה, אבארבאנעל-דארמידא, און פארגעשטעלט דעם פראטעקטאר קראמוועל א פעטיציע וועגען אריינלאזען

יודען קיין ענגלאנד. די פעטיציע איז איבערגעגעבען געווארען דעם רייכס־ראט, וועלכער האט זי אבגעווארפען. דאן איז קיין לאנדאן געקומען ר׳ מנשה אליין אין בעגלייטונג פון נאך א רב. ר׳ מנשה איז פריינדליך אויפגענומען געווארען פון קראמוועל׳ן, וועלכען ער האט ווידער פארגעשטעלט א פעטיציע אין נאמען פון דער „יודישער נאציע" וועגען אריינלאזען יודען קיין ענגלאנד און זיי געבען רעליגיעזע און בירגערליכע פרייהייט. קראמוועל האט די דאזיגע פעטיציע איבערגעגעבען אויף דער בעראטונג פון א ספעציעלער „נאציאנאלער קאנפערענץ", אין וועלכער עס זענען אריינגעגאנגען סוחרים, טעאלאגען און יוריסטען. די יוריסטען האבען זיך ארויסגעזאגט, אז די ענגלישע געזעצען האבען גארנישט געגען דער יודישער איינוואנדערונג; די סוחרים און טעאלאגען זענען אבער מעהרסטענטייל געווען געגען יודען. איבער א אונבעשטימטער סיבה האט קראמוועל, נאך איידער די קאנפערענץ האט ארויסגעטראגען א בעשטימטען בעשלוס, איבערגעריסען איהרע זיצונגען. אין גיכען האט זיך אבער אין דער ליטעראטור און אין דער געזעלשאפט אנגעהויבען א שארפע אגיטאציע געגען יודען; עס זענען ווידער ארויפגעשוואומען די אלטע אבערגלויבענס פון מיטעלאלטער, און קראמוועל האט פערשטאנען, אז די מערהייט פון דער ענגלישער געזעלשאפט איז נאך נישט צוגעגרייט דערצו, אז מען זאל אריינלאזען יודען קיין ענגלאנד. דעמאלט האט ער אויפגעהערט זיך פערנעהמען מיט דער יודענפראגע און נאר יזין איינצעלנע פעלען געגעבען יודען געוויסע הנחות און קאנצעסיעס.

אונטער דער צייט האט אויסגעבראכען די מלחמה צווישען ענגלאנד און שפאניען (אין יאהר 1656), און די לאנדאנער מאראנען זענען אוועקגעשטעלט געווארען אין א קריטישער לאגע. אלס אפיציעלע שפאניער האבען זיי געדארפט ארויסגעשיקט ווערן פון ענגלאנד און זייער פערמעגען האט געדארפט קאנפיסקירט ווערן; — זיי האבען דעריבער בשתיקה ענטדעקט פאר קראמוועל׳ן דעם סוד, אז זיי טראגען אויף זיך נאר א מאסקע און זענען נישט קיין שפאניער, נאר יודען. קראמוועל האט זיי ערלויבט צו בלייבען אין ענגלאנד און וויטער האנדלען, נאר מיט דעם תנאי, אז זיי זאלען זיך האלטען שטיל און נישט ארויפציהען אויף זיך די אויפמערקזאמקייט פון די קריסטען. אזוי ווי די פרינציפיעלע פראגע וועגען אריינלאזען יודען קיין ענגלאנד איז דערווייל געבליבען נישט בעשלאסען, האט ר׳ מנשה אין דעם זעלבען יאהר 1656

ארויסגעלאָזען אין ענגליש א ווערק „די פערטיידיגונג פון יודען", וואו ער האט זעהר אויספיהרליך אָבגעלייקענט אלע מיטעלאלטערישע בעשולדיגונגען געגען יודען און מיט היסע ווערטער זיך געווענדעט צו די געפיהלען פון די ענגלענדער. איהם איז אָבער אין גיכען אויסגעקומען זיך איבערצייגען, אז זיין אגיטאציע האט נישט געבראַכט דעם געוואינשטען רעזולטאט. קראָמוועל אליין האט נישט אויפגעהערט זיך בעציהען פריינדליך צו ר' מנשה'ן און איהם זאגאר בעשטימט א יעהרליכע פענסיע פון 100 פונט שטערלינג; מיט סימפּאטיע אין מיטגעפיהל האָבען זיך צו איהם בעצויגען אויך פיעל ענגלישע געלעהרטע און שריפטשטעלער, אָבער די געזעלשאפט אין אלגעמיין איז נאָך נישט געווען אויף אזוי וויט פריי אין ליבעראל, אז זי זאל איינשטימען אויף דער איינוואנדערונג פון יודען, און מיט א צובראָכען הארץ האט ר' מנשה געמוזט פערלאָזען ענגלאנד און אָבפאָהרען צוריק קיין אמשטערדאם. ער איז זאגאר נישט דערפאָהרען ביז דערהיים און איז אויפ'ן וועג געשטאָרבען אין שטעדטעל מידעלבורג (1657).

די אלטיעהריגע ענערגישע אגיטאציע, וואָס ר' מנשה האט געפיהרט, איז דאָך געבליבען נישט אָהן א געוויסער ווירקונג. די פּאָדערשטע פאראד-טהירען זענען, ווי פריהער, געבליבען פערמאַכט פאַר יודען, דערפאַר האט מען זיי אָבער אריינגעלאָזען דורך דער הינטער-טהיר; די פראגע וועגען דער יודישער איינוואנדערונג איז געבליבען אָפען, אָבער דאָך איז אין לאָנדאָן אין א האלב-לעגאלער פאָרם בערבליבען א קליינע יודישע געמיינדע. ביסלעכוויז האָבען די יודען דאָרט בשתיקה זיך איינגעאָרדענט. זיי האָבען שוין געהאט א שטיקעל ערד אויף א בית-עלמין און א פריוואטע שוהל. ווען קארלוס דער צווייטער איז ווידער געוואָרען קעניג (1660), איז די יודישע לאגע אין ענגלאנד, געגען אלע ערווארטונגען, פעסטער געוואָרען. נאָך זייענדיג אין גלות האט קארלוס צוגעזאָגט א פאָרשטעהער פון יודען, אז ווי נאָר ער וועט ווידער בעקומען די קעניגליכע קרוין, וועט ער טאָן טובות יודען און פערלייכטערן זייער לאגע. דערפאַר האט קארלוס געפאָדערט פון די יודען א געלד-שטיצע, און איינינע יודישע פינאנסיסט'ן האָבען איהם געגעבען בתורת מתנה א גרויסע סומע געלד. דער קעניג האט זיין וואָרט געהאלטען. אין די ערשטע יאָהרען פון זיין קעניגען האט די צאָהל יודען זיך פערגרעסערט, די יודישע קהלה האט שוין געוואגט אויסצובויען א שוהל, וואו מען האט געדאוועגט עפענטליך, און איי-

געלאַדען צו זיך אַ רב. די ענגלישע קאָנסערוואַטאָרען זענען בעאונרוהיגט געוואָרען און די לאָרדען און קויפֿלייט האָבען אָנגעהויבען שיקען צום קעניג פּעטיציעס, אַז מען זאָל פֿערמאַכען פֿאַר יודען די טהירען פֿון לאַנד, „לטובת דער רעליגיע און דעם פֿאָטערלאַנד". יודען פֿון זייער זייט ווידער האָבען אויך געשיקט פּעטיציעס צום קעניג און געבעטען צו שיצען זיי, אַלס טרייע אונטערטאַנען. דער קעניג האָט זיי געענטפֿערט, אַז זיי קענען ווי פֿריהער בלייבען וואוינען אין ענגלאַנד, אָבער מיט דעם תּנאַי, אַז זיי זאָלען זיך פֿיהרען פֿרידליך און רוהיג. די אַגיטאַציע געגען יודען האָט אָבער נישט אויפֿגעהערט און אין 1673 האָט דער רייכס־פּראָקוראָר געוואָלט פֿערפֿיהרען אַ פּראָצעס געגען דער יודישער קהלה דערפֿאַר, וואָס זי האָט זיך אַליין גענומען דאָס רעכט פֿון עפֿענטליכען גאָטעס־דיענסט, ווערענד לויט די ענגלישע געזעצען האָט נאָר די אַנגליקאַנישע קירך אַליין פֿולע פֿרייהייט; דער קעניג האָט אָבער בעפֿוילען דעם פּראָקוראָר אָבצושטעלען דעם פּראָצעס און יודען צו־רוה לאָזען.

ביי דערזעלבער פּאָליטיק האָט זיך אויך געהאַלטען דער קעניג יאַקוב II און נאָך פֿעסטער איז געוואָרען די יודישע לאַגע אין דער צייט פֿון ווילהעלם III (1688 — 1702). ביי זיין קעניגען איז די האַנדעלס־פֿערבינדונג צווישען האָלאַנד און ענגלאַנד געוואָרען אַזוי פֿעסט, אַז די יודען פֿון אַמשטערדאַם און לאָנדאָן זענען געווען ווי צוויי גרופּען פֿון איין קהלה. די רעגירונג האָט געמוזט זיך רעכענען מיט דעם פֿאַקט, וואָס די יודישע גרויסע באַנקירען האָבען אַרומגענומען מיט זייערע פֿינאַנציעלע אָפּעראַציעס גאַנץ ענגלאַנד, האָלאַנד און די אַמעריקאַנישע קאָלאָניעס, אַזוי אַז אָהן דעם יודישען קאַפּיטאַל וואָלט די ענגלישע אינדוסטריע שטאַרק געפֿאַלען. ביסלעכווייז האָט די ענגלישע געזעצגעבונג געמוזט אָבשאַפֿען די שטרענגע געזעצען געגען יודען, הגם נאַטוראַליזירט זענען געוואָרען נאָר איינצעלנע פֿון זיי און אין אַלגעמיין האָבען די יודען נאָך אַלץ זיך גערעכענט פֿאַר „אויסלענדער". אין 1723 האָט דער ענגלישער פּאַרלאַמענט ערלויבט יודען צו נעהמען אין אַרענדע ערד און דערביי זענען פֿון דער שבועה־פֿאָרמעל, וואָס פֿלעגט צוגעגעבען ווערן צום נאָטאַריעלען אַקט, אַרויסגעלאָזען געוואָרען די ווערטער: „לויט דער קריסטליכער רעליגיע". אין 1740 האָבען בעקומען דאָס רעכט צו נאַטוראַליזירען זיך אין די ענגלישע קאָלאָניעס פֿון אַמעריקאַ יענע יודען, וואָס האָבען דאָרט געוואוינט מעהר ווי זיבען יאָהר.

אין עטליכע יאהר ארום איז אין פארלאמענט אריינגעטראגען געווארען א ביל וועגען דער נאטוראליזאציע פון יודען אין ענגלאנד אליין. עס האט זיך אנגעהויבען א הייסער פארטיי־קאמפף. צוערשט איז אין יאהר 1753 דורכגעגאנגען אין דער אויבערשטער פאלאטע דער פראיעקט פון דער רעגירונג וועגען געבען דאס רעכט צו נאטוראליזירען זיך אלע יודען, וואס וואוינען שוין אין ענגלאנד איבער דריי יאהר; די נאטוראליזירטע האבען בעקומען אלע רעכטען, אויסער דאס רעכט זיך צו בעטייליגען אין די וואהלען און צו פערנעהמען מלוכה־שטעלעס. ווען דער פראיעקט איז געקומען אין דער אונטערשטער פאלאטע, האט ער בעגעגענט א שטארקע אפאזיציע מצד די טארען (קאנסערוואטארען). אלס אנהענגער, דאגעגען, פון דעם געזעצפראיעקט האבען זיך ארויסגעשטעלט די וויגען (ליבעראלען), וועלכע האבען אנגעוויזען אויף דער וויכטיגער ראליע פון יודען אין עקאנאמישען לעבען און אויסגערעכענט, אז די יודען שטעלען־צו א צוועלפטעל חלק פון אלע מלוכה־הכנסות און האבען אין זייערע הענד א צוואנציגסטעל פונ׳ם גאנצען אויסלענדישען האנדעל. נאך א לאנגען קאמפף האבען די וויגען מנצח געווען: דער געזעצפראיעקט איז דורכגעגאנגען און בעשטעטיגט געווארען דורכ׳ן קעניג. אבער דא האט זיך אנגעהויבען א שטארקע אגיטאציע אויסערהאלב דעם פארלאמענט: די קריסטליכע סוחרים פון לאנדאן האבען אנגעהויבען שיקען פעטיציעס צום קעניג, אין די קירכען און אין אלע עפענטליכע ערטער האבען אגיטאטארען געהאלטען רעדעס געגען יודען, אין די גאסען האט מען געמאכט פראצעסיעס און דעמאנסטראציעס געגען דעם יודענפריינדליכען געזעץ־פראיעקט. די רעגירונג האט זיך דערשראקען פאר דעם דאזיגען אויפגעבלאזענעם פראטעסט פון „פאלק" און געמוזט נאכגעבען: אין 1754 איז דאס געזעץ וועגען דער נאטוראליזאציע פון די יודען בטל געווארען. די בעשרענקונגען פאר די ענגלישע יודען זענען אלזא פערבליבען אין זייער קראפט, און דאס האט געהאט א דעמאראליזירענדע ווירקונג אויף א טייל פון דער ספרדישער אריסטאקראטיע אין לאנדאן. אייניגע פון די ספרדים האבען אנגענומען די קריסטליכע אמונה, וועלענדיג אריינטרעטען אין דער העכערער געזעלשאפט און ווערן פולבערעכטיגטע בירגער; אזוי האבען זיך אבגעזאגט פון יודענטום די מיטגלידער פון יענע פאמיליעס, וואס זענען דערנאך בעוואוסט געווארען אין דער גאנצער וועלט: דיזראעלי, ריקארדא, אגוילאר. אנדערע ספרדישע פאמיליעס

זענען ביסלעכווייז אסימילירט געוואָרען אין דער ענגלישער געזעלשאַפט. פערבליבען ביי זייער רעכטלאָזיגקייט און ביי זייער יודישקייט זענען נאָר די אשכנזים; זיי זענען געווען פשוט'ע קליינע הענדלער, זיך נישט געריסען אין די הויכע פענסטער און זיך בענוגענט מיט דעם ביסעל רעכט, וואָס זיי האָבען געהאַט. ווי אין האָלאַנד, האָבען אויך דאָ די אשכנזים געהאַט זייערע בעזונדערע שוהלען, געמיינדעס, רבנים און זיך אָבגעטיילט פון די ספרדים, וועלכע האָבען געקוקט אויף זיי פון אויבען אראָב.

אין פראַנקרייך זענען נאָך דעם דעקרעט פון 1394 וועגען גירוש פון יודען פערבליבען נאָר קליינע יודישע גרופּען אין פּראָוואַנס (מאַרסעל) און אין די פּויפּסטליכע פּראָווינצען (אַוויניאָן). אין דעם אויטאָנאָמישען מאַרסעל האָבען יודען געלעבט רוהיג, ביז די שטאָדט איז נישט פעראייניגט געוואָרען מיט די פּראָווינצען פון דער קעניגליכער קרוין, וועלכע האָט אויך פון דאָרטען אַרויסגעטריבען די יודען (1501). דאָך האָבען די זיהן פון דער אייבּיג-גע'רודפ'טער אומה בעוויזען אַריינ-צודרינגען אויך אַהינצו און אין 17-טען יאָהרהונדערט זעהען מיר אין מאַרסעל אַרויסוואַקסען, ווי פון אונטער דער ערד, אַ גאַנץ בעדייטענדע יודישע געמיינדע. די קריסטליכע סוחרים שיקען אָנקלאָגען קיין פּאַריז, די רעגירונג שיקט פעראָרדנונגען וועגען אַרויסטרייבען די יודען. אָבער די יודישע קאָלאָניע פערבלייבט דאָך. די רעגירונג האָט פערשטאַנען, מיט וואָס די אָנקלאָגען פון די קריסטליכע סוחרים שמעקען און וואָס איז זייער אמת'ע כונה; אין 1681 האָט דער בעריהמטער פינאַנץ-מיניסטער קאָלבער געשריבען: „די קאָמערץ-קנאה וועט שטענדיג העצען די קריסטליכע סוחרים צו רודפ'ן די יודען, אָבער מיר דאַרפען שטעהן העכער פון די דאָזיגע געפיהלען, וואָס שטאַמען פון פּערזענליכע אינ-טערעסען, און לאָגיש בעטראַכטען, אויף וויפיעל נוצליך עס איז פאַר דער מלוכה די האַנדעלס-טעטיגקייט פון די יודען, וועלכע נעהמט אַרום, אַ דאַנק זייערע פערבינדונגען מיט זייערע ברידער, אַלע טיילען פון ערד-קוגעל". דערזעלבער מיניסטער האָט געמוזט נעהן געגען זיך אַליין און שפּעטער מיט אַ יאָהר אונטערשרייבען אַ בעפעהל וועגען אַרויסטרייבען די יודען, וואָס האָבען זיך אונגעזעצליך בעזעצט אין

מאַרסעל, אָבער דאָס לעבען איז שטאַרקער פון יעדען געזעץ און אויך נאָך דעם בעפעהל זענען יודען פערבליבען אין מאַרסעל.

פון די טויזענדער מאַראַנען, וואָס די שרעקליכע אינקוויזיציע האָט אַרויסגעוואָרפען און צושפּרייט איבער דער גאַנצער וועלט, איז אַ היפּעל וואַנדערער אַריינגעדרונגען אויך קיין דרום־פראַנקרייך. נאָך אין 16־ען יאָהרהונדערט האָבען זיי זיך בעזעצט אין באָרדאָ, באַיאָן און אַנדערע שטעדט, וואו זיי האָבען זיך אַרויסגעגעבען פאַר קאַטוילי־קען. געהיים האָבען זיי אָבגעהיט די געבאָטען פון דער יודישער רעליגיע, נאָר צווישען פאָלק זענען זיי געווען בעוואוסט אונטער'ן נאָמען „ניי־קריסטען" און אַלס פּאָרטוגאַלישע סוחרים זענען זיי שטאַרק געאַכטעט געוואָרען. אין 1550 האָט דער קעניג הענריך II אַרויסגעגעבען די „ניי־קריסטען" אַ חאַרטיע, אַז זיי מעגען וואוינען און פריי האַנדלען אין באָרדאָ און אין אַנדערע שטעדט פון דרום. ווען די בעפעלקערונג האָט אָנ־געהויבען זיך בעציהען פיינדליך צו די געהיימע יודען און מסר'ן זיי פאַר דער מאַכט, איז די דאָזיגע חאַרטיע פון קעניג געווען אַ גוטע שמירה פאַר די מאַראַנען. ערשט אין יאָהר 1615, בײַ לודוויג XIII, איז אַרויס אַ קעניגליכער בעפעהל, אַז די קריסטען טאָרען נישט אויס־בעהאַלטען בײַ זיך די געהיימע יודען און האָבען מיט זיי בעציהונגען. פיעל מאַראַנען האָבען דעמאָלט פערלאָזען פראַנקרייך און די איבער־געבליבענע האָבען אָנגעהויבען נאָך קונציגער זיך פערמאַסקירען; אַזוי איז פון דעם קליינעם היפּעלע איבערגעבליבענע מאַראַנען מיט דער צייט אויסגעוואַקסען אַ גרויסע יודישע געמיינדע. אין 1636 זענען אין באָרדאָ געווען זעקס און דרייסיג מאַראַנישע פאַמיליעס פון 167 נפשות, וואָס זענען אָפיציעל אָנערקענט געוואָרען פאַר „טרייע קאַטויליקען". יענע פון זיי, וואָס זענען געבוירען געוואָרען אין פראַנקרייך, זענען מיט דער צייט נאַטוראַליזירט געוואָרען און בעקומען אַלע רעכטען. פון זיי האָבען זיך אויסגעצייכענט די פאַמיליעס מענדעס, סאַספּאָרטאַס, אַל־וואַרעס, פורטאַדאָ, אַליווייראַ, וועלכע האָבען זיך פערנומען מיט גרויס־אינדוסטריע. ביסלעכווייז וואַרפען זיי פון זיך אַראָב די מאַסקע און אין אָנהויב פון 18־ען יאָהרהונדערט טרעטען זיי שוין אָפט אַרויס אַלס עפענע יודען, טויפען נישט זייערע קינדער און היטען עפענטליך די יודישע געזעצען. פונ'ם יאָהר 1730 ווערט די יודישע געמיינדע אָנערקענט דורך דער רעגיערונג און פון דעמאָלט אָן ווערט די צאָהל יודען אין באָרדאָ אַלץ גרעסער. אין מיטען 18־ען יאָהרהונדערט געפינען זיך שוין

אין באָרדאָ 2000 יודען, וועלכע האָבען 7 שוהלען. אהין עמיגרירען שפּעטער די יודען פון אַוויניאָן און פון די דייטשע פּראָווינצען עלזאַס און לאָטאַרינגיען, וועלכע ווערן זעהר נישט פריינדליך אויפגענומען פון די „אַלט-בעזעסענע" ספרדים, וואָס קוקען אויף די אָנגעקומענע, ווי אויף פרעמדע. אין 1776 ווערט די יודען אין באָרדאָ אַרויסגעגעבען אַ קעניגליכע ערלויבניש צו בעזעצען זיך און פיהרען אַ פרייען האַנדעל נישט בלויז אין דרום-פראַנקרייך, נאָר אין דער גאַנצער מלוכה, פּאַריז אויך אין כלל. אַ אָנגעזעהענער פערטיידיגער פון די יודישע אינטערעסען אין פּאַריז איז דעמאָלט געווען דער רייכער און געבילדעטער ספרדי יעקב-ראָדריגעס פערייראַ, דער גרינדער פון בעריהמטען אינסטיטוט פאַר טויב-שטומע, אַ פריינד פון פיעל בעריהמטע פראַנצויזישע מענער. אַלע יודען, וואָס פלעגען קומען קיין פּאַריז, האָבען געדאַרפט בעווייזען זייערע דאָקומענטען פאַר פערייראַ, וועלכער האָט געמאָלדען וועגען דעם דער פּאָליציי און נאָר דאַן האָט מען דעם אָנגעקומענעם אַרויסגעגעבען אַ ערלויבניש צו וואוינען אין פּאַריז.

נאָך פיעל בעדייטענדער האָט זיך פערגרעסערט די צאָהל פון דער יודישער בעפעלקערונג אין פראַנקרייך נאָכדעם, ווי די פראַנצויזען זענען אַריינגעדרונגען אין די דייטשע פּראָווינצען עלזאַס און לאָטאַרינגיען. ווען לודוויג XIV האָט צוזאַמען מיט עלזאַס בעקומען אויך אַ גרויסע יודישע בעפעלקערונג, וואָס האָט דאָרט שוין פון אַלטע צייטען געוואוינט אין די דערפער און אין די שטעדט, האָט ער פריהער געוואָלט זיך אָבזאָגען פון דער דאָזיגער נישט-געבעטענער „מתנה" און געהאַט בדעה אַרויסצוטרייבען פון דאָרטען די יודען. דאָס וואָלט שוין אָבער געווען צו-פיעל אונמענשליך אפילו פאַר דעם קעניג פון דער דעמאָלטיגער דעספּאָטישער מאָנאַרכיע און מיט אַ שווער געמיט האָט ער געמוזט אייבערנעהמען די יודען אונטער זיין „שוץ" (1657). די דאָזיגע „שוץ" האָט געקאָסט די יודען זעהר טייער; דאָס קען מען זעהן דערפון, וואָס אין 1672 איז אויף יעדער יודישע פאַמיליע אַרויפגעלעגט געוואָרען אַ יעהרליכער „קעניגליכער" שטייער פון $10\frac{1}{2}$ פלאָרין, אויסער יענע שטייערן, וועלכע זיי האָבען געצאָהלט די פריצים, אויף וועמענס ערד זיי האָבען געוואוינט. שפּעטער זענען די דאָזיגע ספּעציעלע שטייערן פאַר דער „אפּוטרופּסות" פון קעניג נאָך פערגרעסערט געוואָרען. אין מעץ האָט יעדע יודישע פאַמיליע געדאַרפט צאָהלען יעהרליך אַ שטייער פון 40 ליווער. אין 1718 האָט דער רעגענט פיליפּ פון אָרלעאַן

ארויסגעגעבען א בעפעהל, אז די צאהל פון די יודישע פאמיליעס אין מעץ טאר נישט זיין העכער פון 480, וועלכע דארפען וואוינען אין א בעזונדער קווארטאל און צאהלען, אויסער דער אלגעמיינער יעהרליכער סומע פון 20,000 ליווער פאר דעם וואוינרעכט, אויך פערשיעדענע צינזען לטובת די שטעדטישע און קירכליכע אנשטאלטען. דאס רעכט פון האנדעל איז צוליעב דער שתדלנות פון די קריסטליכע סוחרים נאך מעהר בעגרענצט געווארען און פאר די יודען איז נאר פערבליבען די וואכערײ. אין עלזאס, וואו פיעל יודען האבען געוואוינט אין די דערפער, פלעגען זיי בארגען געלד די פויערען אויף משכנות פון דער תבואה און אנדערע דארפס-פראדוקטען און דעריבער זענען זיי פערהאסט געווארען ביי דער קריסטליכער בעפעלקערונג. דער גרויס-האנדעל פון די יודען אין עלזאס איז בעשטאנען נאר פון האנדעל מיט יובעליר-אויסארבייטונגען און מיט פיה, אבער אויך דא האבען זיי ווינציג פערדיענט און לויט דער בעשטעטיגונג פון א קריסטליכען שריפט-שטעלער זענען צווישען די יודען אין עלזאס געווען זעהר ווינציג רייכע מענשען.

דער ערד-בעזיצער האט געדריקט דעם יודען, פונקט ווי ער האט געדריקט דעם פויער, וואס איז געווען זיין לייב-אייגענער. פאר דעם רעכט צו וואוינען האט דער יוד געמוזט צאהלען דעם ערד-בעזיצער א ספעציעלען שטייער, אבער אויך מיט דעם שטייער האט דער פריץ געקענט צו יעדע צייט ארויסטרייבען דעם יודען פון זיין ערד, פונקט ווי א פרעמדען. ווען א יוד איז געשטארבען, האבען זיינע קינדער געדארפט אויפסניי זיך משתדל זיין פאר'ן „פריץ" און בעטען ביי איהם א חסד, ער זאל זיי ערלויבען צו בלייבען וואוינען. האט א יוד געוואלט איבערפאהרען פון איין ארט אין צווייטען, האט ער געהאט צו טאן מיט פאספארט-בעגרענצונגען און מיט שענדליכע ספעציעלע שטייערען. אזוי, צום ביישפיעל, פאר אריינפאהרען קיין שטראסבורג און אין אנדערע שטעדט האט יעדער יוד געמוזט צאהלען פונקט אזא „לייב-שטייער", ווי מען האט געצאהלט פאר אריינפיהרען פיה. אין דער-זעלבער צייט האט די אדמיניסטראציע געזארגט, אז די יודישע בע-פעלקערונג זאל זיך נישט פערגרעסערן און צו דעם צוועק בעגרענצט די צאהל חתונות. די אדמיניסטראציע האט זיך אויך אריינגעמישט אין אינערליכען יודישען לעבען און געפאדערט, אז די אויסגעקליבענע רבנים זאלען פריהער בעשטעטיגט ווערן דורכ'ן קעניג.

אין דער צווייטער העלפט פון 18-טען יאָהרהונדערט האָט די
געזעלשאַפט אָנגעהויבען זיך אינטערעסירען מיט יודען און וועגען דער
יודענפראַגע איז געפיהרט געוואָרען אין דער פראַנצויזישער ליטעראַ-
טור אַ הייסע פּאָלעמיק. דער בעריהמטער פראַנצויזישער שריפטשטע-
לער וואָלטער, דער טאָן-געבער פון יענער עפּאָכע, וועלכער האָט
געהאַט געוויסע פּריוואַטע חשבונות מיט איינינע יודען, איז אַרויס-
געטרעטען אין „פילאָזאָפישען לעקסיקאָן" מיט אַ שאַרפען אַרטיקעל
געגען גאַנצען יודענטום. אַלס פרייזיניגער, האָט וואָלטער נישט געקענט
שטעלען זיך אויף דעם שטאַנדפונקט פון די קלעריקאַלען און בע-
מערקט, אַז ברענגען יודען אויפ'ן פייער ראַטעט ער נישט, אָבער
קעמפפען געגען זיי איז נויטיג, ווייל די היינטיגע יודען זענען נישט
מעהר, ווי קרעמער, געלד-פרעסער און באַרבאַרען, וואָס טראָגען
אין האַרצען אַ שנאה צו אַלע פעלקער. געגען די אָנפאַלען פון
וואָלטער איז אַרויסגעטרעטען מיט אַ שענער פערטיידיגונג פון דער
יודישער אומה דער געבילדעטער ספרדי פון באָרדאָ יצחק פינטאָ,
וועלכער האָט געוואוינט אין האָלאַנד און איז בעריהמט געוואָרען מיט
זיין ווערק „וועגען לוקסוס". „וואָלטער — האָט פינטאָ געשריבען אין
ווערק — וויל נישט זעהן די יודען אויף די שייטערהויפענס; אָבער
צי איז דען די פעדער ווינציגער שעדליך, איידער די ווירקונג פון
פייער? די ווירקונג פון דער פעדער איז נאָך שעדליכער דערמיט,
וואָס זי געהט איבער צו די שפּעטערדיגע דורות. און וואָס קען מען
ערוואַרטען פאַר דער דאָזיגער אומגליקליכער נאַציע פון דעם ווילדען
און פינסטערען המון, ווען אפילו דער גרעסטער געניע פון אונזער
עפּאָכע האַלט זיך ביי אַזעלכע באַרבאַרישע פאָראורטיילען?" זיין אַפּאָ-
לאָגיע האָט פינטאָ פערענדיגט מיט פאָלגענדע ווערטער, וועלכע
וואָלטער אַליין האָט אַמאָל געזאָגט אין אַנ'אַנדער אָרט, איידער ער איז
געוואָרען אַ געגנער פון יודען: „זאָלען די קריסטען אויפהערען רודפ'ן
און האַסען יענע, וואָס זענען אַלס מענשען — אונזערע ברידער, און
אַלס יודען — אונזערע פאָטערס!" דער ענטפער פון פינטאָ האָט
אַרויסגערופען אין דער ליטעראַטור און אין דער געזעלשאַפט אַ שטאַר-
קען מיטגעפיהל. וואָלטער אַליין האָט אין אַ בריעף צו פינטאָ געמוזט
זיך מודה זיין, אַז אין זיינע מיינונגען וועגען יודען איז ער בעגאַנגען
אַ פעהלער און אַז ער איז געווען אונגערעכט, ווען ער האָט בעשולדיגט
אַ גאַנצע נאַציע צוליעב די חסרונות פון איינצעלנע יודען. פינטאָ'ס

שענער ענטפער דעם פראנצויזישען פילאזאף האט אבער געהאט איין גרויסען פעהלער: ער האט איינגעטהיילט די יודישע נאציאָנען אויף צוויי טהיילען: ספרדים און אשכנזים. די ערשטע זענען די סמעטענע פון פאלק, שטאמען פון א אלטען יודישען שבט און זענען די יודישע אריסטאקראטיע; מיט זייער הלבשה, מיט זייערע מאנירען און ערציהונג אונטערשיידען זיי זיך שטארק פון די אשכנזים, מיט וועלכע זיי זענען זיך זעלטען אפילו מתחתן. און אין דער צייט, ווען די אשכנזים, אלס א „נידעריגערע ראסע", פערדינען א טהייל פון די פאַרוואורפען, וואס מען מאכט זיי, זענען די פארטוגעזישע יודען ריין פון יעדען חטא, ווייל זיי זענען לויט זייער האלטען זיך און קולטור עכטע אייראפּעער, וועלכע אסימילירען זיך אומעטום מיט דער בעפעלקערונג, צווישען וועלכער זיי וואוינען. דער דאזיגער שטאנדפונקט, לויט וועלכען די ספרדישע יודען זענען דער אויסגעוועהלטער טהייל פון פאלק און שטעהען פיעל העכער פון די „ארימע" פוילישדייטשע יודען, איז אויף א לאנגע צייט שפעטער געבליבען פערשפרייט צווישען דער פראגרעסיווער קריסטליכער בעפעלקערונג, וואס האט וועגען יודען ווייניג געוואוסט און באמת געגלויבט, אז די אלע מיאוס'ע חסרונות, וואס מען זעהט אין יודען, געהערען נאר צו די אשכנזים, וועלכע האלטען זיך מיט א זעלטענער עקשנות ביי זייער „אלטער" יודישקייט. איבעריגענס, איז שפעטער אין יאהר 1769 פערעפענטליכט געווארען א גרויס אנאנים ווערק, „אבריעף פון איינינע פארטוגעזישע און דייטשע יודען צום הערן וואלטער", און דא איז שוין פערטיידיגט געווארען די גאנצע יודישע נאציע. וואלטער אליין האט אויף די עלטערע יאהרען אנגעשריבען א ארטיקעל וועגען דעם בוך און מודה געווען, אז יודען פערדינען אכטונג פאר זייער גייסטיגער העלדישקייט און פאר יענע אונגעוועהנליכע ליידען, וואס זיי האבען אריבערגעטראגען אין פערלויף פון טויזענדער יאהרען.

ע׳ טעם קאפיטעל.

מענדעלסאן און זיין שפאבע.

אין יאהר 1743 איז פון שטעדטעל דעסוי געקומען קיין בערלין, דער גייסטיגער צענטר פון דייטשלאנד, א ארים יודיש יונגעל, וואס איז שטיל געגאנגען זוכען תורה און חכמה, און אט דעם ארימען יונגעל איז בעשערט געוועזן צו לעגען א פונדאמענט פאר דער קולטורעלער בעניאונג פון דער יודישער אומה. דאס איז געוועזן דער קינפטיגער בעריהמטער פילאזאף משה מענדעלסאן!

קומענדיג קיין בערלין איז בן-מנחם אלט געוועזן 14 יאהר (געבוירען איז ער געווארען דעם 6-ען סעפטעמבער 1729), און אין דער גרויסער שטאדט האט ער נאר איין פערמעגען מיטגעבראכט מיט זיך: זיין ביסעל קענטעניש אין תורה און תלמוד, וואס ער האט בעקומען פון זיין פאטער, א סופר סת״ם, און זיין שטארקען רצון ווייטער צו לערנען און זיך צו פערפאלקאמען. ער האט אנגעקלאפט אין דער טהיר פון זיין בן-עיר, דעם בערלינער רב ר׳ דוב פרענקעל, וועלכער האט פריהער געוואוינט אין דעסוי און דארט געלערענט תלמוד מיט׳ן סופר׳ס פעהיגען יונגעל. ר׳ דוב פרענקעל האט זיין געוועזענעם תלמיד פריינדליך אויפגענומען און דער קומענדיגער דענקער האט זיך גענומען צום לערנען מיט א אונגעוועהנליכען ברען. געלעבט האט דער פיערצעהן-יאהריגער מענדעלסאן, נאטירליך, אין דחקות און נויט און געוואוינט ערגעץ אין א קעלער-שטוב; געלערנט האט ער אבער פלייסיג, און פון דער אונאויפהערליכער אנשטרענגונג, ווי פונ׳ם זיצען שטענדיג אויף איין ארט, האט ער אזש בעקומען א הויקער.

אויסער די תלמוד'ישע למודים, האט מענדעלסאָן געשמאַק געלערענט אויך דעם „מורה נבוכים”, וועלכער האט איהם געעפענט די אויגען און אַרויסגערופען ביי איהם אַ אינטערעס צו דער פילאָזאָפיע, און שפעטער, ווען איהם האט אָנגעהויבען ציהען צו פאָזיטיווער וויסענשאַפט און צו ברייטע אידעאַלען, האט ער אָנגעהויבען לערנען די דייטשע שפראַך אַלס אַ מיטעל, צו בעקענען זיך מיט דער אויסערליכער ברייטער וועלט. געטאָן האט ער דאָס בסוד סודות, ווייל אין יענער צייט איז אַזאַ זאַך גערעכענט געוואָרען ביי יודען פאַר אַפיקורסות, נאָר אין גיכען האט איהם דער גורל צונויפגעפיהרט מיט איינינגע מענשען, וועלכע האָבען איהם אַרויסגעוויזען אַ שטאַרקע שטיצע אויף זיין שווערען וועג. אין בערלין האט דעמאָלט געוואוינט ישראל זאַמאָשץ, אַ פוילישער געבילדעטער און בעגאַבטער יונגער מאַן, וועלכער האט ביי זיך אין דערהיים געליטען רדיפות פאַר זיין נייגונג צו וויסענשאַפט און פילאָזאָפיע. דער דאָזיגער זאַמאָשץ האט מענדעלסאָנען בעקענט מיט דער עלעמענטארער מאַטעמאַטיק. אַ צווייטער בעקאַנטער, דער דאָקטאָר אברהם קיש פון פראַג, האט מענדעלסאָנען געלערנט לאַטייניש און אין גיכען איז ער שוין אימשטאַנד געווען צו לייענען אויף לאַטיין דאָס ווערק פון ענגלישען פילאָזאָף לוק „אַ עקספערימענט וועגען דעם מענשליכען פערשטאַנד”. דער יונגער דאָקטאָר אַהרן גאָמפערץ האט מענדעלסאָנען אַריינגעפיהרט אין די אוצרות פון דער שענער ליטעראַטור און איהם בעקאַנט געמאַכט מיט די נייע שפראַכען. אין גיכען האט מענדעלסאָן שוין געהאַט ערוואָרבען אַזעלכע גרויסע ידיעות, אַז דער רייכער בערלינער פאַבריקאַנט בערנאַרד האט איהם צוגענומען פאַר אַ ערציהער פון זיינע קינדער. אין עטליכע יאָהר אַרום איז ער געוואָרען בוכהאַלטער אין דער קאַנטאָר פון דעמזעלבינגען פאַבריקאַנט און נאָך שפעטער איז ער געוואָרען אַ שותף אין דער דאָזיגער פירמע. מענדעלסאָן איז איצט מאַטעריעליש שוין געווען פערזיכערט און געקענט רוהיג זיך אָבגעבען מיט זיין וויסענשאַפטליכער אַרבייט. אין די פרייע צייטען האט ער זיך פערטיעפט אין דער פילאָזאָפיע, זיך בעקענט מיט די ווערק פון די גרעסטע דענקער און אַליין אויך געשאַפען און געשריבען.

אין 1754 האט דער דאָקטאָר גאָמפערץ בעקענט מענדעלסאָנען מיט דעם גרויסען דייטשען שריפטשטעלער לעסינג און דעם אָנהויב פון דער דאָזיגער בעקאַנטשאַפט קען מען רעכענען פאַר אַ היסטאָרישען

מאָמענט. דאָ האָבען אויסגעשטרעקט די הענד איינער דעם צווייטע פאָרשטעהער פון צוויי בעזונדערע נאַציעס, פון צוויי בעזונדערע וועלטען, וועלכע האָבען זיך פעראייניגט אויפ׳ן באָדען פון אַלגעמיינע מענשליכע אינטערעסען, און די דאָזיגע בעגעגעניש איז געוועזען ווי אַ סימבאָל פון דער אַלועמיינער בעפרייאונגס־בעוועגונג, וועלכע האָט געדאַרפט זיך אָנהויבען סיי אין דער קריסטליכער, סיי אין דער יודישער וועלט.

לעסינג, אַ זוהן פון אַ לוטעראַנישען גלח, איז געוועזען אַ אמת׳ער דעמאָקראַט און ליעב געהאַט אַלע געפאַלענע, געדריקטע און גע׳רודפ׳טע. הארציג צוגעבונדען צו די אָרימע דייטשע מאַסען, האָט ער ליעב געהאַט אויך די גע׳רודפ׳טע יודען און נאָך אין איינער פון זיינע ערשטע דראַמען, „די יודען", האָט ער אַרויסגעשטעלט אַ טיפּ פון אַ איידעלען און אידעאַלען יודען, וואָס פערשטעהט די גרויסע עולה, וועלכע די קריסטליכע וועלט בעגעהט געגען יודישען פאָלק, און איז דאָך מוחל די קריסטען. אַלס אמת׳ער פרייער מענש, וואָס האָט ליעב די פרייהייט נישט בלויז מיט׳ן שכל, נאָר מיט זיין גאַנצען וועזען, איז לעסינג געוועזען אַ גרויסע מאָראַלישע פערזענליכקייט, אַ מענש, וואָס האָט מיט זיך געטראָגען נייע אידעאַלען און זיך געשטעלט פאַר זיין לעבענס־אויפגאַבע צו בעפרייען דאָס דייטשע פאָלק פון די אַלע פאָראורטיילען און נאַרישע סאָפיזמען, וואָס בינדען דעם לעבעדיגען מענשליכען גייסט און דערשטיקען זיין פרייהייטס־געפיהל. אין מענדעלסאָנען האָט לעסינג געפונען די פערקערפערונג פון יענעם אידעאַלען יודען, וועלכען ער האָט אַרויסגעפיהרט אין זיין דראַמע, און ער האָט איהם אַ נאָמען געגעבען „דער צווייטער שפּינאָזאַ אָהן די טעותים פון ערשטען". איהם איז געפעלען געוואָרען אין מענדעלסאָנען זיין שטילער גאַסט, זיין זוכען דעם אמת, זיין מאָראַלישע געוויכט און אויך דאָס, וואָס ער איז אַ זוהן פון אַ גע׳רודפ׳טער נאַציע. מענדעלסאָן ווידער איז נתפעל געוואָרען פון לעסינג׳ס ברייטער בילדונג, פון זיין פרייען גייסט און עסטעטישען געשמאַק. די דאָזיגע פריינדשאַפט איז געוועזען זעהר נוצליך און פרוכטבאַר פאַר ביידע. מענדעלסאָן האָט געווירקט אויף לעסינגען מיט זיין מאָראַלישער גרויסליכקייט, מיט זיינע פילאָזאָפישע און עטישע ידיעות, און לעסינג האָט איהם אַריינגעפיהרט אין דעם קרייז פון זיינע געבילדעטע פריינד און איהם אויך געקרוינט פאַר אַ שריפטשטעלער. ווען מענדעלסאָן האָט איינמאָל איהם געגעבען

איבערצוקוקען זיין כתב־יד מיט'ן טיטול „פילאזאפישע געשפרעכען", האט לעסינג אהן דער ידיעה פון זיין פריינד אבגעדרוקט דאס דאזיגע ווערק און דערמיט אריינגעפיהרט דעם שטילען און ענוות'דיגען מענדעלסאן אין דער ליטעראַרישער וועלט. די „פילאזאפישע געשפרעכען" זענען געפעלען געווארען דעם פובליקום דורך זייער שענער שפראך און קלארען סטיל און מענדעלסאן איז געווארען פאפולער.

אין עטליכע יאהר ארום האט מענדעלסאן אבגעהאלטען נאך א גרויסען נצחון: די בערלינער אקאדעמיע האט בעשטימט א פרעמיע פאר א ווערק, וואס וועט ענטפערן אויף דער פראגע: צי קענען פילאזאפישע רעגעלען ערקלערט ווערן דורך מאטעמאטישע כללים. אין דעם קאנקורס האבען זיך בעטייליגט פיעל דייטשע בעריהמטע געלעהרטע, צווישען זיי אויך דער גרויסער פילאזאף קאנט. מענדעלסאן האט אויך זיך גענומען, מיט אביסעל שרעק און שעמעוודיגקייט, צו דער ארבייט און זיין ווערק האט בעקומען די פרעמיע, וועהרענד קאנט'ס ווערק האט נאר זוכה געווען צו א גוטער רעצענזיע (1763). דאס האט צוגעגעבען מוט דעם יונגען פילאזאף און אין גיכען איז ערשינען מענדעלסאנס בעריהמט ווערק „פעדאן", אין דער פארם פון געשפרעכען צווישען פילאזאף סאקראט מיט זיינע שילער וועגען דער פראגע פון השארת הנפש. דאס ווערק האט איצט שוין נישט קיין ליטעראַרישען ווערט, אבער אין יענער צייט האט „פעדאן" געמאכט א געוואלדיגען רושם. דער הארציגער טאן, די טיפע אינערליכע איבערצייגונג, אז די מענשליכע נשמה קען נישט פערשוואונדען ווערן נאכ'ן טויט, די קלארע און שענע שפראך פון דעם בוך — דאס אלץ האט מענדעלסאנס ווערק בעריהמט און בעליבט געמאכט. דאס ווערק פלעגט מען לייענען און נאך אמאל איבערלייענען אין אלע קרייזען פון דער געזעלשאפט, דאס איבערזעצט אויף פערשיעדענע שפראכען און דער אויטאר איז געווארען א מפורסם. מענדעלסאנ'ען האט מען אוועקגעשטעלט אין דער רייהע פון די בעסטע דייטשע שריפטשטעלער און איהם געקרוינט מיט'ן נאמען „דער צווייטער סאקראט".

אין גיכען האט מענדעלסאן, א דאנק לעסינגס השפעה, ערווארבען אויך א פיינעם געשמאק אין דער שענער ליטעראַטור און אנגעשריבען א רייהע ארטיקלען וועגען דער ליטעראַרישער קריטיק. ער האט זיך זאגאר ערלויבט אין א פערשטעלטער פארם צו קריטיקירען די געדיכטען פון „קעניג־פילאזאף" פרידריך II, וועלכער האט קיין פאעטישען

טאלענט נישט געהאט און איז געווען נישט מעהר, ווי א לײדרענשאפטליכער גראמען־מאכער. אין הויף האט מען מענדעלסאָנ׳ען גע׳מסר׳ט און מען האט איהם ארויסגערופען אויף א ערקלערונג. צום גליק האט מען דארט זיך בענוגענט מיט זיין ערקלערונג און נאר אבגעשטעלט דעם זשורנאל, וואו ס׳איז געדרוקט געווען מענדעלסאָנס רעצענזיע אויף דעם קעניגס שאפונגען. אין די ליטעראַרישע קרייזען פון דייטשלאנד איז מענדעלסאָנס נאמען געווארען אלץ מעהר און מעהר בעוואוסט. די גרעסטע מענער פון יענער צייט האבען געזוכט זיין בעקאנטשאפט, זיין הויז איז געווארען א צענטר פאר די געבילדעטסטע מענשען פון בערלין און דארט פלעגען אפט פארקומען לעבהאפטע געשפרעכען און דיספוטען וועגען הויכע פילאָזאָפישע און עסטעטישע פּראָבלעמען. אין דערזעלבער צייט איז דער מענש, וואס איז געשטאנען אין צענטר פון דעמאלטיגען גייסטיגען לעבען, אלץ פערבליבען ז׳ער זוהן פון דער פערהאסטער נאציע, און מיט גרויס מיה האט זיך איינגעגעבען אויסצופועל׳ן בײם קעניג פרידריך פאר מענדעלסאָנ׳ען א פּריווילעגיע פון א „שוץ־יוד”, ד. ה. דאס רעכט צו וואוינען אין בערלין. ווען עס איז שוין פערעפענטליכט געווארען מענדעלסאָנס „פעדאָן” און ער איז געווארען אזוי בעריהמט אין דער וועלט, אז די בערלינער אקאדעמיע האט געוואלט אריינגעהמען דעם אויטאָר פון „פעדאָן” אין דער צאהל פון איהרע מיטגלידער, האט דער קעניג פרידריך נישט מסכים געווען דערויף און אויסגעשטראָכען מענדעלסאָנס נאמען פון דער ליסטע קאנדידאטען, צווישען וועלכע עס איז אויך געווען די רוסישע קייזערין יעקאטערינא די צווייטע. מענדעלסאָנען האט מען אויך אויף דער גאס דערמאָנט, אז ער איז א יוד, און איהם קיין מנוחה נישט פערגונען. „איך שפאציר אמאל מיט מיין פרוי און קינדער. — דערצעהלט ער — פאפא! — פרעגט דאס נאאיווע קינד — וואס שרייט אונז דארט נאך יענער שילער? פארוואס ווארפען זיי אויף אונז שטיינער? וואס האבען מיר זיי אזוינס געטאן? — יא, טייערער פאפא! — זאגט א צווייט קינד —: זיי יאגען אונז שטענדיג נאך אויף די גאסען און שרייען אויף אונז: יודע, יודע! איז דען א חרפה צו זיין א יוד און וואס שטערט דאס זיי? אך! איך לאז אראב די אויגען און זיפץ שטיל: מענשען, מענשען! צו וואס איהר זענט ענדליך געקומען!”

האט אבער מענדעלסאָן גענויטיגט זיך, אז מען זאל איהם דערמאָנען, דאס ער איז א יוד? ווען מען האט זיך משתדל געווען פאר׳ן

קעניג, אז ער זאל מענדעלסאָנען ארויסגעבען א פּריווילעגיע צו וואוינען אין בערלין, האט איינער פון די הויף־וויצלינגען, דער פראנצויזישער מארקיז ד'ארזשאן, אנגעשריבען אויף מענדעלסאָנ'ס ביטע צום קעניג: „דער פילאָזאָף און שלעכטער קאטוילּיק (דער מארקיז) בעט דעם פּי־לאָזאָף און שלעכטען פּראָטעסטאנט (פרידריך), אז ער זאל געבען א פּריווילעגיע דעם פילאָזאָף און שלעכטען יוד (מענדעלסאָן)". דאס איז אָבער געוועזען נישט מעהר, ווי א וויץ, אין גייסט פון די שארפזיניגע בדחנים פון יענער צייט. אין דער אמת'ען האט מענדעלסאָן נישט פערדיענט דעם טיטול „שלעכטער יוד" און אין דער צייט, ווען ער האט זיך געדרעהט אין די קריסטליכע קרייזען, געשריבען אויף פּילאָ־זאָפישע טעמען און אויסערליך מיט קיין זאך זיך נישט אונטערשיידעט פון א קריסט, איז ער אין דערהיים פערבליבען א כשר'ער יוד, וואס פיהרט א יודיש הויז אין פולען זין פון ווארט און איז מדקדק אין דער קלענסטער מצוה. ער האט קיינמאל נישט פערגעסען, אז ער איז א זוהן פון דעם יודישען פאלק, איז אין הארצען שטענדיג געוועזען א אמת'ער רע־ליגיעזער יוד, זאגאר א שטרענגער ארטאָדאָקס. עס איז אָבער זעהר מעגליך, אז מענדעלסאָן וואלט נישט געווארען דאס, וואס ער איז גע־ווען פאר יודען, ווען נישט די אומשטענדען אליין זאלען איהם געוועזען צווינגען דערצו. ער איז בטבע געוועזען א רוהיגער, שטילער מענש, וואס איז נישט געוועזען גערופען צו זיין א רעפארמאטאר און אוועק־לעגען א יסוד פאר נייע אידעאלען. ער וואלט געקענט אבלעבען אלע זיינע יאהרען און אפילו נישט פרובען פארמולירען פאר זיך אליין זיין בעציהונג צום יודענטום. פאר דער וועלט איז ער טאקע די ערשטע צייט געוועזען נאר א פילאָזאָף, א שטילער פרעדיגער פון מענשען־ליעבע, וואס די אינטערעסען פון זיין פאלק געהען איהם נישט אן, פונקט ווי עס געהט איהם אויך נישט אן דאס קריסטענטום. איהם איז אָבער בעשערט געוועזען צו שפּיעלען א גרויסע היסטארישע ראליע און באלד איז געקומען א צופאל, וואס האט מיט געוואלט ארויסגעשלעפּט מענ־דעלסאָנען פון זיין רוהיגקייט און שטילקייט און איהם אוועקגעשטעלט אויפ'ן קאמפּפ'ס־פּלאץ.

דורך לעסינג'ען האט זיך מיט מענדעלסאָנ'ען בעקאנט דער בע־וואוסטער שריפטשטעלער, לאפאטער, דער ערפינדער פון „חכמת הפרצוף", ד. ה. פון דער לעהרע, ווי אזוי צו דערקענען די איינגע־שאפטען פון א מענשען דורך די שטריכען פון זיין געזיכט. ווי פיעל

אנדערע קריסטען, איז אויך לאַפּאַטער געווען ענטציקט פון מענדעל־סאָנס פערזענליכקייט און לויט די שטריכען פון זיין געזיכט האָט ער אין איהם ענטדעקט „סאָקראַטעס'עס נשמה”. די דאָזיגע שענע נשמה האָט לאַפּאַטער זעהר געוואָלט אריבערציהען צום קריסטענטום. אין יאָהר 1769 האָט לאַפּאַטער ארויסגעגעבען אין א דייטשער איבערזעצונג א בוך פון זשענעווער פּראָפעסאָר בינעט וועגען אמת פון קריסטענטום און צו דער איבערזעצונג האָט לאַפּאַטער אָנגעשריבען א היסע פאָררעדע, אין וועלכער ער האָט זיך געווענדעט צו מענדעלסאָנען מיט א פאָרשלאַג, וואָס האָט געקלונגען, ווי א פּ ר אָ װ אָ ק אַ צ י ע: „אָדער עפענטליך אָבלייקענען די ראיות פון דעם בוך, אָדער, אויב ער וועט זיי אָנער־קענען פאַר ריכטיג, טאָן דאָס, וואָס עס פאָדערן די חכמה, ליעבע, אמת און עהרע, און וואָס עס וואָלט געטאָן סאָקראַטעס, ווען ער זאָל אָנערקענען די בעווייזען פון דעם בוך פאַר ריכטיגע” — דאָס הייסט: שמד'ן זיך. עס איז שווער צו זאָגען, אז לאַפּאַטער זאָל האָבען בבֿיון געוואָלט אונטערשטעלען א פּוס מענדעלסאָנען, נאָר ווי עס זאָל נישט זיין, דערוויל איז מענדעלסאָן אוועקגעשטעלט געוואָרען אין זעהר א קריטישער לאַגע. נישט ענטפערן אויף דער פראַגע, וואָס לאַפּאַטער האָט איהם אוועקגעשטעלט, האָט ער נישט געקענט, ווייל אנדערע וואָלטען דאָס גערעכענט פאַר קליינמוט און פחדנות פון זיין זייט. יאָ ענטפערן איז אויך געווען שווער, ווייל דערענדריג וועגען יודענטום איז אונמעגליך נישט אָנצורירען דאָס קריסטענטום און ארויסזאָגען וועגען דעם עטליכע פרייע ווערטער, וואָס האָבען געדאַרפט אויפרייצען די פרומע קריסטען. מען האָט געדאַרפט האָבען גענוג טאַקט און פער־שטאַנד, אז מען זאָל קענען זיך ארויסדרעהען פון אזא לאַגע און, רעדענדיג אלס איבערצייגטער יוד גאַנץ אָפענהערציג וועגען דער קריסטליכער רעליגיע, דאָך נישט בעליידיגען די רעליגיעזע געפיהלען פון די קריסטען. מענדעלסאָן האָט אזא טאַקט בעוויזען אין א גרויסער מאָס. זיין ענטפער אויף דעם ארויסרוף פון לאַפּאַטער איז אָנגעשריע־בען זעהר פאָרזיכטיג, אָבער דאָך מיט געפיהל פון הויכער זעלבסט־ווירדע. מענדעלסאָן האָט ערקלערט, אז ער צווייפעלט נישט אין דער געטליכקייט פון דער יודישער תורה און איז שטענדיג געווען און וועט פערבלייבען א טרייער יוד. „איך וועל נישט לייקענען — שרייבט ער, — אז איך האָב געפונען אין מיין רעליגיע איניגע שלעכטע מנהגים, וואָס פערשוואַרצען ליידער איהר שיין — פונקט ווי עס ווערן מיט דער צייט

צוגעטשעפּעט פרעמדע עלעמענטען צו יעדער אַנדערער רעליגיע, — אָבער אין׳ם עצם יסוד פון מיין רעליגיע בין איך אויף אַזוי פיעל זיכער לויט בעווייזען, וואָס קענען נישט אָבגעלייקענט ווערן, אַז איך שווער ביי גאָט, דאָס איך וועל נישט אויפהערען צו האַלטען זיך ביי דעם יסוד, כל זמן איך וועל ביי מיין נשמה בלייבען". וואָס אָנבעלאַנגט דעם קריסטענטום, האָט מענדעלסאָן פאָרזיכטיג דערמאָנט, אַז ער קען נישט אָנערקענען אַזאַ רעליגיע, וואָס דער גרינדער פון איהר האָט זיך ערקלערט פאַר אַ גאָט. קריסטענטום אין אַלגעמיין האַלט ער פאַר אַ טעות, נאָר צוליעב פערשידענע סיבות קען ער וועגען דעם נישט מאַריך זיין.

מענדעלסאָנ׳ס טאַקטישער און פאָרזיכטיגער ענטפער, פאַר וועלכען ער וואָלט דאָך אין אַ אַנדער צייט אויפ׳ן פייער געברענט געוואָרען, האָט געמאַכט אַ גרויסען איינדרוק. די פריינזיניגע קריסטען האָבען זיך זעהר געפרעהט, וואָס עס האָט זיך געפונען אַ מענש, וועלכער האָט אַרויסגעזאָגט אַ פריי וואָרט וועגען קריסטענטום. פראָפ. בינעט אַליין האָט געגעבען מענדעלסאָנען רעכט און אויסגעדריקט זיין בעדויערן, וואָס לאַפאַטער האָט אומזיסט איהם אַוועקגעשטעלט אין אַ אונאַנגענעהמער לאַגע; אויך לאַפאַטער איז געוועזען געצוואונגען צו בעטען אין אַ אָפענעם בריעף ענטשולדיגונג ביי מענדעלסאָנען פאַר די אונאָנגענעהמליכקייטען, וואָס ער האָט איהם פערשאַפט; דער גאַנצער אינצידענט האָט אַרויסגערופען אַ גרויסען אינטערעס נישט בלויז אין בערלין, נאָר אויך אין אַנדערע שטעדט פון אייראָפּאַ. עס האָבען אויך נישט געפעהלט קיין פּאַסקווילען און בייזע אַרטיקלען פון קריסטען, וואָס זענען געוועזען אויפגעבראַכט אויף דער חוצפה פונ׳ם יוד מענדעלסאָן, אָבער אין אַלגעמיין האָט עס אויסגעזעהן, אַז דאָס יודענטום האָט דאָ אָבגעהאַלטען אַ נצחון.

נאָך מעהר בעדייטונג האָט געהאַט דער דאָזיגער אינצידענט פאַר מענדעלסאָנען אַליין. ער האָט זיך איבערצייגט, אַז עס איז געקומען די צייט איבערצוגעהן פון די אַלגעמיין-פילאָזאָפישע פראַגען צו ערקלערען די יסודות פון יודענטום, פון וועלכען זאָגאָר די געבילדעטע קריסטען האָבען נישט געהאַט קיין ריכטיגען בעגריף. נאָך וויכטיגער איז געוועזען אין זיינע אויגען דער געדאַנק צו טאָן עפּעס, אום אויפצוהויבען דעם קולטורעלען צושטאַנד פון זיינע אייגענע ברידער, און מענדעלסאָן האָט זיך גענומען צו אַ פּלאַן, וואָס האָט אין פלוג אויסגעזעהן

ניִשט בּעֶדײַטעֶנד, װעֶלכעֶר האָט אָבּעֶר געֶהאַט אונגעֶהױעֶרעֶ רעֶזולטאַטעֶן פאַר דעֶר קיִנפטיִגעֶר קולטורעֶלעֶר אױפלעֶבּונג פון די יודעֶן איִן דײַטשלאַנד און איִן אַנדעֶרעֶ לעֶנדעֶר: — עֶר האָט זיִך געֶנומעֶן איִבּעֶרזעֶצעֶן די בּיִבּעֶל אױף אַ רײַנעֶר דײַטשעֶר שפּראַך, שטרעֶנג לױט דעֶם גײַסט און ריִכטיִגעֶן פּשט פון אָריִגיִנאַל, און דעֶרנאָך האָט עֶר צום טעֶקסט פון דעֶם איִבּעֶרזעֶצונג צוגעֶגעֶבּעֶן אַ פּירוש אױף העֶבּרעֶאיִש („בּיאור״), װאָס איִז געֶװעֶן געֶגריִנדעֶט אױף דעֶם גראַמאַטיִשעֶן און לאָגיִשעֶן פּשט פון די װעֶרטעֶר און װאָס האָט בּעֶדאַרפט אומקעֶהרעֶן די בּיִבּעֶל צו איִהר פריִהעֶריִגעֶר רײַנקײַט, אָהן די פעֶרדרעֶהטעֶ פּשטים, אָהן די אַלעֶ נאַריִשעֶ און פאַלשעֶ טײַטשעֶן, צו װעֶלכעֶ די יודעֶן זעֶנעֶן בּיִז אַהעֶר צוגעֶװעֶהנט געֶװעֶן. מעֶנדעֶלסאָן האָט אױסגעֶרעֶכעֶנט, אַז מיִט דעֶר דאָזיִגעֶר רעֶפאָרם װעֶט עֶר פיִעֶל אױפטאָן אױך פאַר דעֶר קולטור בּכלל, — װאָס ס'איִז אױך װיִרקליִך געֶשעֶהעֶן. איִן דעֶר אַרבּײַט פון „בּ י א ו ר״ האָבּעֶן מעֶנדעֶלסאָנ'עֶן מיִטגעֶהאָלפעֶן: ש ל מ ה ד ו בּ נ אָ, אַ געֶבּױרעֶנעֶר פון פּױלעֶן, אַ קעֶנעֶר פון דעֶר יודיִשעֶר גראַמאַטיִק; דעֶר בּעֶװאוסטעֶר שריִפטשטעֶלעֶר נ פ ת ל י ה י ר ץ װ ײַ ז עֶ ל; דעֶר לעֶהרעֶר ה עֶ ר ץ ה אָ מ בּ עֶ ר ג און א ה ר ן י אַ ר אָ ס ל אַ װ. אַ דאַנק זײַעֶר מיִטװיִרקונג איִז די אַרבּײַט אַװעֶק זעֶהר פלײַסיִג, אַזױ אַז איִן יאָהר 1783 איִז שױן געֶװעֶן פעֶרעֶנדיִגט די איִבּעֶרזעֶצונג פון אַלעֶ 5 חומשים (געֶװעֶן געֶדרוקט אױף דײַטש, נאָר מיִט יודיִשעֶ אותיות), צוזאַמעֶן מיִט דעֶם פירוש צו דעֶר איִבּעֶרזעֶצונג אױף העֶבּרעֶאיִש.

אַז מעֶנדעֶלסאָן האָט זיִך ניִשט געֶנאַרט איִן רעֶכנונג, האָט געֶװיזעֶן דעֶר עֶרשטעֶר טײַל פון זײַן בּיִבּעֶל, װאָס איִז עֶרשיִנעֶן איִן יאָהר 1778. עֶס איִז שװעֶר זיִך פאָרצושטעֶלעֶן, װאָס פאַר אַ אױפרעֶגונג עֶר האָט אַרױסגעֶרופעֶן איִן דעֶר יודיִשעֶר געֶזעֶלשאַפט; די ליִעֶבּהאָבּעֶר פון בּיִלדונג האָבּעֶן איִן „מעֶנדעֶלסאָנ'ס תורה״ געֶזעֶהן אַ שטאַרק מיִטעֶל אומצוקעֶהרעֶן זיִך צום ריִכטיִגעֶן פּשט פון דעֶר בּיִבּעֶל, װאָס איִז שטאַרק פעֶרדונקעֶלט געֶװאָרעֶן איִן דעֶר עֶפּאָכעֶ פון רבּנ'יִזם, אָבּצוריײַניִגעֶן די העֶבּרעֶאיִשעֶ שפּראַך, װאָס איִז שרעֶקליִך צוקאַליעֶטשעֶט און פעֶרדאָרבּעֶן געֶװאָרעֶן דורך דעֶם װיִלדעֶן סטיִל פון די רבּנים, און, עֶנדליִך, אױך אַ מיִטעֶל פאַר די יודיִשעֶ יונגעֶ לײַט, װאָס קעֶנעֶן קײַן זאַך ניִשט אױסעֶר דעֶם תלמוד, אױסצולעֶרנעֶן זיִך דורך דעֶר איִבּעֶרזעֶצונג די דײַטשעֶ שפּראַך. אױף מעֶנדעֶלסאָנ'ס איִבּעֶרזעֶצונג זעֶנעֶן אָנגעֶקומעֶן בּעֶשטעֶלונגעֶן פון אַלעֶ שטעֶדט פון דײַטשלאַנד, האָלאַנד,

ענגלאנד, פראנקרייך, פוילען, בעזונדערס פון ווילנא, וואס איז שוין צו יענער צייט געווען א האלב־פרייע שטאדט. קריסטען זאגאר האבען זיך אבאנירט אויף דער נייער ביבעל־אויסגאבע, צווישען זיי אויך מלכים; דערפאר האט „מענדעלסאנ׳ס תורה״ אבער ארויסגערופען א גרויסען צארן אין לאגער פון די ארטאדאקסען, וועלכע האבען אינסטינקטיוו געשפירט, אז פון דער דאזיגער ביבעל־איבערזעצונג הויבט זיך אן א נייע עפאכע, וואס איז א געפאהר פאר׳ן אלטען יודענטום. די גרעסטע רבנים פון יענער צייט, ווי: ר׳ רפאל הכהן פון האמבורג, ר׳ יחזקאל לאנדוי פון פראג, ר׳ הירש חריף פון פויזען און ר׳ פינחס הורוויץ פון פראנקפורט זענען ארויסגעטרעטען געגען דער „דייטשער תורה״, וואס האט אויסגעזעהן ביי זיי ווי א חלול הקודש. מענדעלסאנ׳ס איבערזעצונג איז ערקלערט געווארען פאר אפיקורסות און די פרומע יודען איז שטרענג פערבאטען געווארען צו בענוצען זיך מיט איהר. אין איינינע ערטער האט מען די תורה מיט׳ן ביאור זאגאר גע־ברענט אויפ׳ן פייער. ר׳ רפאל הכהן האט געוואלט זיך סטארען פאר דער מאכט, אז מען זאל די גאנצע אויסגאבע קאנפיסקירען און פערניכ־טען, נאר ער האט זיך ענטזאגט פון דעם פלאן נאכדעם, ווי דער קעניג פון דענעמארק האט זיך, צווישען אנדערע, אבאנירט אויף דער איבערזעצונג. פיעל יודישע בחורים האבען אנגעהויבען געהיים „לערנען״ די איבערזעצונג מיט דעם ביאור, וואס האט זיי געגעבען א שליסעל צו דער דייטשער שפראך און דערנאך צו דער דייטשער ליטעראטור. עס זענען אויפגעשטאנען אין פערשידענע ערטער פיעל קליינע מענדעל־סאנ׳ס: יודישע יונגע לייט, וואס האבען זיך גענומען צו בילדונג און קולטור. נאך דער איבערזעצונג פון דער תורה איז ארויס א איבערזעצונג פון תהלים מיט א גרויסער הארדע פון ר׳ יואל ברי״ל. די איבעריגע ספרים זענען איבערזעצט, פערטייטשט און ארויסגעגעבען געווארען דורך מענדעלסאנ׳ס תלמידים.

ווי דעם קאמפף פאר דער אינערליכער אויפלעבונג פון יודענטום, וועלכען מ. האט אנגעהויבען נישט־גערן און איז נאר אריינגעצויגען גע־ווארען אין איהם נישט־ווילענדיג, דורך די אומשטענדען, וואס האבען איהם געצוואונגען דערצו, אזוי האט דער דאזיגער שטילער דענקער בישט־ווילענדיג געמוזט ארויסטרעטען אויך אלס קעמפפער געגען דער יודישער רעכטלאזיגקייט און אויך דא ערפילען א ווילכטיגע מיסיע. צו יענער צייט האבען די יודען אין עלזאס געוואלט אנגעבען א ביטע צום

פֿראַנצויזישען קעניג וועגען שענקען זיי בירגערליכע רעכטען און זיי האָבען זיך געווענדעט צו מענדעלסאָנען, אַז ער זאָל פֿערפֿאַסען פֿאַר זייערטוועגען די ביטע מיט אַ לענגערער ערקלערונג. מענדעלסאָן, וואָס האָט געוואָלט שטעהן אויסערהאַלב יעדען קאַמפּף, האָט אַרויפֿגעלעגט די דאָזיגע אויפֿגאַבע אויף זיין פֿריינד און פֿערעהרער, דעם פּרייסישען ליבעראַלען בעאַמטען און שריפֿטשטעלער דאָהם. ביי יענעם איז געבוירען געוואָרען אַ פּלאַן אַרויסצוטרעטען אין איין וועגס מיט אַ פֿערטיידיגונג נישט בלויז פֿון די עלזאַסער יודען, נאָר פֿון גאַנצען יודישען פֿאָלק, און ער האָט אַרויסגעגעבען אַ גאַנץ ווערק „וועגען דער פֿערבעסערונג פֿון דער יודישער לאַגע". דאָס דאָזיגע ווערק, אין וועלכען דער אויטאָר האָט זיך געשטעלט העכער פֿון יעדען רעליגיעזען שטאַנדפּונקט און געפֿאָדערט גלייכבערעכטיגונג פֿאַר יודען נאָר אין נאָמען פֿון מענשליכען יושר און פּאָליטישען פֿערשטאַנד, האָט אַרויסגערופֿען אַ גרויסען טומעל אין דער דייטשער געזעלשאַפֿט. עס איז בעשאַפֿען געוואָרען אַ גאַנצע ליטעראַרישע פּאָלעמיק וועגען דעם בוך. איינינגע האָבען זיך געפֿרעהט און בעגריסט דעם אויטאָר פֿאַר זיין מוט און פֿאַר זיין פֿרייער מיינונג וועגען יודען, וואָס איז אין יענער צייט נאָך ניי געוועזען; אַנדערע ווידער זענען אַרויסגעטרעטען געגען יודען און דערביי האָבען אויך נישט געפֿעהלט קיין רכילות און שקרים (מ'האָט געזאָגט, אַז דאָהם איז איבערגעקויפֿט געוואָרען פֿון די יודען). מענדעלסאָן איז די גאַנצע צייט געשטאַנען פֿון דערווייטענס, נאָר מיט דאָהמ'ס ווערק איז ער געוועזען נישט אינגאַנצען צופֿרידען. ערשטענס האָט דאָהם אין זיין בוך מודה געוועזען, אַז יודען האָבען געוויסע פֿעהלערען, נאָר דאָס איז אַ רעזולטאַט פֿון די רדיפֿות; מענדעלסאָן, וואָס האָט בעסער געקענט יודען, האָט צו אַזאַ שטאַנדפּונקט נישט געקענט מסכים זיין, און יעדענפֿאַלס האָט ער נישט געקענט דערלאָזען דעם געדאַנק, אַז יודען שטעהען אין מאָראַלישער הינזיכט נידעריגער פֿון די קריסטען. צווייטענס, האָט דאָהם אין זיין פּראָיעקט אויסצובעסערן די יודישע לאַגע געפֿאָדערט פֿאַר יודען אינערליכע אויטאָנאָמיע בתנאי, אַז די יודישע גייסטליכע און פֿאָרשטעהער פֿון דער געזעלשאַפֿט זאָלען האָבען די פֿולע מאַכט פֿון אַ רעגירונג, און מענדעלסאָן, אַלס איבערצייגטער אָנהענגער פֿון פֿאָלקאָמער רעליגיעזער פֿרייהייט, האָט דאָס נישט געקענט דערלאָזען. ער האָט דעריבער צוגערעדט זיין פֿריינד און תלמיד ד"ר מאַרקוס הערץ, אַז ער זאָל אַרויסגעבען אין דייטשער איבערזעצונג

דאס ווערק פון ר׳ מנשה בן=ישראל „די רעטונג פון יודען״, און צו דער איבערזעצונג האט מענדעלסאן צוגעגעבען א גרויסע איינלייטונג. אין דער איינלייטונג האט מענדעלסאן מיט זיין שטענדיגען קלארען סטיל און לאגישער ארגומענטאציע גרינדליך אבגעווארפען די סיסטעמאטישע בעשולדיגונג, אז יודען זענען פאראזיטען, אז זיי פראדוצירען נישט, נאר לעבען פון יענעמס מיה און ארבייט, אלס פערמיטלער צווישען פראדוצירער און פערברויכער. מענדעלסאן איז געווען איבערצייגט, אז די שנאה צו יודען איז נישט מעהר, ווי א רעליגיעזע, און ער האט דעריבער ארויסגעזאגט זיין זיכערהייט, אז ווי נאר דער פרינציפ פון פרייהייט פון געוויסען וועט מנצח זיין, וועט די קריסטליכע וועלט אויפהערען רודפ׳ן יודען. אויך ער פאדערט א אינערליכע יודישע אויטאנאמיע, נאר אזוי ווי יודען האבען נישט קיין אנדער מאכט אויסער דעם חרם, טרעט ער הייס ארויס געגען דעם דאזיגען מיטעל און דא ווענדעט ער זיך שוין צו די אייגענע, צו יודען אליין, וועלכע ער בעט רחמים, זיך אבצוזאגען פון דער געוועהנהייט צו בעשטראפען און רודפ׳ן פאר א פרייען געדאנק. „איהר, ברידער מיינע, האט צו=פיעל געשפירט איבער זיך אליין דעם דרוק פון אונטאלעראנץ. אלע פעלקער פון דער וועלט זענען ביז איצט געווען דורכגעדרונגען מיט דעם געדאנק, אז די רעליגיע קען מען איינהיטען דורך גראבער מאכט. אין איהר האט, ווארשיינליך, איבערגענומען דעם דאזיגען טעות. א, ברידער מיינע! טוט=זשע איצט נאך דעם ביישפיעל פון ליעבע, ווי איהר האט פריהער נאכגעטאן דעם ביישפיעל פון שנאה! אויב איהר ווילט, אז אנדערע זאלען אייך דולדען און צו=רוה לאזען, זייט=זשע טאלעראנט און גנעדיג פריהער ביי זיך אליין!״

דערווייל איז נאך אבער די דייטשע געזעלשאפט זעהר וויים געווען פון מענדעלסאנ׳ס אידעאל וועגען פרייהייט פון געוויסען, און ער האט געקענט זיך איבערצייגען, אז נישט בלויז דער רעליגיעזער האס ברענגט צו די יודישע רדיפות. די אגיטאציע געגען יודען אין דער ליטעראטור איז געווארען אלץ שטארקער, יעדעס גוט ווארט פאר יודען האט ארויסגערופען הונדערטער יודענפיינדליכע פאמפלעטען און זידלערייען. דאס האט ארויפגעפיהרט מענדעלסאנען אויפ׳ן געדאנק געניוער און ברייטער צו ענטוויקלען אין א גרוים ווערק זיינע מיינונגען וועגען די יסודות פון יודענטום און בעקענען דער קריסטליכער וועלט מיט דער מאראלישער שענקייט פון דער יודישער רעליגיע. ער האט

דאָס געטאָן אין זיין בעסטען ווערק „ירושלים, אָדער וועגען דער
רעליגיעזער מאַכט פון יודענטום”, וואָס איז אַרויס אין יאָהר 1783.

פון קינדרווייז אָן ביז די לעצטע טעג פון זיין לעבען האָט מענ=
דעלסאָן זיך געהאַלטען ביי דעם איין געדאַנק, וואָס איז געווען דער
יסוד פון זיין גאַנצער וועלט=אַנשויאונג, — וואָס קיין פילאָזאָפיע אין דער
וועלט וואָלט איהם נישט געקענט אויסוואָרצלען. מענדעלסאָן האָט נישט
בלויז מיט'ן שכל, נאָר מיט'ן גאַנצען האַרצען שטענדיג געגלויבט, אַז
עס עקזיסטירט אַ לעבעדיגער גאָט, וואָס גיט השגחה אויף דער וועלט
און פיהרט זי, און אַז די מענשליכע נשמה לעבט אייביג און קען נישט
פערניכטעט ווערן. נאָר ביי אַזאַ אמונה, ביי אַזעלכע אידעען קען
אַ מענש, לויט מענדעלסאָנ'ס מיינונג, געפינען זיין גליק אויף דער און
יענער וועלט. ער האָט זיך נישט געקענט פאָרשטעלען אַ קלוג און
עהרליך לעבען אָהן דער אמונה אין אַ לעבעדיגען גאָט. „אָהן גאָט,
אָהן אַ־העכערע השגחה און אָהן עולם הבא איז די גאַנצע מענשענ=
ליבע נישט מעהר, ווי אַ נאַרישע געבוירענע נויגונג, און דאָס זוכען
דעם אמת און גערעכטיגקייט שטעהט נישט פיעל העכער פון דער פאַלש=
קייט”. און ווייל מענדעלסאָן איז לויט זיין נאַטור געווען גענייגט צו
שלום און ליעבע, צו אמת און גוטסקייט, האָט ער געגלויבט אין גאָט.
ער האָט אויך פעסט געגלויבט, אַז אַ מענש מוז טראָגען אַ רעליגיעזען
יאָך אויף זיך, און איז פערציטערט געוואָרען, ווען ער האָט זיך דער=
מאָנט, אַז עס זענען דאָ מענשען, וואָס אָנערקענען נישט קיין שום
רעליגיע. לעבען אָהן אַ רעליגיעזע הייסט, לויט זיין מיינונג, לעבען
אָהן אַ גאָט. די פילאָזאָפיע איז איהם געווען טייער נאָר אויף אַזויפיעל, אויף
וויפיעל זי פערשטאַרקט זיינע רעליגיעז=עטישע איבערצייגונגען, זי
האָט אָבער פאַר איהם נישט עקזיסטירט אַלס זאַך אָן און פאַר זיך.
„די פילאָזאָפיע דאַרף פערגרעסערן מיין גליק מעהר, ווי איך האָב
געהאַט אָהן איהר, און די דאָזיגע אויפגאַבע דאַרף זי טריי ערפילען.
כל זמן די פילאָזאָפיע וועט זיין מיינע אַ גוטע פריינדין און פריינדליך
מיט מיר שמועסען, וועל איך זי נישט פערלאָזען; ווי נאָר אָבער זי
וועט אָנהויבען אַרויסווייזען מיר אַ שטאָלץ, קאַלט אָדער צאָרנדיג
פנים, וועל איך פון איהר אַוועקגעהן און בעסער געהן שפּיעלען זיך
מיט מיינע קינדער... פון אַלע סיסטעמען קלויב איך שטענדיג אויס
יענע, וואָס קען פערגרעסערן מיין גליק און אויסבעסערן מיין לע=
בען. אַ פילאָזאָפיע, וואָס איז מסוגל אַריינצובריינגען מיך אין אַ טרויער,

אָבצורייסען מיך פֿון מיינע נאָהענטע אָדער פֿון מיר זעלבסט, אָבצוטוי־טען אין מיר די געפֿיהלען פֿון שענהייט און גוטס און קאַלט מאַכען מיין הארץ, — אַזאַ פֿילאָזאָפֿיע איז נישט מיינע". די דאָזיגע מאָראַלישע און רעליגיעזע בעגריפֿען זענען נאַטירליכע און ווערן בעשאַפֿען צוזאַ־מען מיט'ן מענשען ביי יעדער קולטורעלער שטופֿע. זיי זענען נויטיג פֿאַר'ן מענשען, ווי לופֿט פֿאַר'ן אָטעם, זיי זענען אייביג און פֿינקטליך, ווי מאַטעמאַטישע כללים. דעריבער איז דאָס יודענטום אַזוי טייער געוועזען אין זיינע אויגען, ווייל ער האָט געגלויבט, אַז די יודישע רעליגיע ענטהאַלט אין זיך די דאָזיגע מאָראַלישע יסודות, וואָס זענען נויטיג דעם מענשען, אין זייער גאַנצער ריינקייט און אמת'קייט.

אויף דער דאָזיגער אָנשויאונג, וואָס איז ביי איהם געוועזען אַ אינערליכע איבערצייגונג, מעהר ווי אַ לאָגישער געדאַנק, האָט מענדעל־סאָן געבויט אויך זיין פּאָליטישען סיסטעם. אַלס גרונד פֿון ווערק „ירושלים" נעהמט מענדעלסאָן יענע פֿראַגע, וועלכע עס האָט מיט הונדערט יאָהר צוריק שוין בעהאַנדעלט שפּינאָזאַ אין זיין „טעאָלאָגיש־פּאָליטישען טראַקטאַט". אָבער פֿון דעם אַלגעמיינעם פּרינציפּ פֿון געוויסענס־פֿרייהייט קומט ער, מענדעלסאָן, צו גאָר אַנ'אַנדער אויספֿיהר. אויך ער האַלט זיך ביי דער מיינונג, אַז די מלוכה־מאַכט קען נאָר קאָנ־טראָלירען די מ ע ש י ם פֿון יחיד, אָבער נישט זיין אינערליכע איבער־צייגונג; די קירך האָט נאָך ווינציגער רעכטען, איידער די מלוכה, און ווען זי נעהמט זיך צו קאָנטראָלירען דאָס געוויסען פֿון מענשען, איז דאָס אַ געוואַלט־טאַט, אַ פֿערברעכען, ווייל איהר זאַך איז נאָר צו לערנען און טרייסטען דעם יחיד. וואָס אָנבעלאַנגט דער יודישער רעליגיע, איז זי בעוואָרענט פֿון אַזעלכע געוואַלט־טאַטען, ווייל דאָס יודענטום איז בעצם גרינדליך אַנדערש פֿון אַלע איבעריגע רעליגיעס.

און דאָ ענטוויקעלט מענדעלסאָן זיינע הויפּט־אידעען וועגען יודענ־טום. דאָס יודענטום נעהמט־אָן אינגאַנצען דעם פּרינציפּ פֿון געוויסענס־פֿרייהייט. אין דעם אמת'ען ערשטען יודענטום זענען נישטאָ קיין רע־ליגיעזע פּרינציפּען און נישט קיין רמזים, וואָס מען זאָל מוזען גלויבען אין זיי און שווערען אויף זיי, אָפּטמאָל פֿאַלש, גענען דער איבער־צייגונג, (ווי דאָס איז, למשל, דער פֿאַל מיט'ן קריסטענטום); דאָס יודענטום הייסט נישט ג ל ו י ב ע ן, נאָר ו ו י ס ע ן און פֿ ע ר ש ט ע ה ן. דאָס איז נישט קיין אמונה, נאָר אַ געזעצגעבונג און איהר ערשטער גע־באָט איז נישט „גלויב אָדער גלויב נישט", נאָר „דאָס זאָלסטו

טאָן און דאָס נישט טאָן". די מלוכה און די רעליגיע ווערן אין יודענטום פערייניגט. „די בעציהונג פון יחיד צום כלל און זיין בעציהונג צו גאָט האָבען זיך פעראייניגט אין איין פונקט און נישט געקענט ווידערשפּרעכען זיך. דער בעשעפער פון דער וועלט און איהר מנהיג איז אויך געווען דער קעניג פון פאָלק... די בירגערליכע ענינים האָבען געהאַט אויך אַ פאָרם פון קדושה און כהונה, די בירגערליכע פליכט איז צוזאַמען דערמיט אויך געווען אַ גאָטעס=דיענסט". לויט'ן יודענטום קען יעדער יחיד טראַכטען און דענקען, ווי ער וויל, און נישט בעטראַכט ווערן. פאַר אַ כופר די מאַכט פון כלל איבער'ן יחיד הויבט זיך ערשט דאַן אָן, ווען די מחשבה געהט איבער אין אַ מעשה (טאַט), ווען דער יחיד שטערט די אָרדנונג פון כלל. נאָכ'ן חורבן פון בית המקדש, ווען די יודישע מלוכה=אָרדנונג איז צושטערט געוואָרען, זענען בטל געוואָרען אַלע שטראָפען. „די בירגערליכע פערבינדונג אין פאָלק איז בטל געוואָרען, די רעליגיעזע פערברעכענס האָבען אויפגעהערט זיין פּאָליטישע פערברעכענס, און די אמונה, אַלס אמונה, האָט שוין נישט קיין אַנדער שטראָף, אויסער דער, וואָס דער חוטא (זינדיגער) נעהמט אויף זיך, ווען ער טוט תשובה".

דער תוך פון יודענטום בעשטעהט פון דריי פונקטען: 1) רעליגיעזע אמת'ען וועגען גאָט, דעם מנהיג פון דער וועלט. אָהן די אמת'ען וואָלט אַ מענש נישט געקענט האָבען קיין קלאָרען בעגריף וועגען וועלט און לעבען; דאָס זענען נישט קיין געבאָטען און קיין רעגעלען, נאָר נאַטירליכע בעגריפען פון אונזער שכל, וואָס לעבען אין די הערצער פון אַלע מענשען אָהן אונטערשיעד פון נאַציע; 2) היסטאָרישע אמת'ען, אָדער די לעגענדען וועגען לעבען פון די יודישע אָבות, וועגען דער געשיכטע פון דער יודישער נאַציע און וועגען גאָט'ס רצון, וואָס האָט זיך אין זיי ענטדעקט; די דאָזיגע מסורה איז נויטיג אַלס היסטאָרישער מאָמענט, וואָס פערבינדט און פערפעסטיגט אַלע מיטגלידער פון דעם פאָלק; 3) די געזעצען, מנהגים און רעגעלען, וואָס זענען נויטיג צו דערהאַלטען די איינהייט פון יודישען פאָלק; די דאָזיגע געזעצען שטאַמען אין דער ביבעל נישט פון גאָט, אַלס בעשעפער פון דער וועלט, נאָר פון גאָט דעם פיהרער און קעניג פון דער יודישער אומה און זיי בילדען די אינערליכע קאָנסטיטוציע פון פאָלק. יעדער יוד האָט דאָס רעכט צו קריטיקירען די אַבסטראַקטע אמת'ען פון דער יודישער רעליגיע, אָבער ער

מאר נישט אבטרעטען פון איהרע פראקטישע געבאטען. קוים איז ער געבוירען א יוד, מוז ער ערפילען אלע מצות פון דער יודישער רע־ליגיע. דאס יודענטום איז אויף אזא אופן דער אידעאל פון א רעליגיע, וואס הארמאנירט פאלקאם מיט דער אמת׳ער אידעע פון א מלוכה־מאכט. די יודישע רעליגיע פערדיענט אלזא, אז זי זאל געשטיצט ווערן פון דער מלוכה, און מענדעלסאן פערענדיגט זיין „ירושלים" מיט א אויפרוף צו פרייהייט און גלייכהייט: „טרעט ווינציגסטענס אויס א וועג פאר די קינפטיגע דורות צו יענער היכער מדרגה פון קולטור, צו יענער מענשליכער טאלעראנץ, וועגען וועלכער עס זיפצט נאך איצט אומזיסט דער פערשטאנד!... ווער עס שטערט נישט די געזעלשאפטליכע רוה און איז נישט עובר אויף די געזעצען פון זיינע מיט־בירגער — דעם גיט די פרייהייט צו זאגען דאס, וואס ער דענקט, רופען צו גאט לויט זיין איבערצייגונג אדער לויט דעם מנהג פון זיינע עלטערן און זוכען די רעטונג פון זיין נשמה דארט, וואו ער געפינט זי. זאל קיינער פון אונזערע מלוכות נישט נעהמען זיך דאס רעכט צו מישען אין פרעמדע הערצער, צו משפט׳ן פאר׳ן געדאנק... ליעבט דעם אמת, ליעבט דעם שלום!"

„ירושלים" האט געמאכט א שטארקען איינדרוק אפילו אויף די געגנער פון „יודישען סאקראט". דער גרויסער פילאזאף קאנט האט וועגען דעם ווערק געשריבען: „איך האלט דאס בוך פאר א בשורה־צייכען פון א גרויסער רעפארם, וואס דארף פארקומען נישט בלויז צווישען אייער פאלק, נאר אויך צווישען אנדערע פעלקער. אייך האט זיך איינ־געגעבען צו פעראייניגען אייער אמונה מיט אזא גרויסער שטופע פון אמת׳ער אינערליכער פרייזיניגקייט, אז קיינער וואלט דאס זיך נישט פארשטעלען, און קיין אנדער רעליגיע וואלט מיט איהר דערין נישט קענען קאנקורירען. צוזאמען דערמיט האט איהר בעוויעזען די נוי־טיגקייט פון פאלקאמער פרייהייט פאר יעדער רעליגיע אין אועלכע קלארע און איבערצייגענדע ווערטער, אז אויך אונזער קירך וועט זיין געצוואונגען א טראכט צו טאן און בעזייטיגען פון איהר רעליגיע אלץ, וואס קען אונטערדריקען דעם מענשליכען יושר, און דאס וועט פער־אייניגען אלע מענשען אויף דעם אלגעמיינעם יסוד פון יעדער רעליגיע".

די יודישע פרייזיניגע זענען געווען צופריעדען מיט דעם ווערק, וואס האט געפאדערט די פרייהייט פון געדאנק; די יודישע ארטאדאקסען האבען אבער אויך געקענט בלייבען צופריעדען, ווייל מענדעלסאן איז

סוף כל סוף דאָך געווען אַ טרייער יוד, האָט געפאָדערט פון יעדען יוד אָבצוהיטען די יודישע מצוות און געגלויבט אין דער געטליכקייט פון דער תורה און זאָגאַר פון תלמוד. די שפּעטערדיגע קריטיק האָט געפונען פיעל חסרונות אין מענדעלסאָנ׳ס ווערק; פיעל מיינונגען זיינע וועגען תוך פון יודענטום זענען שפּעטער אָבגעלייקענט געוואָרען, אָבער יעדענפאַלס זענען די אידעען פון „ירושלים“ פאַר יענער צייט געווען נייע. און מיט דעם זעלטענעם קלאָרען סטיל פון דעם ווערק, מיט דער אינערליכער איבערצייגונג, וואָס שפּירט זיך אין יעדען וואָרט פון דעם בוך, האָט מענדעלסאָן געהאַט אַ גרויסע ווירקונג אויף דעם גאַנצען געדאַנקענגאַנג פון יענער עפּאָכע.

אַזוי איז מענדעלסאָנ׳ס פּאָפּולאַריטעט כסדר געוואַקסען. די לעצטע יאָהרען פון זיין לעבען איז ער געווען כמעט דער פּאָפּולערסטער מענש אין גאַנץ דייטשלאַנד. זיין אַלטער גוטער פריינד לעסינג האָט פעראייביגט מענדעלסאָנ׳ס פּערזאָן אין דער וואונדערבאַרער דראַמאַ „נתן דער ווייזע“, וואו מענדעלסאָן ווערט געשילדערט אַלס מוסטער פון גוטסקייט, ריינקייט און מענשליכער ליבע, צו וועלכע עס זענען נאָך נישט דערוואַקסען די קריסטען, די יודישע בעדריקער. דער טויט פון לעסינג׳ען (1781) האָט געמאַכט אויף מענדעלסאָנען זעהר אַ טיעפען איינדריק. לעסינג איז געווען פאַר מענדעלסאָנען דאָסזעלבע, וואָס ער פאַר לעסינגען: זיין אידעאַל, זיין טרייסט און זיין גלויבען אין דער קינפטיגער מענשהייט. די וועלט האָט פערשטאַנען, ווי זעלטען פריינדליך און פערבונדען עס זענען געווען צווישען זיך די דאָזיגע צוויי גרויסע מענשען, און ווען לעסינג איז געשטאָרבען, האָבען זיינע פריינד און קרובים געשיקט מיטליידס־דעפּעשען פריהער פון אַלץ צו זיין פריינד — מענדעלסאָן. נישט ווינציג יסורים האָט מענדעלסאָנען פערשאַפט די ידיעה, אַז זיין אַלטער פריינד לעסינג איז פאַר׳ן טויט געוואָרען אַ אָנהענגער פון שפּינאָזאַ׳ס שיטה; דאָס איז פאַר מענדעלסאָנען געווען אַ גרויסער קלאַפּ, ווייל קיין זאַך האָט ער אַזוי נישט געהאַסט, ווי שפּינאָזאַ׳ס פּאַנטעאיזם, וואָס לייקענט אין דער בעזונדערער עקסיסטענץ פון גאָט, אין דער העכערער השגחה און אין השאָרת הנפש.

מענדעלסאָן איז פון דעמאָלט אָן געוואָרען זעהר קפּדנ׳יש און נערוועז. אין זיין לעצטען פילאָזאָפישען ווערק „מאָרגענשטונדען“ (אַ רייהע לעקציעס, וואָס ער האָט געלייענט פאַר זיינע קינדער און אַ גרופּע צוהערער) איז נאָך דער טאָן רוהיג און געלאַסען, נאָר ווען עס איז

אַרוים דאָס בוך פון פילאָזאָף יאַקאָבי „וועגען דער לעהרע פון שפּי־נאָזא, אין בריעף צו מענדעלסאָנ'ען", איז ער געוואָרען זעהר צוריי־דערט, ווייל אין דעם ווערק איז אָנגעריהרט געוואָרען זיין פּערזענליכ־קייט. ער האָט זיך גענומען שרייבען אַ ענטפער אויף דעם בוך אונטער'ן נאָמען: „צו לעסינג'ס פריינד", און דאָס איז געווען זיין לעצט ווערק. נאָכ'ן אָבשרייבען דעם ענטפער איז ער זעהר דענערווירט געוואָרען און געשטאָרבען (4 יאַנואַר, 1786). ער האָט איבערגעלאָזען נאָך זיך אַ ליכטיגען אָנדענקען פון אַ מענש אַ דענקער, אַ גרויסע מאָראַלישע פּער־זענליכקייט, וואָס האָט אין זיין צייט געהאַט אַ גרויסע ווירקונג אויף פיעל קריסטען און אַלס יוד געלעגט אַ פונדאַמענט צו דער קולטורע־לער אויפלעבונג פון זיין פאָלק. זיינע בעגייסטערטע יודישע אָנהענגער האָבען אויף איהם געשריבען: „ממשה עד משה לא קם כמשה", ד. ה. פון ר' משה מיימון ביז ר' משה מענדעלסאָן איז נאָך אַזאַ מענש נישט געווען. אָבער אויך די קריסטליכע וועלט האָט געוואוסט, ווי צו שעצען דעם יודישען דענקער. זיין טויט האָט געמאַכט אין בערלין אַ גרויסען איינדריק און די אָנגעזעהענע שריפטשטעלער פון יענער צייט האָבען זיך געאיילט מודיע צו זיין איינער דעם צווייטען די טרויעריגע ידיעה. זיינע קריסטליכע פערעהרער האָבען זיך אויך משתדל געווען, אז מען זאָל זיין דענקמאָל אוועקשטעלען אויף איינער פון די בערלינער גאַסען; אַזוי ווייט האָבען אָבער אין יענער צייט געקענט אוועקגעהן נאָר געצעהלטע מענשען און די מאַכט האָט דאָס נישט ערלויבט.

מענדעלסאָן איז נישט נאָר אַליין געווען אַ גרויסער מענש — איהם איז בעשערט געווען צו שאַפען אַ נייע שול, אַ נייע ריכטונג אין יודענ־טום; ער האָט געקענט בעגייסטערן זיינע פריינד און תלמידים און אַרויסרופען אין זיי אַ אינערליכען דראַנג צו אידעאַלען און מסירת־נפש; ער איז געווען דער שעפער פון יענער עפּאָכע, וואָס איז בעוואוסט מיט'ן נאָמען „השכלה". די אַפּאָסטאָלען פון דער השכלה־בעוועגונג זענען געווען מענדעלסאָנ'ס תלמידים און פריינד. אייניגע פון זיי, ווי פרידלענדער, ווייזעל, אייכעל, האָבען דערנאָך בעקומען אַ נאָמען אין דער ליטעראַטור. אַנדערע האָבען געאַרבייט אַלס געוועהנ־ליכע „סאָלדאַטען", אַלס פשוט'ע איבערגעגעבענע און ענערגישע טוער. די אַלע פריינד פון דער השכלה האָבען זיך אָרגאַניזירט אין אַ בעזונדער

גרופּע, אונטער׳ן נאָמען „מענדעלסאָנ׳ס קרייזעל“, און דאָס דאָזיגע קרייזעל האָט געאַרבייט נישט אַזוי פאַר זיך, ווי פאַר׳ן כלל, פאַר׳ן גאַנצען פאָלק. זיי האָבען פאַר זיך אויסגעשטעלט צוויי גרויסע אויפגאַבען: רעפאָרמירען די יודישע שול־ערציהונג און אויפלעבען די יודישע ליטעראַטור. די אַרבייט האָט זיך אָנגעהויבען נאָך פאַר מענדעלסאָנ׳ס לעבען, גאָר די תּלמידים מענדעלסאָנ׳ס זענען שפּעטער אַוועק פיעל ווייטער פון זייער רבי׳ן, וועלכער האָט אייגענטליך געהאַט קליינע פערלאַנגען און קיינמאָל נישט געטראַכט וועגען ראַדיקאַלע רעפאָרמען אין יודענטום. לויט׳ן פּלאַן פון מענדעלסאָנ׳ס פריינד און תּלמיד דוד פרידלענדער (1750—1834) איז אין 1778 געגרינדעט געוואָרען אין בערלין די ערשטע „יודישע פריי־שול“, וואו מען האָט געלערנט אויף דער דייטשער שפּראַך אַלגעמיינע עלעמענטאַרע בילדונג, ווי אויך די גראַמאַטיק פון דער העברעאישער שפּראַך און די ביבעל. נאָך דער בערלין־שול זענען אַזעלכע שולען געגרינדעט געוואָרען אין נאָך פיעל שטעדט און די תּלמידים פון די שולען זענען געווען די ערשטע פּיאָנערען און קעמפּפער פון דער השכּלה. די בערלינער שול אַליין האָט אין פערלויף פון צעהן יאָהר אַרויסגעגעבען העכער פינף הונדערט תּלמידים, וואָס זענען דערנאָך אַריינגעטרעטען אין לעבען מיט נייע בעגריפען און נייע פאָדערונגען און בעשאַפען אַ גאַנץ נייע אַטמאָספערע. אָבער עס איז ווינציג געווען צו ערציהען אין נייעם גייסט בלויז דעם יונגען דור; מ׳האָט געמוזט אַריינברענגען נייע בעגריפען אויך צווישען די עלטערע, געבען אַ נייע ערציהונג יענע דערוואַקסענע, וואָס האָבען פערבראַכט זייערע קינדער־יאָהרען אין דעם ווילדען חדר און האָבען זיך איצט געריסען צו ליכט און פרייהייט. אויף די דערוואַקסענע האָט מען אַנדערש נישט געקענט ווירקען, ווי דורך דער ליטעראַטור; אָבער דאָ האָט מען געדאַרפט אָנהויבען פון אלף־בית. מען האָט געמוזט צוגעוועהנען דעם דערוואַקסענעם דור, וואָס איז ערצויגען געוואָרען אויף די אַלטע לעבענס־בעגריפען, צו נייע, מעהר נאַטירליכע און פּשוט׳ע בעגריפען, מען האָט געדאַרפט איינפיהרען אין דער ליטעראַטור אַ מעהר ריינע און געשמאַקפולע שפּראַך, אָנשטאָט דעם ווילדען סטיל פון דער רבּ׳נישער ליטעראַטור.

נאָך פאַר מענדעלסאָנ׳ס לעבען האָבען זיינע תּלמידים יצחק אייכעל און מענדעל ברעסלוי זיך געווענדעט מיט אַ אויפרוף צו אַלע יודען וועגען גרינדען אַ חברה „דורשי שפת עבר“ און אַ ליטע־

ראַרישען זשורנאַל מיט'ן נאָמען „המאסף". אין 1783 איז געגרינדעט געוואָרען די חברה „דורשי שפת עבר" און אין אַ יאָהר שפּעטער האָט אָנגעהויבען אַרויסגעגעבען דער „מאסף". דאָס רוב מיטאַרבייטער פון „מאסף" זענען געווען אין בערלין, דער צענטר פון דער השכלה. די ערשטע רעדאַקטאָרען פון דעם זשורנאַל זענען געווען יצחק אייכעל און מענדעל ברעסלוי, און אַלס מיטאַרבייטער זענען דאָרט אַרויסגעטרעטען מענדעלסאָן אַליין, פרידלענדער, וויזעל, מאַרקוס הערץ און אַ גאַנצע רייהע אַנדערע יונגע שריפטשטעלער, וואָס זענען ערשט נישט לאַנג אַליין געווען תלמידים. צווישען דער חברה „מאספים" האָבען זיך אויך געפונען צוויי פוילישע יודען, וואָס זענען געווען בעריהמט מיט זייער העברעאישען סטיל: יצחק סטנוב און בן־זאב. סאַטנאָוו (1732—1804) איז געווען אַ מייסטער צו שרייבען אין אַלערליי סטילען, אָנהויבענדיג פונ'ם תהלים־סטיל ביז דעם סטיל פון זוהר, און מיט דעם דאָזיגען טאַלענט זיינעם פלעגט ער זיך אָפט בענוצען צו נישט קיין עהרליכע צוועקען. יהודה ליב בן־זאב (מחבר פון „תלמוד לשון עבר". געבוירען אין ווין 1764 געשטאָרבען אין יאָהר 1811) איז געווען אַ קענער פון דער העברעאישער גראַמאַטיק און אויך אַ בעריהמטער סטיליסט. אין דעם „המאסף" האָבען זיך אויך בעטייליגט שריפטשטע־לער פון האָלאַנד, פראַנקרייך, איטאַליען, ענגלאַנד, און אויף אַזאַ אופן האָבען די יודישע משכילים און קולטור־טרעגער פון אַלע לענדער געהאַט אַ אָרט, וואו זיי האָבען געקענט זיך צונויפרעדען, שטאַרקען איינער דעם צווייטען אוןווירקען אַלס פעראייניגטער צענטר. די אַר־טיקלען און שענע ליטעראַטור פון „המאסף" זענען געווען זעהר עלע־מענטאַר, איינפאַך און האָבען כמעט קיין ליטעראַרישען ווערט נישט געהאַט, אָבער דוקא דערפאַר האָבען זיי געהאַט אַזאַ גרויסען ערפאָלג צווישען די משכיל'ישע בחורים אין אַלע לענדער און פיעל געווירקט צו פערפיינערן זייער געשמאַק און אויסצוגלייכען זייער פערקרימטען פלפול־שכל.

דער פאַטריאַרך פון די משכילים איז געווען דער עלטסטער פון מענדעלסאָנ'ס תלמידים נפתלי הערץ וויזעל (1726 — 1805), וועלכער איז געווען מענדעלסאָנ'ס גייסטיגער יורש און אויך געשפּיעלט די אָנגעזעהענסטע ראָליע אין דער רעדאַקציע פון „המאסף". אַ זוהן פון אַ רייכער יודישער פאַמיליע אין האַמבורג, האָט וויזעל בעקו־מען אַ ערציהונג, וואָס איז פאַר יענער צייט געווען אַ זעלטענהייט.

אויסער תלמוד האָט ער אויך געקענט עטליכע אייראָפּעאישע שפּראַכען, פון קינדווייז אָן האָט ער אָבער געפּיהלט א טיעפע ליעבע צו ז'ער העברעאישער שפּראַך און זיין גאנץ לעבען איז ער איהר טריי געבליבען. ער איז ווירקליך געווען דער בעסטער סטיליסט פון יענער צייט; נאָך ר' משה חיים לוצאטא איז וויזעל געווען דער ערשטער, וואס האָט געזונגען ליעדער ביי יודען אין א פיינער ביבלישער שפּראַך מיט קלינגענדע און שטארקע פערזען, וואס האבען זיי אוועקגעשטעלט נאָהענט צו אמת'ער פּאָעזיע. קיין אמת'ער פּאָעט איז וויזעל, אמת, נישט געווען, און זיין פּאָעטישער געפיהל קען אויף א מענשען מיט א ריינעם געשמאק זעהר ווינציג איינדרוק מאכען, פאר יענער צייט זענען אָבער וויזעל'ס „שירי תפארת", ווי אויך זיינע איבעריגע ספרים („גן נעול", „ספר המדות" און איבערזעצונג פון אפּאָקריפישען ספר „חכמת שלמה") געווען א אוצר פון נייע געדאנקען און געפּיהלען.

אין 1774 האָט ער זיך בעזעצט אין בערלין און איז געוואָרען איינער פון מענדעלסאָנ'ס אינטימסטע פריינד און מיטהעלפער. פון דעמאלט אָן האָט וויזעל, דער מענש מיט מיטעלע פעהיגקייטען און מיטעלע קענטעניסען, אנגעהויבען שפּיעלען א גרויסע ראָליע — די השכלה האָט איהם פאר א העלד געמאכט. ווי מענדעלסאָן, איז אויך וויזעל געווען א שטילער מענש און א אמת-רעליגיעזער יוד, און אין א אנדער צייט וואלט אפשר קיינער פון איהם נישט געוואוסט; אָבער עס איז געווען א צייט פון נייע אידעען און פערלאנגען, א צייט פון נייע לאָזונגען און איבערקעהרעניסען און אין אזעלכע עפּאָכען ווערט דער מענש גרעסער, שטארקער. דאן ווערן אמאל פון מענשען מיט מיטעלע פעהיגקייטען העלדען און פיהרער.

וויזעל'ן איז בעשערט געווען צו ווערן א קעמפפער אין דער צייט, ווען די יודען אין עסטרייך זענען געשטאנען ערב א גרויסער אינערליכער איבערקעהרעניש. דער פריידענקענדער עסטרייכישער מאָנארך יאָזעף דער צווייטער, וועלכער איז ארויפגעטרעטען אויפ'ן טראָן נאָך דעם שווערען רעזשים פון דער פרומער קייזערין מאריא טערעזיא, האָט זיך גענומען צו גרינדליכע רעפאָרמען אין זיין מלוכה: ער האָט אָבגעשאפט פיעל פעאָדאלע פּריווילעגיעס, מבטל געווען די שליטה פון די קלעריקאלען און ארויסגעגעבען א „טאָלעראנץ-עדיקט" לטובת די פּראָטעסטאנטען. אין דערזעלבער צייט האָט ער זיך גענומען איינפיהרען רעפאָרמען אויך אין יודישען לעבען. אין יאָהר 1781 איז

יודען ערלויבט געוואָרען פֿריי צו פֿערנעהמען זיך מיט ערד-אַרבייט, מלאכות, וויסענשאַפֿט און קונסט. עס זענען אָבגעשאַפֿט געוואָרען אַזעלכע מיטעלאַלטערישע בעליידיגענדע געזעצען וועגען יודען, ווי דער בעזונדער צייכען אויף די מלבושים און דער ספּעציעלער קאָפּ-שטייער, און יודישע קינדער איז ערלויבט געוואָרען צו בעזוכען די גימנאַזיעס און אוניווערזיטעטען. אין דערזעלבער צייט האָט דער קייזער בעפֿוילען איינצופֿיהרען „נאָרמאַלע שולען" פֿאַר יודען, ד. ה. אַזעלכע שולען, וואו יודען זאָלען לערנען די דייטשע שפּראַך און אַלגעמיינע למודים. עס האָט זאָגאַר זיך פּראָיעקטירט, צום ערשטען מאָל אין אייראָפּאַ, איינצופֿיהרען פֿאַר יודען מיליטער-דיענסט. אין „טאָלעראַנץ-פּאַטענט" פֿון 1782 האָט דער קייזער אויסגעדריקט זיין פֿערלאַנג, אַז אַלע זיינע אונטערטאַנען, אָהן אונטערשיעד פֿון גלויבען און נאַציע, זאָלען בעקומען אַלע בירגערליכע רעכטען.

ביז אמת'ער גלייכבערעכטיגונג פֿון די עסטרייכישע יודען איז נאָך, אמת, גאַנץ ווייט געוועזען; יודען האָבען נאָך אַלץ געליטען פֿון דער אָרטיגער אַדמיניסטראַציע און נישט געהאַט קיין וואוינרעכט אין נידער-עסטרייך און אין אַנדערע פּראָווינצען; עס איז זאָגאַר נישט אָבגעשאַפֿט געוואָרען דער מיאוס'ער געזעץ פֿון מאַריאַ טערעזיאַ וועגען די „פֿאַמיליאַנטען", לויט וועלכען די צאָהל יודען, וואָס האָבען געהאַט וואוינרעכט, איז בעגרענצט געוואָרען דורך אַ בעשטימטער נאָרמע. אָבער אויך דאָס, וואָס איז יאָ געטאָן געוואָרען לטובת יודען, איז פֿאַר יענער צייט געוועזען אַ גרויסער חסד און האָט געקלונגען, ווי אַ בשורה וועגען בעסערע צייטען פֿאַר יודען.

נישט אַלע יודען האָבען זיך אָבער גלייך בעצויגען צו די רעפֿאָרמען, וואָס דער ליבעראַלער הערשער האָט מיט געוואַלט געוואָלט איינפֿיהרען אין אינערליכען יודישען לעבען. יודען זענען שוין אַזוי ווייט געוועזען געוואָהנט מיט זייער אָבגעשלאָסענקייט, אַז יעדע רעפֿאָרם האָט זיי אויסגעזעהען, ווי אַ אָנפֿאַל אויף זייער אינערליכער פֿרייהייט און גאַנצקייט. מעהר פֿון אַלץ האָבען די יודען זיך געשראָקען פֿאַר די „נאָרמאַלע שולען" און פֿאַר דעם פּראָיעקט מכּח צוציהען זיי צום אַלגעמיינעם מיליטער-דיענסט. זיי האָבען געזעהען, אַז די רעפֿאָרמען פֿון קייזער אין עקאָנאָמישען לעבען פֿון יודען שמעקען נישט מיט קיין גרויסע ישועות, און אין דערזעלבער צייט האָבען זיי געזעהען, ווי פֿרעמדע מענשען, רעגירונגס-בעאַמטע, קומען און מישען זיך אין

זייער אינערליכען לעבען און פיהרען איין מיט געוואלט רעפאָרמען, עס איז געוועזען דעריבער גאנץ נאטירליך, ווען די יודישע מאסע האָט געקוקט אויף די רעפאָרמען, ווי אויף נייע גזירות, און געגלויבט, אז דאָס אלץ טוט מען נאָר מיט דעם צוועק, אום ביסלעכווייז אָבצוציהען זיי פון יודישקייט און פיהרען זיי צו שמד.

די משכילים האָבען אנדערש געקוקט אויף דער זאך. זיי האָבען נאאיוו געגלויבט, אז ווען יודען וועלען זיך אָבזאָגען פון זייער אָבגעשלאָסענקייט, אָננעהמען די אלגעמיינע מלוכה־שפּראך און ערווערבען אלגעמיינע בילדונג, וועט קומען די ישועה און יודען וועלען בעקומען גלייכע רעכטען מיט אלע בירגער. דאָס לעבען האָט שפּעטער בעוויזען, אז גערעכט זענען געוועזען די אָרטאָדאָקסישע יודען, וועלכע האָבען אינסטינקטיוו געשפּירט, מיט וואָס די געצוואונגענע רעפאָרמען שמעקען; עס וואָלט אָבער געוועזען א גרויסער טעות צו גלויבען, אז אזעלכע משכילים ווי וויזעל, וועלכע זענען בטבע געוועזען זעהר קאָנסערוואטיוו און באמת געגלויבט אין דער גרויסקייט פון יודענטום, האָבען בעוואוסטזיניג געפיהרט צו אסימילאציע. זיי זענען פשוט געוועזען פּאָליטיש קורצזיכטיג און נאאיוו און האָבען זיך היים איינגעליעבט אין דער „השכלה". עס איז נאטירליך, אז די ידיעה וועגען די רעפאָרמען פון עסטרייכישען קייזער האָט אין די משכיל'ישע קרייזען ארויסגערופען א אמת'ע שמחה. וויזעל האָט אָנגעשריבען א לויב־ליעד לכבוד דעם „קייזער־בעפרייער" און דערוויטענדיג זיך, אז די פרומע יודען זענען געגען די רעפאָרמען, האָט ער זיך צו זיי געווענדעט מיט א היימען אויפרוף „דברי שלום ואמת". אין דעם דאָזיגען אויפרוף האָט ער אין הייסע ווערטער זיך געסטאַרעט צו בעווייזען, אז אפילו פון שטרענג־רעליגיעזען שטאנדפּונקט קען מען גאָרנישט האָבען געגען די רעפאָרמען, ווייל אָהן די עלעמענטאַרע ידיעות וועגען היסטאָריע, געאָגראפיע און נאטור־וויסענשאפט קען מען נישט ווי געהעריג פערשטעהן דעם תלמוד און בכלל דעם גייסט פון יודענטום. דער דאָזיגער אויפרוף, אין וועלכען וויזעל האָט מיט אזעלכע הייסע און וואַרימע ווערטער זיך געווענדעט צו זיינע ברידער מיט א בקשה אָנצונעהמען די רעפאָרם, האָט ארויסגערופען מיטגעפיהל נאָר אין דער טריעסטער געמיינדע, וועלכע איז בעשטאנען מעהרסטענטייל פון איטאליענישע יודען; אין די איבעריגע יודישע געמיינדעס האָט דער אויפרוף, דאגעגען, ארויסגערופען א גאנצען שטורם און א גרויסע אויפרעגונג. די פרומע יודען האָבען

מתרעם געווען אויף איינינע אונפארזיכטיגע אויסדריקען פון וויזעלם אויפרוף און זיינע ווערטער זענען ערקלערט געווארען פאר אפיקורסות. אין דער שפיץ פון די געגנער פון דער השכלה איז געשטאנען דער בעריהמטער פראגער רב ר׳ יחזקאל לאנדוי. ער האט אין די שוהלען געשאטען פעך און שוועבעל אויף וויזעלם אפיקורסישען אויפרוף און געסטראשעט מיט׳ן חרם יעדען יודען, וואס וועט צושטעהן צו די „שונאים פון דער אמונה״, ר׳ יחזקאל לאנדוי איז אריינגעטרעטען אין בעציהונגען מיט אנדערע רבנים פון דייטשלאנד און פוילען און זיי היים אויפגערופען ארויסצוטרעטען אומעטום געגען די געפעהרליכע משכילים. אויף זיינע ווערטער האבען זיך אבגערופען פיעל רבנים און די משכילים איז ערקלערט געווארען א פערביטערטער קאמפף. וויזעל האט דאן פערעפענטליכט א צווייטען אויפרוף, וואו ער פערטיידיגט זיך פון די פארוואורפען אין אפיקורסות און בעווייזט ווידער אמאל די נויטיגקייט פון רעפארמען. דער גרעסטער טייל קהלות איז אבער געבליבען טויב צו זיינע ווערטער און די שנאה צו דער השכלה האט זיך נאר פערשטארקט. די רעפארמען פון יאזעף דעם צווייטען זענען ממילא נאך זיין טויט (1790) בטל געווארען, ווייל זיינע טראן-פערטרעטער האבען זיך אומגעקעהרט צו דער אלטער פאליטיק בנוגע צו יודען. אבער דער קאמפף געגען דער השכלה בכלל האט נישט אויפגעהערט און פון דער צווייטער זייט האט נישט אויפגעהערט וואקסען די צאהל אנהענגער פון דער השכלה.

אין א משך פון א קליינער צייט האט די „השכלה״ שוין געהאט ארויסגערוקט א רייהע אנגעזעהענע שריפטשטעלער און דענקער, וואס האבען פערנומען א וויכטיגען פלאץ אויך אין דער קריסטליכער וועלט. ד״ר מארקוס הערץ (1747 — 1803), א זוהן פון א סופר, א געוועזענער תלמיד פון א ישיבה, האט שוין זוכה געווען צו זיין פאפולער און זעהר געאכטעט צווישען קריסטען און געלייענט אין בערלין א רייהע לעקציעס וועגען פיזיק, אויף וועלכע עס פלעגען קומען פיעל אנגעזעהענע קריסטען, צווישען זיי אויך דער קרוינפריץ. אליעזר (לאצארוס) בן-דוד (1726 — 1832) האט צו יענער צייט געלייענט לעקציעס וועגען קאנט׳ם פילאזאפיע אין וויענער אוניווערזיטעט און דערנאך געווען א געוויסע צייט רעדאקטאר פון א צייטונג אין בערלין. אויסער זיי זענען געווען נאך א גאנצע רייהע יודישע יונגע לייט, וואס זענען אין א קליינער צייט געווארען פון געוועהנליכע ישיבה-בחורים פילאזאפען און

רענקער, ווינציגסטענס פון דער צווייטער מדרגה. צום בעדויערן, האָבען אָבער די אַלע יונגע פרישע קרעפטען, וואָס האָבען נישט גע-פונען פאַר זיך קיין גינסטיגען באָדען צווישען יודען, געמוזט געהן צו פרעמדע און אין דער צייט, ווען אין דער יודישער געשיכטע האָבען זיי כמעט קיין צייכען נישט איבערגעלאָזט, האָבען זיי פיעל אויפ-געטאָן פאַר דער ענטוויקלונג פון דער דייטשער ליטעראַטור.

יודישע מענער און פרויען זענען געווען די ערשטע אין דייטש-לאַנד, וואָס האָבען איינגעפיהרט דעם שענעם מנהג פון גרינדען וויסענ-שאַפטליכע סאַלאָנען, וואו עס פלעגען זיך פערזאמלען די בעסטע מענשען פון דער גייסטיגער אַריסטאָקראַטיע: דיכטער און קריטיקער, געלעהרטע און קינסטלער און דאָרט צוזאמען בעהאַנדלען וויסענשאַפ-טליכע פראַגען און פיהרען שענע געשפרעכען איבער ליטעראַטור און קונסט. דער ערשטער, וואָס האָט דאָס איינגעפיהרט, איז געווען מענדעלסאָן. זיין הויז איז געווען אַ צענטר פאַר וויסענשאַפטליכע און פילאָזאָפישע געשפרעכען און דאָרט האָט מען געקענט געפינען מענשען פון פערשידענע לענדער און פערשידענע פעלקער. נאָך זיין טויט איז דער צענטר איבערגעגאַנגען צו זיינע נאָהענטסטע פריינד פרידלענ-דער און הערץ, נאָר אַזוי ווי פרידלענדער איז געווען אַ שווערער גייסט און איז נישט פעהיג געווען צוצוציהען צו זיך די סימפּאַטיע פון די אַרומיגע, איז דער הויפּט-צענטר געוואָרען דאָס הויז פון מאַרקוס הערץ. אַלס אַ גרויסער אַרצט האָט ער געהאַט פיעל בעקאַנטע און פערעהרער צווישען די קריסטען און מיט דער שענער איראָניע, וועלכע ער האָט בענוצט אין זיינע געשפרעכען, האָט ער צו זיך צוגעצויגען פיעל פריינד. אָבער נאָך מעהר האָט דאָ געהאַט צו זאָגען דאָס, וואָס הערץ האָט געהאַט זעהר אַ שענע און קלוגע פרוי, הענריעטא, וועלכע פלעגט בעצויבערן אַלע, וואָס האָבען זי געקענט. עס איז כמעט נישט געווען קיין איין גייסט-מענש אין בערלין, וואָס זאָל נישט זיין בעקאַנט מיט דער דאָזיגער זעלטענער פרוי. זיין ביי איהר אין הויז האָט זיך גערעכענט פאַר אַ גרויסען כבוד, אפשר נישט ווינציגער, ווי האָבען אַ אַריינגאַנג אין קעניגליכען הויף.

העגריעטא הערץ (1764 — 1847) איז געבוירען געוואָרען אין אַ גליקליכער שעה. איהר פאָטער בנימין דע-לימוס איז געווען אַ פּאָרטוגע-זישער יוד, אַ געענימער און בעליבטער אַרצט, האָט חתונה געהאַט מיט אַ יודיש מיידעל פון דייטשלאַנד און אין דעם דאָזיגען שרוך, וואָס איז

דעמאלט געוועזען א זעלטענע ערשיינונג, האבען זיך פעראייניגט דער שטאלץ און אדעל פון די ספרדים מיט דער טיעפקייט פון די דייטשע יודען. ביי איהרע עלטערן האט הענריעטא געזעהען נאר גליק און פרידען. ערצויגען איז זי געווארען אין רעליגיעזען גייסט און א דאנק איהרע געבוירענע פעהיגקייטען צו שפראכען האט זי אין גיכען זיך אויסגעלערענט גוט העברעאיש. זי איז פריה אויסגעוואקסען און געווארען איינע פון די שענסטע און סימפאטישסטע בערלינער טעכטער. זי האט שפעטער בעקומען א נאמען „די טראגישע מוזע" און אין איהר שענקייט איז ווירקליך געוועזען עטוואס טראגישעס, ערהויבענעס. מענשען מבינים אויף שענקייט פלעגען בעוואונדערן איהר זעלטען=געפארמטע פיגור און אונגעוועהנליך=שען געזיכט. נאך אלס קינד איז זי שוין אין בערלין בעריהמט געוועזען און פרינצעסינס פלעגען לויפען קוקען אויף איהר. צו 15 יאהר האט זי חתונה געהאט מיט מארקוס הערץ. דורך איהם און דורך מענדעלסאן'ס טעכטער האט זי זיך פערפאלקאמט אין איהר בילדונג, ערווארבען א שענעם סטיל און דאס האט איהר נאך צוגעגעבען מעהר חן. „שען ווי א מלאך און פול מיט חכמה און גוטסקייט", האט וועגען איהר געשריבען א בעריהמטע פראנצויזישע פרוי.

די דאזיגע שענע פרוי האט איהר הויז פערוואנדעלט אין א צענטער פאר די בעסטע מענשען פון בערלין, וואס האבען געהאלטען פאר א עהרע צו זיין צווישען איהרע געסט. דארט פלעגען קריסטען ארומגעהן געארעמט מיט יודען און מען האט נישט געשפירט קיין נאציאנאלען אונטערשיעד. לעסינג'ס פריינד ניקאליי, דער פאעט ראמלער, דער ערציהער פון קרוין=פרינץ ענגעל, דער געניאלער הומבאלדט, שליערמאכער, פרידריך פאן=שלעגעל און נאך פיעל פון די גרעסטע דייטשע מענער — אלע זענען זיי געוועזען איינגעהער אין סאלאן פון מארקוס הערץ. ארום דער ווירטין פון הויז האבען זיך גרופירט נאך פיעל יודישע טעכטער, וואס פלעגען קומען אין סאלאן און אויך זיך בעטייליגען אין די געשפרעכען. צווישען די דאזיגע פרויענצימער האבען זיך שפעטער אויסגעצייכענט: די עלטסטע טאכטער פון מענדעלסאן, דאראטעא, וואס האט שפעטער חתונה געהאט מיט פרידריך שלעגעל, און רחל לעווין, וואס האט חתונה געהאט מיט ווארנהאגען פאן=ענזע. אין דערזעלבער צייט האט אויך זיך געעפענט א סאלאן די יודישע פרוי

פאני איטציג, די טאָכטער פון א יודישען באנקיר, צו וועלכער עס פלעגען אויך קומען אנגעזעהענע לייט, און וועלכע האָט אויך געלעגט א פונדאמענט פאר דער גייסטיגער פעראייניגונג צווישען קריסטען און יודען.

און אָט אין דער צייט, ווען די יודען האָבען שוין געשפּילט אזא ראָליע אין דער פילאָזאָפישער און וויסענשאפטליכער וועלט און זיך געחבר'ט מיט קריסטען, זענען זיי אלס בירגער נאָך געווען זעהר וויים אָבגעשטאַנען פון זייערע קריסטליכע חברים. די בעאַמטע האָבען נאָך בעהאַנדעלט די יודען, וועלכע זענען געווען העכער פון זיי אין בילדונג און אין רייכטום, — ווי מען בעהאַנדעלט שנאָרער און בעטלער. אפרים פייטעל האָט אָנגעגעבען א בּיטע, אז מען זאָל לפחות ערלויבען יודען צו פערנעהמען זיך מיט מלאכה, און זיין בּיטע איז נישט ערפילט געוואָרען. צווישען די בערלינער איינוואוינער זענען די יודען געווען די ערשטע מיליאָנערען און דאָך זענען זיי לויט'ן געזעץ געשטאַנען נידעריגער פון בעטלער. דער „פילאָזאָף“ פרידריך דער גרויסער האָט נישט אויפגעהערט פיינט צו האָבען יודען בּיז זיין טויט. ווען דעם טראָן האָט פערנומען פרידריך-ווילהעלם II, האָבען די יודען אָנגעהויבען האָפען אויף א פערלייכטערונג און לויט דער עצה פון דוד פרידלענדער האָבען די פאָרשטעהער פון דער געמיינדע אָנגעגעבען א בקשה צום קעניג, אז מען זאָל יודען ווינציגסטענס ערלויבען פריי צו וואוינען אומעטום און מען זאָל אָבשאפען דעם ספּעציעלען יודישען שטייער. אויף דער בקשה האָט מען זיי אָבגעענטפערט מיט גוטע רעד, אז די יודען זאָלען אויסוועהלען פון זיך „ערענטליכע מענשען“, מיט וועלכע די רעגירונג זאָל קענען אריינטרעטען אין אונטערהאַנדלונגען. עס איז געגרינדעט געוואָרען א קאָמיסיע, אָבער די האָפנונג איז נישט ערפילט געוואָרען און די הנחות, וואָס די רעגירונג האָט געוואָלט שענקען די יודען, זענען געווען אזוי קליין, אז די יודישע פאָרשטעהער האָבען זיך אָבגעזאָגט אָנצונעהמען די דאָזיגע נדבה.

די ערנידריגענדע בירגערליכע בעגרענצונגען האָבען פונדעסטוועגען די משכילים נישט אָבגעשראָקען. פאַר זיי איז די השכלה געוואָרען א אָבגאָט, פאַר וועלכען זיי האָבען מקריב געווען איין קרבן נאָכן צווייטען. יעדער נאַציאָנאַלער אָנדענקען, יעדע זאַך, וואָס קען אונטערשיידען דעם יודען פון די קריסטען, — איז פאַר די משכילים געווען שענדליך, מיאוס, און זייער אידעאַל איז געוואָרען, אין אַלץ צו

זיין געגליכען צו די קריסטען. דאס יודענטום איז אין זייערע אויגען נישט געוועזן קיין היסטאריש-נאציאנאלער פראצעס, נאר א רעליגיע, וואס איז געגרינדעט אויף איינינגע פרינציפען און פערמאגט א געוויסע מאראלישע שיטה, און אלץ, וואס שטעהט אויסער דער דאזיגער שמאלער גרעניץ, איז אין זייערע אויגען געווען נישט מעהר, ווי אבערגלויבען און נארישקייט.

אזוי זענען די טרויעריגע רעזולטאטען פון דער נעגאטיווער השכלה באלד קלאר געווארען פאר יעדען. אלס א רעאקציע געגען אלטען יודענטום, וואס האט דערשטיקט די לעבענסלוסט און דעם פרייען געדאנק, איז איצט אויסגעוואקסען א דור, וואס האט נאר געזוכט תענוגים און, בעהאלטענדיג זיך אונטער דער מאסקע פון השכלה, האבען זיי פון זיך אראבגעווארפען יעדען רעליגיעזען עול און זענען געווארען פשוט'ע הפקר-מענשען. אזעלכע משכילים, ווי דוד פרידלענדער און לאצארוס בן-דוד, האבען געמוזט זיך קלאגען אויף דער הפקרות און אויסגעלאסענהייט, וואס האבען זיך פערשפרייט צווישען יונגען דור, אבער זיי האבען נישט פערשטאנען, אז אין א געוויסער מאס זענען זיי אליין דערין שולדיג. אין גיכען האט זיך אנגעהויבען א שמד-עפידעמיע און פון דער צייט פון די פראנקיסטען האט די קריסטליכע קירך נישט געזעהען פאר זיך אזא גרויסע צאהל געטויפטע יודען. אין פערלויף פון 30 יאהר זענען אנ'ערך א העלפט פון די בערלינער יודען אריינגעפאלען צו די קריסטען. צווישען די פערדעטער האט אויך געזאלט זיין דוד פרידלענדער. ער איז געווען א גוטער פאטער, א עהרליכער סוחר און א גוטמוטיגער מענש, דערביי אבער נישט קיין גרויסער דענקער, נישט קיין גייסט-מענש און קיין גוטער יוד א ודאי נישט. דאס פראקטישע יודענטום האט ער שוין לאנג געהאט פערלאזען, פון מצוות און מנהגים האט ער נישט געהאלטען — וואס-זשע איז געבליבען פאר אזא מענשען פון דער גאנצער יודישער ר ע ל י ג י ע? איהם איז נאר געבליבען די אונבעוואוסטזיניגע ליעבע צו זיינע ברידער און דער אינסטינקטיווער נאציאנאלער חוש, וואס לאזט נישט צופאלען דעם פאלקס-ארגאניזם. ער איז אבער אויך געווען א טרייער פאטער און איהם האט וועה געטאן דאס הארץ, וואס ער און זיין משפחה דארף זיין אבגעשיידט פון דער גאנצער וועלט און ליידען בעליידיגונגען. ער האט אנגעגעבען א ביטע, אז מען זאל איהם און זיין פאמיליע שענקען גלייכע רעכטען; די ביטע איז נישט אנגענומען געווארען, נאר אנשטאט

דעם, וואס ער וואָלט אוים שטאָלץ און איינגעליעבטע געדאַרפט אויף שטענדיג זיך אָפּקעהרען פון יענע, וואס ווילען איהם און זיין פאָלק נישט אָנערקענען פאַר קיין מענשען, האָט פרידלענדער בעשלאָסען צוליעב פּראַקטישע ציעלען זיך צו שמד'ען. אליין האָט ער דאָס נישט געוואָלט טאָן, האָט ער זיך געווענדעט צו איינעגע אָנגעזעהענע יודען, וואס האָבען געדענקט ווי ער, און אין זייער אַלעמענס נאָמען האָט פרידלענדער אָנגעשריבען אַ בריעף צום הויפּט־גייסטליכען טעלער, וועלכען ער איז מודיע, אַז זיי זענען גרייט צו פערלאָזען דאָס יודענטום, אָבער נאָר בתנאי, אַז מען זאָל זיי ערלויבען נישט צו גלויבען אין קריסטוס'ען און נישט צו בעזוכען די קירך, ווייל זיי קענען נישט געהן געגען זייער געוויסען און פערמאַסקירען זיך אַלס גלויביגע, אין דער צייט, ווען זיי גלויבען נישט אין די פּרינציפּען פון דער קירך. טעלער האָט אין אַ העפליכער פאָרם אָבגעענטפערט פרידלענדער'ן, אַז די קירך נויטיגט זיך נישט אין אַזעלכע מיטגליעדער און אויב זיי ווילען אָננעהמען דאָס קריסטענטום, מוזען זיי מסכים זיין אויף אַלע פּרינציפּען פון דער דאָזיגער רעליגיע און ערשט דערנאָך וועט אָבהענגען פון דער רעגירונג, צי מען זאָל זיי שענקען גלייכע רעכטען, צי נישט. פרידלענדער איז געבליבען אַ יוד, אָבער זיינע קינדער האָבען זיך שוין אָבגע'שמד'ט אָהן שום תנאים און אָהן שום מליצות.

אין דערזעלבער צייט האָט זיך אָנגעהויבען אַ מאָדנע בעוועגונג צווישען די יודישע טעכטער. ווען אין בערלין איז געגרינדעט געוואָרען אַ גרופּע „טוגענדבונד", וואס האָט געפּרעדיגט פרייע ליעבע, זענען מענדעלסאָנ'ס טעכטער, די שענע העגריעטאַ און אַנדערע אָנגעזעהענע יודישע טעכטער, געוואָרען די טעטיגסטע מיטגליעדערינס פון דער חברה. די שענע העגריעטאַ האָט זיך געלאָזען פערפיהרען פון פיעל קריסטען און געגעבען אַ גרונד צו פערשפּרייטען וועגען איהר מיאוס'ע קלאַנגען. מענדעלסאָנ'ס עלטערע טאָכטער דאָראָטעאַ האָט פערלאָזען איהר מאַן מיט איהרע צוויי קינדער און אויף אַ אונלעגאַלען אופן חתונה געהאַט מיט דעם פילאָזאָף פרידריך שלעגעל. זי האָט פריהער אָנגענומען די פּראָטעסטאַנטישע רעליגיע און דערנאָך די קאַטוילישע, געליטען פיעל יסורים, שפּעטער זיך צושיידט מיט שלעגעל'ען און דערלעבט דערצו, אַז זי האָט געמוזט נעהמען שטיצע פון איהר פריהער'..ען מאַן. העגריעטאַ מענדעלסאָן, די צווייטע טאָכטער, איז געווען נישט שען און האָט קיין ראָמאַנען נישט געפיהרט, נאָר — אַזוי זיך גע'שמד'ט. אַזוי האָט אויך

געענדיגט די גייסטרייכע און זעהר פעהיגע רחל לעווין, וועלכע האט ערשט ביי דער לעצטער שעה פון איהר לעבען, אויפ׳ן קראנקען-בעט, פלוצלונג פערשטאנען די גרויסע היסטארישע בעדייטונג פון איהר פאלק און ערקלערט: „דאס, וואס איך האב מיין גאנץ לעבען געהאלטען פאר א גרויסע חרפה, וואלט איך איצט פאר קיין פרייז נישט פערקויפט". מיט שמד האט אויך געענדיגט העגריעטא הערץ, וועלכע האט דאס געטאן ערשט נאכ׳ן טויט פון איהר מוטער און ערגעץ אין א קליין שטעד-טעל, כדי נישט מצער זיין איהרע פריינד. פון די הויכע קרייזען האט זיך די בעוועגונג איבערגעטראגען אויך אין די ברייטע יודישע מאסען און באלד האט זיך צווישען די צניעות׳דיגע יודישע טעכטער פערשפרייט א מין עפידעמיע פון שמד און ליעבע צו קריסטען; יענע יודישע פרויען, וואס האבען דאס נישט געקענט טאן, האבען אין דער שטיל געזיפצט און בעדויערט, וואס זיי זענען נישט „גליקליך", ווי אנדערע. די ארטאדאקסישע יודען זענען אויף זייער שטייגער געווען גערעכט, ווען זיי האבען אזוי שטארק געקעמפפט געגען דער השכלה-בעוועגונג: אינ-סטינקטיוו האבען זיי געשפירט, אז די „השכלה" טראגט אין זיך א גע-וויסען סם פאר די שענע יסודות פון יודענטום.

צוועלפטעס קאפיטעל.

דער חסידיזם און די השכלה.

אין דער צייט, ווען אין דייטשלאנד האט זיך אלץ מעהר ענט־וויקעלט די השכלה־בעוועגונג, וועלכע האט ארויסגעשטעלט פאר איהר לאזונג: פרייהייט פון געדאנק און די ראציאנעלע לאגישע חקירה, איז אין פוילען אויפגעהויבען געווארען אנ׳אנדער פאהן, — א פאהן, וואס האט גערופען צו אינערליכען גלויבען, צו טיעפער אמונה, וואס שטאמט פון הארץ און נישט פון מוח. משה מענדעלסאן און ר׳ ישראל בעל שם טוב (בעש״ט)! — צוויי מעהר געגענגעזעצטע נאטורען איז שווער צו געפינען, און דאך האבען זיי געהאט א געוויסע פערוואנדשאפט, ווייל ביידע בעוועגונגען, סיי דער חסידיזם, סיי די השכלה אין איהר בעסערען זין, האבען געצויגען זייער יניקה פון איין מקור: פון דער בענקשאפט נאך נייע פארמען און א נייער קולטור־שאפונג. דאס אלטע תלמודישע יודענטום מיט דער צוגעבונדענקייט צום טויטען בוכשטאב איז געשטאנען פאר א באנקראט און עס זענען נויטיג געווען: פון איין זייט נייע מענשליכע בעגריפען און פארמען, און פון דער צווייטער זייט — א נייער קוואל פאר דעם ריינעם רעליגיעזען געפיהל. אין נייע מענשליכע פארמען האט זיך איבערהויפט גענויטיגט די יודישע אריסטאקראטיע, די אינטעליגענץ, און די ראליע האט בעדארפט ערפילען די השכלה, וועלכע איז דערביי אוועק אויף א פאלשען וועג און האט געבראכט צו שמד; די צווייטע בעדערפעניש, די פאר׳ן המון, האט געדארפט ערפילען דער חסידיזם, וועלכער איז טאקי געווען א אמת־דעמאקראטישע בעוועגונג. צו־שווער איז געווען דער יאך פון פארמא־

ליסטישען רבניזם, צו פערקריפעלט און פערשטעלט מיט טויזענדער אויסערליכע שאלעכצען איז געווען דאס ריינע רעליגיעזע געפיהל, צו גרוים איז געווען דער פרעסטיזש פון למדן און גביר און צו קליין און נידעריג איז אוועקגעשטעלט געווארען דער פשוט'ער המונ'ישער יוד, דער „עם הארץ". עס האט געמוזט קומען א רעאקציע, א מין גייסטיגע איבערקערעהרעניש, און דאס איז געווען דער חסידיזם. די דאזיגע בעוועגונג האט גערעדט צום הארצען פון המון און אלע, וואס האבען געזוכט צו בעפרייען זיך פון יאך פון די רבנים און גבירים, אלע, וואס האבען געזוכט א פרישען קוואל, צו דערקוויקען זייער רעליגיעזען געפיהל, האבען זיך ארונטערגעשטעלט אונטער דער פאהן פון דעמאקראטישען חסידיזם.

דער שעפער פון חסידיזם איז געווען ר' ישראל בעל שם טוב (פערקירצט: בעש"ט). ער איז געבוירען געווארען אויף דער גרעניץ פון וואלאחיען און פאדאליען, ביי א ארימער יודישער פאמיליע, אין יאהר 1700 בערך. נאך אין די קינדער-יאהרען איז ער געבליבען א יתום און איבערגעגאנגען אונטער דער השגחה פון קהל. מ'האט איהם אבגעגעבען אין א חדר, נאר דער יתום איז פון נאטור געווען בעגאבט מיט א רייכער פאנטאזיע און פלעגט אפט זיצען א פער'חלומ'טער, א פערטראכטער. דאס לעבען פון חדר מיט זיין מורא און קאנטשיק האט ווינציג אויסגענומען ביים פער'חלומ'טען יונגעל, וואס פלעגט זיך שלעכט לערנען. נישט זעלטען פלעגט ער פלוצלונג ענטלויפען פון חדר און איינמאל האט מען איהם געפונען אליין אין וואלד, וואו ער איז געזעסען פערזונקען אין זיינע מחשבות. אזוי האט קהל פון דעם יתום קיין נחת נישט געהאט און אין גיכען איהם אינגאנצען ארויסגענומען פון חדר. צו 12 יאהר איז ער געווארען א בעהעלפער און דערמיט פערדיענט זיין שטיקעל מחיה. שפעטער איז ער געווארען א שמש פון שוהל און דא האט ער זיך געפיהרט זעהר משונה'דיג. ביי־טאג פלעגט ער שלאפען אדער מאכען זיך שלאפענדיג, און ביינאכט, ווען אין שוהל איז קיינער נישט געווען, האט ער אליין מתפלל געווען און געלייענט מוסר-ספרים. מען האט איהם, נאטירליך, געהאלטען פאר א פרא-אדם, נאר ישראל איז זיך איינזאם געגאנגען זיין וועג. ער האט אנגעהויבען זיך פערטיפען אין דער פראקטישער קבלה, געלייענט די „כתבים פון אר"י", וואס פלעגען דעמאלט ארומגעהן פון האנד צו האנד, און זיך בעקאנט מיט די פראקטישע מיטלען פון דער קבלה,

ווי בעשווערונגען, קמיעות א. א. וו. צו צוואנציג יאהר האט ער זיך בעזעצט אין בראד, גאליציען, און דארט חתונה געהאט מיט דער שוועסטער פון בעוואוסטען רב ר׳ גרשון קוטאווער. זיין שוואגער האט איהם געוואלט מאכען פאר א למדן און געפרובט מיט איהם לערנען תורה, אבער ישראל האט דערצו ארויסגעוויזען א קנאפען חשק. ר׳ גרשון האט זיך געשעמט צו האבען פאר א שוואגער אן׳עם־הארץ און גערעטען ישראל׳ן, ער זאל אבפאהרען פון בראד. יענער האט געפאלגט און איז צוזאמען מיט זיין פרוי אבגעפאהרען פון בראד און זיך בעזעצט אין א דארף צווישען קוטאוו און קאסיוו. דארט האט ער זיך ערנעהרט דערמיט, וואס ער פלעגט גראבען אין די בערג ליים און די פרוי האט דאס אבגעפיהרט אויף א וועגעלע אין שטאדט אריין. דא, אויפ׳ן שוים פון דער נאטור, צווישען די קארפאטען־בערג, האט דער בעש״ט געקענט אינגאנצען זיך אבגעבען זיין איינזאמקייט, אוי אונטער׳ן פרייען הימעל פלעגט ער שעה׳ן־ווייז מתפלל זיין, פאסטען און זיך פערטיעפען אין זיינע רעליגיעזע חלומות. אזוי איינזאם האט ער פערבראכט צווישען די בערג גאנצע זיבען יאהר. נאכדעם האט ער געלעבט א שטיק צייט אין גאליציאנישען שטעדטעל טלוסט, וואו ער איז געווען פריהער א מלמד און שפעטער — א שוחט און א חזן. יענע צייט, לויט דער חסידישער לעגענדע, איז געווען דער פעריאד, ווען דער בעש״ט האט געדארפט מאכען הכנות צו זיין קינפטיגער מיסיע אויף דער וועלט, נאר די ארומיגע מענשען האבען דאס נישט געוואוסט און איהם געהאלטען פאר א פראסטען.

ענדליך איז געקומען די צייט, ווען דעם בעש״ט האט מען „פון אויבען״, ווי די חסידים זאגען, צו וויסען געגעבען, אז עס איז געקומען דער מאמענט, ווען ער דארף שוין „נתגלה״ ווערן פאר דער וועלט. ער איז דעמאלט אלט געווען זעקס און דרייסיג יאהר. ער האט אנגע־הויבען דערפון, וואס ער פלעגט ארומפאהרען איבער די יודישע שטעדטלעך און היילען קראנקע דורך השבעות, קמיעות און גראזען. אזעלכע וואנדערענדע טערעפערס־רופאים זענען דעמאלט געווען א סך און זיי פלעגען זיך רופען „בעלי שם״. ר׳ ישראל האט פאר זיין גוטס־קייט און פראסטקייט בעקומען דעם נאמען „בעל שם טוב״. ער פלעגט ארומפאהרען איבער די שטעדט און דערפער פון פאדאליען און וואהלין, און געהיילט דורך זיינע „שפרוכען״ און פערשידענע גראזען נישט בלויז יודען, נאר אויך פויערען און אפילו פריצים. צו איהם פלעגט

מען זיך ווענדען מיט בקשות, ער זאָל פאָראויס נביאות זאָגען וועגען דער צוקונפט פון מענשען, און דער בעש״ט פלעגט דאָס טאָן, עפענענדיג דעם „זהר״ און טרעפענדיג לויט דעם אָרט, וואָס האָט זיך אויפגעמישט פאַר זיינע אויגען.

אין גיכען איז דער געוועזענער בעל-מלאכה געוואָרען אַ ליבלינג פון דער מאסע. אַ גוטהערציגער און אַ פשוט'ער, האָט ער געוואוסט ווי צו בעגעהן זיך מיט די פּראָסטע מענשען און פערשטאַנען זייער האַרץ. ביסלעכווייז איז ער איבערגעגאַנגען פון דער ראָליע פון אַ טרעפער צו דער ראָליע פון אַ פאָלקס-לעהרער. ביסלעכווייז האָט ער אויך זיך אָבגעזאָגט פון דער קבלה און אַרויסגעטרעטען מיט אַ זעלבסטשטענדיגער אָריגינעלער לעהרע: דער עיקר פון דער רעליגיע איז די הייסע תפילה און נישט די לומדות; אַ פּראָסטער יוד, מיט הייסער אמונה אין האַרצען, וואָס איז האַרציג, הייס מתפלל פאַר גאָט, שטעהט העכער פון דעם טרוקענעם למדן, וואָס פערברענגט אַלע זיינע יאָהרען אין לערנען תלמוד.

אַנ'ערך אין יאָהר 1740 האָט דער בעש״ט אויף שטענדיג זיך בעזעצט אין מעדזשיבאָזש, אַ שטעדטעל אין פּאָדאָליען. דאָ איז ער שוין אינגאַנצען אַרויסגעטרעטען אַלס פאָלקס-מנהיג און געשטאַנען אין דער שפּיץ פון אַ גרויסע צאָהל אָנהענגער און תלמידים. זיינע תלמידים פלעגט דער בעש״ט לערנען אויף אַ אָריגינעלען אופן: דורך משלים, צופעליגע געשפּרעכען און קורצע אַפאָריזמען, וועלכע ער פלעגט אַרויסזאָגען בעת אַ שפּאַציר, בעת'ן עסען און אין אַ נישט-סיסטעמאַטישער פאָרם. די דאָזיגע משלים און קורצע שפּריכווערטער זענען פערבליבען אין די חבורים פון זיינע תלמידים, ווייל דער בעש״ט אַליין האָט גאָרנישט געשריבען.

דער גאַנצער חסידיזם איז געגרינדעט אויף צוויי הויפּט-אידעען: אויף דער אידעע פון „אין סוף״ און אויף דער אידעע פון געגענזייטיגער ווירקונג צווישען דער נידעריגער און העכערער וועלט. „אַ מענש דאַרף שטענדיג טראַכטען וועגען דעם, אַז גאָט איז אומעטום און שטענדיג מיט איהם; אַז ער איז ווי די איידעלסטע מאַטעריע, וואָס פערפלייצט אַלץ אַרום; אַז ער איז דער הערשער פון אַלץ, וואָס קומט-פאָר אויף דער וועלט... זאָל אַ מענש געדענקען, אַז בשעת ער קוקט אויף מאַטעריעלע זאַכען, קוקט ער זיך איינענטליך איין אין דער געשטאַלט פון גאָט, וואָס איז אומעטום אין יעדער זאַך; האָבענדיג דאָס אין זכרון, קען אַ מענש שטענדיג, אפילו אין קלייניגקייטען, גאָט דינען״.

דאָס איז די ערשטע גרונד־אידעע. די צווייטע גרונד־אידעע פון חסידיזם שטאַמט פון דער קבלה, וועלכע לערנט, אַז צווישען דער מאַטעריעלער, מענשליכער וועלט און די העכערע געטליכע וועלטען עקזיסטירט אַ אונאויפהערליכע געגענזייטיגע השפעה, אַזוי אַז אויך די מענשליכע מעשים רופען אַרויס ענדערונגען אין רצון און אין דער שטימונג פון דער גאָטהייט. די דאָזיגע צוויי אידעען זענען דער גאַנצער יסוד פון חסידיזם און פון זיי פאָלגען אַלע ווייטערדיגע פונקטען פון בעש"ט'ס לעהרע. די הויפּט־שטרעבונג פון יעדען רעליגיעזען מענשען דאַרף זיין דאָס בעהעפטען זיך מיט גאָט. דאָס קען מען דערגרייכען דאַן, ווען דער מענש קאָנצענטרירט אַלע זיינע געדאַנקען און מעשים אויף גאָט. דער תוך פון דער אמונה איז נישט אין שכל, נאָר אין געפיהל, און וואָס פייערדיגער עס איז דאָס געפיהל, אַלץ נאָהענטער איז דער מענש צו גאָט. דאָס וויכטיגסטע מיטעל צו פעראייניגען זיך מיט גאָט איז די תפילה, אָבער מתפלל זיין דאַרף מען מיט אַ ברען, מיט התלהבות, אַזוי אַז בשעת דער תפילה זאָל די נשמה זיך ווי אָבטיילען פון גוף. כדי צו דערגרייכען צו אַזאַ ענטוזיאַסטישע שטימונג, קען מען אָנווענדען פערשיעדענע קינסטליכע מיטלען, ווי מאַכען מיט די הענד, שאָקלען שטאַרק מיט'ן קאָפּ, שרייען א. א. וו. לערנען תורה דאַרף זיין ביים רעליגיעזען יודען אַ ביי־זאַך און האָט נאָר דאַן אַ בעדייטונג, ווען מען קומט דורכ'ן לערנען צו אַ רעליגיעזער שטימונג; דעריבער דאַרף מען בעסער לערנען מוסר־ספרים, איידער די טרוקענע רבנישע ספרים. אין געגענזאַץ צו דער קבלה, וואָס האָט געלערענט, אַז דער מענש דאַרף זיך אָבגעבען מיט תעניתים, סגופים און פערשידענע אַסקעטישע מעשים, האָט דער בעש"ט געלערנט, אַז גאָט דינען קען מען נאָר דורך שמחה, און דעריבער דאַרף מען פון זיך דערווייטערען אַלץ, וואָס וואַרפט אַריין אין אַ מרה־שחורה. בכלל איז אין דער רעליגיע וויכטיגער פון אַלץ די שטימונג, די כונה און נישט די אויסערליכע צערעמאָניע. אַ חסיד דאַרף דינען גאָט נישט בלויז דורך מקיים זיין די מצוות, נאָר אין אַלערליי פאָרמען: דורך תפילה, דורך מעשים טובים און זאָגאַר דורך געוועהנליכע טאָג־מעשים. וואָס מעהר דער מענש איז קאָנצענטרירט אין די געדאַנקען וועגען גאָט, אַלץ נאָהענטער ווערט ער צו גאָט און אויב ער איז שטענדיג בעהעפט מיט איהם, קען ער דערגרייכען צו דער מדרגה פון נבואה. אַזאַ מענש איז אַ צדיק און ער שטעהט נאָהענטער צו גאָט, איידער די געוועהנליכע מענשען. דער

צדיק איז א מין פערמיטלער צווישען די פראסטע מענשען און גאט. פאר'ן צדיק דארף מען מורא האבען און דורך איהם קען מען אברייני־גען די נשמה פון זינד.

דער לעצטער דאגמאט (וועגען דער גרויסער בעדייטונג פון צדיק) האט שפעטער געשפיעלט א גרויסע ראליע אין דער ענטוויקלונג פון חסידיזם און זאגאר אבגערוקט אוף'ן צווייטען פלאן אלע איבעריגע יסודות פון בעש"ט'ס לעהרע. דער צדיק אליין איז געווארען א קולט, זיין פערזענליכקייט האט אנגעהויבען שפיעלען מעהר ראליע, איידער זיין לעהרע. „איך בין נישט געקומען צו ר' בער מעזעריטשער — האט אמאל געזאגט איינער פון זיינע תלמידים, — כדי צו הערען פון איהם תורה און שארפע חידושים, איך בין מעהר־נישט געקומען זעהן, ווי אזוי ער טוט אן און טוט אויס די שיך — דאס איז וויכטיגער. וואס איז דען די תורה? א מענש דארף אליין זיין תורה, אין זיינע מעשים, אין זיינע תנועות, אין זיין רעדען, אין זיינע מנהגים מיט מענשען און אין זיין בעהעפטען זיך אין גאט". אבער דער דאזיגער קולט האט זיך אנגעהויבען נישט פון ר' בער, נאר נאך א סך פריהער — פון בעש"ט אליין.

זיין לעהרע האט נאר געקענט אינטערעסירען איינצעלנע חסידים, יחידי סגולה; די מאסע וויעדער האט זיך נאר אינטערעסירט מיט זיין פערזאן, וואס איז ביי זיי געווארען זייער מנהיג, זייער בעסטער פריינד, זייער לעהרער. דער בעש"ט אליין האט אלץ מעהר אנגעהויבען גלויבען אין זיין גרויסער מיסיע. ארום 1750, ווען זיין שוואגער ר' גרשון קוטאווער, וואס האט דעמאלט שוין מודה געווען אין זיין גרויסקייט, איז געווען אין ארץ ישראל, האט דער בעש"ט אוועקגעשיקט אהין א מין נביאישען מאניפעסט, אין וועלכען ער האט מודיע געווען וועגען דער נבואה, וואס ער האט געזעהען. אין זיין בריעף האט דער בעש"ט דערצעהלט, אז אין טאג פון ראש השנה איז זיין נשמה ארויף אויפ'ן הימעל, וואו ער האט געזעהען משיח'ן און פיעל נשמות פון געשטאר־בענע. ער האט געפרעגט משיח'ן: „זאג מיר, האר מיינער ווען וועסטו שוין אמאל אראבקומען אויף דער וועלט?" און משיח האט איהם געענטפערט: „אט וועסט דו האבען א צייכען: ווען עס וועט בעוואוסט ווערן דיין לעהרע און עס וועלען זיך פערשפרייטען די קוואלען פון דיין חכמה, ווען אלע איבעריגע מענשען וועלען זיין אימ־שטאנד צו מאכען אזעלכע מופתים, ווי דו, — דעמאלט וועלען

פערשוואונדען ווערן אלע מחנות פון דער קליפה און עס וועט קומען די צייט פון דער גרויסער ישועה".

דער בעש"ט איז דערביי געוועזן אויפריכטיג און גאנץ וויט פון שווינדעל און בעוואוסטזיניגער נארעריי; די „סודות" אבער האבען דער־וויל געווירקט אויף די מיסטיש־געשטימטע יודען.' די חסידים פלעגען זאגען, אז דער בעש"ט האט בעציהונגען מ י ט א ל י ה ו ה נ ב י א און אז זיין רבי איז א ח י ה ה ש י ל ו נ י. די מאסע האט אין איהם גע־גלויבט, ווי אין א גרויסען בעל־מופת, און זיין קרייז אנהענגער און תלמידים איז אלץ מעהר געוואקסען. נישט לאנג פאר זיין טויט האט דער בעש"ט איבערגעלעבט די שרעקליכע ידיעה וועגען דעם מאסען־שמד פון די פראנקיסטען. די פרומע יודען האבען זיך געפרעהט וואס מען איז ענדליך פטור געווארען פון די געפעהרליכע אינערליכע פיינד, נאר דער בעש"ט איז טרויעריג געוועזן. „איך האב געהערט, ווי גאט וויינט און זאגט: כל זמן דער קראנקער אבר איז פעראייניגט מיט'ן קערפער, איז נאך פארהאן חאטש א האפנונג, אז ער וועט ווען עס איז זיך אויסהיילען; אבער אויב מען האט איהם אבגעשניטען, איז ער שוין פערפאלען אויף אייביג". אין פריהלינג 1759 איז דער בעש"ט געשטארבען אויף די הענד פון זיינע תלמידים.

נאך דעם בעשט'ס טויט איז די „ממשלה" איבערגעגאנגען צו איינעם פון זיינע תלמידים, ר' ב ע ר פון מעזשעריטש. צו יענער צייט איז דער חסידיזם שוין געוועזן שטארק פערשפרייט איבער פאדאליען, גאליציען און וואהלין. אבער די גרעסטע פראפאגאנדע פון חסידיזם האט זיך ערשט אנגעהויבען נאכ'ן בעש"ט'ס טויט. דער צענטר פון דעם חסידיזם איז איצט געווארען מעזשעריטש. ר' בער איז געשטאנען פיעל נידעריגער פון בעש"ט אין טיעפקייט און אריגינאליטעט; ער איז אבער געוועזן פיעל מעהר למדן און דעריבער איז איהם געלונגען, צו געפינען פיעל אנהענגער אויך צווישען די לומדים און רבנים. ער האט פון חסידיזם אראבגענומען דעם פארוואורף, אז דאס איז נאר א בעוועגונג פון עם־הארצים. אין פערלויף פון צוועלף יאהר (1760 — 72) האבען זיך ארום ר' בער'ן גרופירט פיעל אנגעזעהענע לומדים און בעוואוסטע גדולים, וואס זענען געקומען זאגאר פון צענטר פון לומדות — ליטא און ווייס־רוסלאנד. ר' בער האט קיין נייעס נישט אויפגעטאן. ער האט נאר פערברייטערט און ווייטער ענטוויקעלט די אידעען פון זיין רבי, דעם בעש"ט, און נאך מעהר פערשטארקט צווישען די חסידים דאס

בלינדע גלויבען אין צדיק, אלס פערמיטלער צווישען די געוועהנליכע מענשען און גאט.

א צווייטער וויכטיגער אפאסטאל פון חסידיזם איז געווען ר׳ יעקב יוסף הכהן. ער איז פריהער געווען רב אין שארגראד, נאר פאר זיין גלויבען אין בעש״ט האט ער געליטען רדיפות און פערלוירען די שטעל. מיט דער הילף פון בעש״ט האט ער בעקומען א ארט אלס מגיד אין נעמיראוו און נאכ׳ן טויט פון בעש״ט איז ער געווארען מגיד אין פאלאנאיע. ער האט אומעטום געפיהרט א ענערגישע פראפאגאנדע פאר׳ן חסידיזם, סיי דורך דרשות, סיי דורך ספרים. אין 1780 האט ער ארויסגעגעבען א זאמלונג פון זיינע דרשות, מיט׳ן נאמען „תולדות יעקב יוסף״, וואו עס ווערען געבראכט פיעל מאמרים און אפא־ריזמען, וואס ער האט געהערט פון מויל פון בעש״ט. מיט דעם דאזיגען ספר זענען דאס ערשטע מאל אין דער ליטעראטור ערקלערט געווארען די פרינציפען פון חסידיזם. דאס איז געווען דער ערשטער ספר פון דער חסידישער ליטעראטור, וועלכע האט מיטגעבראכט מיט זיך גאר נייע פארמען און א נייעם טאן.

אין די לעצטע יאהרען פון 18־ען יאהרהונדערט איז דער חסידיזם פערשפרייט געווארען צווישען דער יודישער מאסע אין פוילען און זאגאר אין ליטא מיט א אונגעוועהנליכער געשווינדקייט. אין פיעל שטעדט זענען געגרינדעט געווארען חסידישע קרייזלעך, וועלכע האבען געהאט זייערע בעזונדערע שוהלען (שטיבלעך), וואו מען האט געדא־ווענט אויפ׳ן חסידישען שטייגער, מיט א ברען, מיט דבקות און התלהבות. די חסידים האבען איינגעפיהרט דעם סידור פון אר״י, וואס אונטער־שיידעט זיך פון געוועהנליכען סידור דורך פיעל ענדערונגען אין טעקסט. זיי האבען אויך געענדערט דעם ריטואל פון שחיטה און נישט געהאל־טען זיך ביי דעם געזעצליכען טערמין פון תפילת שחרית. געלעבט האבען זיי צווישען זיך אין גרוים אחדות, געשטיצט איינער דעם צווייטען און ליעב געהאט צו פערברענגען די צייט צוזאמען אין שמחות און סעודות, כדי ארויסצורופען אין זיך א התלהבות׳דיגע שטימונג, ווי עס פאדערט זיך לויט דער חסידישער תורה. דאס „בוקען״ זיך פאר׳ן צדיק איז געווארען פערשפרייט אלץ מעהר און מעהר; ווי נאר א צדיק איז געקומען אין וועלכער עס איז שטאדט, האבען צו איהם אנגעהויבען לויפען אנהענגער פון אלע זייטען. מענער און פרויען פלעגען קומען צום צדיק נאך עצות, בעטען ביי איהם א רפואה צו א קרענק, א מיטעל

קינדער צו האָבען א. אז. וו. אויב עס האָט זיך געמאַכט, אַז אין אײנעם פֿון טויזענד פֿעלען האָט דער צדיק געהאָלפֿען אָדער מיט זײַן עצה גוט געטראָפֿען, האָט מען דאָס אָנגענומען פֿאַר אַ מופת און די צאָהל חסידים איז אַלץ גרעסער געוואָרען.

וואָס ווײַטער, איז דער קולט פֿון צדיק אַלץ געוואַקסען און צוזאַמען דערמיט איז געוואַקסען אויך די צאָהל פֿון די צדיקים. די אָנגעזעהענסטע פֿון זיי האָבען געשטאַמט פֿון ר׳ בער׳ס קלײַזעל; יעדער אײנציגער פֿון זיי האָט אָבער אַרויפֿגעלעגט זײַן אײגענעם אינדיווידועלען שטעמפּעל אויף דער חסידישער לעהרע און דעריבער זענען מיט דער צײַט געוואָרען חסידים פֿון פֿערשידענע שיטות. די פֿערשידענע שיטות אין חסידיזם קען מען אײַנטײַלען אויף צוויי הויפּטשטרעמונגען: ליטוויש-בעלאָרוסישער און פּויליש-אוקראַיִנער חסידיזם. די פֿאָרשטעהער פֿון פּוילישען חסידיזם זענען געווען: ר׳ אלימלך ליזענסקער, ר׳ לוי יצחק בערדיטשעווער, ר׳ נחום טשערנאָבאָלער און ר׳ ברוך טולטשינער, אַ אײניקעל פֿון בעש״ט. ר׳ אלימלך פֿון ליזענסק האָט שטאַרק ענטוויקעלט דעם צדיקקולט. דאָס ערשטע געבאָט פֿאַר אַ חסיד — פֿלעגט ער זאָגען — איז בוקען זיך פֿאַר׳ן צדיק. דער צדיק איז דער מעקלער צווישען יודען און גאָט. דורך איהם שיקט גאָט דעם גלויביגען לעבען, ערנעהרונג, קינדער, און עס איז גענוג, אַז דער צדיק זאָל וועלען, דאַן פֿערמאַכען זיך אַלע קוואַלען פֿון גוטס. דעריבער דאַרף דער חסיד בלינד גלויבען אין צדיק, אָבטײַלען איהם אַ טייל פֿון זײַן פֿערמעגען און איהם דאַנקבאַר זײַן. די דאָזיגע טעאָריע האָט געהאַט אַ ווירקונג: די אָרימע יודען פֿלעגען אָבגעבען זייערע לעצטע גראָשענס די צדיקים, און דער צדיק האָט נישט אויפֿגעהערט שיקען ברכות, אויסהײַלען פֿון קראַנקהײַטען, בענשען מיט קינדער א. אז. וו. די שענע חסידישע לעהרע איז פֿערוואַנדעלט געוואָרען אין אַ ווילדען צדיקיזם, אין אַ פּראַקטישען געשעפֿט: זײַן אַ צדיק איז פּשוט געוואָרען אַ גוטער מסחר און עס האָבען זיך נאַטירליך געפֿונען פֿיעל בעלנים דערויף. די שטעל פֿון אַ צדיק האָט אָנגעהויבען איבערגעהן בירושה, פֿון פֿאָטער צו די קינדער און צו די אײניקלעך. עס האָט זיך געמאַכט, אַז עס איז געשטאָרבען אַ צדיק, וואָס האָט איבערגעלאָזט עטליכע זיהן, און דאַן איז זײַן ירושה פֿונאַנדערגעטײַלט געוואָרען צווישען דער גאַנצער „דינאַסטיע“, וועלכע האָט צווישען זיך געפֿיהרט מיאוסע מחלוקת פֿאַר דער בכורה.

ניש אומעטום איז אָבער דער צדיקיזם געוואָרען אַ קאַריערע. צווישען די צדיקים זענען אויך געווען איינינע אמת'ע אידעאַליסטען, התלהבות'דיגע מענשען. אַזעלכער איז געווען ר' לוי יצחק בערדיטשעווער, וועלכער האָט פריהער, אין דער ליטא, געליטען פיעל רדיפות פון די רבנים פאַר זיין גלויבען אין חסידות, נאָר דערנאָך איז ער געוואָרען צדיק אין בערדיטשעוו, וואו ער איז געוואָרען זעהר פּאָפּולער און איבערגעלאָזען נאָך זיך אַ ליכטיגען אָנדענקען פון אַ איידעלען גייסט און פון אַ מענשען מיט אַ אונגעוועהנליכער ליעבע צום פּראָסטען פאָלק.

אַנדערש האָט זיך ענטוויקעלט דער חסידיזם אין ליטא און אין ביעלאָרוסיע. דאָרט האָט דער חסידיזם ניש געפונען פאַר זיך אַזא גינסטיגען באָדען, ווי אין פּוילען און אין אוקריינאַ, און האָט זיך פערשפּרייט זעהר לאַנגזאַם, נאָך לאַנגע רדיפות און ווידערשטאַנדען מצד די רבנים און לומדים. דאָרט איז דער חסידיזם אַריינגעפיהרט געוואָרען דורך די תלמידים פון ר' בער מעזשעריטשער: ר' אהרן קאַרלינער, ר' מענדעל וויטעבסקער און ר' זלמן שניאורסאָן (געשטאָרבען אין 1813), דעריבער האָט ער דאָרט אָנגענומען אַנ'אַנדער כאַראַקטער. דאָ איז ער שוין ניש געווען קיין דעמאָקראַטישע בעוועגונג, צוגעפּאַסט צום געשמאַק און צו די בעדערפנישען פון דער מאַסע, נאָר אַ שטרעמונג פון געצעהלטע מענשען, אַריסטאָקראַטען-קעמפּפער, און אויך די לעהרע זייערע האָט דעריבער געהאַט אויף זיך דעם שטעמפּעל פון אַריסטאָקראַטיזם און פון קאָפּ-מענשען. דער אָנגעזעהענסטער פון די ליטווישע רביים, ר' שניאור זלמן, האָט בעשאַפען אַ אייגענעם סיסטעם, וואָס איז פילאָזאָפיש געווען פיעל מעהר בעגרינדעט און זיך שטאַרק אונטערשיידעט פון פּוילישען חסידיזם. זיין דעוויז איז געווען: „חכמה, בינה, דעת" (פערקירצט: חב"ד), ד. ה. חכמה, פערשטאַנד און וויסען. אין געגענטייל פון בעש"ט האָט ער ניש געפאָדערט קיין נאַאיוועז גלויבען אין צדיק, נאָר געראַטען, ניט קוקען אויף דעם צדיק ווי אויף אַ וועג-ווייזער. ער האָט אויך ניש געלייקענט אין דער בעדייטונג פון לערנען און טראַכטען, נאָר, פערקעהרט, געפאָדערט פון יעדען חסיד „צו דענקען און טראַכטען". ער האָט דעם חסידיזם אָבגערייניגט פון פיעל אַבערגלויבענס און נאַרישע זייטען, אָבער דערפאַר האָט דער חסידיזם אין ליטא ניש געהאַט יענע נאַאיוויטעט און פאָלקסטימליכקייט, וועלכע עס האָט געהאַט דער פּוילישער חסידיזם.

אין ליטא האט זיך אויך אנגעהויבען דער ענערגישער קאמפף פון די רבנים געגען חסידיזם. אין דער שפיץ פון די ליטווישע רבנים איז דעמאלט געשטאנען ר׳ אליהו ווילנער, וועלכער האט בעקומען דעם טיטול „גאון" (1720—97). דאס איז געווען א מענש מיט א אייזערנעם ווילען, וואס האט פון קינדהייט אן ארויסגעוויזען אונגעוועהנליכע פעהיגקייטען. צו זעקס יאהר האט ער שוין געלערנט גמרא אהן דער הילף פון א רבי. צו צעהן יאהר האט ער שוין זיך בעטייליגט אין רבנישע וכוחים און מיט זיין בקיאות און שכל פערוואונדערט די אלטע גדולים. זיין תפיסה איז געווען אונגעוועהנליך. ער האט אויף גיך אויסגעלערנט די קבלה און אזוי אויך ערווארבען אבגעריסענע ידיעות אין מאטעמאטיק, געאגראפיע, אסטראנאמיע. אין ווילנא האט ער געלעבט איינזאם, אבגעשלאסען, איינגאנצען פערטיפט אין לערנען; ערנעהרט האט ער זיך שלעכט, געשלאפען בסך הכל צוויי שעה אין מעת לעת, וועניג זיך בעגעגענט מיט מענשען, וועניג גערעדט און נאר אין געוויסע שעה׳ן געלייענט שעורים וועגען תלמוד פאר זיינע תלמידים. פונ׳ם פלפול-סיסטעם האט ער נישט געהאלטען; קענענדיג אויסענווייניג כמעט דעם גאנצען תלמוד, האט ער אהן שום מיה געקענט פסק׳נען די הארבסטע שאלה און נישט זעלטען פלעגט ער זיך ערלויבען אויסצובעסערן דעם טעקסט פון תלמוד אויפ׳ן גרונד פון טיעפע קריטישע חקירות. אין אזא אבגעשלאסענקייט האט ער געשריבען פירושים און הערות צו די ביבלישע, תלמודישע און קבליסטישע ספרים, נאר געשריבען האט ער דאס אלץ אהן ארדנונג, מיט רמזים, האלבע ווערטער, ווייל ער אליין האט נישט גערעכענט ארויסצוגעבען קיין זאך פון זיינע כתבים און דאס נאר איבערגעלאזען פאר די קינפטיגע דורות. ר׳ אליהו ווילנער איז געווען די פערקערפערונג פון דער ליטווישער גאונות; די רבנישע וויסענשאפט איז פאר איהם געווען אלץ; אין איהר האט ער געזעהען דעם גאנצען זין פון יודענטום. ער איז געווען דער אבגאט פון די רבנים אין ליטא און אין אנדערע לענדער; דער המון האט מורא געהאט פאר איהם, אבער איהם נישט פערשטאנען, פונקט ווי ער האט דעם המון נישט פערשטאנען. נאטירליך, האט אזא מענש נישט געקענט סימפאטיזירען מיט דער דעמאקראטישער חסידישער בעוועגונג. אלס אסקעט און אלס גרויסער קאפ האט דער חסידיזם אין איהם בעליידיגט זיין איינזאמען שטאלץ און זיין גאונות, געגען וועלכער די חסידישע האט אויסגעזעהען קליין און נישטיג.

נאָך אין 1772, ווען אין ליטאָ האָבען זיך אָנגעהויבען גרינדען געהיימע חסידישע קרייזלעך און אין ווילנאָ האָט מען ענטדעקט איניגע אָנפיהרער פון די חסידים, האָט דער ווילנער קהל, מיט דער ערלויבניש פון „גאון", ערקלערט אַ חרם געגען די חסידים. פון ווילנא האָט מען פונאַנדערגעשיקט צירקוליאַרען צו אַנדערע רבנים מיט אַ אויפרוף, שטרענג אַרויסצוטרעטען געגען דער „אַפּיקורסישער סעקטע". דאַן האָבען זיך אין גאַנץ ליטאָ אָנגעהויבען רדיפות אויף די חסידים. אויך די גאַליציאַנער רבנים, וועלכע האָבען זיך פערזאַמעלט בעת אַ יריד אין בראָד, האָבען אויסגערופען אַ חרם געגען יעדען, וואָס וועט דאַוונען לויט'ן חסידישען נוסח, טראָגען ווייסע מלבושים אום שבת (ווי עס פלעגען טאָן פיעל פון די צדיקים און חסידים) און בכלל בעטייליגען זיך אין די חסידישע קרייזלעך. ווען עס איז פערעפענטליכט געוואָרען דאָס ווערק פון ר' יעקב יוסף הכהן, וואו עס ווערט בערירט דער כבוד פון די רבנים און לומדים, האָט זיך אין דער רבנישער וועלט וויעדער אָנגעהויבען אַ געוואַלד. פון ווילנא האָט מען געגעבען אַ סיגנאַל, אַז מען זאָל אָנהויבען אַ קאַמפף געגען די חסידים. אין 1781 זענען די ליטווישע רבנים זיך צונויפגעפאָהרען בעת דעם יריד אין זעלווא (גראָדנער גוב.) און פון דאָרט פונאַנדערגעשיקט אויפרופען צו אַלע יודישע געמיינדעס, פאָדערענדיג די שטרענגסטע שטראָפען פאַר די חסידים. די פרומע יודען האָבען בעקומען אַ בעפעהל אומעטום אויסצושליסען די חסידים פון דער געזעלשאַפט, נישט חבר'ען זיך מיט זיי, נישט האָבען מיט זיי קיינע בעציהונגען, נישט מחותן זיין זיך מיט זיי, נישט בעגראָבען זייערע מתים און בכלל קוקען אויף זיי, ווי אויף מענשען פון אַ אַנדער רעליגיע. ווען אין ביעלאָרוסיע זענען ענטשטאַנען גרויסע גרופען „חבד'ניקעס" (חסידים פון ר' זלמן שניאורסאָן), האָט די אַגיטאַציע געגען די חסידים זיך נאָך מעהר פערשטאַרקט. אויף די רבנים-צוזאַמענפאָהרען אין מאָהילעוו און אין שקלאָוו זענען אָנגענומען געוואָרען אַ רייהע רעפּרעסיעס געגען די חסידים און זייער מנהיג, ר' זלמן, איז אָנערקענט געוואָרען פאַר אַ אַפּיקורס. ר' זלמן האָט געפּרובט פערענטפערן זיך אין ספּעציעלע אויפרופען צו די רבנים, וואו ער האָט זיך געסטאַרעט צו בעווייזען, אַז ער איז אַ איבערגעגעבענער טרייער יוד; ער איז אויך ספּעציעל געפאָהרען קיין ווילנאָ, כדי צו זעהען זיך מיט דעם אָנפיהרער פון די מתנגדים, דעם גאון, און איבערערעדען מיט איהם פערזענליך, אָבער

דער שטרענגער גאון האט אפילו נישט געוואלט איהם אויפנעהמען. אם ענדע פון 18-ען יאהרהונדערט איז דער קאמפף צווישען ביידע פארטייען נאך שארפער געווארען, עס האבען זיך אנגעהויבען פון ביידע זייטען, איבערהויפט פון די מתנגדים, מיאוסע מסירות און רכילות, אזוי אז אין דעם קאמפף האט זיך געמוזט אריינמישען די רוסישע רעגירונג, וועלכע האט גענומען אויף זיך די ראליע פון א פערמיטלערין צווישען די קעמפפענדע פארטייען. אבער אפילו די פיזישע מאכט האט דא ווינציג אויפגעטאן און נאך א לאנגע צייט זענען די חסידים און מתנגדים אין דער ליטא פערבליבען פערביטערטע שונאים איינע די אנדערע.

אויפ'ן חשבון פון דער השכלה מיט'ן חסידיזם צוזאמען דארף מען צורעכענען דעם פילאזאף שלמה זלמן מיימאן, איינער פון די אריגינעלסטע גייסטער נישט בלויז ביי יודען, נאר אויך אין גאנץ אייראפא. דאס איז געווען א מענש, וואס איז ערצויגען געווארען אין דער חסידישער וועלט, ענטלאפען צו דער פילאזאפיע און השכלה, נאר ענדליך איבערגעוואקסען ביידע וועלטען און פון ביידע זיך דערווייטערט; א מענש, וואס האט זיין גאנץ לעבען קיין רוה און קיין פרידען נישט געוואוסט; א אונגעוועהנליך-בעגאבטער ארימער יודישער פילאזאף, וואס האט שטענדיג געמוזט וואנדערן פון ארט צו ארט, פון איין גלויבען צום צווייטען און אין ערגעץ קיין מקום מנוחה נישט געפונען פאר זיין מידען קערפער און פאר זיין קריטישען גייסט.

שלמה זלמן מיימאן (1750—1800) איז געבוירען געווארען ביי א פאמיליע פון א דארפס-ארענדאר אין ליטא (נעבען ניעסוויזש, מינסקער גוב.). נאך אין די קינדער-יאהרען האט ער געמוזט וואנדערן פון דארף צו דארף צוזאמען מיט זיינע עלטערן, וועלכע זענען גע'רודפ'ט געווארען דורך זייערע שכנים-קריסטען און געמוזט געהן זוכען פרנסה. אבער נישט קוקענדיג אויף דער ארימקייט, אין וועלכער ער איז ערצויגען געווארען, האט ער דאך בעקומען א גוטע שול לויט יענער צייט און ארויסגעוויזען זעלטענע פעהיגקייטען. צו 11 יאהר האט ער שוין גע'שמ'ט פאר אנ'עלוי און עס האבען זיך שוין געפונען פיעל בעלנים, וואס האבען איהם געוואלט נעהמען פאר א אידים. זיין אריטער פאטער האט אהן דעם וויסען פון זיין זוהן איהם צוגעגרייט צוויי כלות

מיט אמאל. דער פאטער פון איינער פון די צוויי כלות האט ארויסגעגנב'עט דעם יונגען חתן און איהם צוגענומען אהיים צו זיך, כדי עס זאל איהם נישט אויסחאפען דער צווייטער פאטער, אבער ער האט געמוזט אומקעהרען דעם געגנב'עטען חתן, וועלכער האט חתונה געהאט מיט דער צווייטער כלה. צו 12 יאהר איז ער שוין געווען א מאן פון א ווייב, געטראגען א עול אויפ'ן קאפ און כדי צו ערנעהרען זיך, איז ער געווארען א מלמד אין א קליין שטעדטעל.

דאס פאמיליען-לעבען האט איהם אבער, ווי עס שיינט, ווינציג אינטערעסירט און דער יונגער מיימאן האט זיך פערטיעפט אין מחשבות און חלומות. פון תלמוד איז ער איבערגעגאנגען צו דער קבלה, וועלכע ער האט א געוויסע צייט געליעבט ביז שגעון. ער איז געפאהרען צום צדיק ר' בער מעזעריטשער, פון וועלכען ער האט געהאפט וואונדער צו זעהן, נאר די חסידישע סביבה איז איהם נישט געפעלען געווארען און אין גיכען האט ער זיך מיאש געווען פון דער גאנצער קבלה. דאן איז ער איבערגעשפרונגען צום „מורה נבוכים" פון רמב"ם און דאס דאזיגע ווערק איז איהם באלד אזוי טייער געווארען, אז עס איז געווארען ווי א טייל פון זיין נשמה. לכבוד דעם רמב"ם האט ער זיך א נאמען געגעבען מיימאן און ביים נאמען פון רמב"ם פלעגט ער זיך שווערען יעדעס מאל, ווען ער האט געוואלט צווינגען זיך אליין צו עפעס. דער „מורה נבוכים" האט אבער אויך אין גיכען אויפגעהערט בעפרידיגען דעם קריטישען שכל פון יונגען דענקער, וואס האט נישט אויפגעהערט צו זוכען און פארשען. ער האט זיך דערוואוסט, אז אין דייטשלאנד האט זיך צווישען די יוד'ען אנגעהויבען עפעס א נייע בעוועגונג, אז דארט איז דא א פלאץ פאר מעהר פרייע חקירה, און אין 1777 פערלאזט ער זיין פרוי און זיין פאמיליע און פאהרט אוועק קיין דייטשלאנד.

ער איז דעמאלט 25 יאהר אלט געווען, נאר שוין ווילד, מיט א גרויסער בארד, זעהר ארים און קאמיש געקליידעט, מיט א זאפאס פון א ביסעל קענטניש אין פויליש, און אין אזא פארם האט דער מאן פון א פרוי מיט קינדער זיך פארגעשטעלט פאר די משכילים אין קעניגסבערג און זיי ערקלערט, אז ער וויל זיך אבגעבען צו בילדונג. פון קעניגסבערג האט ער געמוזט אבפאהרען דורך שטעטין קיין בערלין און די דאזיגע נסיעה זיינע איז געווען פול מיט יסורים און ליידען. אין בערלין האבען די פרנסים פון דער געמיינדע איהם נישט געוואלט

ערלויבען צו וואוינען, ווייל די פוילישע יודען, וואָס האָבען פערלאָזען דעם תלמוד, זענען געווען בעוואוסט אלס אַפּיקורסים און האָבען אומעטום ערוועקט אַ חשד אויף זיך. געצוואונגען אויף אַזאַ אופן צו פערלאָזען בערלין, האָט מיימון זיך פערבונדען מיט עפּעס אַ שנאָרער און מיט איהם צוזאַמען געוואַנדערט פון שטאָדט צו שטאָדט, געגאַנגען איבער די הייזער, ביז ער איז געקומען, כמעט אַ נאַקעטער, קיין פּויזען. דאָרט האָט אויף איהם רחמנות געהאַט דער יונגער און גוטהערציגער רב, ר' הירש יאַנאָו; וואָס איז געווען אַ פערברענטער געגנער פון דער השכלה. נאָר ער האָט נישט געפרעגט מיימאָנ'ען וועגען זיינע איבערציינגונגען און פריהער פון אלץ איהם בעקליידט און געגעבען צו עסען.

אויך אין פּויזען האָט אָבער מיימאָן נישט געפונען קיין רוה אויף אַ לאַנגע צייט און ער האָט ווייטער אָנגעהויבען וואַנדערן, ביז ער איז אין 1779 ווידער געקומען קיין בערלין. דאָרט איז איהם צו דער האַנד געקומען עפּעס אַ פילאָזאָפיש ווערק אויף דייטש און הגם מיימאָן האָט נאָך דעמאָלט ווינציג געקענט די דייטשע שפּראַך, האָט ער דאָך מיט זיין שאַרפען שכל געהאַפּט דאָס, וואָס די שפּראַך האָט פון איהם פערבאָרגען. ער האָט באַלד בעגריפען דעם אינהאַלט פון בוך, געפונען פיעל קשיות געגען דער פילאָזאָפיע פון דייטשען מחבר און דאָס אלץ האָט ער אָנגעשריבען אויף אַ פּאַפּיער אין העברעאיש און אריינגעשיקט מענדעלסאָנ'ען, וועלכער האָט אין איהם דערקענט אַ אָריגינעלען דענקער און אָנגעהויבען איהם שטיצען. מיימאָן האָט אָנגעהויבען ווערן בעוואוסט, און וואָלט ער געווען אַ פּראַקטישער מענש, וואָלט ער געקענט מאַכען אַ גוטע קאַריערע. ער איז אָבער געווען בטבע אַ סקעפּטיקער, אַ מענש מיט זעהר אַ קריטישען שכל און איז אין קיין זאַך נישט פעהיג געווען צו גלויבען. דערצו האָט נאָך דער שאַרפער איבערגאַנג פון דער רבנישער ליטעראַטור צו דער דייטשער פילאָזאָפיע און פון דעם פּאַטריאַרכאַלען לעבען פון אַ ליטווישען יודען צו אַ לעבען פון אַ געבילדעטען אייראָפּעער — געמוזט מאַכען אַ גרויסע ווירקונג אויף מיימאָנ'ס נשמה. ער איז געווען אַ פריהצייטיגער גייסט און איז געוויס שוין דעמאָלט געווען איבערגעוואַקסען די השכלה מיט דער גאַנצער דייטשער פילאָזאָפיע, וועלכע איז אייגענטליך אין יענער צייט געווען גאַנץ אויבערפלעכליך און נישט-טיעף. ער האָט אָנגעהויבען לייקענען אין אלע יסודות פון יעדער רעליגיע און פון יעדער מאָראַל,

נישט געגלויבט אין דעם אינערליכען מענשליכען רצון צו אמת און גערעכטיגקייט, און אזוי ווי ער האט אליין נישט געקענט ארויסשטעלען קיין נייעם, פאזיטיווען אמת געגען די אלע אנגענומענע אמת'ען, וועלכע ער האט געהאלטען פאר שקר, איז ער געווארען ציניש=ווילד, געפיהרט א לעבען אהן ארדנונג און אהן מאראל און זיך ערווארבען די אנטיפאטיע פון זיינע פריינד, וואס זענען פון איהם אבגעטרעטען. ער האט געלייקענט אין אלע מאראלישע שיטות, וואס זענען לויט זיין מיינונג געווען נישט מעהר ווי פוסטע סברות, אהן א שום גרונד; מיט זיין שארפער לאגיק האט ער אויפגעוויזען, אז אויך דער בעגריף וועגען גאטהייט איז נישט מעהר, ווי א פוסטער געדאנק אהן א אינהאלט; לויט זיין איבערצייגונג איז פאר דעם מענשען נישט געבליבען קיין אנדער זאך, ווי פארשען, דענקען, געפינען אידעען, דערנאך זיי אליין צעווארפען און אויפשטעלען נייע. ער האט אויך געהאט די דרייסטקייט צו צווייפלען אין דער גרויסקייט פון מענדעלסאן'ען, אין וועלכער קיינער האט דעמאלט נישט געלייקענט, אבער דאס אלץ האט ער געטאן ניט פון קנאה, נישט פון קיין פערזענליכע נטיות, נאר פון ריינער איבערצייגונג. ביי אזעלכע איבערצייגונגען איז איהם געבליבען נישט קיין אנדער זאך, ווי ציניזם און בטלה. ווען מענדעלסאן האט איהם גע'מוסר'ט, פארוואס ער פערנעהמט זיך ניט מיט קיין פראקטישער ארבייט און פארוואס ער האט זיך אריינגעלאזט, לויט די קלאנגען, וואס געהען וועגען איהם, בלויז אין פוסטע תענוגים, אין א חברה פון לעב=יונגען, — האט מיימאן דאס נישט אבגעלייקענט, נאר געענטפערט, אז לויט זיין שיטה זענען אלע מענשען נישט מעהר, ווי עפיקורעער.

מענדעלסאן און זיינע פריינד האבען זיך שוין מיאש געווען צו מאכען מיימאן'ען פאר א שטיקעל „מענש". מען האט איהם אויפגעהערט שטיצען און ער האט געמוזט ווייטער וואנדערן. אין האלאנד איז ער פריהער אנגענומען געווארען מיט גרויס כבוד, נאר צוליעב זיין אויסגעלאסענעם לעבען, האבען די פרומע יודען איהם אנגעהויבען רודפ'ן אזוי ווייט, אז מען פלעגט אויף איהם ווארפען שטיינער אין גאס. זיין לאגע איז געווארען אלץ ערגער און ער האט שוין געהאט בעשלאסען זיך נעהמען דאס לעבען. אין האמבורג האט ער זיך צוזאמענגעטראפען מיט א גלח און איהם פארגעלעגט צו שמד'ן זיך, אבער נאר בתנאי, אז ער זאל האבען די פרייע ברירה, צו גלויבען אין קריסטוס'ען אדער ניין. נאטירליך, האט דער גלח נישט מסכים געווען אנצונעהמען אין דער

קירך אזא אפּיקורוס, וואָס גלויבט אין גאָרנישט. צו 30 יאָהר האָט ער אויך געפּרובט בעזוכען די גימנאַזיע און זיצען אויף איין באַנק מיט יונגלעך, כדי צו פערפאָלקאָמען זיך אין שפּראַכען. אָבער דאָס האָט נאָר אַרויסגערופען געלעכטער און אויסערדעם איז מײַמאָן נישט געווען געוואוינט צו קיין דיסציפּלין, אַזוי אַז ער האָט געמוזט פערלאָזען די גימנאַזיע. פון האַמבורג איז ער ווידער געקומען קיין בערלין און טענדעלסאָן מיט זײַנע פרײַנד האָבען איהם ווידער אָנגעהויבען שטיצען, נאָר כדי פּטור צו ווערן פון איהם, האָבען זיי איהם געגעבען לפנים עפּעס אַ ליטעראַרישע אַרבײַט און אָבגעשיקט קיין דעסוי. אין גיכען האָט ער זיך צוקריגט מיט זײַנע שטיצער און ער איז פון דעסוי אָבגעפאָהרען קיין ברעסלוי.

אין 1790 האָט מײַמאָן אַרויסגעגעבען אויף דײַטש זײַן בוך „אַ פּראָבע-פאָרשונג וועגען דער טראַנסצענדענטאַלער פילאָזאָפיע". נאָך דעם בוך האָט ער פערעפענטליכט אַ רייהע אַנדערע ווערק וועגען מעטאַפיזיק און לאָגיק. וועגען זײַן ערשטען ווערק האָט דער בעריהמטער פילאָזאָף קאַנט זיך אָבגערופען אַזוי: „קיינער פון מײַנע געגנער האָט אַזוי טיעף נישט פערשטאַנען דעם תוך פון מײַן סיסטעם, ווי מײַמאָן, און בכלל זענען נישט פיעל בעגאַבט מיט אַזאַ אידעלען און טיפזיניגען שכל אין אַזעלכע אַבסטראַקטע און קאָמפּליצירטע פראַגען". אין 1792 איז אַרויס זײַן „לעבענסגעשיכטע", וואו עס ווערט בולט און מיט גרויס טאַלענט אָבגעשילדערט דאָס לעבען פון די פּויליש-ליטווישע יודען און וואו עס ווערט דערצעהלט די טרויעריגע ביאָגראַפיע פון מחבר. מײַמאָנס אויטאָביאָגראַפיע האָט געמאַכט אַ גרויסען אײַנדרוק אויף פיעל קריסטען, צווישען אַנדערע אויך אויף געטע און שילער. אויף העברעאיש איז נאָר אַרויס זײַן נישט-פערענדיגטער פּירוש צום „מורה נבוכים" פון רמב"ם, „גבעת המורה".

אין ברעסלוי האָט מײַמאָן זיך צוזאַמענגעטראָפען מיט דעם פּאָעט אפרים קוה (געבוירען אין ברעסלוי אין יאָהר 1731 און געשטאָרבען אין 1790), וועלכער איז גייסטיג איהם געווען זעהר נאָהענט. אויך אפרים קוה איז געווען אַ צובראָכענער מענש, אַ צוריסענע טראַגישע נשמה, וואָס איז געשליידערט געוואָרען פון איין וועלט אין דער אַנדערער. ער האָט פערלוירען זײַן גאַנץ פערמעגען דורכדעם, וואָס ער איז נישט צוגעפּאַסט געווען צום פּראַקטישען לעבען, און האָט געליטען דחקות און הונגער. אויך ער איז ווײַט אַוועק פון יודענטום, נאָר

שמד'ען זיך האט ער נישט געוואלט און געענדיגט דערמיט, וואס ער איז פון זינען אראב. מיימאן און קוה זענען באלד זעהר בעפריינדעט געווארען, נאר ביידע זענען געווען זעהר ארים און איינער האט דעם צווייטען נישט געקענט העלפען. זיצענדיג אין ברעסלוי, איז צו איהם פלוצלונג געקומען זיין פרוי, וואס ער האט פערלאזען נאך מיט יאהרען צוריק, און איהם געבראכט זיין עלטערען זוהן, וואס איז שוין דעמאלט אלט געווען 20 יאהר און צו וועלכען דער פאטער האט קיין ליעבע נישט געקענט פיהלען. זיין פרוי האט פון איהם געפאדערט אדער גט, אדער אז ער זאל מיט איהר ווידער אנהויבען לעבען. און מיט מיה האט זיך איינגעגעבען צו פועל'ן ביי מאמאנ'ען, אז ער זאל געבען זיין פרוי א גט.

אין 1788 איז מיימאן ווידער אבגעפאהרען קיין בערלין. דארט האט ער פון ארימקייט ווידער געוואלט שמד'ען זיך, נאר זיינע פריינד האבען איהם געגעבען שטיצע און אבגעהאלטען פון שמד. ביז זיין טויט האט מיימאן נישט אויפגעהערט צו פיהרען זיך אנדערש און נישט אויפגעהערט נעהמען שטיצע. די לעצטע יאהרען האט ער געוואוינט אין גוט פון זיין פריינד גראף קאלקרייט, וועלכער האט איהם מיט אלץ אויסגעהאלטען און איז אויסגעשטאנען זיינע אלע קאפריזען און משוגעת'ען. אין זיין גוט (אין שלעזיען) איז דער ארימער ליידענדער פילאזאף געשטארבען און בעגראבען געווארען אין גלאגוי, אהן כבוד און איינזאם, ווי איינזאם און אהן כבוד ער האט געלעבט.

דרייצעהנטער קאפיטעל.

די פראנצויזישע רעוואלוציע און די עמאנציפאציע.

דאס ערשטע לאנד אין אייראפא, וואס האט אנערקענט דעם אמת'ען פרינציפ פון פרייהייט, איז געווען פ ר א נ ק ר ײ ך און איהר האבען די יודען צו דאנקען פאר דער גלייכבערעכטיגונג, וואס זיי האבען שפעטער בעקומען אויך אין אנדערע אייראפעאישע לענדער. אבער אויך אין פראנקרייך איז דאס נישט אזוי לייכט אנגעקומען און שוין נאכדעם ווי דאס פראנצויזישע פאלק האט זיך מיט אמאל אבגעשאקעלט פון אלע אבערגלויבענס פון דער פערגאנגענהייט און ערקלערט גלייכע מענשען-רעכט פאר אלע, איז בנוגע צו יודען נאך אויף א לאנגער צייט פערבליבען די אלטע פאלשע מיינונג און זיי זענען אין דעם כלל פון „אלע מענשען" נישט אריינגענומען געווארען. די פרייהייט-יסודות פון דער גרויסער פראנצויזישער רעוואלוציע האבען סוף כל סוף מנצח געווען אויך די פאלשע טענות געגען יודען; נאר לאנג האט געדויערט דער שטרייט פאר דער יודישער גלייכבערעכטיגונג און די געשיכטע פון דער יודישער עמאנציפאציע אין פראנקרייך איז אין פיעל הינזיכטען האראקטעריסטיש און לעהר-רייך.

מליצי יושר און פערטיידיגער האט די יודען אין פראנקרייך נישט געפעהלט. נאך פאר דער רעוואלוציע האט געפיהרט א דרייסטע אגיטאציע פאר דער יודישער גלייכבערעכטיגונג דער יוד ס ע ר ף ב ע ר. דאס איז געווען א רייכער און געלעהרטער מענש, וואס זיין אייגענע גינסטיגע לאגע אין דער מלוכה האט איהם נישט פערגעסען געמאכט אן דער טרויעריגער לאגע פון זיינע ברידער. בער פלעגט צושטעלען אמוניציע

פאַר דער פראַנצויזישער אַרמעע און צוליעב דעם האָט ער געטווזט וואוינען אין שטראַסבורג, וואו יודען איז נישט ערלויבט געווען צו וואוינען. צוערשט האָט מען איהם דאָרט ערלויבט וואוינען נאָר איין ווינטער, נאָר אַזוי ווי ער איז זעהר נוצליך און נויטיג געווען פאַר דער רעגירונג, האָט מען איהם די ערלויבניש יעדעס מאָל ווידער פערלענגערט, אַזוי אַז ער איז שטראַסבורג געוואָרען אַ שטענדיגער איינוואוינער. ביסלעכווייז האָט ער אַהין אַריינגעבראַכט נאָך עטליכע יודישע פאַמיליעס, אַבגעקויפט הייזער און דער קעניג לודוויג XVI האָט איהם געגעבען אַ ערלויבניש צו קויפען אויך ערד און נחלאות. סערף בער האָט אין שטראַסבורג אויפגעשטעלט פאַבריקען און זיך געסטאַרעט, אַז די אַרבייטער דאָרט זאָלען זיין אויסשליסליך יודען, כדי אַראָבצונעהמען די אַלטע בעשולדיגונג, אַז יודען זענען נישט פעהיג צו קיין פּראָדוקטיווער אַרבייט. בער איז געשטאַנען אין פערבינדונגען מיט מענדעלסאָן און האָט זיך משתדל געווען פיעל מאָל פאַר'ן קעניג, אַז מען זאָל יודען ערלויבען וואוינען אין גאַנץ פראַנקרייך. ער האָט ענדליך גע'פועל'ט ביים ווייכהערציגען און גוטען לודוויג, אַז עס זאָל צונויפגערופען ווערן אַ קאָמיסיע פון זעכציג אָנגעזעהענע יודען, וואָס זאָלען אויסאַרבייטען אַ פּראָיעקט, ווי אַזוי צו פערבעסערן די יודישע לאַגע, און וואַרשיינליך האָט לודוויג נאָר אַ דאַנק דער דאָזיגער קאָמיסיע קאַסירט (1784) דעם שענדליכען געזעץ וועגען אַ ספּעציעלען קאָפּ־שטייער פאַר יודען. דאָס איז געווען דער ערשטער יודישער נצחון; נאָר דער קאָמיסיע איז נישט בעשערט געווען צו פערענדיגען איהר אַרבייט, און איהרע פּראָיעקטען זענען נישט פערעפענטליכט געוואָרען.

פון די איינענע יודישע פערטיידיגער דאַרף מען אויך דערמאָנען דעם געבילדעטען און גייסטרייכען יונגען מאַן יהושע בערבינג, וועלכער איז אַרויסגעטרעטען אין דער ליטעראַטור מיט אַ גרינדליכע און גייסטרייכע פערטיידיגונג פון יודען. ער האָט גערעדט, ווי אַ שטאָלצער מענש, דערמאָנט דער קריסטליכער וועלט, אַז אין דער צייט, ווען זיי, די קריסטען, זענען נאָך געצען־דיענער געווען, זענען ביי יודען שוין געווען פיעל גרויסע מענשען, און ער האָט נישט קיין חסד געבעטען, נאָר געפאָדערט, אַז יודען זאָלען האָבען דאָס רעכט צו געניסען פון אַלע נאַטירליכע מענשליכע רעכטען און אַז עס זאָל צערשטערט ווערען די וואַנט, וואָס טיילט זיי אָב פון דער גרויסער וועלט און בעליידיגט זייער כבוד.

גרויס אינטערעס האט דעמאלט ארויסגערופען דער „מעצער קאנקורס". די „געזעלשאפט פאר וויסענשאפט" אין מעץ האט אין יאהר 1785 בעשטימט א פרעמיע פאר דעם, וואס וועט געבען די בעסטע תשובה, ווי אזוי צו פערענטפערן די פערוויקעלטע יודענפראגע, וואס איז דעמאלט געשטאנען אויף דער טאגעס=ארדנונג און אינטערעסירט אלע בעסטע מענשען פון פראנקרייך. ניין מענשען האבען צוגעשיקט תשובות אויף דער פראגע און נאר צוויי פון זיי זענען געוועזען נישט גינסטיג פאר יודען. די פרעמיע האט מען צוטיילט צווישען דרייען: צווישען יוד זאלקינד הורוויץ (אקאונטער), אדוואקאט טיער און גייסטליכען גרעגואר. דעם גרעסטען רושם האט געמאכט דאס ווערק פון גרעגואר. א טיעף=איבערצייגטער און גלויביגער קריסט, וואס האט אפילו די רעוואלוציע געוואלט מאכען פאר א קריסטליכע בעוועגונג, איז ער צוזאמען דערמיט געוועזען אויך א פערברענטער אנהענגער פון פאלקאמער פרייהייט, פאר וועלכער ער האט זיין גאנץ לעבען אבגעגעבען. אין נאמען פון קריסטענטום האט ער אויך געפאדערט פרייהייט פאר'ן געדריקטען יודישען פאלק און זיינע ווערטער, וואס זענען ארויס פון ריינעם הארצען און פון טיעפער איבערצייגונג, האבען געדארפט מאכען א טיעפען איינדריק אויף די קריסטען.

דערווייל איז אנגעקומען די רעוואלוציע. די פארטוגעזישע, „ספרד'ישע" יודען, וואס זענען פאליטיש געוועזען פיעל מעהר ענטוויקעלט, איידער די אשכנזים, זענען כמעט אלע געוועזען פערברענטע אנהענגער פון דער רעוואלוציע. פון די קוים 560 יודען, וואס האבען געוואוינט אין פאריז, האבען הונדערט געדיענט צוגלייך מיט די פראנצויזען אין דער נאציאנאל=גווארדיע און אנגעהערט צו די פאליטישע קלובען. זיי זענען געוועזען זעהר טעטיג אין די פערזאמלונגען, זענען אויסגעקליבען געווארען פאר וואהל=מענער, פול געמאכט די צייטונגען מיט לויב=לידער לכבוד דער רעוואלוציע און א גרויסען חלק פון זייערע פערדינסטען אבגעגעבען פאר די בעדערפנישען פון קאמפף פאר דער פרייהייט. ווען עס איז איינגענומען געווארען די באסטיליע און דאס פאלק האט זיך דערשפירט פריי פון די דעספאטישע קייטען, האט מען נישט אומעטום זיך בעצויגען מיט מיטגעפיהל און ברודערליכקייט צו די געדריקטסטע און געפלאגטסטע צווישען אלע געדריקטע, צו די יודען. ווען דער המון איז בעפאלען די גיטער פון ערד=בעזיצער און חרוב געמאכט די פערמעגענס פון די מאנאחען, האט מען די יודען, וואס

זענען אליין געווען געדריקט דורך די ערד=בעזיצער און גייסטליכע, אנגענומען פאר פריינד פון דער קנעכטשאפט און זיי בעהאנדעלט, ווי שונאים. אין עלזאס איז דער המון מיט אכזריות בעפאלען די יודען, צוראבירט זייער גוטס, חרוב געמאכט זייערע הייזער, און זיי געצוואונגען, כמעט נאקיט צו ענטלויפען קיין באזעל. די יודען פון עלזאס האבען זיך געווענדעט צום גייסטליכען גרעגואר, וועלכער איז געווען א דעפוטאט אין דער נאציאנאל=פערזאמלונג; ער האט אבגעשילדערט פאר דער פערזאמלונג די מיאוס'ע אנפאלען אויף יודען און אין הייסע ווערטער געפאדערט, אז דער פארלאמענט זאל זיך אננעהמען פאר דעם גע'רודפ'טען און געדריקטען פאלק.

אין דער נאציאנאל=פערזאמלונג זענען דאס רוב דעפוטאטען געווען געשטימט לטובת יודען, נאר דאך איז אוועק א שטיק צייט, איידער מען האט זיך גענומען צו דער יודען=פראגע, ווייל די פערזאמלונג האט מורא געהאט ארויסצורופען א אויפרעגונג צווישען פאלק און זיך געסטארעט אויסצודרעהען פון דער אונאנגענעהמער לאגע. דעם 21=טען אויגוסט האט די נאציאנאל=פערזאמלונג אבגעהאלטען איינע פון איהרע שטורמדיגסטע זיצונגען. אויף דער טאגעס=ארדנונג איז געשטאנען די פראגע וועגען פרייהייט פון רעליגיע. איינער פון די דעפוטאטען האט פארגעלעגט אנצונעהמען אזא געזעץ: „מען טאר נישט אנריהרען קיין מענשען פאר זיינע רעליגיעזע איבערצייגונגען און מען קען נישט שטערען קיין מענשען צו דינען גאט אויף זיין שטייגער". די קאטוילישע גייסטליכע האבען געמאכט א געוואלד, נאר נאך לאנגע דעבאטען איז דער דאזיגער נוסח, וואס איז פון דאן אן געווארען דער יסוד פון אלע קאנסטיטוציעס, אנגענומען געווארען. מיט דעם דאזיגען געזעץ איז פערענטפערט געווארען אויך א טייל פון דער יודענפראגע; די יודענפראגע אין אלגעמיין אבער האט די פערזאמלונג אלץ נאך נישט געוואלט בעטראכטען, ווייל זי האט געהאט צו פערענטפערן פיעל פראגען, וואס זענען פאר איהר וויכטיגער געווען. דאס לעבען אליין האט אבער באלד די יודענפראגע ארויסגעשטעלט אויף דער טאגעס=ארדנונג; די קריסטליכע בעפעלקערונג אין עלזאס האט נישט אויפגעהערט צו רודפ'ן יודען און צו בעקלאגען זיך, אז זי ווערט זעהר עקספלאאטירט פון די יודען; פון דער צווייטער זייט האבען יודען נישט אויפגעהערט פאדערן גלייכע רעכטען און זאגאר געמאכט א דעמאנסטראציע פאר דער נאציאנאל=פערזאמלונג. נישט ווילענדיג האט די פאלקס=פערטרעטונג

געמוזט צוטרעטען צו דער פראגע; עס איז שוין געוועזען זאגאר צוגעגרייט א בעריכט, אויסגעקליבען א רעפערענט און דעם 23-טען דעצעמבער האבען זיך אנגעהויבען די דעבאטען. דער גרויסער מיראבא, גרעגואר, ראבעספיער און אנדערע האבען היים פערטיידיגט די יודען, אבער עס האבען זיך אויך געפונען צווישען די רעוואלוציאנערען פיעל דעפוטאטען, וואס האבען ערקלערט, אז עס איז א גרויסע סכנה צו געבען יודען גלייכע רעכטען. די נאציאנאל-פערזאמלונג האט אנגעהויבען צווייפלען און ווידער אבגעלעגט די יודענפראגע אויף אנ'אנדער צייט.

דעם 29-טען יאנואר האט די נאציאנאל-פערזאמלונג זיך אומגעקעהרט צו דער יודענפראגע. די שלעכטע שילדערונגען, וואס דער פארלאמענט האט געהערט פון די עלזאסישע און לאטארינגישע דעפוטאטען, אז די דארטיגע יודען בע'עולה'ן שטארק דער קריסטליכער בעפעלקערונג, האט אויף דער פאלקס-פערטרעטונג געמאכט א נישט-גינסטיגען איינדרוק. א שלעכטע ווירקונג האט אויך געהאט דאס, וואס די ספרדישע יודען פון בארדא האבען זיך אבגעטיילט פון די אשכנזישע יודען און פערלאנגט בירגער-רעכטען נאר פאר זיך אליין. די פערזאמלונג האט ענדליך אנגענומען א בעשלוס, אז די פארטוגעזישע אדער ספרדישע יודען פון בארדא, אוויניאן און ביאן בעקומען אלע בירגער-רעכטען. די פראגע וועגען די איבעריגע יודען, וואס האבען געלעבט אין די מזרח-פראווינצען פון פראנקרייך, איז ווידער אבגעלעגט געווארען. די דייטשע יודען האבען נאך געהאט אויסצושטעהן א לאנגען קאמפף פאר זייער גלייכבערעכטיגונג. די נאציאנאל-פערזאמלונג האט געקוקט אויף זיי, ווי אויף אויסלענדער, און עס זענען געוועזען אויך אזעלכע, וואס זענען זיכער געוועזען, אז די „דייטשע" יודען ווילען גאר אליין נישט ווערן קיין בירגער און אז די גאנצע אגיטאציע פיהרען נאר עטליכע אינטעליגענטען-שרייער. די דייטשע יודען האבען באלד בעוויזען, אז דאס איז נישט אמת. זיי האבען אומעטום געפיהרט א שטארקע אגיטאציע, זיך דערשלאגען דערצו, אז די פאריזער געמיינדע-פערוואלטונג האט דערלאנגט א בקשה אין דער נאציאנאל-פערזאמלונג לטובת יודען, און ענדליך, אין סעפטעמבער 1791, ווען עס איז אנגענומען געווארען די קאנסטיטוציע, וואו עס איז געוועזען א בפירוש'ער געזעץ, אז אלע בירגער זענען גלייך פאר'ן געזעץ, זענען במילא אויך בטל געווארען אלע בעגרענצונגען געגען יודען. דער נאציאנאל-פערזאמ-

לונג איז נאָר פֿערבליבען אָפֿען צו פּראָקלאַמירען די יודישע גלייכבע־רעכטיגונג און זי האָט דאָס געטאָן דעם 27־ען סעפּטעמבער. דאָס ערשטע מאָל אין דער נאָך־קריסטליכער געשיכטע זענען יודען אָנערקענט געוואָרען פֿאַר גלייכע בירגער מיט אַלע איבעריגע מענשען!

אויך נאָכדעם ווי די יודען האָבען בעקומען גלייכבערעכטיגונג אויפֿ'ן פּאַפּיער, האָבען זיי נאָך געהאַט גענוג אויסצושטעהן. פֿיעל פֿראַנצויזען האָבען בשום אופֿן נישט געוואָלט מסכים זיין, אַז מען זאָל מיט יודען זיך בעגעהן ווי מיט זייער גלייכען. בעזונדערס האָט געהערשט אַ שלעכטע שטימונג געגען יודען אין די מזרח־פּראָווינצען. אין 1793 האָבען די נאַנטער יאַקאָבינער (אַזאַ פּאַרטיי) פֿאָרגעלעגט זייערע חברים אין פּאַריז, אַז מען זאָל גאָר אַרויסטרייבען יודען פֿון פֿראַנקרייך. פֿערשידענע פֿאָלקס־פֿערטרעטער האָבען נישט אויפֿגעהערט צו בעשולדיגען יודען, אַז זיי פֿעהלט ליעבע צום פֿאָטערלאַנד, אַז זיי זענען אָרגאַניש נישט פֿעהיג צו אַסימילירען זיך און אַז פֿאַר געלד וועלען זיי פֿערקויפֿען די גאַנצע מלוכה.

ווען דער פֿראַנצויזישער קאָנווענט האָט ערקלערט אַ „מלחמה געגען גאָט", ווען דער „שכל" איז פּראָקלאַמירט געוואָרען אַלס דער איינציגער הערשער איבער די מענשען און די קאַטוילישע רעליגיע איז דורכ'ן קאָנווענט „בטל" געוואָרען, האָבען די יודען אויך געליטען פֿאַר זייער רעליגיע, הגם פֿיעל ווינציגער פֿון די פֿרומע קאַטוילִיקען. אין דער צייט, ווען דער קאָנווענט האָט אָנגענומען אַ בעשלוס, אַז „די קאַטוילישע רעליגיע ווערט בטל און אויף איהר אָרט דאַרף מען אָנהויבען דינען דעם פֿערשטאַנד" און אין משך פֿון 20 טעג זענען העכער דרייצעהן הונדערט קירכען פֿערוואַנדעלט געוואָרען אין טעמפּלען פֿאַר דער פֿערנונפֿט, האָט מען די יודען און די פּראָטעסטאַנטען געלאָזט צו רוה; עס האָבען זיך אָבער געפֿונען פֿיעל, וואָס האָבען פֿון קאָנווענט געפֿאָדערט, אַז מען זאָל אויך די יודען צווינגען, צו פֿערלאָזען זייער „נאַרישע" רעליגיע און אויפֿצוהערען מתפּלל זיין און מל זיין זייערע קינדער. אין איינִיגע שטעדט האָט מען די יודען, פּונקט ווי די קריסטען, פֿערבאָטען צו דאַווגען, אין אַנדערע ערטער האָבען די רעוואָלוציאָנערען זיך אַריינגעריסען און די יודישע שוהלען און פֿערברענט די ספֿרי תּורות. ווען דער קאָנווענט האָט איינגעפֿיהרט, אַז נאָר דער צעהנטער טאָג אין חודש דאַרף זיין אַ רוה־טאָג און זונטאָג ווערט אַ וואָכעדיגער טאָג, האָט מען אין איינִיגע ערטער געפּרובט צווינגען

יודען צו רוהען נאָר אין דעם טאָג, וואָס איז ערקלערט געוואָרען דורכ'ן פערנונפט פאַר שבת. אָבער נאָך דעם אַלעמען האָבען די יודען געליטען פיעל ווינציגער, איידער די פרומע קאַטויליקען, און געוואוסט, ווי אַרויסצודרעהען זיך פון די גזירות. נישט קוקענדיג אויף די געוואַלדיגע ענדערונגען, וועלכע די רעוואָלוציע האָט אַריינגעבראַכט, נישט קוקענדיג אויף אַלע איבערקערענישען, זענען יודען דאָך פערבליבען ביי זייערע שוהלען, חדרים, חברה-קדישא'ס און צדקה-אַנשטאַלטען.

דערווייל איז אויפגעשטאַנען נאַפּאָלעאָן, וועלכער האָט אַלץ אָבגערוימט פון זיין וועג און געמאַכט אין פראַנקרייך אַ נייע איבערקערעניש. דער יונגער גענעראַל האָט גאָר ווינציג געקענט די יודען און נישט געהאַט וועגען זיי קיין שלעכטע מיינונגען. ער האָט פערשטאַנען, ווי אַזוי אויסצונוצען זיי פון זיין טובה וועגען, פונקט ווי ער פלעגט אויסנוצען אַלע און אַלץ, וואָס ער האָט בעגעגענט אויף זיין וועג. בעת ער איז געוועזען אין עגיפּטען און אין סיריען, האָט ער אַרויסגעלאָזען אַ אויפרוף צו די דאָרטיגע יודען, וועלכע ער האָט צוגעזאָגט צו בעפרייען ירושלים און וויעדער שאַפען אַ יודישע מלוכה. ער האָט דערמיט געהאָפט צוצוציהען צו זיך יודיש גאָלד און פיעל יודישע סאָלדאַטען. זיינע האָפנונגען זענען אָבער נישט מקוים געוואָרען, ווייל דער גרעסטער טייל יודען איז געבליבען טריי זיין פאָטערלאַנד; פונדעסטוועגען האָבען זיינע הבטחות דאָך געבראַכט דערצו, אַז פיעל יודען זענען אַריינגעטרעטען אין זיין אַרמעע און געשטריטען פאַר די פראַנצויזישע אינטערעסען.

נאַפּאָלעאָן איז צוריקגעקומען אַלס מנצח קיין פראַנקרייך. ער האָט אַראָבגעוואָרפען די דירעקטאָרען-רעגירונג און איז געוואָרען דער אַליינהערשער פון דער כלומר'שטער רעפּובליק. אין גיכען האָט ער איינגענומען די פעראייניגטע מלוכות, וואָס זענען געוועזען די שונאים פון פראַנקרייך, און שלום געמאַכט מיט עסטרייך, ענגלאַנד און רוסלאַנד. פאַר פראַנקרייך, וואָס האָט שוין געבענקט נאָך פריעדען נאָך די בלוטיגע איבערקערענישען, וועלכע זי האָט איבערגעלעבט, האָט זיך איצט אָנגעהויבען אַ עפּאָכע פון שלום און רוה. דורך זיינע גלענצענדע נצחונות האָט נאַפּאָלעאָן פראַנקרייך גרויס געמאַכט, און דאָס לאַנד, וואָס איז שוין מיעד געוועזען פון די שרעקליכע שטורם-טעג און אויסגעמאַטערט געוואָרען פון די שטענדיגע שרעקען און בלוטיגע מעשים, האָט איצט זיך גענומען צו שאַפונג און צו קולטור. אין דער דאָזיגער

ענטוויקלונג פון פראנקרייך האבען יודען א גרויסען אנטייל גענומען, זיך בעטייליגט מיט גרויס ערפאלג אין אלע געביעטען פון אינדוסטריע, קונסט, וויסענשאפט, און אוים דאנקבארקייט צו נאפאלעאָנ׳ען האבען יודען פערפאסט פאר זיין כבוד פיעל לויב־ליעדער אין העברעאיש און אין אנדערע שפראכען.

נישט קוקענדיג אבער דערויף, איז נאפאלעאנס רעגיערונג פאר יודען נישט גינסטיג געשטימט געווען. פארטאליס האט די יודען פארגעווארפען, אז זיי זענען נישט בלויז א רעליגיעזע כתה, נאר א בעזונדער נאציע, מיט איהרע אייגענע נאציאנאלע אינטערעסען, וואס דרעהט זיך אוים פון די מלוכה־פליכטען מיט דעם תירוץ, „אז נאר גאט אליין אנערקענען זיי פאר א געזעצגעבער". די דאזיגע שלעכטע שטימונג האט אויך געווירקט אויף נאפאלעאָנ׳ען, וואס איז אין יאהר 1804 געווארען קייזער פון פראנקרייך.

דעם אמת מוז מען מודה זיין, אז די יודישע געגנער זענען נישט געווען אינגאנצען אומגערעכט, ווען זיי האבען זיך פערגרופען אויף דער יודענפיינדליכער שטימונג צווישען פאלק. ווירקליך, האט אין עלזאס געהערשט א שטארקע אונצופרידענהייט מיט יודען, ווייל עס האבען זיך געפונען צווישען זיי אזעלכע, וואס האבען זיך בענוצט מיט דער געדריקטער קריעגס־צייט און עקספלאאטירט די נישט־יודישע איינוואוינער. די צאהל יודען אין עלזאס איז אלץ גרעסער געווארען. אין שטראסבורג, וואו יודען האבען פריהער נישט געטארט וואוינען איז אין יאהר 1795 שוין געווען אזוי פיעל יודען, אז זיי האבען שוין געקענט אויסהאלטען א אייגענעם רב. די יודען האבען זיך מיט א גרויס אימפעט גענומען געלד פערדיענען; ענטלויפענדיג פון טערער, האבען פיעל פריצים אבגעגעבען זייערע פערמעגענס אין יודישע הענד פאר דעם קלענסטען פרייז. נאכדעם, ווען די פריצים האבען זיך אומגעקעהרט צוריק אויף זייערע נחלאות, האבען זיי געקענט ארויסראטעווען זייער גוטס נאר מיט גרויסע שוועריגקייטען. מען זאגט, אז אין א משך פון זעקס יאהר האבען די עלזאסער יודען געהאט פונאנדערגעליהען העלבער 21 מיליאן מארק אויף געלד־משכנות און דערביי זיך נישט געשעמט צו נעהמען 75 פראצענט. דאס איז שטארק איבערטריבען: אין דער ווירקליכקייט האבען יודען נישט צוגענומען די פריצישע מאיאנטקעס להלוטין, נאר אלס משכנות און דער ווערט פון אלע משכנות וואס

האָבען זיך דאַן געפונען אין די יודישע הענד, האָט באמת אָנגעטראָפען נישט מעהר פון צעהן טויזענד מאַרק. דאָך איז אין די דאָזיגע בעשולדיגונגען געווען אַ געוויסע מאָס אמת.

מען האָט געגען יודען אַרויסגעשטעלט נאָך אַ בעשולדיגונג; אַז דורך פערשידענע שווינדלען און פעלשונגען דרעהען זיי זיך אויס פון מיליטער־דיענסט, און די שטאָדט־פערוואַלטונגען האָבען דורך ציפערען זיך געסטאַרעט צו בעווייזען, אַז אין פערלויף פון זעקס יאָהר האָבען יודען קיין איינציגען סאָלדאַט נישט צוגעשטעלט. די דאָזיגע ציפערען זענען געווען זעהר ווייט פון אמת און אין יאָהר 1810 האָט די יודישע געמיינדע־פערוואַלטונג פון פאַריז אַליין צוגעשטעלט אַ רשימה פון פינף און אַכציג יודישע סאָלדאַטען, אָפיצירען און אונטער־אָפיצירען, וואָס האָבען נאָך דעמאָלט געלעבט, נישט רעכענענדיג די גרויסע צאָהל פון יענע, וואָס זענען געפאַלען אין די מלחמות. די יודישע שונאים האָבען דעמאָלט געמוזט מודה זיין, אַז די בעשולדיגונג איז נאָר שייך צו די דייטשע יודען און אַז די פּאָרטוגעזישע יודען, די ספרדים, ערפילען יאָ זייער פליכט. יעדענפאַלס האָט די בעשולדיגונג, אַז יודען מיידען אויס מיליטער־דיענסט, געהאַט אויף נאַפּאָלעאָנ׳ען אַ גרויסע ווירקונג און ביסלעכווייז האָט מען איהם צוגעוועהנט צום געדאַנק, אַז יודען זענען פרעמד און שעדליך פאַר׳ן לאַנד.

די קלעריקאַלען פון איין זייט, ווי די אַריסטאָקראַטען־רעאַקציאָנערען פון דער צווייטער זייט האָבען אָנגעהויבען פיהרען אַ עפענטליכע אַגיטאַציע געגען יודען, און נאַפּאָלעאָנס מקורבים האָבען געראַטען דעם קייזער, אַז מען זאָל יודען אויסשליסען פון כלל גלייכבערעכטיגטע בירגער און אַרויסגעבען פאַר זיי ספּעציעלע אויסנאַהמס־געזעצען. אייניגע צייטונגען זענען אַרויסגעטרעטען מיט אַרטיקלען צו פערטיידיגען יודען, דער בישאָף גרעגואַר האָט מיט אַ זעלטענער איבערגעבענקייט און טרייהאַפט זיך אָנגענומען פאַר יודען, יודען אַליין האָבען אויך נישט געשוויגען און מוטיג זיך פערטיידיגט, דאָס אַלץ האָט אָבער נישט געהאָלפען. נאַפּאָלעאָן איז זיך געגאַנגען מיט זיין בעזונדערען וועג. ער האָט נישט געוואָלט פאָלגען די, וואָס האָבען געראַטען אַרויסצוטרייבען יודען פון לאַנד, ער האָט אָבער אויך נישט געהאַלטען מיט די, וואָס האָבען גערעכענט די יודען פאַר מענשען־גלייך און

געדרונגען, אַז זיי פֿערדינען שוין גלייכבערעכטיגונג. נאַפּאָלעאָן האָט אַנדערש געדענקט: יודען זענען נאָך דערווייל נישט קיין מענשען, ווי אַלע, אָבער זיי קענען ווערן מענשען און ער, נאַפּאָלעאָן, דאַרף זייער ערציהער זיין. אַלס ערציהונגס־מיטעל האָט ער אויסגעקליבען זיין בעליעבטען דרך, וועלכער האָט איהם געבראַכט צו פֿיעל נצחונות, ווי אויך צו פֿיעל מפּלות: מאַכט און געוואַלט. „איך וויל אָנווענדען אַלע מיטלען, אַז די יודען זאָלען זוכען זייער ירושלים אין פֿראַנקרייך" — האָט נאַפּאָלעאָן געזאָגט. צו דעם צוועק האָט ער אויסגקליבען אַ גאַנצע רייהע מיטלען, אָבער צווישען זיי איז דאָס הויפּט־מיטעל געוועזען: צווינגען יעדען דריטען יודען חתונה צו האָבען מיט אַ קריסטליכער פֿרוי און יעדע דריטע יודישע טאָכטער — חתונה צו האָבען מיט אַ קריסט.

דעם 6־ען מערץ 1806 האָט נאַפּאָלעאָן פֿאָרגעלעגט דעם רעגירונגס־ראַט צו בעטראַכטען אַ גאַנצע רייהע אויסנאַהמס־געזעצען וועגען יודען. די געזעצגעבערישע און אַדמיניסטראַטיווע אָבטיילונגען פֿון רעגירונגס־ראַט האָבען זיך אַרויסגעזאָגט געגען יעדע אויסשליסליכע געזעצען פֿאַר יודען; דאַגעגען האָט נאַפּאָלעאָנ׳ס מקורב, גראַף מאָלע, וועלכער האָט אַליין געשטאַמט פֿון יודען און איז געוועזען אַ פֿערביטערטער יודישער שונא, איינפֿאַך געפֿאָדערט, מען זאָל יודען אַרויסטרייבען פֿון לאַנד. די פֿראַגע איז איבערגעגאַנגען אויף דער בעטראַכטונג פֿון גאַנצען רעגירונגס־ראַט און דאָ האָבען די יודישע געגנער גובר געוועזען. פֿון דעם פּראָטאָקאָל, וואָס איז צוגעשטעלט געוואָרען נאַפּאָלעאָנ׳ען, האָט ער אָנגענומען די ווערטער, אין וועלכע עס ווערט געזאָגט, אַז יודען זענען אַ אָבגעזונדערט פֿאָלק, דערצו נאָך אָבגעשטאַנען און פֿערדאָרבען. דער רעגירונגס־ראַט האָט נישט געקענט געהן געגען דער דאָזיגער מיינונג פֿון מעכטיגען קייזער און דעם 30־ען מאַי איז פֿערעפֿענטליכט געוואָרען אַ דעקרעט, וואָס האָט אינגאַנצען איבערראַשט דער יודישער בעפֿעלקערונג.

דער דעקרעט איז בעשטאַנען פֿון צוויי טיילען. אין ערשטען טייל איז געזאָגט געוואָרען, אַז אַלע חובות, וואָס יודען האָבען אויף ערד־בעזיצער אין די צפֿון־מזרח׳דיגע פּראָווינצען, זאָלען נישט קענען אויסגעמאָנט ווערן פֿריהער, ווי אין אַ יאָהר אַרום. דערמיט איז מען אויסען געוועזען צו שיצען פֿון אונטערגאַנג די פֿערשולדיגטע פּריצים. וואָס זייערע גיטער זענען געוועזען פֿער׳משכנ׳ט ביי יודען, און תּאַמש דאָס איז געוועזען געגען געזעץ, ווייל די תקנה איז אַרויסגעגעבען געוואָרען אָהן

דער הסכמה פון דער געזעצגעבערישער קאמיסיע, האט דאס דאך קיין גרויסען איינדרוק נישט געמאכט, ווייל צו אזעלכע זאכען איז מען ביי נאפאלעאנ'ם הערשאפט שוין געוועהנט געוועןֿ. פיעל איבערראשענדער איז אבער געוועןֿ דער צווייטער טייל פון דעקרעט: די יודען פון פראנקרייך, דייטשלאנד און איטאליען איז דורך נאפאלעאנ'ען בעפוילען געווארען אויסצוקלייבען פארשטעהער, וועלכע זאלען צו א בעשטימטער צייט זיך צונויפקומען קיין פאריז און גרינדען א מין יודישען פארלאמענט, וועלכער זאל האבען א רעליגיעזע געזעצגעבערישע קראפט פאר די יודען פון דער גאנצער וועלט!

דאס איז געוועןֿ א עכט־נאפאלעאנישער פלאן: זאל די רעפארם פון די יודען זיך אנהויבען פון די יודען אליין, זאל זי געהן און זיך ענטוויקלען אויף א נאטירליכען אופן, אבער דאס אלץ זאל געטאן ווערן לויט דעם ווילען פון מאנארך און די פערזאמלונג פון די גרעסטע יודישע פארשטעהער דארף ווירקען אין דעם גייסט, וואס איז פאר נאפאלעאנ'ען ניחא.

דעם 26־טען יולי 1806 זענען אין פאריזער מאגיסטראט זיך צונויפגעקומען די חשוב'סטע יודישע פארשטעהער פון פראנצויזישען קייזערטום און איטאליענישען קעניגרייך. די חשובים, פון וועלכע די פערזאמלונג איז בעשטאנען, זענען אויסגעקליבען געווארען דורך די בירגערמייסטערס; די הוצאות, וואס עס האבען געמאכט די חשובים, האבען די יודישע קהילות געמוזט נעהמען אויף זיך, אבער דאס פראגראם מיט אלע גענויעסטע פרטים איז אויסגעארבייט געווארען פון קייזער אליין, דורך זיין אינערען מיניסטער שאמפאני, וועלכער האט געגעבען דער פערזאמלונג גענויע אינסטרוקציעס וואס צו טאן, פארגעלעגט א רייהע פראגען און אליין פאראויס בעשטימט די תשובה, וואס די פערזאמלונג דארף געבען אויף יעדער פראגע. די ערשטע זיצונג פון יודישען פארלאמענט איז בעשטימט געווארען פונקט אויף שבת, און די העכער הונדערט יודישע פארשטעהער, וועלכע האבען זיך צוזאמענגעקליבען מיט הארצקלאפענדער ערווארטונג און מורא, האבען שוין גענאט פאר זיך א הארבע שאלה: זאל מען צוליעב דעם ווילען פון קייזער מחלל שבת זיין, אדער זיך אבזאגען? די רבנים און ארטאדאקסען פון דער פערזאמלונג האבען אויף קיין פאל נישט געוואלט מחלל שבת זיין; די איבעריגע פארשטעהער, די פרייזיניגע, האבען ווידער גע'טענה'ט, אז מען מוז זיך אונטערגעבען דעם ווילען פון נאפאלעאנ'ען

דען אנדערש וועט דאס זיין דער בעסטער בעווייז, אז די יודישע רעליגיע שטערט די יודען צו זיין „גוטע בירגער" פֿון לאנד. מען האט צווישען די דאזיגע צוויי בעזונדערע מיינונגען א פשרה געפֿונען: די רבנים און די פֿרומע זענען געקומען אויף דער פֿערזאמלונג צו-פֿוס און מיט גרייטע וואהל-צעטלען, וואס זענען אנגעשריבען געווארען נאך פֿרייטאג; די פֿרייזיניגע האבען געשריבען זייערע וואהל-צעטלען אויפ'ן ארט פֿון דער פֿערזאמלונג, כדי צו בעווייזען, אז די רעליגיע שטערט זיי נישט צו ערפֿילען זייער בירגערליכע פֿליכט.

מיט גרויס ערנסט און פֿארכט זענען די יודישע פֿארשטעהער צוגעטרעטען צו דער ארבייט. זיי האבען פֿערשטאנען די וויכטיגקייט פֿון מאמענט, געוואוסט, אז זייער פֿליכט איז ריין צו וואשען זיך פֿאר אייראפא און בעווייזען די פֿאלשקייט פֿון די אונצעהליגע בלבולים, וואס מען האט אויף יודען אויסגעטראכט. אלס פֿארזיצענדער פֿון דער פֿערזאמלונג איז אויסגעקליבען געווארען דער פֿארטוגעזישער יוד אברהם פֿורטאדא; באמת האבען אבער די זיצונגען געפֿיהרט די קייזערליכע קאמיסארען. איינער פֿון זיי, גראף מאלע, האט געעפֿענט די פֿערזאמלונג מיט א בעליידיגענדער רעדע. „די אנקלאגען געגען יודען — האט מאלע אין זיין רעדע געזאגט — זענען בעוויזען דורך פֿאקטען. זיין מאיעסטעט פֿערלאנגט, אז איהר זאלט ווערן פֿראנצויזען". די פֿערזאמלונג האט שטיל אויסגעהערט די דאזיגע רעדע און געשוויגען. עס האט זיך נישט געפֿונען קיין איינציגער פֿון אלע דעלעגאטען, וואס זאל ווי געהעריג אבענטפֿערן אויף דער בעליידיגונג.

אין נאמען פֿון דער רעגירונג איז דער פֿערזאמלונג פֿארגעלעגט געווארען צוועלף פֿראגען, אויף וועלכע דער יודישער „פֿארלאמענט" האט געדארפֿט געבען שוין פֿאראויס בעשטימטע תשובות. די פֿארשטעהער פֿון דער פֿערזאמלונג האבען זיך נישט גע'עקשנ'ט און אויף דעם רוב פֿראגען געענטפֿערט אזוי, ווי די רעגירונג האט פֿערלאנגט: האבען מעהר ווי איין פֿרוי איז א יודען פֿערבאטען; א גט מוז בעשטעטיגט ווערן דורך דער רעגירונג; יודען און פֿראנצויזען זענען ברידער; יודען קוקען אויף פֿראנקרייך, ווי אויף זייער פֿאטערלאנד, און די געזעצען פֿון לאנד זענען אויך זייערע געזעצען; די רבנים האבען נישט קיין דעה אין דיני-ממונות; די יודישע רעליגיע פֿערוועהרט נישט צו פֿערנעהמען זיך מיט מלאכה א. א. וו. נאר אין איין פֿראגע האבען די יודישע פֿארשטעהער א ביסעל זיך פֿער'עקשנ'ט און זיך

ערלויבט זעלבסטשטענדיג צו זיין: אין דער פראגע וועגען געמישטע חתונות. די דאזיגע פראגע איז געלעזען געווארען אויף אזא אופן: די יודישע רעליגיע ערלויבט נישט קיין געמישטע חתונות צווישען יודען און קריסטען, אבער די יודען, וואס האבען שוין חתונה געהאט מיט קריסטען, ווערן פונדעסטוועגען גערעכענט פאר יודען. אויף אזא אופן האבען די יודישע פארשטעהער כמעט פאלשטענדיג נאכגעגעבען אלע פאדערונגען פון דער רעגיערונג און דערביי נאך אזוי וויט זיך געסטארעט ארויסצעווייזען זייער בעגייסטערונג פאר'ן קייזער און זייער טרייע איבערגעגעבענהייט דער מלוכה, אז די התלהבות און איבערגעטריבענע לויב=ליעדער פון אייניגע פארשטעהער לכבוד דעם קייזער האבען דערגרייכט צו דער מדרגה פון שגעון. די פערזאמלונג האט זיך אלזא פאלקאם איינגעגעבען און די רעגיערונג האט געקענט זיין העכסט צופריעדען. נאפאלעאן איז אבער וויטער געגאנגען.

נאפאלעאן האט געוואלט, אז די ערקלערונגען פון דער יודישער פערזאמלונג זאלען ווערן א געזעץ פאר אלע יודען פון זיין מדינה; ער האט געוואלט, אז די בעשלוסען פון דער פערזאמלונג זאלען אננעהמען א כאראקטער פון א רעליגיעזע געזעצגעבונג, און כדי דאס אויסצופיהרען, האט ער זיך בעשלאסען אויף א פלאן, וואס האט איבערראשט און אריינגעבראכט אין גרויסער התלהבות די יודען פון גאנץ איירארא: ער האט געהייסען צונויפרופען א „סנהדרין", וואס איז שוין זייט צוויי טויזענד יאהר בטל געווען. נאפאלעאן האט דא געוואלט מאכען פון דער יודישער רעליגיע א פאליטיש מיטעל צו זיינע אייגענע צוועקען און דער גאנצער סנהדרין איז איהם נויטיג געווען נאר דערויף, אז די בעשלוסען פון דער חשובים=פערזאמלונג זאלען דורכגעפיהרט ווערן אין לעבען. אבער מען מוז מודה זיין, אז די אויסערליכע פארם דערפון איז געווען א גרויסארטיגע און א גלענצענדע. די שטענדיג=פעראכטעטע און גע'רודפ'טע יודען האבען מיט אמאל דערשפירט זיך פאר א קראפט, זיך דערמאנט אן די אלטע גוטע צייטען, ווען זיי זענען א שטארק שטאלץ פאלק געווען, און דאס בעוואוסטזיין, אז נאפאלעאן, דער גרויסער קייזער און וועלט=הערשער, מאכט פון זיי אזא וועזען, האט ביי יודען געמוזט גערעכענט ווערן פאר א גרויסע זכיה. עס איז קיין וואונדער נישט, ווען דאס ווארט „סנהדרין" האט ביי יודען ערוועקט אזא שמחה. דעם 17=טען סעפטעמבער האט מאלע אין א פריינדליכער רעדע איבערגעגעבען די „חשובים" דעם בעשלוס פון קייזער, און די פערזאמלונג האט

זיך אנגעהאפט אן דעם פלאן וועגען א סנהדרין מיט דער גרעסטער תלהבות. פון גרויס ענטוזיאזם האט מען איבערגעהאפט די מאס און לויט דעם פארשלאג פון איינעם פון די „חשובים" האט די פערזאמלונג זיך בעשלאסען אויף א עובדא פון נידעריגער קנעכטשאפט: זי האט געשיקט א דאנק די קאטוילישע גלחים פאר דעם חסד, וואס די קירך האט געטאן מיט די יודען. מיט דער דאזיגער נידעריגער חנופה האט די פערזאמלונג די יודישע געגנער, נאטירליך, נישט ווייטער געמאלט. קיין נייע פריינד פאר זיך נישט געוואונען און דערביי גאר פערגעסען, אז די קאטוילישע ארגאניזאציע איז שטענדיג געווען די פערביטערס־סטע פיינדין פון יודען.

פון דער „חשובים"־פערזאמלונג זענען אין סנהדרין אויסגעקליבען געווארען פופצעהן רבנים און זעקסאונצוואנציג בעלי־בתים, און צו זיי האט מען צוגעגעבען נאך דרייסיג אנדערע רבנים. דעם 6־טען אקטאבער האט די פערזאמלונג זיך געווענדעט צו אלע יודען מיט א אויפרוף, וואס איז געווען געשריבען אין פיער שפראכען: העברעאיש, פראנצויזיש, דייטש, איטאליעניש. דער „פארלאמענט" האט זיך געווענ־דעט צו אלע יודען, אז זיי זאלען אויסקלייבען און שיקען דעלעגאטען אין סנהדרין, און דער פייערדיגער אויפרוף האט זיך אנגעהויבען מיט די ווערטער: „אונז שטעהט־פאר א גרויסע זאך. דאס, וואס אונזערע עלטערן האבען נישט געזעהען שוין הונדערטער יאהרען, וואס מיר האבען נישט געקענט האפען צו זעהן אין אונזער צייט, וועט איצט פארקומען פאר דער גאנצער וועלט און אלע וועלען זעהן און ער־שטוינט ווערן".

דעם 9־טען פעברואר 1807 איז דער סנהדרין זיך צונויפגעקומען. ער איז בעשטאנען, פונקט ווי דער אמאליגער סנהדרין מיט צוויי טויזענד יאהר צוריק, פון 71 מיטגלידער, איין נשיא און צוויי וויצע־פרעזידענטע, איינער א „אב בית־דין", דער צווייטער א „חכם". דער גרויסער נאפאלעאן, וועלכער האט אלץ געהאט אין אויג, האט און מיטען זיינע שווערע מלחמות, וואס ער האט דאן געפיהרט, זיך גרינגליך פערנומען אויך מיט דעם סנהדרין. די רייזע־קאסטען און אלע הוצאות פאר די מיטגלידער פון סנהדרין זענען גענומען געווא־רען פון דער רעגירונגס־קאסע. די אונטערהאנדלונגען זענען געפיהרט געווארען מיט דער גרעסטער שנעלקייט, אונטער דער השגחה פון אינערן־מיניסטער שאמפאני. דעם 9־טען מערץ, בעת דער 8־ער זיצונג, איז

אלץ שוין פֿאַרטיג געווען. דעם סנהדרין האָט מען פֿאָרגעלעגט די אַלע צוועלף שאַלות, וואָס מען האָט פֿאָרגעלעגט דער חשובים־פֿערזאַמלונג, אָבער דערבײַ האָט מען פֿון סנהדרין געפֿאָדערט, אַז ער זאָל אויך מסכים זײַן אויף דעם פּונקט, געגען וועלכען עס האָט זיך אַרויסגעזאָגט די פֿערזאַמלונג, ד. ה. אויף דעם פּונקט וועגען געמישטע חתונות. מען האָט דערבײַ אויך געגעבען אָנצוהערעניש, אַז אויב מען וועט נישט אָננעהמען די בעשלוסען לויט דעם פֿערלאַנג פֿון קייזער, וועלען אַלע יודען אַרויס־געטריבען ווערן פֿון פֿראַנקרײַך, דײַטשלאַנד און איטאַליען. דער סנהדרין האָט אין אַ פֿײַערליכען טאָן און געשווינד איבערגע׳חזר׳ט, אין אַ פֿאָרם פֿון רעליגיעזע מצוות, אַלע תשובות פֿון די חשובים, אָבער בנוגע צו די געמישטע חתונות האָט ער אויך נישט געוואָלט נאָכגעבען נאַפּאָלעאָנ׳ס ווילען.

דער סנהדרין איז באַלד נאָכדעם פֿערשוואונדען געוואָרען און אויף דער סצענע איז ווידער אַרויסגעטרעטען די חשובים־פֿערזאַמלונג. דעם 6־ען אַפּריל 1807 איז אויך די פֿערזאַמלונג, נאָך אַ עקזיסטענץ פֿון $8^1/_2$ חדשים, פֿונאַנדערגעלאָזען געוואָרען, נאָר פֿאַר דער צײַט האָט דערווײַל די פֿערזאַמלונג בעוויזען אָבצוטאָן נאָך אַ אַקט פֿון הכנעה און שפלות: לויט דער פֿאָדערונג פֿון דער רעגירונג האָט די פֿערזאַמלונג — אמת מיט גרויס מיה — מסכים געווען אַרויסצוזאָגען איהר וואונש פֿאַר׳ן קייזער, אָנצונעהמען מיטלען, „אַז דער שאַכער־האַנדעל און דער וואוכער פֿון איינציגע יודען זאָל מעהר נישט אַרויסרופֿען קיין אונרוה און אונאָרדנונג“. די דאָזיגע ביטע פֿון יודען אַליין, וועלכע מען האָט פֿון דער פֿערזאַמלונג מיט געוואַלט אַרויס־געשלעפּט, איז נאַפּאָלעאָנ׳ען נויטיג געווען אַלס הכשר אויף די אויסנאַהמס־געזעצען געגען יודען, וועלכע ער האָט שוין געהאַט בײַ זיך בעשלאָסען און וועלכע ער האָט טאַקע באַלד נאָכדעם אַרויסגעגעבען.

דערווײַל האָט נאַפּאָלעאָן געלאָזען דורכפֿיהרען אין לעבען אַלע פּראַקטישע פֿאָרשלאָגען, וואָס די חשובים־פֿערזאַמלונג האָט פֿאָרגעלעגט. דעם 17־ען מערץ 1808 האָט ער בעפֿוילען, אַז דער יודישער קולטוס (גאָטעס־דיענסט און די גאַנצע הנהגה פֿון די קהילות) זאָל שטעהן אונטער׳ן שוץ פֿון געזעץ. אויף צו פֿערוואַלטען מיט די סינאַגאָגען, אַכטונג געבען אויף די קולטוס־בעאַמטע און אַלע כלי־קדש האָט מען פֿאַר די 77,162 יודען אין גאַנץ פֿראַנקרײַך געגרינדעט 13 קאָנסיס־טאָריומס מיט איין צענטראַל־קאָנסיסטאָריום אין פּאַריז. יעדעס קאָנסיס־

טאָריום איז בעשטאַנען פון אַ ראַבינער און דריי בעלי־בתים. די ראַ־בינער זענען גערעכענט געוואָרען פאַר בעאַמטע, ווי אַנדערע גייסט־ליכע, און האָבען בעקומען אַ בעשטימטע פּענסיע, אָבער נישט פון דער רעגיערונג, נאָר פון די יודען גופא. אויף אַזאַ אופן איז די יודישע רעליגיאָנס־טעטיגקייט צום ערשטען מאָל אָנערקענט געוואָרען פון דער מלוכה צוגלייך מיט אַלע איבעריגע קירכען און רעליגיאָנען; די הנהגה פון די קהילות האָט בעקומען אַ שטאַרקע אָרגאַניזאַציע און פאַר דער אויסערליכער וועלט איז דאָס יודענטום מיט אַמאָל געוואָרען אַ קלאָרע אָפענע זאַך, אָהן אַ שום זכר פון דער כלומר'שטער דונקעל־הייט, אין וועלכער מען האָט געהאַלטען די יודישע רעליגיע אין פערלויף פון הונדערטער יאָהרען.

אָבער גלייכצייטיג דערמיט האָט נאַפּאָלעאָן אויך אַרויסגעגעבען אַ שענדליכען דעקרעט, דורך וועלכען דער גרעסטער טייל פון די פראַנצויזישע יודען איז אויף אַ צייט אויסגעשלאָסען געוואָרען פון די אַלגעמיינע געזעצען. לויט דעם דעקרעט זענען די יודען פון די צפון־מזרח־פּראָווינצען אונטערגעוואָרפען געוואָרען אונטער בעזונדערע בעגרענצונגען אין זייער וואוינרעכט; יודישע קאַפּיטאַליסטען, וואָס האָבען געהאַט וועקסלען אויף קריסטען, האָבען געמוזט אויסשטעהן פיעל שוועריגקייטען ביים אויפמאָהנען זייערע חובות; אַ יוד האָט אַנדערש נישט געטאָרט האַנדלען, סיידען דער בירגערמייסטער פון זיין שטאָדט האָט וועגען איהם פריהער חוקר ודורש געווען און דערנאָך אַ פּאַטענט אַרויסגעגעבען. דער דעקרעט איז אַרויסגעגעבען געוואָרען אויף צעהן יאָהר, אָבער דערביי איז בפירוש אויסגערעדט געוואָרען, אַז נאָך די צעהן יאָהר קען דער דעקרעט בענייט ווערן, אויב עס וועט זיך אַרויסווייזען, אַז די יודישע אויפפיהרונג איז נישט בעסער געוואָרען.

די דאָזיגע אַלע גזירות און נייע געזעצען זענען אַרויסגעגעבען געוואָרען דורך אַ איינפאַכען בעפעהל פון קייזער, אָהן דעם הסכם פון דער געזעצגעבערישער פערוואַלטונג. דאָס איז געווען געגען דעם יסוד פון גלייכהייט צווישען אַלע בירגער, געגען דעם יסוד פון האַנ־דעלס־פרייהייט און אויך געגען דער קאָנסטיטוציע, וועלכע נאַפּאָלעאָן אַליין האָט געגעבען. מען דאַרף אָבער נישט פערגעסען, אַז אַזעלכע זאַכען האָבען זיך ביי נאַפּאָלעאָנ'ען געטראָפען גאַנץ אָפט: ער איז געווען דער מענש, וואָס האָט געגלויבט, אַז ער שטעהט העכער פון

יעדען געזעץ און יעדע אָרדנונג. דעם דאָזיגען דעקרעט געגען יודען האָט נאַפּאָלעאָן געהאַט שוין צוגעגרייט נאָך מיט צוויי יאָהר צוריק, פּונקט אין דער צייט, ווען ער האָט צונויפגערופען די חשובים-פערזאַמ-לונג און זי געלאָזען גלויבען, אַז ער, נאַפּאָלעאָן, איז גערופען צו בענייען און צוריקשטעלען דעם שטאָלץ פון יודישען פאָלק. דער דעמאָלטיגער מיניסטער פון אינערן האָט זיך ארויסגעזאָגט געגען יעדען אויסנאַהם-געזעץ בנוגע צו יודען, ערקלערענדיג, אַז דאָס איז אַ אונרעכט און אַן עולה; אויך דער רעגירונגס-ראַט האָט אַ לאַנגע צייט זיך אָבגעזאָגט צו בעשטעטיגען דעם דעקרעט געגען יודען, נאָר נאַפּאָלעאָן האָט דאָס געטאָן אויף זיין איינענער אחריות.

6 חדשים נאָך דעם דעקרעט האָט דער דעמאָלטיגער מיניסטער פון אינערן, גראַף גרעטע, מודיע געווען נאַפּאָלעאָנ'ען:

„די 2548 יודען, וואָס וואוינען און פּאַריז, האָבען קיינמאָל, נישט פאַר און נישט בשעת דער רעוואָלוציע, געגעבען קיין שום גרונד, מען זאָל זיך אויף זיי קענען בעקלאָגען. זיי האָבען קיינמאָל נישט געהערט צו די וואוכערער, שווינדלער, שפּעקולאַנטען און אויפקויפער; פערקעהרט, זיי זענען עהרליכע און נוצליכע בירגער, וואָס גיבען פיעל אַרבייט און פערדיענסט פאַר פיעל קריסטען. זיי בעשעפטיגען זיך מיט ווייסענשאַפט און קונסט; פון זיי קומען ארויס אויך דאָקטוירים און מעדיצין-געלעהרטע, זיי זענען גוטע פּאַטריאָטען. מעהר ווי 150 פון זיי, ד. ה. פולע 6 פּראָצענט, דיענען אין מיליטער". מיט אַ צייט שפּעטער, אין יאָהר 1811, האָט דער נייער אינערן-מיניסטער, מאָנטאַליוועט, מודיע געווען דעם קייזער, אַז עס לאָזט זיך בעמערקען אַ אויסבעסערונג פון אלע פראַנצויזישע יודען: וואוכער איז ווינציגער געוואָרען; די יודען פערנעהמען זיך מיט נוצליכע בעשעפטיגונגען און פערדיענען „די פאָטערליכע גנאַד פון זיין מאַיעסטעט". פון פערשיע-דענע דעפּאַרטאַמענטען און פראָווינצען קומען-אָן די בעסטע מיינונגען וועגען יודען און נאַפּאָלעאָן הויבט-אָן בּיסלעכווייז אָבשאַפען דעם דעקרעט געגען זיי. בנוגע צו 22 ווייטע פראָווינצען איז ער אינגאַנ-צען מבטל דעם דעקרעט, ווייל דאָרט האָבען די יודען זיך „גוט אויפגעפיהרט" און פערדיענען עהרליך צו זיין גלייך מיט די איבעריגע בירגער. בנוגע צו די איבעריגע פראָווינצען האָט ער ערלויבט דעם אינערן-מיניסטער צו בעפרייען איינצעלנע שטעדט פון דעקרעט, לויט זיין איינענעם איינזעהען. אין מערץ 1818 איז דער שענדליכער

דערקרעט פערשוואונדען געוואָרען לחלוטין און אויף שטענדיג.

די נאַפּאָלעאָנישע הערשאַפט האָט אויך אַזאַ אופן געבראַכט פאַר יודען לפי שעה געוויסע גזירות, אָבער עס וואָלט געווען אַ אונרעכט צו פערגעסען אויך די טובות, וואָס ער האָט יודען געטאָן. די חשובים־פערזאַמלונג און דער סנהדרין האָבען געהאַט אַ גרויסע ווירקונג אויף די יודען פון פראַנקרייך און אויך פון דער גאַנצער וועלט. דאָס ערשטע מאָל ... יודען דערלעבט צו אַזאַ כבוד און שעצונג פון אַ קריסטליכען קייזער און דאָס האָט אויפגעהויבען דעם יודישען זעלבסט־געפיהל. די רעליגיעזע און מאָראַלע תקנות פון סנהדרין האָבען געמאַכט אַ גרויסען איינדרוק אין גאַנץ פראַנקרייך און אַגב טאַקע אַ ביסעל אויסגעבעסערט געוויסע יודישע חסרונות. און חאָטש דער סנהדרין אַליין האָט אַרויסגעוויזען גענוג הכנעה און שפלות, האָט ער דאָך געהאַט אין זיך דעם כח פון אַ פערטרעטונג און אָנשטאָט דער גלייכגילטיגקייט און דערשלאָגענקייט, וואָס האָבען ביזהער געהערשט צווישען די יודען אין מערב־איירָאָפּאַ, האָט מען איצט אָנגעהויבען בעמערקען אַ לעבעדיגקייט, אַ פרישקייט און אַ אינער־ליכע בעוועגונג.

פון פראַנקרייך איז די יודישע גלייכבערעכטיגונג אריבערגעגאַנגען אויך אין אַנדערע לענדער אין כמעט אומעטום, וואו עס האָט געהערשט נאַפּאָלעאָנ'ס גייסט, האָבען יודען עטוואָס געוואונען דערפון. אין באָן איז דער טאָג פון דער בעפרייאונג פאַר יודען געקומען מיט אויסער־ליכען גלאַנץ און התלהבות. אין סעפּטעמבער 1797 זענען די אָנ־הענגער פון דער נייער אָרדנונג מיט אַ פייערליכער פּראָצעסיע אַריין אין יודען־קוואַרטאַל. סטאָליאַרעס מיט העק אין די הענד האָבען גע־נומען ברעכען דעם שענדליכען געטאָ־טויער, און די יודען, וואָס האָ־בען דאָרט געוואוינט, זענען געשטאַנען אָנגעטאָן אין די יום־טוב־קליי־דער און מיט פרייד־געשרייען בעגלייט די קלעפּ פון די האַמערס, וואָס האָבען צובראָכען די גלות־ווענט. דאָס טויער איז ענדליך איינגעפאַלען און די פּראָצעסיע איז אין גאַס אַריינגעקומען. מען איז איינער דעם אַנדערען אויפ'ן האַלז געפאַלען, די הענט געדריקט, זיך געקושט און זיך אָבגעגעבען מזל טוב: אַלע בעגרענצונגען, וואָס האָבען עקזיסטירט געגען יודען, זענען בטל געוואָרען!

אין מאינץ האט דער קורפירסט קארל יאזעף פאן ערטהאל געגעבען די יודען געוויסע הנחות און שטארק געזארגט פאר דער ערציהונג פון די יודישע קינדער. אבער אפשר טאקע דערפאר האבען יודען זיך בעצויגען מיט אונצוטרוי צו די זארגען פון קורפירסט און נישט געוואלט איינגעהן אויף דעם פארשלאג צו שיקען זייערע קינדער אין די עפענטליכע שולען. בכלל האבען די דאזיגע יודען די ערשטע צייט מיט אונצופרידענהייט געקוקט אויף דעם פראנצויזישען נצחון; מיט דער צייט אבער האבען יודען זיך צוגעוועהנט צו די נייע בעדינגונגען, גערן אנגענומען די רעפארמען, וואס די פראנצויזען האבען איינגעפיהרט, און דער נייער יודישער דור האט שוין ענערגיש זיך בעטייליגט אין דער אינדוסטריעלער און גייסטיגער טעטיגקייט פון די פראנצויזען.

בּיסלעכוויז זענען געפאלען די טויערען פון געטא אויך אין מעץ און אין דעם „היילינגען קעלן”, אבער מעהר ווי אומעטום האבען יודען אויסגעשפיעלט אין דעם נייעם קעניגרייך וועסטפאלען. דאס דאזיגע קעניגרייך, וואס איז געשאפען געווארען אין נאוועמבער 1807, איז בעשטאנען פון עטליכע טיילען. צו וועסטפאלען האבען געהערט טיילען פון פרייסען, בראונשווייג, קורהעסען, דער גרעסטער טייל פון האנאווער און אנדערע קליינע מדינות. אלס הערשער פון דער מלוכה האט נאפאלעאן בעשטימט זיין יונגסטען ברודער זשעראם, וועלכער איז געווען א לייכטזיניגער, גוטהערציגער און פריידענקענדער יונגער מאן און האט יודען בעווארענט דורך א דעקרעט, אין וועלכען עס איז בפירוש געזאגט געווארען: „די יודען זאלען געניסען דיזעלבע רעכט און פרייהייטען, וואס אלע איבעריגע אונטערטאנען”. מיט אמאל האבען יודען פריי אבגעאטעמט נאך דעם לאנג־יעהריגען דרוק און אין פיעל לויב־לידער ווערט דער הערשער פון וועסטפאלען בעזונגען און געבענשט.

יודען האבען פערשטאנען ווי אזוי אויסצונוצען די גינסטיגע לאגע און באלד אנגעהויבען זיך ארגאניזירען. דערביי האט א גרויסע ראליע געשפיעלט ישראל יאקאבסאן (1828 — 1768).

א זוהן פון רייכע און וואלטעטיגע יודען, איז יאקאבסאן, ווי אלע יודישע קינדער פון זיין דור, ערצויגען געווארען אויף תלמוד און פוסקים. שפעטער האט ער אבער אנגעהויבען זיך אינטערעסירען מיט דער השכלה און די אידעאלען פון מענדעלסאנ'ס עפאכע איז ער זיין גאנץ לעבען טריי געבליבען. א דאנק זיינע קענטענישען און האנדעלס־

פֿעהיגקייטען האָט דער הערצאָג פֿון בראַונשווייג איהם געמאַכט פֿאַר זיין פֿערטרויטען קאַמער-אַגענט; אויף דעם הערצאָגס קוקענדיג האָבען אויך אַנדערע פֿירשטען איבערגעגעבען יאַקאָבסאָנ'ען צו פֿיהרען זייערע פֿינאַנץ-געשעפֿטען און זיין גאַנצען איינפֿלוס אין די הויכע ספֿערען האָט יאַקאָבסאָן אויסגענוצט לטובת זיינע ברידער, וועלכע ער איז מיט'ן גאַנצען הארצען איבערגעגעבען געוועזען. ער האָט זיך אָבער אויך גענומען צו „רעפֿאָרמען" אין יודענטום גופא. אין זעזען האָט ער געגרינדעט אַ האַנדווערקער-שול פֿאַר יודישע קינדער, וואוהין מען האָט אָנגענומען אויך קריסטען, און דער מיין דערפֿון איז געוועזען איינצופֿיהרען גענענזייטיגע טאָלעראַנץ און התקרבות צווישען יודען און קריסטען. יאַקאָבסאָן האָט אויך אויסגעבויט אַ יודישען טעמפּעל און האָט דאָרט צום ערשטען מאָל גע'דרשנ'ט אויף דער דייטשער שפּראַך. דערביי האָט ער איינגעפֿיהרט גרויסע נייעסען: דייטשע געזאַנג אין שוהל מיט דער בעגלייטונג פֿון אַ אָרגעל. ביי יודען האָט ער מיט די רעפֿאָרמען זעהר ווייניג אויסגענומען, אָבער דערפֿאַר איז דאָס זעהר געפֿעלען די קריסטען: די בראַונשווייגער אוניווערזיטעט האָט איהם געשענקט דעם טיטול עהרען-דאָקטאָר, דער קעניג זשעראָם פֿלעגט איהם זעהר פֿריינדליך אויפֿנעהמען און אין גיכען האָט ער איהם זאָגאַר בעשטימט פֿאַר זיין וועסטפֿאַלישען פֿינאַנץ-אַגענט. ער איז געוועזען אַ מענש, וואָס האָט ליעב געהאַט כבוד, און זיינע „רעפֿאָרמען" אין יודענטום זענען געוועזען נישט ווייטזיכטיג, נאַאיוו און זאָגאַר שעדליך. מען מוז אָבער מודה זיין, אַז ער איז אויסען-געוועזען די טובה פֿון יודען און זייערע אינטערעסען זענען איהם זעהר טייער געוועזען. פֿון די 30 טויזענד טאַלער, וואָס ער האָט פֿערדינט אַ יאָהר, פֿלעגט ער פֿערלעבען פֿאַר זיך נאָר 4 טויזענד און דאָס איבעריגע אָבגעבען פֿאַר וואָלטעטיגע צוועקען.

אין גיכען האָט דער יונגער וועסטפֿאַלישער מאָנאַרך בעשטימט יאַקאָבסאָנ'ען אַלס פֿערמיטלער צווישען איהם און די 19 טויזענד יודען פֿון וועסטפֿאַלען. לויט יאַקאָבסאָנ'ס איניציאַטיוו איז צונויפֿגערופֿען געוואָרען אַ קאָמיסיע פֿון יודישע פֿאָרשטעהער פֿון אַלע דעפּאַרטאַמענטען, כדי צו בעטראַכטען די פֿראַגע וועגען שאַפֿען אַ יודישע אָרגאַניזאַציע. פֿאָרזיצענדער פֿון דער קאָמיסיע איז געוועזען יאַקאָבסאָן אַליין און ער איז אויך געוועזען דער שטענדיגער פֿערמיטלער צווישען דער קאָמיסיע און דער רעגיערונג. לויט דעם פֿאָרשלאַג פֿון דער קאָמיסיע האָט דער קעניג אין יאָהר 1808 אַרויסגעגעבען אַ דעקרעט וועגען שאַפֿען אַ יודיש

קאנסיסטאריום, יודישע געמיינדעס און פארשטעהער, וועלכע האבען בעקומען דיזעלבע מאכט, ווי אלע אנדערע מלוכה־בעאמטע. פרעזי־דענט פון קאנסיסטאריום איז נאטירליך ווידער געווען יאקאבסאן אליין. און כדי נושא חן צו זיין ביים קעניג, האט ער פארן קולטוס־מיני־סטער אין די אויגען געגעבען א שבועה טריי צו דינען דעם מאנארך; אזא שבועה האט ער אויך ארויסבעקומען ביי זיינע חברים און יאקאב־סאן האט זיך געשאפען א ספעציעלען אמט־קאסטיום: א שווארצען מאנ־טעל געשטיקט מיט זילבער און אויף דעם האלז אנגעהאנגען די עשרת הדברות. דאס קאנסיסטאריום האט געעפענט א לעהרער און ראבינער־סעמינאריום, שולען פאר קינדער און דערביי אויך איינגע־פיהרט פיעל נייעסען אין רעליגיעזען לעבען. אזוי, למשל, זענען די תפילות, חתונות און בר־מצוות איינגעארדענט געווארען מיט גרויסע צערעמאניעס. טיילוויין איז דערביי אנגעווענדעט געווארען די דייטשע שפראך, און דאס רוב יודען זענען זעהר נישט צופרידען געווען מיט די דאזיגע רעפארמען, וועלכע מען האט זיי מיט געוואלט אנגעהאנגען. די געגען יענע פרומע קהילות, וואס האבען נישט געוואלט אננעהמען די נייע „רעפארמען", האט דאס קאנסיסטאריום, וואס איז אויסגעהאלטען געווארען אויף יודיש געלד, אנגענומען פאליציייאישע מיטלען, און דאס האט נאטירליך נאך מעהר בעליידיגט דאס רעליגיעזע געפיהל פון די פרומע יודען.

אין יאהר 1808 האט נאפאלעאן געשאפען דאס גרויס־הערצאגטום בערג, וואס איז בעשטאנען פון עטליכע טיילען: א טייל האט ער אב־געריסען פון וועסטפאלען, א טייל פון העסען־נאסאו א. ד. ג. פריהער האט ער דארט בעשטימט פאר א קעניג זיין שוואגער מוראט. שפעטער, ווען דער שוואגער איז געווארען קעניג אין נעאפאל, איז אין הערצאגטום בעשטימט געווארען אלס קעניג נאפאלעאנ'ס שוועסטער־קינד נאפאלעאן־לואי. אזוי ווי דער לעצטער איז נאך נישט מינדיג געווען, האט מען איהם בעשטימט פאר א רעגענט דעם וועסטפאלער פינאנץ־מיניסטער בענא. אין וועסטפאלען האט בענא ערווארבען די ליעבע און אכטונג פון די דארטיגע יודען און אויך אין הערצאגטום האט ער זיך באלד גענומען אבשאפען אלע בעגרענצונגען און אויסנאהמס־געזעצען געגען יודען. יודען האבען אויך דא בעקומען גלייכע רעכטען און הגם די פרומע האבען מורא געהאט, אז די פרייהייט זאל נישט שאדען דעם יודענטום, און אנגעווענדעט אלע מיטלען צו שטערען דער בעפרייאונג, האט דאס

ניט געהאלפען און די יודישע גלייכבערעכטיגונג איז געזעצליך אנער־
קענט געווארען.

פיעל ערגער ווי אין אנדערע דייטשע מדינות, וואס זענען
איבערגעגאנגען אין נאפאלעאנ׳ס רשות, איז יודען צוגעגאנגען אין גרויס־
הערצאגטום פראנקפורט. די בערך זעקס טויזענד יודען אין נייעם גרויס־
הערצאגטום האבען דא שוין געוואוינט פון לאנגע צייטען אן אין זייער
בעזונדער ענגען געטא, און ארומיגע בעפעלקערונג איז שוין געווען
געוועהנט פון אלטע יאהרען צו קוקען אויף יודען, ווי אויף נידעריגע
בעשעפעניסען, און מאכען זיי צו שאנד און צו שפאט. קיין ערד הא־
בען די יודען ניט געטארט קויפען; אין זייער וואוינערעכט זענען זיי
געווען שטארק בעגרענצט, פונקט ווי אין זייערע בעשעפטיגונגען;
אויף דער גאס האבען זיי געמוזט טראגען ספעציעלע קליידער; די
עפענטליכע שפאציר־ערטער, קאפעס און רעסטאראנען זענען פאר
זיי געשלאסען געווען, און אין דער צייט, ווען צווישען די פראנק־
פורטער יודען זענען שוין אויסגעוואקסען א גאנצע רייהע אויפגעקלערטע
און אנגעזעהענע פאמיליעס, וואס האבען זיך טעטיג בעטייליגט אין דער
דייטשער קולטור, האט נאך דער מינדסטער גאסען־יונג געקענט אבשפע־
טען און פערווארפען מיט שטיינער יעדען יודען. אלס הערשער פון
פראנקפורטער הערצאגטום האט נאפאלעאן בעשטימט דעם דייטשען
קורפירסט קארל טעאדאר פאן דאלבערג, זעהר א ליבער און געביל־
דעטער מענש, אבער אהן פעסטע פרינציפען און מיט א שוואכען
כאראקטער. דאלבערג אליין איז געווען גענייגט צו געבען יודען גלייכ־
בערעכטיגונג און עטוואס פערלייכטערט זייער לאגע, אבער געגען
איהם איז געווען די קריסטליכע בעפעלקערונג, וועלכע האט מורא
געהאט צו שענקען יודען פרייהייט. די פראנקפורטער יודען האבען
מוטיג געקעמפפט פאר זייער פרייהייט און פאר זיי האט אויך זיך
שטארק משתדל געווען ישראל יאקאבסאן, וועלכער האט זיך געווענ־
דעט מיט א מעמאריאל צום פירשט און איהם אנגעוויזען אויף די אי־
בעריגע אויפגעקלערטע פירשטען פון יענער צייט, וואס האבען יודען
שוין לאנג געגעבען פרייהייט. באלד האבען אבער די יודישע געגנער
אנגעהויבען פיהרען א שטארקע יודענפיינדליכע אגיטאציע, וועלכע האט
זעהר אויסגענומען זאגאר ביים גרויסען געטהע. סוף כל סוף האבען
אבער די יודען אויסגעפיהרט. דאלבערג האט פערלאנגט פאר דער
יודישער גלייכבערעכטיגונג, אז יודען זאלען ארייננטרעגען אין דער רע־

גיערונגס-קאסע 20 מאל אזוי פיעל, וויפיעל עס בעטרעפט זייער יעהר-ליכע שוץ-געלד. אויף פראנקפורט אליין האט דאס אויסגעמאכט 440,000 גולדען. אין פערשידענע ערטער האבען יודען אנגעהויבען נאכגעבען די פאדערונג און ווי נאר זיי האבען בעצאהלט די סומע, האבען זיי גלייך בעקומען אלע בירגערליכע רעכטען.

דער ערשטער פון די דייטשע פירשטען, וואס האט געגעבען יודען א ביסעל פרייהייט לויט זיין אייגענעם ווילען, איז געווען קארל פרידריך דער הערצאג פון באדען. צוליעב דער נאהנטקייט צו פראנק-רייך און די האנדעלס-בעציהונגען מיט איהר איז מען אין באדען געווען צוגעוועהנט צו קוקען אויף יודען, ווי אויף בירגער, און דא איז די געזעלשאפטליכע מיינונג דעריבער געווען געניגט לטובת יודען. דער שטענדיגער יודישער מליץ-יושר איז געווען דער גראף וועטצעל פאן שטערנוי. איהם האט דער פירשט אין יאהר 1809 בעפוילען אויסצואר-בייטען ספעציעלע כללים וועגען יודישער זעלבסטפערוואלטונג. ער האט געגעבען פאלקאמע גלייכבערעכטיגונג די יודען, וואס האבען זיך בעשעפטיגט מיט קונסט, וויסענשאפט און האנדעל. דערפון זענען אבער געווען אויסגעשלאסען די יודישע פראצענטניקעס, פיה-מעקלער, הויזירער און קליינע הענדלער, וואס האבען געמעגט וואוינען נאר אין די שטעדט און דאס נאר מיט א בעזונדער ערלויבניש פון דער ארומי-גער בעפעלקערונג. אויך די ארגאניזאציע פון די יודישע קהילות איז געווען איינגעארדענט אזוי, אז די הנהגה איז פאקטיש געלעגען איננאנ-צען אין די הענד פון דעם הערשער מיט זיינע בעפאלמעכטיגטע. דער-מיט איז מען נאטירליך אויסען-געווען נאר די יודישע „טובה”, אבער חאראקטעריסטיש איז דא, וואס די דייטשע פירשטען האבען זיך אליץ נישט געקענט אבזאגען פון דעם געדאנק, אז יודען דארף מען „ער-ציהען” און זאגאר זיי בעגליקען געגען זייער ווילען. די יודישע רעליגיע האט דער פירשט צוגעזאגט צו אכטען, „אבער נאר לויט תורת-משה און נישט לויט די פירושים פון תלמוד”.

אויך די דריי האפען-שטעדט (האמבורג, לובעק און ברעמען), וואס זענען געווען אונאבהענגיגע רעפובליקען, זענען געווען געצוואונ-גען צו געבען יודען גלייכבערעכטיגונג, לויט דער פאדערונג פון פראנצויזישען מיליטער. האמבורג האט באלד נאכגעגעבען די פאדערונג צו געבען גלייכע רעכטען אלע בירגער, צווישען זיי אויך יודען, און די יודען האבען שפעטער בעוויזען, אז זיי האבען דאס עהרליך פער-

דיענט. ווען דאָס פראַנצויזישע מיליטער איז אַוועק פון האַמבורג, האָט דער סענאַט געמוזט עפענטליך מודה זיין, „אַז בײַ די אַלע טובות, וואָס יודען האָבען בעקומען דורך דער גלייכבערעכטיגונג, איז נישט געוועזען צו בעמערקען אין זיי קיין גאוה אָדער אַ אַנדער שעדליכע זאַך, פאַר וועלכע מען האָט פריהער מורא געהאַט, נאָר פערקעהרט: מען האָט פון זיי געזעהען אַ שטיל עניוות׳דיג פערהאַלטען זיך צו זייערע רעכטען און אַ ענערגישע אָנשטרענגונג צו בעטייליגען זיך אין דער געזעלשאַפטליכער ׳ אַרבייט. אייניגע פון זיי האָבען זיך אויסגעצייכענט מיט צדקה־זאַכען און מיט גרויסער ליעבע צום פאָטערלאַנד”.

פון לובעק זענען די יודען פערטריבען געוואָרען אין יאָהר 1699 און נאָר איין און איינציגען „שוץ־יודען” האָט מען דעמאָלט אָנגענומען און יענער האָט דערפאַר געמוזט בעצאָהלען גרויסע סומען. פון דער קליינער דערבייאיגער שטאָדט מאָיזלינג האָבען געמעגט קומען יעדען טאָג קיין לובעק נאָר דרײַ יודען אַלס שלוחים פון דענעמאַרק אָדער האָלשטיין, און דאָס אויך אונטער שטרענגע בעדינגונגען און בעגרענצונגען. אָבער ווען לובעק איז אַרונטערגעפאַלען אונטער דער הערשאַפט פון פראַנקרייך, זענען אַלע גזירות מיט אַמאָל בטל געוואָרען און באַלד האָבען דאָרט זיך בעזעצט זעקס־און־זעכציג יודישע פאַמיליעס, צום גרויסען פערדרוס פון די קריסטליכע איינוואוינער. פון דער דריטער שטאָדט ברעמען זענען די יודען שוין פון יאָהר 1324 פערטריבען געווען. איינצעלנע פאַמיליעס, וועלכע האָבען זיך דאָרט פאָרט בעזעצט, זענען אין יאָהר 1803 נאָך אַמאָל פערטריבען געוואָרען. אָבער אויך דאָרט האָט דאָס יאָהר 1811 אַ איבערקעהרעניש געמאַכט און אונטער דער שוץ פון די פראַנצויזישע געזעצען האָבען זיך דאָרט בעזעצט 30 יודישע פאַמיליעס און אָנגעהויבען פיהרען גרויסע געשעפטען.

נאָר דרײַ דײַטשע פירשטען האָבען זיך איינגעשפּאַרט און נישט געוואָלט געבען די יודען קיין גלייכבערעכטיגונג. דאָס זענען געווען די הערשער פון עסטרייך, בייערן און זאַקסען. מאַקס יאָזעף, וועלכען נאַפּאָלעאָן האָט בעשטימט פאַר קעניג פון בייערן, האָט, אמת, אַרויסגעגעבען אַ געזעץ, אין וועלכען ער האָט ערלויבט די יודען צו וואוינען אין זיין מלוכה, אָבער דערבײַ זענען געמאַכט געוואָרען פיעל שטרענגע בעגרענצונגען: אין די ערטער, וואו עס האָבען ביז אַהער נישט געוואוינט קיין יודען, האָבען זיי אויך ווייטער נישט געטאָרט בעזעצען זיך אָהן דער הסכמה פון קעניג, און אפילו אין די ערטער, וואו זיי האָבען

גיא געמעגט וואוינען, האט מען געדארפט זיך סטארען, אז די יודישע בעפעלקערונג זאל נישט וואקסען, נאר פערקלענערט ווערן. אין עכט־רייך זענען די יורשים פון גוטען קייזער יאזעף דער צווייטער נישט געגאנגען אין זיין וועג, נאר נאך איינגעפיהרט נייע גזירות. צו די אלטע אבצאהלונגען איז נאך צוגעקומען א נייער שטייער פון יעדען יודען, וואס קומט קיין ווין, און די פאליציי פלעגט נאכשפיאנירען יעדען יוד, וואס איז געקומען קיין ווין און זיך דארט פערזאמט א קליינע צייט אהן א ספעציעלער ערלויבניש. מיט אזא יודען איז מען זיך בעגאנגען, ווי מיט א פערברעכער. די בעגרענצונגען פון די יודישע חתונות זענען געבליבען ווי פריהער און נאר דער עלטסטער זוהן פון א יודישער פאמיליע האט געמעגט חתונה האבען. זאקסען האט מען מיט רעכט גערופען „דאס פראטעסטאנטישע שפאניען” פאר יודען; דארט זענען פערבליבען די אלע בעגרענצונגען פון די אלטע גוטע צייטען. פאקטיש האבען די יודען נישט געטארט וואוינען אין גאנץ זאקסען און נאר אין דרעזדען און אין לייפציג האט מען לפי שעה ערלויבט צו וואוינען איינציגע יודען, אבער דערביי האט מען אויסדריקליך זיי געשטעלט א בעדינג, אז יעדע מינוט קען מען זיי ארויסטרייבען. קיין עפענטליכע שוהלען האבען יודען נישט געטארט האבען און אויך אין די פריוואטע הייזער האבען זיי נישט געטארט מתפלל זיין אויף א הויך קול. אין האנדעל און אין מלאכה זענען יודען געוועזען שטארק בעגרענצט און זאגאר דער קאפ־שטייער, וועלכער איז שוין אין גאנץ דייטשלאנד בטל געווארען, איז דארט נאך געבליבען אין זיין גאנצער קראפט. עס איז געוועזען קלאר, אז די נאהענטע רעאקציע אין דייטשלאנד וועט אין דעם פאנאטישען פראטעסטאנטישען לאנד געפינען זעהר א גוטען באדען פאר זיך.

פיערצענטעם קאפיטעל.

די צייט פון דער רעאקציע.

אין די שניי־פעלדער פון ווייטען גרויסען רוסלאנד איז נאפאלעאנ׳ס שטערען מיט אמאל אויסגעלאשען געווארען. זיין גרויסע ארמעע פון העכער א האלבען מיליאן מענשען איז צעשמעטערט געווארען און דער געניאלער מענש, וואס האט א צייט געפיהרט נאך זיך מיט שטאלץ און אונבעגרענצטער הערשאפט גאנץ אייראפא, איז פלוצלונג נידעריג געפאלען און איינזאם געבליבען. דייטשלאנד, פעראייניגט מיט רוסלאנד, עסטרייך און ענגלאנד, האט אין א דריי־יעהריגען קאמפף צוטרעטען דעם גרויסען נאפאלעאן און צוזאמען מיט איהם אונטערדריקט אויך פראנק־רייך. נאפאלעאנ׳ען האבען ביסלעכווייז אלע פערלאזען און איינזאם האט ער געמוזט ענטלויפען און זיך אויסבעהאלטען פון פאלקס־צארן.

דער גרויסער מענש איז געפאלען און דעם קאפ האבען אויפ־געהויבען די אלע קליינליכע ברואים, וואס ציהען זייער יניקה פון יעדער מענשליכער שוואכקייט און נפילה, די אלע פינסטערע קרעפטען, וואס געהען ארוים אויף דער לעבעדיגער וועלט נאר דאן, ווען ארום הערשט פינסטערניש און קנעכטשאפט, — אין אייראפא האט זיך אנגעהויבען די שרעקליכע רעאקציע! דער ריזע, וואס האט אלץ געטאן אויף זיין איי־גענער אחריות און אפט געטרעטען מיט די פיס די פרייהייט, איז געפאלען, אבער צוזאמען מיט איהם איז אויך דערשטיקט געווארען די רעוואלוציע און אלץ, וואס זי האט ערווארבען. אייראפא איז פערזונ־קען געווארען אין א פיעל ערגערער קנעכטשאפט, ווי אין דער צייט פון נאפאלעאנ׳ס הערשאפט.

די מפלה פון גרויסען נאפאלעאן איז געווען א ירידה אויך פאר'ן יודישען פאלק, וואס האט דער ערשטער דערשפירט אויף זיך דעם שווערען אטעם פון דער רעאקציע, און אין ערגעץ האט די רעאקציע אזוי שווער און שנעל נישט געטראפען די יודען, ווי אין דייטשלאנד.

אין דער צייט פון דער רעוואלוציע און פון נאפאלעאן'ס הערשאפט איז דייטשלאנד אויסגעשטאנען די שווערסטע און ביטערסטע באליידיגונגען. די דייטשע ארמעע איז צושלאגען געווארען, איהרע מדינות זענען צוברעקעלט געווארען, איהרע פירשטען זענען ווי קנעכט בעהאנדעלט געווארען. דער נצחון, וואס די דייטשען האבען אבגעהאלטען איבער נאפאלעאנען און זיין גרויסע ארמעע, האט דעריבער זיי אליין איבעראשט און פער'שכור'ט. ווי געוועהנליך נאך אזא אונערווארטעטען נאציאנאלען נצחון, האט זיך אין דייטשלאנד ענטוויקעלט א שטארקער שאוויניזם, א איבערגעטריבענע ליעבע צו אלץ, וואס איז אייגענס, און זייער שטארקע שנאה צו פראנקרייך, וואס זיי האבען געטראגען אין הארצען, האט זיך פערוואנדעלט אין א שנאה צו דער גאנצער רעוואלוציע און צו אלץ, וואס איז פרעמד. אין דערזעלבער צייט זענען די דייטשען, צוטומעלט פון גרויסען נצחון, געווארען טרוימער, פאנטאסטען און מיט זייער גאנצער נשמה זיך פערזונקען אין דער פערגאנגענהייט, אין דער טראדיציע. די מיטעלאלטערישע עפאכע מיט איהרע גראבקייטען און אבערגלויבענס, מיט איהרע פערדארבענע זיטען און פרומער אויסגעלאסענקייט האט זיך די דייטשען פארגעשטעלט אין די שענסטע איידעלסטע פארבען און אזוי־ארום איז געשאפען געווארען די דייטשע רעאקציאנערע ראמאנטיק. אייניגע מיט דעם פולען בעוואוסטזיין, אנדערע אונבעוואוסטזיניג האבען געפרעדיגט זיך אומצוקעהרען צו דער אלטער פערפוילטער פערגאנגענהייט, צו דער צייט פון די יעזואיטען און אינקוויזיציע; עס איז בעשאפען געווארען א טעאריע, אז די קריסטליכע לעהרע איז די העכסטע ציוויליזאציע און דאס עכטע קריסטענטום עקסיסטירט נאר אין דייטשלאנד. נאטירליך, האבען יודען נישט וואס צו טאן אין אזא לאנד פון עכטען ריינעם קריסטענטום, און עס האט זיך אנגעהויבען א סיסטעמאטישע ענערגישע אגיטאציע געגען יודען.

דער ערשטער, וואס האט אנגעהויבען די שענדליכע אגיטאציע, איז געווען דער פראפעסאר ריהם. די יודען, האט ער גע'טענה'ט, זענען פון שטענדיג אן א פערדארבען פאלק און בילדען אומעטום א מלוכה אין א מלוכה. פאר דייטשלאנד זענען זיי א גרויס אומגליק און

נאר זיי זענען שולדיג אין דער דייטשער לאנגיעהריגער קנעכטשאפט. ארויסטרייבען זיי אינגאנצען פון לאנד וואלט אבער געווען צו אכזריות'דיג, און דעריבער דארף מען זיי נאר אונטערדריקען און ערנידעריגען, דולדען זיי אלס מענשען פון צווייטען קלאס, בעציהען זיך צו זיי ווי צו א אומגליק, וואס איז בעשערט דעם דייטשען פאלק, אבער אויף קיין פאל זיי נישט בעהאנדלען, ווי בירגער מיט אלע מענשען גלייך. דער דאזיגער בלינדער אנטיסעמיטיזם האט געפונען א שטארקען אבקלאנג ביי די מאסען; אבער אויך די געבילדעטע לייט, די סטודענטען־פאטריאטען, פראפעסארען און געלעהרטע, וועלכע זענען געווען פערפיהרט דורך דעם פרומען מיסטיציזם און דער ראמאנטישער יראת־שמים, האבען געגלויבט, אז אין א ריין־קריסטליכער מלוכה זענען יודען א פרעמדער שעדליכער עלעמענט.

דערווייל איז צונויפגערופען געווארען דער וויענער פרידענס־קאנגרעס, וואס האט געדארפט איינפיהרען שלום צווישען די פעלקער און אויסארבייטען א פראגראם פאר א געמיינזאמער טעטיגקייט געגען דער ירושה פון דער רעוואלוציע. די צוויי שטאטס־מענער, וואס זענען געשטאנען אין דער שפיץ פון ביידע גרויסע דייטשע מלוכות אויפ'ן וויענער קאנגרעס: דער עסטרייכישער קאנצלער מעטערניך און דער קאנצלער פון פרייסען הארדענבערג, האבען זיך צו יודען בעצויגען נישט שלעכט. מעטערניך איז געווען א איינגעהער אין די יודישע סאלאנען און האט זיך געפונען אונטער'ן בעזונדערן איינפלוס פון דער יודישער באראנעסע פאני פאן־ארנשטיין. הארדענבערג איז בכלל געווען א ליבעראלער מענש און געהאט צווישען יודען פיעל גוטע פריינד. זיי האבען דאס אויפ'ן קאנגרעס אויפגעהויבען די יודענפראגע און ארויסגעשטעלט דעם פרינציפ, „אז די, וואס געהערען צום יודישען גלויבען, זאלען האבען אלע בירגער־רעכטען, אויב זיי וועלען נאר אפהיטען די פליכטען פון די איבעריגע בירגער". די איבעריגע דייטשע מלוכות האבען געשטעלט א שטארקען ווידערשטאנד געגען דער פאדערונג און דאן האבען די פארשטעהער פון עסטרייך און פרייסען געמוזט נאכגעבען און איינגעהן אויף אזא הנחה: צום פונקט וועגען יודען איז צוגעגעבען געווארען א בעמערקונג: „די בונדעס־פערזאמלונג וועט בעטראכטען אויף איהר פערזאמלונג, ווי ווייט עס איז מעגליך צו געבען יודען אין דייטשלאנד בירגערליכע רעכט; ביז דעמאלט אבער וועלען זיי דערווייל ווייטער

האבען די רעכטען, וואס איז זיי שוין געגעבען געווארען אין די בונדעס־שטאטען".

דורך דער דאזיגער בעמערקונג איז די פראגע וועגען דער יודישער גלייכבערעכטיגונג אבגעלעגט געווארען אויף א אונבעשטימטע צייט, אבער דורך איהר זענען נצול געווארען יענע רעכט, וואס יודען האבען שוין בעקומען בעת נאפאלעאנ'ס הערשאפט. די בעמערקונג איז אנגענומען געווארען און דערביי האבען אויך מיטגעווירקט די ביידע דעלעגאטען פון די פראנקפורטער יודען, וואס זענען געקומען צום קאנגרעס (איינער פון זיי איז געוועזען יעקב ברוך, דער פאטער פון לודוויג בערנע), ווי אויך דער קריסטליכער פערטרעטער פון די יודען, דער יוריסט קארל בוכהאלץ פון לובעק. נאך די יודישע געגנער אויפ'ן קאנגרעס האבען אויך דא געפונען א מיטעל פטור צו ווערן פון דעם אונאנגענעהמען פונקט. זיי האבען אונטערגעקויפט דעם גענעראל־סעקרעטאר פון קאנגרעס און ביי איהם גע'פועל'ט אויסצומעקען אין דעם לעצטען זאץ פון פונקט 16 דאס ווארט „אין" און אנשטאט דעם שטעלען דאס ווארט „פון". אזוי אז דער גאנצער פונקט האט דורך דעם קליינעם שינוי בעקומען גאר א אנדער בעדייטונג: „יודען וועלען דערוויילע ווייטער האבען די רעכט, וואס איז זיי שוין נעגעבען געווארען פון (אנשטאט „אין") די בונדעס־שטאטען". דאס האט געהייסען, אז יודען האבען געקענט געניעסען נאר פון יענע רעכט, וואס זיי האבען בעקומען פון די בונדעס־שטאטען אליין, אבער נישט פון נאפאלעאנען. מעטערניך און הארדענבערג האבען דעם דאזיגען שווינדעל נישט בעמערקט און אויף אזא אופן האט מען איצט פראנק און פריי געקענט אבנעהמען ביי יודען די רעכטען, וואס זיי האבען בעקומען דורך די פראנצויזען.

מעהר פון אלע האט די רעאקציע שווער געטראפען די יודען פון פראנקפורט. די גרויסע רעגירונגען האבען, אמת, ארויסגעגעבען א בעפעהל דעם פראנקפורטער סענאט, אז „די שטאדט מוז אכטען די ערווארבענע רעכט פון אלע קלאסען איינוואוינער און יעדע רעאקציאנערע פערארדנונג מוז פערמיטען ווערן", אבער דער פראנקפורטער מאגיסטראט האט דערמיט זיך ווינציג גערעכענט און ווי נאר די פראנצויזען האבען פערלאזען פראנקפורט, איז די ערשטע ארבייט פון דער נייער פערוואלטונג געוועזען: צונעהמען ביי די יודען זייערע בירגער־רעכט. הארדענבערג און מעטערניך האבען אומזיסט בעפוילען דעם סענאט פון

פֿראַנקפֿורט, ער זאָל נישט אָבנעהמען בײַ יודען זײַערע רעכטען; די פֿערוואַלטונג האָט דערמיט זיך נישט געוואָלט רעכענען און די יודען האָבען געמוזט אָנהויבען פֿיהרען מיט דעם סענאַט אַ שווערען קאַמפּף, וואָס האָט געדויערט גאַנצע נײַן יאָהר.

דערווײַל האָבען אויך די איבעריגע פֿרײַ־שטעדט אָנגעהויבען דריקען יודען, נישט ווינציגער ווי פֿראַנקפֿורט. אין לובעק, וואו עס האָבען זיך געהאַט בעזעצט 66 יודישע פֿאַמיליעס און מיט גרויס מיה זיך אײַנגעאָרדענט און אָנגעהויבען פֿיהרען אַ געמײַנדע־לעבען, האָט מען זײ איצט געהייסען פֿערלאָזען די שטאָדט און ווען די יודען האָבען זיך אָבגעזאָגט דאָס צו טאָן, האָט מען זײ געהייסען שליסען די געשעפֿטען און די סחורות קאָנספֿיסקירט. אַזאַ אַכזריות'דיגע בעהאַנדלונג האָט אַרויסגערופֿען שאַרפֿע פּראָטעסטען זאָגאַר בײַ פֿיעל רעגירונגס־בעאַמטע און האַרדענבערג אַליין אין אַ בריעף צום לובעקער סענאַט האָט איהם געמאַכט שאַרפֿע פֿאָרוואורפֿען. ווײַטער פֿון די מוסר־בריעף איז עס אָבער נישט געגאַנגען: קיין סאָלדאַטען האָט פּרײַסען צוליעב יודען נישט געשיקט נישט קיין פֿראַנקפֿורט, נישט קיין לובעק — און אַלץ איז געבליבען ווי געוועזען.

אין האַמבורג האָט דער סענאַט זיך בעצויגען צו יודען פֿרײַנדליך און אין אַ אויפֿרוף צו דער בעפֿעלקערונג האָט ער געריהמט די יודען אַלס מענשען און אַלס גוטע בירגער און האָט אויסגעדריקט זײַן האָפֿנונג, אַז אַ דאַנק יודען וועט דער האַנדעל און די אינדוסטריע ווידער אויפֿלעבען; דער סענאַט אַליין איז אָבער געווען אָבהענגיג פֿון דער בעפֿעלקערונג, וועלכע האָט געהאַט מורא פֿאַר דער יודישער קאָנקורענץ, און די יודען זענען צוריק אַוועקגעשטעלט געוואָרען אויף דער מדרגה, אויף וועלכער זײ זענען געשטאַנען אין יאָהר 1810: בעשרענקט אין אַלע פּאָליטישע רעכטען, אויסגעשלאָסען פֿון אַלע עפֿענטליכע שטעלעס און אַמטען, נישט געטאָרט זײַן קיין אַדוואָקאַטען, אַפּטײקער און באַרבירער, געמעגט ערווערבען נחלאות נאָר אין בעשטימטע ערטער פֿון שטאָדט א. א. וו.

געגען אַזאַ אונגערעכטיגקײַט זענען אַרויסגעטרעטען עטליכע יודישע שריפֿטשטעלער, ווי משה העס, ש. צימערן, וואַל און סאַלאַמאָן, וועלכע האָבען אין בעזונדערע ווערק אָבגעלײקענט די אַנטיסעמיטישע בלבולים און געפֿאָדערט אַ גערעכטע בעציהונג צו יודען. צום כבוד פֿון די קריסטען מוז מען זאָגען, אַז אויך אין יענער שווערער

צייט פון רעאקציע האבען זיך געפונען געצעהלטע קריסטען, וואס האבען פערשטאנען די עולה, וואס מען בעגעהט געגען יודען, און זיך אנגענומען זייער קריוודע; אויך פון ענגלאנד און פראנקרייך האט מען שארפע פארוואורפען געמאכט די דייטשען פאר זייער שאוויניזם און פאר זייער בעציהונג צו יודען, אבער וואס האט דאס אלץ געקענט העלפען, ווען די יודישע פערטיידיגער האט מען געזידעלט, ווי די ערגסטע, און די אנטיסעמיטען האבען מיט זייערע שריפטען פערפלייצט גאנץ דייטשלאנד. אויסער דעם אויבענדערמאהנטען פראפ. ריהס האט אויך דער פילאזאף פריז ארויסגעגעבען א בעזונדער ווערק וועגען דער „יודישער סכנה" און זיך נישט געשעמט צו פערלאנגען, אז די יודישע נאציע זאל מען איינגאנצען פערטיליגען פון דער וועלט; נאר אזוי ווי דאס איז שווער אויסצופיהרען, זאל מען דערווייל זיי דריקען אזוי לאנג, ביז זיי וועלען אומקומען. אין דער טעאטער-וועלט האט דעמאלט געמאכט א גרויסען ליארם דער אנטיסעמיטישער פארם פון דאקטאר קארל סעסא „די יודען-שולע", וועלכער פיהרט ארויס אויף דער סצענע א גאנצע מחנה קאריקאטורען פון יודען. דאס שטיק וואלט אפשר נישט געווען געמאכט אזא סענסאציע, ווען נישט איינינגע יודישע פארשטעהער, צווישען זיי ישראל יאקאבסאן, וואס האבען גע'פועל'ט ביים קאנצלער הארדענבערג, אז ער זאל פערבאטען דאס שטיק צום שפילען. ערשט דעמאלט זענען אלע געווארען נייגיריג צו וויסען, וואס אין דעם שטיק געפינט זיך, און דער פארם איז געווארען זעהר פאפולער. אין 1815 האט מען דאס שטיק, אונטער א נייעם נאמען „אונזער פערקעהר", שוין געשפיעלט אין די גרעסטע שטעדט פון דייטשלאנד און אומעטום האט דער פארם געהאט א אונגעוועהנליכען ערפאלג. דער ארטיסט וואורם, וואס האט געשפיעלט די הויפט-ראליע אין דעם שטיק, איז געווארען ביים המון זעהר בעליעבט; די צייטונגען פלעגען ברענגען גאנצע אויסצוגען פון דעם פארם, וואו יודען זענען מיאום אויסגעלאכט געווארען, און וואורם פלעגט פארשטעלען זיינע יודען-קאריקאטורען אויך אין פריוואט-הייזער אויף שמחות און בעלער און בעקומען דערפאר גוט בעצאהלט. עס איז דערגאנגען אזוי ווייט, אז בעת דער רוסישער קייזער אלעקסאנדער I איז געווען אין בערלין, האט מען לכבוד איהם אויך געוואלט פארשטעלען „אונזער פערקעהר", נאר אלעקסאנדער האט בפירוש געבעטען, מען זאל דאס נישט טאן

און דעם פֿאַרם פֿאַר איהם נישט שפּיעלען, פֿון וואָס די דײַטשען האָבען זיך געשפּירט אַ ביסעל אונאַנגענעהם און פֿערשעמט.

נאָך דער ערמאָרדונג פֿון דײַטשען דיכטער און רוסישען שפּיאָן קאָצעבו דורך דעם דײַטשען פּאַטריאָטישען סטודענט זאַנד זענען די רעגיערונגען אַרויסגעטרעטען מיט שאַרפֿע מיטלען געגען דעם שאָוויניסטישען דײַטשען פּאַטריאָטיזם. אָבער דערמיט האָבען די לײַדענשאַפֿטען נאָך מעהר זיך פֿונאַנדערגעפֿלאַקערט און דאָ האָט אין דײַטשלאַנד אויסגעבראָכען אַ שטורם, וועלכער האָט אויף אַ לאַנגע צײַט אוועקגעשטעלט אַ מחיצה צווישען די יודען און דער דײַטשער בעפֿעלקערונג. די דײַטשע פּאַטריאָטען זענען געווען פֿול מיט צאָרן אויף עסטרײַך, אויף וועלכער זיי האָבען געקוקט, ווי אויף דעם מקור פֿון אַלע גזירות און נאַציאָנאַלע בעליידיגונגען, און אַזוי ווי די רײַכע יודען, איבערהויפּט די ראָטשילדס, זענען געשטאַנען אין נאָהענטע בעציהונגען מיט עסטרײַך און זי געשטיצט מיט געלד־הלואות, האָט מען דעם גאַנצען כעס אויסגעלאָזען צו יודען. אָנגעהויבען האָט זיך דאָס אין ווירצבורג (דעם 2־ען אויגוסט 1819) מיט אויסרופֿען „העפּ, העפּ!” (ווי מען פֿלעגט שרײַען בײַם אַרויסטרײַבען ציגען מיט בערד) זענען דאָרט אַ מחנה סטודענטען צוזאַמען מיט אַ גרויסען המון בעפֿאַלען די יודען, גערויבט זייערע געשעפֿטען און חרוב געמאַכט די וואוינונגען. ווען די יודען האָבען מיט געוועהר אין די הענד געפּרובט זיך שטעלען אַנטקעגען, האָט אויסגעבראָכען אַ פֿאָרמעלער געשלעג מיט הריגות און דער סוף איז געווען, אַז די 400 יודען, וואָס האָבען דאָרט געוואוינט, האָבען געמוזט פֿערלאָזען די שטאָדט. דער פּאָגראָם אין ווירצבורג האָט געדיענט אַלס בײַשפּיעל פֿאַר די איבעריגע שטעדט. דער המון, וואָס איז שטענדיג דורשטיג צו רציחות און אָנפֿאַלען; סוחרים, בעלי־מלאכות און קליינע הענדלער, וואָס האָבען געהאַט אַ הארץ אויף יודען צוליעב דער קאָנקורענץ; סתם פֿאַנאַטיקער און פּאַטריאָטען — די אַלע פֿערשידענע עלעמענטען האָבען זיך פֿעראייניגט אין קאַמפּף מיט די יודען. אין באַמבערג, פֿראַנקפֿורט, דאַרמשטאַדט, באַדען, גאַנץ, דיסעלדאָרף, האַמבורג, דאַנציג און אַנדערע שטעדט האָט מען געהאַקט די שויבען אין די יודישע וואוינונגען, חרוב געמאַכט די הײַזער און נישט זעלטען אויך זייער לעבען נישט געשוינט. אַ געוויסער שווינדלער הונדט, וועלכער האָט זיך אַליין גענומען דעם טיטול פֿאָן־ראָדאָווסקי, האָט אויסגענוצט די פּאָגראָם־בעוועגונג צוליעב געשעפֿט. ער האָט אַרויסגעגעבען

א פאמפלעט „יודענשפיעגעל" מיט שרעקליכע זלזולים אויף יודען, וועלכע ער האט געפאדערט צו מאכען פאר סריסים. דאס ווערק איז גוט פערקויפט געווארען און הונדט האט געמאכט א פערמעגען; דאס האט נאטירליך ארויסגערופען א גרויסען חשק ביי אנדערע שמוציגע מחברים און דער ליטערארישער מארק איז פערפלייצט געווארען מיט מיאוס'ע פאמפלעטען געגען יודען. די רעגירונגען האבען ענדליך איינגעזעהען, אז די העצע געגען יודען נעהמט-אן א געפעהרליכען כאראקטער, און די אונרוהען אונטערגעדריקט, אבער דער זאמען פון שנאה צווישען יודען און דער קריסטליכער בעפעלקערונג איז שוין געוועזען טיעף פערזייעט און געהאלטען אין איין וואקסען.

אזוי האבען אויסגעזעהען די יודען אין די מיטעלע און קליינע דייטשע מדינות. אבער וואס האבען געטאן יענע גרויסע רעגירונגען, וועלכע האבען זיך כלומר'שט אנגענומען די יודישע קריוודע אויפ'ן בונדעס-ראט? דער עסטרייכישער קייזער פראנץ I און זיין קאנצלער מעטערניך האבען נישט בלויז איבערגעלאזען אלע פריהעריגע בעגרענצונגען, נאר אויך צוגעגעבען נייע. אמת, זיי האבען נישט ארויסגעטריבען די יודען, ווי מען האט געטאן אין לובעק און אין ברעמען, אבער זיי האבען זיי פערשפארט אין די געטא'ס אין צענטער פון עסטרייך און פון דארטען זיי נישט ארויסגעלאזען. טיראל איז פאר יודען פערשלאסען געווארען, אין בעהמען האבען זיי געמעגט וואוינען נאר אין די דערפער און אין די בערג-שטעדט, און אין מעהרען, פערקעהרט, זענען נאר די גרויסע שטעדט געווען אפען פאר יודען. זיי זענען שטענדיג געלעגען אונטער א שווערען מאטעריעלען דרוק. מען האט זיי אומעטום געלאזען וואוינען נאר ווי פון רחמנות וועגען און איבערהויפט נאר אין די שטעדט. דאס אריבערציהען זיך פון איין ארט אין צווייטען איז געווען זעהר בעשווערט. מען האט זיי בכלל נישט געלאזען זיך ענטוויקלען און הגם דער קייזער האט פאר געלד געגעבען איינציגע רייכע יודען דעם טיטול פון אדעליגע, איז אבער די ארימע מאסע געבליבען זעהר ערנידעריגט און געהאט אויסצושטעהן א שווערען קאמפף פאר דער עקזיסטענץ.

אין עסטרייכישען שלעזיען און אין מעהרען איז יודען געווען פערבאטען צו וואוינען אין די וויכטיגסטע שטעדט, אבער אפילו אין די ערלויבטע ערטער, ווי אויך אין די גאליציאנישע שטעדט, האבען יודען געמעגט וואוינען נאר אין אבגעשלאסענע געטא'ס. ביי דעם אלעם

האָט מען נאָך אויף יודען אַרױפֿגעלעגט אונגעהויער גרױסע אָבצאָהלונגען. די אַלע בעזונדערע אָבצאָהלונגען האָבען בעטראָפֿען אַ סומע פֿון 700,000 גולדען יעהרליך. קראָקע אויף כּשר פֿלײש האָט בעטראָפֿען פּונקט אַזױ פֿיעל, וויפֿיעל עס איז געװען דער פּרײַז פֿון פֿלײש אויפ׳ן מאַרק און דער יוד האָט אַלזאָ געדאַרפֿט צאָהלען פֿאַר פֿלײש צװײמאָל אַזױ פֿיעל, ווי אַ אַנדערער. דאָס רוב פֿון די דאָרטיגע יודען האָבען דעריבער נישט געקענט ערלויבען זיך צו עסען קײן פֿלײש און בכלל געלעבט אין אַזאַ דחקות, אַז עס איז צו בעוואונדערן, ווי אַזױ זײ האָבען בײַ אַזאַ שרעקליכען דרוק געװוּנג ענערגיע און מוט געהאַט אויסצוהאַלטען און נישט אומצוקומען אין די שווערע לעבענס־בעדינגונגען.

עסטרײַך האָט ווינציגסטענס קײן זאַך יודען נישט צוגעזאָגט און זײ נישט פֿערפֿיהרט דורך פֿאַלשע הבטחות; פֿון פּרײַסען אָבער האָבען די יודען געהאַט דאָס רעכט צו ערוואַרטען אַ בעסערע און גערעכטערע בעציהונג צו זיך. פֿרידריך ווילהעלם III האָט שטאַרק געהאַלטען פֿון דעם פּרינציפּ פֿון גלײַכבערעכטיגונג פֿאַר אַלע פֿעלקער און פֿון איהם האָט מען געהערט פֿיעל שענע הבטחות. יודען האָבען אַלזאָ געקענט האָפֿען דאָרט אויף אַ פֿאָלשטענדיגער בעפֿרײַאונג; אָבער ווי עס שײַנט, זענען דאָס געװען נישט מעהר ווי שענע ווערטער און דעריבער האָבען דאָרט די יודען נאָך שטאַרקער און טיעפֿער געשפּירט דעם דרוק פֿון דער רעאַקציע. מיט׳ן טויט פֿון ליבעראַלען האַרדענבערג האָט זיך אין פּרײַסען אָנגעהויבען אַ רעאַקציאָנערע פּאָליטיק. מען האָט אָנגעהויבען דערפֿון, וואָס מען האָט פֿערפֿאַסט אײן און צוואַנציג פֿערשידענע כּללים וועגען די יודען, וואָס וואוינען אין פּרײַסען. די יודען זענען אײַנגעטײלט געוואָרען אויף פּראַנצויזישע, אַלט־פּרײַסישע, זאַקסישע און פּוילישע, ד. ה. עס איז ערקלערט געוואָרען, אַז דאָס געזעץ פֿון 1812, וועלכעס האָט געבראַכט פֿיעל נײַע רעכט אויך פֿאַר יודען, איז גילטיג נאָר פֿאַר יענע פּראָווינצען, וועלכע האָבען אין יענעם יאָהר געהערט צו פּרײַסען, אָבער די אַלע פּראָווינצען, וואָס זענען פֿעראײניגט געוואָרען צו פּרײַסען נאָך דעם שלום, בלײַבען בײַ די פֿריהעריגע בעדינגונגען. די נײַע פּראָווינצען האָבען בעטראָפֿען אַ העלפֿט פֿון דער פּרײַסישער מלוכה און דאָרט האָבען געוואוינט צוויי דריטעל פֿון אַלע פּרײַסישע יודען, וועלכע זענען אויסגעשלאָסען געוואָרען פֿון די נײַע רעכטען. אָבער אויך אין די אַלט־פּרײַסישע פּראָווינצען האָט מען דאָס געזעץ פֿון 1812 נישט אָנגעווענדעט צו יודען; די רעגירונג האָט זיך גאָרנישט

וויסענדיג געמאכט פון דעם געזעץ און ווען דער בעריהמטער יוריסט גאנז האט אנגעהויבען פאדערן, מען זאל איהם צולאזען צו א קאטעדר אין אוניווערזיטעט, האט מען איהם מיט אלע תירוצים מדחה געווען און עס האט קיין זאך נישט געהאלפען ביז גאנז האט זיך נישט אבגעשמד׳ט. דאס איז געווען נאר א אנהויב און באלד האט מען יודען אנגעהויבען דערווייטערן פון אלע עפענטליכע שטעלעס, צוגענומען ביי זיי דאס וואהל-רעכט אין די לאנדטאגען און נישט געלאזען יודען טראגען קיין אפיציערען-טיטול אין דער ארמעע אין יאהר 1825 האט מען ביי די געמיינדעס אבגענומען דאס פריהעריגע רעכט צו בויען שוהלען אהן א בעזונדער ערלויבניש און בכלל ערקלערט די געמיינדעס פאר פריוואטע חברות. נישט קוקענדיג דערויף, האט די רעגירונג דאך זיך אריינגעמישט אין די רעליגיעזע ענינים פון יודען, געגען די געזעצען פון גלויבענס-פרייהייט.

אבער פיעל ערגער ווי אין אלט-פרייסען איז עס צוגעגאנגען מיט יודען אין יענע פראווינצען, וואס פרייסען האט נישט לאנג ערווארבען. אין יאהר 1819 האט זיך געפונען אין גאנץ פרייסען 250 טויזענד יודען און פון זיי האבען אין פויזען געלעבט 55 טויזענד. פריהער האט פויזען געהערט צום ווארשאווער הערצאגטום און ווען די פראווינץ איז איבערגעגאנגען צו פרייסען, האבען די דארטיגע יודען, וואס האבען געליטען פון שווערען דרוק, זיך זעהר דערפרעהט. פיעל יודישע יונגע לייט זענען אריינגעטרעטען אין די פריוויליגע יעגער-פאלקען וואס פרייסען האט ארגאניזירט. אין גיכען האבען זיי אבער זיך איבערצייגט, אז די האפנונגן אויף נייע רעכטען איז א פאלשע און אלץ איז געבליבען, ווי געווען. אין הערצאגטום בערג, וואס איז איבערגעגאנגען פון פראנקרייך צו פרייסען, האט די רעגירונג אהן צערעמאניעס אבגענומען ביי יודען אלע רעכטען, וואס נאפאלעאן האט זיי געגעבען. בכלל האט מען, אויסער אין אלט-פרייסען, אומעטום ווי ווייט מעגליך בעשרענקט די יודישע רעכטען, און אפילו אין צענטר פון פרייסען האט מען די יודען ארויסגעשטופט פון אלע צווייגען פון דער קולטור און אין דערזעלבער צייט האט מען זיך נישט געשעמט צו שרייען, אז יודען האלטען זיך אבגעזונדערט פון דער ארומיגער וועלט און ווילען אויף קיין פאל נישט צושטעהן צו דער מאדערנער קולטור. די פיעל דעפרעסיעס און בעגרענצונגען האבען סוף כל סוף געבראכט דערצו, פיעל פון די יודען, וועלכע האבען געוואלט זיך בעטייליגען אין דער

ארומיגער קולטור און נישט געהאט קיין מעגליכקייט אויסצונוצען זייערע פעהיגקייטען און טאלענטען, האבען קיין מוט נישט געהאט אויסצושטעהן די גזירות און זיך אבגעשמד'ט. אין יאהר 1822 איז אין בערלין גע-גרינדעט געווארען א „פעראיין אבצושמד'ען יודען". דער קעניג האט דעם פעראיין געגעבען אלע נויטיגע מיטלען און אויך צוגעזאגט צו שענקען 10 דוקאטען יעדען יודען, וואס וועט זיך לאזען טויפען. די 10 דוקא-טען האבען נאטירליך געקענט צוציהען נאר גאסען-יונגען, אבער פיעל מעהר האט צוגעצויגען דער וואונש צו ווערן „לייטען גלייך", געניסען פון דער וועלטליכער קולטור און עס איז געווארען, ווי א מין צווייטע שמד-בעוועגונג פון נאך מענדעלסאנ'ס עפאכע.

אויך אין פראנקרייך האט אויסגעבראכען א שטארקע ליטעראַרישע פאלעמיק וועגען דער יודישער גלייכבערעכטיגונג, אבער דארט זענען די יודישע פריינד געווען אין דער מעהרהייט. א געוויסער באיל איז ארויסגעטרעטען מיט א פערטיידיגונג פון יודען אין א בעזונדער ווערק, וואס האט געהאט א ערפאלג. א געוועזענער גובערנאטאר, דקיראן, איז ארויסגעטרעטען מיט א בראשור וועגען יודען, וועלכע ער האט זעהר געריהמט אויפ'ן גרונד פון פערזענליכער ערפאהרונג און אויפ'ן גרונד פון דער יודישער רעליגיע. די בראשור איז ארוים אין פיעל אויפלא-גען, איז זעהר פיעל געלייענט געווארען, און דאס האט בעוויזען, אז די פראנצויזען האבען נאך נישט פערגעסען די יסודות פון פרייהייט און גלייכהייט. עס האבען אויך נישט געפעהלט קיין שארפע געגנער פון יודען, אבער אויסגעלאזען האט זיך די פאלעמיק צום גונסטען פון די לעצטע, און ווען אין פארלאמענט (אין יאהר 1818) איז בעטראכט גע-ווארען די פראגע, צי מען זאל נאפאלעאנס דעקרעט וועגען יודען, וואס איז ארויסגעגעבען געווארען אויף 10 יאהר, ווייטער פערלענגע-רען, אדער נישט, האט גובר געווען יענע גרופע, וואס איז געווען געגען פערלענגערן, און דער דעקרעט איז בטל געווארען אויף שטענ-דיג. דאס צענטראל-קאנסיסטאריום פון יענער צייט האט זיך געסטא-רעט צו פערדינען דעם צוטרוי פון דער רעגירונג און האט צושיקט א צירקוליאר צו אלע קאנסיסטאריומס, פארצולייענען אין די שוהלען, אז יודען זאלען זיך אויפפיהרען זעהר ערליך און טריי צום געזעץ, אליין רודפ'ן די, וואס האנדלען מיט וואוכער, און אויך גרינדען

שולען, וואו מען זאל לערנען די יודישע קינדער מאראל און וועלטליכע קענטנישען. פאקטיש זענען אין פיעל שטעדט באלד געגרינדעט געווארען יודישע פאלקס-שולען, וואו מען האט געלערנט, חוץ רעליגיע און העברעאיש, דייטש, פראנצויזיש, חשבונ׳ען, יודישע און פראנצויזישע געשיכטע. ביסלעכווייז זענען די יודען אינגאנצען פערשלונגען געווארען אין דער ארומיגער קולטור, די אבגעזונדערטקייט איז פערשוואונדען און עס האט זיך אויסגעבילדעט דער טיפ: „פראנצויזען פון משה׳ס גלויבען“.

אין שכנות׳דיגען ענגלאנד האבען זיך דאן געפונען בסך הכל אנערך דריי טויזענד יודען וועלכע עס האט זיך אין אלגעמיין געלעבט זעהר גוט. די יודען האבען נאר נישט געקענט פערנעהמען קיין עפענטליכע שטעלעס; אבער די סבה דערפון איז געוועזען נאר דאס, וואס ביים פערטרעטען א אפיציעלע שטעלע האט מען אין ענגלאנד געדארפט שווערען „ביים אמת׳ען גלויבען פון א קריסט“, און יודען האבען אזא שבועה נישט געקענט געבען. ביסלעכווייז האט מען פאר יודען מבטל געווען דעם נוסח פון דער שבועה און דאן האט מען אנגעהויבען אננעהמען יודען אלס געשווירענע ריכטער, פראפעסארען אין די אוניווערזיטעטען א. ד. גל.

אויף דעם וויענער קאנגרעס איז בעשלאסען געווארען צו פעראייניגען בעלגיען מיט האלאנד אין איין גרויסער נידערלאנדישער מלוכה, וועלכע מען האט געשטעלט אונטער דער רעגירונג פון דער דינאסטיע אראניען. דער קעניג פון דער מלוכה, ווילהעלם דער ערשטער, האט נישט בלויז בעשטעטיגט די פאלקאמע גלייכבערעכטיגונג, וואס די יודען האבען בעקומען פון די פראנצויזען, נאר געטאן יודען נאך טובות. און אויך רעגולירט זייערע אינערליכע בעציהונגען אין די געמיינדעס.

מאסען יודען האבען דאן פערנומען הויכע רעגירונגס-שטעלעס. יונה דניאל מייער, א גוטער יוריסט, האט זיך בעטייליגט אין דער אויסארבייטונג פון דער קאנסטיטוציע און איז געוועזען א מיטגליד פון פיעל אקאדעמיעס. א צווייטער יודישער יוריסט, קארל אסער, איז געוועזען ערשטער בעאמטער אין יוסטיץ-מיניסטעריום און א מיטגליד פון מלוכה-ראט; א יוד האט אויך פערנומען די הויכע שטעלע פון א שעף אין דער מלוכה-קאנצעלאריע. אויך אין אלע נידערלענדישע קאלאניעס אין אינדיען און אין דרום-אמעריקא האבען יודען בעקומען אלע רעכטען און פערטרעטען פיעל שטעלעס אלס רעגירונגס-בעאמטע.

נישט ערגער איז אויך געווען די יודישע לאַגע אין דענעמאַרק. קײן פּאָליטישע רעכטען האָבען יודען דאָרט נאָך נישט געהאַט, אָבער דערפאַר האָבען זײ געהאַט אַלע בירגערליכע רעכטען. די רעגירונג האָט זיך אויך געזאָרגט פאַר דער ערציהונג פון די יודישע קינדער און זײ געצוואונגען צו בעזוכען די אַלגעמײנע שולען. די פּאָגראָמען פון 1819 אין דײַטשלאַנד האָבען זיך אויך אריבערגעטראָגען קײן דענע־מאַרק און אין קאָפּענהאַגען האָבען זיך דאַן געפונען גאַסען־מענשען, וואָס האָבען איבערגע׳חזרט די ווילדע מעשים פון די דײַטשע פּאָגראָמ־שציקעס, אָבער די עפענטליכע מײנונג איז באמת געווען געגען דעם, און די געבילדעטע מענשען זענען ארויסגעטרעטען מיט ענערגישע פּראָ־טעסטען געגען די יודישע שונאים בכלל.

דאַגעגען איז נאָרוועגיען געבליבען אינגאַנצען יודען־רײן. לויט דער קאָנסטיטוציע פון 1814 האָט א יוד דאָרט נישט געטאָרט וואוי־נען אפילו אײן טאָג אָהן א ערלויבניש פון קעניג און פאַר נישט אָבהי־טען דאָס דאָזיגע געזעץ איז געקומען א שטראָף פון 840 טאַלער. דער קנס איז ווירקליך אָפטמאָל ארויסגעלעגט געוואָרען אויף דורכרײַזענדע יודען און די, וואָס האָבען נישט געהאַט אײַנצוצאָהלען די שטראָף, זענען אריינגעזעצט געוואָרען אין געפענגעניש. אין שוועדען, וואָס איז געווען פעסט פערבונדען מיט נאָרוועגיען, איז די יודען שוין פיעל בעסער געווען. דאָרט האָבען זײ געמעגט וואוינען אין די פיער שטעדט: שטאָקהאָלם, גאָטענבורג, נאָרקעפּינג, קאַרלקראָנע; זײ זענען אָבער געווען שטאַרק בעגרענצט אין האַנדעל און אין מלאכה. פאַר די יודען איז נאָר פערבליבען די מיאוס׳ע פּרנסה פון וואוכער, אָבער דאָס האָט מען זײ, נאַטירליך, שטענדיג אויפגעוואָרפען אלס חטא, אלס אָרגאַנישען חסרון, וואָס ליעגט אין דער יודישער נאַטור.

אויך אין דער פרײַער רעפּובליקאַנישער שווײץ האָט מען יודען בעהאַנדעלט אויפ׳ן שענדליכסטען אופן. ביז די 40־ער יאָהרען פון 19־טען יאָהרהונדערט זענען דאָרט קײן יודען נישט אריינגעלאָזען געוואָרען. אין קאַנטאָן באַזעל האָט א פרעמדער יוד אפילו א טאָג נישט געטאָרט פערברענגען. נאָר אין צוויי דערפער פון קאַנטאָן אארגוי האָבען פון אַלטע צײַטען זיך אריינגעחאַפּט א ביסעל יודען, וועלכע האָבען דאָרט פערנומען זעהר נישט קײן בכבוד׳יגען אָרט, זענענדיג אין אַלץ שטאַרק בעגרענצט, אפילו אין דער צײַט פון דער פראַנצויזישער רעוואָלוציע

האָט מען בײַ דער פֿרײַער שווײץ נישט געקענט פֿועל'ן צו געבען יודען געוויסע רעכטען

אין איטאַליען האָט זיך נאָך נאַפּאָלעאָנ'ס מפּלה ווידער אָנגעהויבען די ממשלה פֿון די גלחים, וואָס האָבען רואינירט און בערויבט דאָס לאַנד. זעלבסטפֿערשטענדליך, אַז די יודען האָבען דערפֿון פֿיעל פֿערשפּיעלט. ווי נאָר די פֿראַנצויזען האָבען פֿערלאָזען רוים, איז ווידער אײַנגעפֿיהרט געוואָרען דאָס געטאָ און די יודען זענען אַרויסגעטריעבען געוואָרען פֿון די אוניווערזיטעטען און פֿון די רעגירונגסשטעלען. בשעת דער פּויפּסט פּיוס VII איז אין מאַי 1814 ווידער אָנגעקומען קײַן רוים, האָבען די יודישע סוחרים איהם פֿאָרגעלעגט 100,000 סקודי, מיט'ן תנאַי, אַז ער זאָל בײַ זיי נישט צונעהמען די בירגערליכע רעכטען. דאָס האָט אָבער נישט געהאָלפֿען; אין פֿערלויף פֿון דרײַ חדשים האָבען יודען געמוזט אָפּרוימען אַלע געשעפֿטען, וואָס זיי האָבען געהאַט אויסערהאַלב דעם געטאָ, און דאַדורך זענען פֿיעל פֿאַמיליעס רואינירט געוואָרען. פּיוס האָט דאָך זיך בעצויגען צו יודען טאָלעראַנט און זיי געשיצט פֿון רדיפֿות. פֿיעל ערגער איז יודען געוואָרען, ווען אויפ'ן טראָן איז אַרויפֿגעטרעטען דער פּויפּסט לעאָ XII, וועלכער איז געוועזען פֿערהאַסט אפילו בײַ די גײַסטליכע אַליין. די מויערען פֿון געטאָ זענען איצט ענגער און פֿעסטער געשלאָסען געוואָרען: 12 בײַנאַכט זענען די געטאָ-טויערען שוין געוועזען פֿערריגעלט, ווײַל אַ יוד האָט נישט געטאָרט אין דער צײַט זיך בעווײַזען אין שטאָדט. אויך אין די פּראָווינץ-שטעדט האָט מען ווידער אײַנגעפֿיהרט די געטאָ'ס און פֿיעל רײַכע יודישע פֿאַמיליעס זענען פֿעראָרימט געוואָרען און האָבען געמוזט פֿערלאָזען דאָס לאַנד. בײַ יודען האָט מען אויך צוגענומען דאָס רעכט צו האָבען נחלאות און די, וואָס האָבען אַזעלכע שוין געהאַט, האָבען זיי געמוזט פֿערקויפֿען.

בכלל האָט מיט נאַפּאָלעאָנ'ס מפּלה אין גאַנץ איטאַליען צוריק זיך אָנגעהויבען פֿאַר יודען די פֿינסטערע צײַט פֿון מיטעל-אַלטער, נאָר אין הערצאָגטום טאָסקאַנאַ און אין הערצאָגטום פּאַרמאַ איז די יודישע לאַגע געוועזען צום דערלײַדען. אין טאָסקאַנאַ האָט די יודען פֿון שטענדיג אָן זיך געלעבט נישט שלעכט. נאָך פֿאַר דער רעוואָלוציע האָבען זיי דאָרט בעקומען בירגער-רעכטען און דורכשניטליך זענען די דאָרטיגע יודען געוועזען רײַך און געבילדעט.

מערקווירדיג איז, וואָס גראָד אין דער צײַט, ווען אין דעם

גרעסטען טײל פֿון אײראָפּא האָט װיטערער געזיגט די רעאַקציע, האָבען יודען געפֿונען אַ שטיקעל שוץ אין פּאָרטוגאַל, װאָס איז פֿריהער געװען אַזױ פֿול מיט האַס געגען יודען. דאָרט האָבען נאָך אין מיטען 18=ען יאָהרהונדערט זיך בעזעצט אַ ביסעל יודען. אין דעם הונגער=יאָהר 1813 האָבען די יודען אַרײַנגעפֿיהרט אַהין פֿיעל תּבואה, געבראַכט אַ ישועה פֿאַר'ן לאַנד און דערפֿאַר האָבען זײ בעקומען דאָס רעכט צו בױען אַ שוהל אין ליסאַבאָן. אין 1826 איז ערלױבט געװאָרען אַלע נישט=קאַטױלישע אײַנװאױנער אָבצוהאַלטען פֿרײַ זײערע גאָטעס=דיענסטען, אָבער נאָר בתּנאַי, אַז דאָס זאָל פֿאָרקומען אין אײַנפֿאַכע הײַזער, װאָס זאָלען נישט האָבען קײן סמנים פֿון טעמפּלען און שוהלען. הגם אָפֿיציעל האָבען די יודען אין פּאָרטוגאַל זיך גערעכענט אַלס פֿרעמדע, האָבען זײ דאָך זיך שטאַרק בעטײליגט אין אַלגעמײנעם מלוכה=לעבען און מיט טרײַשאַפֿט און פּאַטריאָטיזם געצאָהלט פֿאַר דער שרעקליכער שנאה און אַכזריות, װאָס דאָס אַלטע פֿאָטערלאַנד האָט פֿריהער אַרױסגעװיזען צו די זיהן פֿון יודישען פֿאָלק.

פֿופֿצעהנטעס קאַפּיטעל.

די רעפֿאָרם-בעוועגונג און די יודישע וויסענשאַפֿט.

אין דער צייט, ווען די מויערען פֿון געטאָ האָבען פֿאָרט ביסעלווייז אָנגעהויבען פֿאַלען, האָט אויך אין יודענטום גופֿא געמוזט זיך אָנהויבען אַ גייסטיגע שטרעבונג צו אַ נייַ לעבען. יודען האָבען זיך נישט געקענט בענוגענען מיט דעם קאַמפֿף פֿאַר גלייַכבערעכטיגונג; עס איז זיי אויך פֿאַרגעשטאַנען אַ גרויסע אויפֿגאַבע צו בענייַען דאָס גאַנצע יודענטום און צו געפֿינען אַ וועג, ווי צו פֿעראייניגען זיך מיט דער אייראָפּעאישער קולטור. אין דער צייט, ווען די רעוואָלוציע האָט חרוב געמאַכט די יסודות פֿון גאַנצען פּאָליטישען און קולטורעלען לעבען פֿון אייראָפּאַ און עס איז ענטשטאַנען אַ וועלט מיט נייַע געדאַנקען, נייַע מענשען און נייַע מעשים, האָבען יודען נישט געקענט בלייַבען זיצען מיט פֿערלעגטע הענד און נאָר ווייַטער שאַרפֿען די מוחות דורך דעם פּלפּול אין׳ם מעחאַנישען לערנען. עס איז געווען קלאָר, אַז יודען מוזען נישט בלויז אויסערליך, נאָר אויך אינערליך זיך בעפֿרייַען פֿון ענגען געטאָ און געפֿינען אַ וועג צו דער וועלטליכער קולטור.

דאָס האָט געזאָלט טאָן די השכּלה פֿון מענדעלסאָנ׳ס צייט, אָבער די פּראָבע איז כּלל נישט געראָטען. די השכּלה-שטרעבונגען זענען נישט געוועזען קיין פֿאָלקס-בעוועגונג; עס האָבען זיך נאָר ארויסגעריסען די רייכע און געבילדעטע, וועהרענד די פֿאָלקס-מאַסען זענען ווי פֿריהער געבליבען אָרים און אונוויסענד, עלענד און גלייַכגילטיג צו אַלע פֿראַגען און פּראָבלעמען פֿון דעם ביסעל אינטעליגענץ. די אינטעליגענץ ווידער, וועלכע האָט נישט געצויגען איהר יניקה פֿון

פאלקס-לעבען, האט דעריבער געמוזט זיין פלאך און קליינליך, אהן יעדען מאראלישען אנהאלט, אהן א נשמה און טיפע װארצלען אין לעבען. דער סוף איז געװען, אז די יודישע אינטעליגענץ, װאס האט זיך מיט אזא ברען אנגעחאפט אן דער השכלה, איז געבליבען אבגעריסען פון ביידע װעלטען, זאגאר אויך אהן אמת'ער השכלה, אהן גרינדליכער בילדונג, מיט א אויסערליכער, איבערפלעכליכער בעציהונג צום לעבען. פיעל פון זיי זענען געװארען ביליגע אפיקורסים, װאס לאכען אב פון אלע רעליגיעס צוזאמען, װאס גלויבען נישט אין קיין אידעאלען, און שפעטער האבען זיי איבערגעריסען אויך דעם דינעם פאדים, װאס האט זיי פערקניפט מיט'ן יודענטום, און זיך אבגע'שמד'ט. אנדערע פון זיי זענען געבליבען לעב-יונגען, מענשען, װאס שטרעבען נאר צו לוקסוס, צו ביליגע פערגעניגענס, מענשען, װאס קיין זאך איז ביי זיי נישט הייליג און זיי זענען גרייט אויף יעדער שפלות און קליינ-מוטיגער הכנעה צוליעב זייער ביסעל תענוגים.

די מענדעלסאנישע השכלה האט אלזא קיין ישועה נישט געבראכט און די לאגע נאך ערגער געמאכט. מען האט געמוזט זוכען נייע װעגען, מען האט געמוזט זוכען א אויסגלייך מיט דער ארומיגער סביבה — און עס האט זיך אנגעהויבען א נייע אינטעליגענץ-שטרעבונג צו רעפארמען אין דער יודישער רעליגיע. דער ערשטער האט אנגעהויבען דער אל-טער אסימיליאטאר דוד פרידלענדער, װעלכער האט פערלאנגט, אז דאװנען זאל מען אין דייטשען און אויסמעקען פון די יודישע תפילות אלע שטעלן, װאס האבען א יודיש-נאציאנאלען אינהאלט. פרידלענדער איז געבליבען אליין, װייל די רייכע און געבילדעטע בערלינער יודען זענען סתם געװען קאלט און גלייכגילטיג צום יודענטום, און ביי די פרומע יודען האט דאס ארויסגערופען א שטורם פון צארן און פראָ-טעסטען. פרידלענדער'ן צו הילף איז דאן געקומען ישראל יאקאבסאן. ער האט איינגעארדענט א איינענע שוהל, װאו מען האט געדאװענט אויף דייטש, ארויסגעטריבען די אלטע יודישע נגונים און איינגע-פיהרט דייטשען געזאנג מיט א ארגעל און בכלל אין אלץ נאכגעמאכט דער קריסטליכער קירך. ס'האבען זיך אויך געפונען טאלאנטפולע פרעדיגער, װאס האבען מיט זייערע דרשות ביים דאװנען צוגעצויגען א ביסעל אנהענגער. שפעטער האט מען די דאזיגע פריװאטע רעפארם-שוהל איבערגעמאכט אויף א געמיינדע-סינאגאגע און דא האבען די פרומע יודען שוין געמוזט ארויסטרעטען אין א אפענעם קאמפף מיט די

רעפֿאָרמאַטאָרען. די רעגירונג איז געווען אויף דער זייט פֿון די אָרטאָדאָקסען, נאָר דאָך האָט דאָס דוקא אַ טובה געבראַכט דער רעפֿאָרם־בעוועגונג, וועלכע האָט ביסלעכווייז אָנגעהויבען זיך פֿערברייטערן נישט בלויז אין בערלין, נאָר אויך אין אַנדערע שטעדט. די רבנים פֿון יענער צייט האָבען פּראָטעסטירט געגען דער נייער רעפֿאָרם, אָבער אויך די דעמאָלטיגע רבנים האָבען שוין נישט געהאַט דעם אויטאָריטעט, וואָס אַמאָל, און יאַקאָבסאָן מיט זיינע אָנהענגער, וועלכע האָבען געהאַט אויף זייער זייט אי עשירות, אי בילדונג, אי השפּעה אין די געבילדעטע קרייזען, האָבען זייערס אויסגעפֿיהרט.

פֿון דערזעלבער אינטעליגענטער סביבה און אין דערזעלבער צייט איז אויסגעוואַקסען דער „פֿעראיין פֿאַר קולטור און וויסענשאַפֿט פֿון יודען". דער גרינדער פֿון פֿעראיין איז געווען דער יונגער עדואַרד גאַנז צוזאַמען מיט זיינע חברים לעאָפּאָלד צונץ און משה מאָזער. אַט די אַלע יונגע לייט האָבען זיך געשטעלט אַ הויכע אויפֿגאַבע: דורכפֿיהרען ביי יודען אַ פֿאָלשטענדיגע געזעלשאַפֿטליכע און גייסטיגע איבערקעהרעניש. לויט דעם פּלאַן פֿון די יונגע אידעאַליסטען האָט מען געדאַרפֿט גרינדען שולען, סעמינאַריעס, אַקאַדעמיעס, שטיצען אַלערליי וויסענשאַפֿטליכע אַרבייטען, פֿערברייטען צווישען יודען מלאכה, פֿעלד־אַרבייט, קונסט און זאָגאַר אויסבעסערן די אויסערליכע פֿיינקייט פֿון יודען. מיט איין וואָרט, דער פֿעראיין האָט זיך אַרומגעטראָגען מיט הויכע פּלענער וועגען אַ גייסטיגער רעוואָלוציע אין יודענטום און אין דערזעלבער צייט האָט יעדער מיטגליד פֿון פֿעראיין געדאַרפֿט געבען אַ שבועה, צו ווייזען דער וועלט אַ ביישפּיעל פֿון ווילענס־שטאַרקייט און מוט און אויף קיין פֿאַל נישט בוגד זיין אין יודענטום. צום פֿעראיין זענען גלייך צוגעשטאַנען: פֿרידלענדער, יאַקאָבסאָן, היינריך היינע און נאָך עטליכע צעהנדליג מענשען. אָבער באַלד האָבען די יונגע אידעאַליסטען געמוזט מודה זיין, אַז אַזעלכע הויכע פּלענער ווערען נישט דורכגעפֿיהרט דורך אַ הייפֿעלע מענשען, אַז אין פּראַקטישען לעבען איז פֿאַר דעם קיין אָרט נישטאָ; דען אַנשטאַט צו זוכען אַ וועג צום פֿאָלק, אַנשטאַט צו געפֿינען די וואָרצלען פֿון דער פֿאָלקס־נשמה, האָבען די גרינדער פֿון פֿעראיין, וועלכע זענען אין תוך געווען אַסימילאַטאָרען, אָנגעהויבען שיטען פּעך און שוועבעל אויף דעם יודישען פֿאָלק און אין כעס געוואָרען אויף דער גאַנצער וועלט דערפֿאַר.

וואס זייערע פאנטאסטישע פלענער ווערן נישט גלייך פערווירקליכט.
דער פעראיין האט מיט דער צייט געמוזט זיך אבזאגען פון זיין
צו־ברייטען פראגראם און קאנצענטרירען זיין גאנצע טעטיגקייט אויפ'ן
געביעט פון יודישער וויסענשאפט, „חכמת ישראל", וואו זיי האבען
ווירקליך עפעס אויפגעטאן. אבער אויך דא איז דאס יודענטום אין
די אויגען פון די גרינדער פון פעראיין געווען נישט מעהר, ווי א
אבגעשטארבענער גוף, וועלכער איז נאר אינטערעסאנט אלס מאטע־
ריאל פאר וויסענשאפטליכע עקספערימענטען, און זיי האבען געגלויבט
אין דער משונה'דיגער תורה פון זייער רבי, העגעל, וועלכער האט
געזאגט, אז דאס יודענטום איז „א גייסט־רעליגיע, פון וועלכער דער
גייסט איז פערשוואונדען געווארען", ד. ה., אז דאס יודענטום האט
דערגרייכט זיין העכסטען אויסדריק אין קריסטענטום און מוז איצט
אונטערגעהן. אין אזא גייסט האבען די פיהרער פון פעראיין געפיהרט
אויך זייער „צייטשריפט", וואס האט אנגעהויבען ארויסגעהן אין יאהר
1823, אונטער דער רעדאקציע פון צונץ, און עס איז קיין וואונדער
נישט, ווען די דאזיגע „צייטשריפט" האט נישט געפונען קיין שום
אבקלאנג ביי יודען. אין גיכען האבען די פיהרער געמוזט זיך איבער־
צייגען, אז די יודישע געזעלשאפט איז קאלט און גלייכגילטיג צום
גאנצען פעראיין, וועלכער האט זיך נישט גערעכענט מיט דער יודישער
היסטאריע און אבגעלאכט פון דער גאנצער יודישער פערגאנגענהייט.
דער פעראיין האט אנגעהויבען אליין פאלען און פאלען, גאנז האט
געשאסען מיט שטורמדיגע און צארניגע אויפרופען, וואס ער האט
ארויסגעלאזט איינעם נאכ'ן אנדערן, אבער עס האט נישט געהאלפען:
שוין אין 1824 איז דער פעראיין שטיל געשטארבען און קיינער האט
דאס אפילו נישט בעמערקט. דער גאנצער פיהרער פון פעראיין,
גאנז, איז געוועזן אזוי פול מיט כעס און יאוש, אז ער האט פערגע־
סען זיין שבועה און זיך אבגעשמד'ט, כדי צו בעקומען די שטעל פון
א פראפעסאר. ביי היינריך היינע האט דאס ארויסגערופען א גרויסען
פערדרוס און צארן: „עס איז שוין לאנג אנגענומען אויף דער וועלט —
האט ער דאן געשריבען, — אז ווען עס טרינקט זיך א שיף אין ים,
פערלאזט עס דער לעצטער זיין קאפיטאן. אבער גאנז האט דער ערשטער
זיך געראטעוועט".

פון דעם „קולטור־פעראיין" איז אבער דאך פערבליבען איין זאך,
וואס האט אריבערגעוואויגען אלע חסרונות זיינע: די יודישע

וויסענשאַפֿט. דער קאַמפּף פֿאַר דער גלייכבערעכטיגונג, די שטרעבונג צו רעפֿאָרמען אין יודענטום גופא, דער פֿערלאַנג צו שאַפֿען אַ קולטור — דאָס אַלץ האָבען סוף כל סוף אַרויסגערופֿען צווישען יודען אַ זעלבסט־בעוואוסטזיין, דאָס געפֿיהל פֿון זעלבסט־ווירדע און עס איז געשאַפֿען געוואָרען אַ דור פֿון געלעהרטע, פֿון גרויסע יודישע קענער, וואָס האָבען ווינציגסטענס זיך נישט געשעמט מיט'ן נאָמען יוד און ממילא בערייכערט דעם גייסטיגען יודישען אוצר.

קודם כל האָט אויפֿגעבליהט די יודישע וויסענשאַפֿט פֿון דער געשיכטע. ביז דעמאָלט איז די יודישע געשיכטע געשריבען געוואָרען נאָר דורך קריסטען, וועלכע האָבען זי שלעכט פֿערשטאַנען אָדער בכונה שלעכט אויסגעטייטשט. איצט האָט זיך געפֿונען אַ געבילדעטער און זעהר פֿלייסיגער יוד, יצחק מרדכי יאָסט, וועלכער האָט אין יאָהר 1820 אָנגעהויבען שרייבען זיין גרויס ווערק „די געשיכטע פֿון יודען פֿון דער צייט פֿון די חשמונאים". אמת, דאָס ווערק איז ווייט פֿון פֿאָלקאָמענהייט; יאָסט'ען האָט געפֿעהלט דער היסטאָרישער חוש און זיין ראַציאָנאַליזם האָט איהם געשטערט צו פֿערשטעהן ריכטיג די היסטאָרישע געשעהענישען. מ'דאַרף אָבער נישט פֿערגעסען, אַז ער האָט געהאַט פֿאַר זיך אַ אונגעהויערע אַרבייט ביים זאַמלען און צונויפֿשטעלען די אַלע מאַטעריאַלען, און זיין ווערק איז דאָך געוועזען זעהר נוצליך אַלס פֿונדאַמענט פֿאַר דער יודישער געשיכטע.

פֿון פּוילען, פֿון דעם לאַנד, וואָס איז ביי די דייטשע משכילים געוועזען אַזוי פֿערהאַסט און פֿעראַכטעט, זענען אין יענער צייט דוקא אויסגעוואַקסען צוויי יודישע גרויסע דענקער, וואָס זענען געוועזען אַ ציערונג פֿאַר דער יודישער וויסענשאַפֿט: ר' נחמן קראָכמאַל און ר' שלמה יהודה ראַפּאַפּאָרט (שי"ר). ר' נחמן (געבוירען אין בראָד אין יאָהר 1785 און געשטאָרבען אין טאַרנאָפּאָל אין 1840) איז געוועזען דער ערשטער, וואָס האָט געלערנט צו קוקען אויף דער יודישער געשיכטע, ווי אויף אַ היסטאָרישען פּראָצעס, און ער האָט אויך געוויזען, ווי אַזוי מען דאַרף זיך בענוצען מיט דעם טייערען מאַטעריאַל, וואָס געפֿינט זיך אין תלמוד, אום צו פֿערשטעהן פֿיעל זייטען פֿון דעם יודישען לעבען אין דער ווייטער פֿערגאַנגענהייט, וואָס זענען אָהן דעם אונפֿערשטענדליך. ר' נחמן האָט פֿאַר זיין לעבען פֿערעפֿענטליכט נאָר אַ קליינעם טייל פֿון זיינע וויסענשאַפֿטליכע חקירות; נישט קוקענדיג אויף דעם, איז ער דאָך געוועזען זעהר

פאָפּולער און געשעצט. מיט זיין נעימות׳דיגער, שעמעוודיגער, עטוואָס אַנגעשראָקענער נאַטור, האָט ער צוגעצויגען צו זיך פיעל תלמידים און אויך די דייטשע משכילים האָבען איהם שטאַרק געאַכט. דער בעסטער פון זיינע תלמידים, ר׳ שלמה יהודה ראַפּאָפּאָרט (געבוירען אין 1790 אין לעמבערג און געשטאָרבען אין 1867 אין פּראָג), איז געוועזען אַ זוהן פון אַן׳אַלטער תלמודיסטען״-משפחה. ער אַליין איז אויך געוועזען אַ גרויסער תלמודיסט און זיין שווער איז געוועזען ר׳ אריה לייב הכהן, איינער פון די לעצטע פּוילישע גאונים, אָבער אין גיכען האָט ער אָנגעהויבען זיך אינטערעסירען מיט אַלגעמיינער וויסענשאַפט און בשתיקה לערנען השכלה-ספרים. איהם איז אויסגעקומען אויסצושטעהן אַ לאַנגען קאַמפּף מיט די פאַנאַטישע גאַליציאַנער חסידים; אין דעם קאַמפּף איז ער אָבער נישט געוועזען אַליין. אין גאַליציען זענען שוין דעמאָלט געוועזען קליינע קרייזלעך משכילים, וועלכע זענען געשטיצט געוואָרען דורך יוסף פערל פון טאַרנאָפּאָל, וועלכער איז אַרויסגעטרעטען אין אַ אָפענעם קאַמפּף מיט די חסידים, געעפענט אַ מוסטערהאַפטע הויך-שול פאַר יודען און אַוועקגעלעגט פיעל מיה און ענערגיע איינצופיהרען אין גאַליציען די דייטשע השכלה. אין ר׳ נחמן קראָכמאַל האָט ראַפּאָפּאָרט געפונען אַ גוטען געטריידען לעהרער, וועלכער האָט איהם פיעל נוצען געבראַכט. ר׳ נחמן האָט אין איהם ערוועקט די ליעבע צו פאָרשונגען אויפ׳ן געביעט פון דער יודישער געשיכטע און דער רבי מיט׳ן תלמיד זענען געוועזען אַזוי צוגעבונדען איינער צום צווייטען, אַז זיי האָבען געמוזט פון צייט צו צייט זיך צונויפפאָהרען און פערברענגען עטליכע טעג אין וויסענשאַפטליכע שמועסען. אין 1828 האָט ראַפּאָפּאָרט אָבגעדרוקט מיט אַמאָל זעקס ביאָגראַפיעס פון יודישע גרויסע מענער און דאָ האָט ער אַרויסגעוויזען אַ זעלטענע חריפות, ליעבע צו דער זאַך וועגען וועלכער ער האָט געשריבען, און איהם, צוזאַמען מיט ר׳ נחמן קראָכמאַל, קען מען רעכענען פאַר די פאָטער׳ס פון דער יודישער וויסענשאַפט. ראַפּאָפּאָרט איז געוואָרען זעהר בעריהמט און די לעצטע יאָהרען געוועזען רב פריהער אין טאַרנאָפּאָל דערנאָך אין פּראָג.

פון דערזעלבער סביבה איז אויסגעוואַקסען דער פּאָעט יצחק ערטער (געבוירען אין אַ דאָרף ביי פּרזשעמיסעל אין 1792 און געשטאָרבען אין בראָד אין 1851), אַ גרויסער העבּרעאישער סטיליסט מיט אַ שענעם הומאָר און סאַרקאַסטישען געלעכטער. ער איז געוועזען בעפריינדעט מיט ראַפּאָפּאָרט׳ען, האָט ווי ער געליטען פון די חסידישע

רדיפות און איז בכלל אויסגעשטאנען פיעל הונגער און דחקות. — אויך מאיר הלוי לעטעריס (1871 — 1807) איז געוועזען פון דערזועלבער סביבה; אלע זיינע יאהרען געליטען פיעל נויט און זיך בעריהמט געמאכט דורך זיינע גלענצענדע איבערזעצונגען פון אייראפעאישע שריפטשטעלער אויף העברעאיש און אויך מיט זיינע אריגינעלע שירים אין א אויסגעצייכענטער העברעאישער שפראך.

פאר דער וויסענשאפט פון יודענטום האט בעזונדער פיעל אויפגעטאן לעאפאלד צונץ, איינער פון די גרינדער פון אויבענדערמאנטען „קולטור-פעראיין". נאכדעם ווי דער פעראיין איז באנקראט געבליבען, האט ער זיך געטרייסט מיט זיינע ארבייטען אויפ'ן געביעט פון דער וויסענשאפט, וואו ער האט זיך אויסגעצייכענט מיט זיין שארפקייט, זעלטענע המצאות און וויסענשאפטליכע קאמבינאציעס. א גרויסען רושם האט געמאכט זיין ווערק „די סינאגאגישע פאעזיע פון מיטעל-אלטער", וואס איז געווארען א קלאסיש בוך.

וואס קראכמאל און ראפאפארט זענען געוועזען פאר'ן מזרח, דאס זענען רעגיא און לוצאטא געוועזען פאר'ן דרום. יצחק שמואל רעגיא, געבוירען אין גערץ אין 1784, איז געוועזען מענדעלסאנ'ס תלמיד, א בעדייטענדער העברעאישער שריפטשטעלער, א געלעהרטער און זיך אויסגעצייכענט מיט זיינע פירושים צו ביבעל און היסטארישע שריפטען. זיין יונגער פריינד שמואל דוד לוצאטא (שד"ל, געב. 1800 אין טריעסט) האט פערפאסט פיעל שירים אין העברעאיש און ארויסגעוויזען פיעל ליעבע צו דער שפראך און א שענעם סטיל, אבער איהם האט געפעהלט די אמת'ע נשמה פון פאעזיע און ער האט אויך מיט זיינע פאעטישע ווערק זיך נישט בענוגענט. ער האט זיך אנגעהויבען פערנעהמען מיט עקסעגעטישער קריטיק פון דער ביבעל; ער איז אבער ביי דעם אלעמען דאך געבליבען א שטרענג-ארטאדאקסישער יוד. לוצאטא האט פיעל אויפגעטאן אויך פאר דער יודישער היסטאריאגראפיע; ער איז קיינמאל נישט מיעד געווארען אויסצוגראבען און אויפצוזוכען אלטע האנדשריפטען, וואס זענען געוועזען פערווארפען אין פערשידענע ערטער פון איטאליען, און וועלכע האבען שפעטער געדיענט אלס זעהר נוצליכער מאטעריאל פאר דער יודישער געשיכטע.

שלמה מונק, א דייטשער יוד (געבוירען אין 1802 אין גלאגוי), האט די יודישע וויסענשאפט אריבערגעטראגען קיין פראנקרייך. ער

איז געווען אַ אויסגעצייכענטער קענער פון דער מזרח=קולטור און ער האָט דער ערשטער וויסענשאַפטליך בעאַרבייט די געאָגראַפיע פון פּאַלעסטינאַ. אין דערזעלבער צייט האָט ער אויך אויסגעפאָרשט די געשיכטע פון יודען אין מיטעל=אַלטער אין אַ גאַנצער רייהע מאָנאָגראַפיעס, וואָס זענען געווען שטרענג וויסענשאַפטליך בעאַרבייט.

אָט די אַלע געלעהרטע אין די פערשידענע לענדער האָבען זיך פעראייניגט אין איין גרופּע און צוזאַמען געאַרבייט אין דעם זאַמעלבוך „כרם חמד“, וואָס איז אַרויסגעגעבען געוואָרען אין טאַרנאָפּאָל 10 יאָהר נאָכאַנאַנד. צוזאַמען דערמיט זענען אין דייטשען אַרויסגעגעבען געוואָרען: „איזראַעליטישעס פּרעדיגט אונד שולמאַגאַזין“, „וויסענשאַפטליכע צייטשריפט פיר יודישע טעאָלאָגיע“ און „אַלגעמיינע צייטונג דעס יודענטומס“. דאָס אַלץ זענען געווען סמנים, וואָס האָבען אָנגעזאָגט, אַז דאָס יודענטום איז ריהרעווידיג און לעבענס=פעהיג און אַז צווישען די געבילדעטע יודען האָט זיך דערוועקט דאָס זעלבסט=בעוואוסטזיין, דאָס געפיהל פון זעלבסט=ווירדע. אין דערזעלבער צייט האָט זיך שטילערהייד ענטוויקעלט די רעפאָרם=בעוועגונג און עס האָט אויסגעוויזען, אַז די אַלטע רבנים און די אָרטאָדאָקסישע יודען האָבען אַוועקגעלעגט שוין דאָס געוועהר און אָבגעטרעטען דעם פּלאַץ פאַר נייע מענשען. וואָס ווייטער, איז אַלץ מעהר פערשפּרייט געוואָרען דער מנהג, אויפצונעהמען פאַר רבנים מענשען מיט אַקאַדעמישער בילדונג און מען האָט געקאָנט מיינען, אַז די רעפאָרמאַטאָרען האָבען שוין אויף זייער זייט דעם נצחון. באַלד האָט זיך אָבער אַרויסגעוויזען, אַז אויב עס איז אָבגעטרעטען פון קאַמפּפס=פּלאַץ דער אַלטער יודישער דור, וואָס האָט מיט זיינע אוּמערליכע זיטען און געטאָ=געוועהנהייטען שוין נישט געקענט צופרידענשטעלען די יודען פון דער מאָדערנער קולטור מיט זייערע נייע געשמאַקען און נייע זיטען, איז אויף זיין אָרט אויפגעשטאַנען אַ נייע קראַפט, וואָס פעראייניגט אין זיך די גוטע זייטען פון דער מאָדערנער קולטור מיט דער אַלטער געטרייער איבערגעגעבענהייט דער יודישער רעליגיע. דאָס האָט זיך אַרויסגעוויזען אין דעם האַרטען קאַמפּף צווישען צוויי יונגע מענשען, וואָס האָבען צוזאַמען געלערנט אין איין אוניווערזיטעט, צוזאַמען זיך צוגעגרייט צו דער שטעל פון רבנות און זענען אין די קינדער=יאָהרען געווען זעהר בעפריינדעט. אַ ב ר ה ם ג ייג ע ר און ש מ ש ו ן ר פ א ל ה י ר ש זענען דאָס געווען, ביידע מענשען מיט

גרויסע פֿעהיגקייטען, וואָס האָבען אָנגעהויבען פֿיהרען אַ האַרטען קאַמפּף צווישען זיך.

דעם קאַמפּף האָט אָנגעהויבען גייגער (געבוירען אין פֿראַנקפֿורט אין 1810 און געשטאָרבען אין בערלין אין 1875). פֿון דער נאַטור אַ אונערשראָקענער, קאַמפּפס־לוסטיגער מענש, האָט ער אין זיין „צייטשריפֿט פֿאַר טעאָלאָגיע" אָנגעהויבען אַ שאַרפֿע פּאָלעמיק מיט יענע קריסטליכע געלעהרטע, וואָס האָבען זיך מיט פֿעראַכטונג בעצויגען צום יודענטום. אין דערזעלבער צייט האָט ער געפּרובט וויסענשאַפֿטליך בעגרינדען די רעפֿאָרם־בעוועגונג. ער האָט געשטרעבט „צוצופּאַסען די רעליגיע צום לעבען" און אויפֿ'ן גרונד פֿון שאַרפֿזיניגע טיפֿע חקירות זיך געסטאַרעט צו בעווייזען, אַז אין יודענטום דאַרף נאָר בלייבען דאָס אייביגע, דאָס גרינדליכע און, פֿערקעהרט, יענע טראַדיציעס, וואָס שטאַמען נישט פֿון עצם פֿון דער יודישער רעליגיע און זענען ענטשטאַנען נאָר מיט דער צייט, מוזען אָבטרעטען זייער פּלאַץ פֿאַר די פֿאָדערונגען פֿון דער נייער צייט, פֿון דער געגענוואַרט. געגען דעם שטאַנד־פּונקט איז אַרויסגעטרעטען די געבילדעטע אָרטאָדאָקסיע, ביי וועלכע דער עיקר איז געוועזען אָבצוהיטען די יודישע רעליגיע אין איהר גאַנצקייט צוזאַמען מיט'ן תלמוד און דער רבנישער ליטעראַטור. בראָש פֿון דער נייער אָרטאָדאָקסיע האָט זיך געשטעלט ר' שמשון רפֿאַל הירש, וועלכער איז געוועזען פֿריהער לאַנד־ראַבינער אין אָלדענבורג און דערנאָך אין עמדען. זיין ווערק „19 בריעף וועגען יודענטום" האָט געמאַכט אַ גרויסען איינדרוק אין די ברייטע קרייזען פֿון דער געזעלשאַפֿט. מיט אַ אויפֿריכטיגער התלהבות האָט ער שריפֿטליך און מונדליך, אין זעהר טאַלאַנטפֿולע דרשות, פֿערטיידיגט די יודישע תורה אין איהר גאַנצקייט און געלערנט, אַז יעדער האָט די ברירה אָדער אינגאַנצען צו אָנערקענען די יודישע תורה, אָדער אינגאַנצען אָבזאָגען זיך פֿון איהר, אָבער קיינע פּשרות, קיינע מיטעל־וועגען קענען דאָ נישט גילטען. צווישען די דאָזיגע צוויי עקסטרעמע שטרעבונגען פֿון גייגער און הירש האָט זיך געשטעלט לודוויג פֿיליפּזאָן, וועלכער איז אַרויסגעטרעטען אין זיין „אַלגעמיינע צייטונג דעם יודענטומס" מיט אַ פּראָגראַם פֿון מעסיגע רעפֿאָרמען. די „אַלגעמיינע צייטונג" האָט געהאַט אַ גרויסען ערפֿאָלג און אַרום איהר האָבען זיך גרופּירט פֿיעל געבילדעטע קרעפֿטען.

גאָר אַ בעזונדער פּלאַץ אין דער געשיכטע פֿון דער קולטור־

בעוועגונג פון יענער צייט פערנעהמען די צוויי גרויסע שריפטשטעלער הײנע און בערנע, וועלכע מען דארף בעטראכטען אלס קינדער פון יענער עפאכע ביי יודען, מיט אלע איהרע אינערליכע סתירות און דראנגען: איהר אבטונג צום אלטען יודענטום און שטרעבונג צו דער מאדערנער קולטור, רעפארם-בעוועגונג און יודישער וויסענשאפט, איינענער קולטור און פאקטישער טיעפער אסימילאציע.

לודוויג בערנע אדער לייב ברוך (געבוירען אין פראנקפורט אם מאין אין 1786 און געשטארבען אין פאריז אין 1837) איז כמעט שוין אין די קינדער-יאהרען געוועזען א שונא פון יודענטום. זיין פאטער יעקב ברוך, וועלכער האט געהאט א ארייננאנג צווישען הויכגעשטעלטע פערזאנען און אין עסטרייכישען הויף, איז געוועזען א פריידענקער און כמעט אינגאנצען פרעמד פון יודענטום. דאך האט ער געפאדערט פון די לעהרער, אז זיי זאלען ערציהען זיינע קינדער לויט'ן אלטען שטייגער און דערוויילע זיי נישט „אויפדעקען" די אויגען. אדאנק דעם האט בערנע אין דער יוגענד געלערנט תורה און א ביסעל תלמוד, אבער אהן חשק און גייסט, ווי אנ'אויטאמאט. אין גיכען האט ער געמוזט איינזעהן, אז די תורה, וועלכע עם לערנען איהם די עלטערן, איז ביי זיי אליין נישט געשעצט און געאכטעט, און דער יונגער בערנע האט דעריבער נישט געקענט בעציהען זיך צו זיין יודישקייט מיט כבוד. ביסלעכווייז האט ער פערלאזען זיינע יודישע למודים, אזוי אז שפעטער איז איהם אפילו לעזען העברעאיש שווער געווען. דער סאלאן פון מארקום הערץ, וואו מען פלעגט אבשפעטען פון אלץ, וואס איז יודיש, האט איבערגעריסען דעם לעצטען פאדים, וואס האט פער-איינינגט בערנע'ן מיט'ן יודענטום. ער איז געוועזען היים פערליעבט אין דער שענער הענריעטא הערץ, וואס איז דעמאלט געוועזען כמעט דאפעל עלטער פון איהם, אזוי ווייט, אז ער האט צוליעב איהר געוואלט זיך דאס לעבען נעהמען. נאטירליך, האט זי געהאט אויף איהם א גרויסע ווירקונג.

צו 18 יאהר האט בערנע פערשריבען אין זיין טאג-ביכעל פאל-גענדען געדאנק: דעם אינהאלט פון גוטס קען מען ערקלערען אין עטליכע ווערטער. וואס איז דען גוטס? גליק. און וואס איז גליק? — די פרייהייט. אויף דער פרייהייט קען מען שוין מעהר נישט פרעגען, וואס דאס איז, ווייל דאס איז די איינציגע איינפאכע און איביגע איי-גענשאפט, וועלכע איז בעהעפט מיט'ן שכל, מיט גאט, מיט דעם

אַבסאָלוט, און ווערט ערקלערט דורך זיך זעלבסט. די דאָזיגע אידעע האָט בערנע'ן בעהערשט זיין גאַנץ לעבען און איז געוואָרען דער יסוד פֿון זיין גאַנצער טעטיגקייט. „ווייל איך בין געבוירען געוואָרען אַ קנעכט, ליעב איך די פֿרייהייט מעהר איידער איהר; יאָ, ווייל איך האָב געקענט די קנעכטשאַפֿט, ווייס איך צו שעצען די פֿרייהייט“ — פֿלעגט בערנע אָפֿט זאָגען. און, באמת, האָט ער, „דאָס יודעל פֿון פֿראַנקפֿורט“, געלערנט די דייטשען, ווי צו זיין מענשען, אָהן אויפֿהער אין זיי געוועקט דאָס זעלבסט-בעוואוסטזיין און די ליעבע צו פֿרייהייט. מיט אַ וואונדערבאַרער איראָניע, מיט אַ אויסערגעוועהנליכער שאַרפֿקייט האָט בערנע נישט אויפֿגעהערט צו שלײַדערן זיין צאָרן דעם דייטשטום פֿאַר זיין קליינליכקייט און נאַרישקייט. איז ער אַ אמת'ער פּאַטריאָט געוועזען? איז ער אַ דייטש געוועזען? בערנע האָט קיינמאָל נישט (נאָך זיין שמד'ן זיך אפילו) געלייקענט אין זיין יודישער אָבשטאַמונג; זיין ליעבע צום אמת, זיין געבוירענער רעאַליזם און שכל הישר האָבען איהם קיינמאָל נישט געלאָזען ווערען עהנליך צו יענע נאַרישע משומדים, וועלכע האָבען שטענדיג מורא, מען זאָל זיי נישט דערמאָנען זייער אָבשטאַמונג און סטאַרען זיך צו זיין פֿרימער פֿון פּויפּסט אַליין. ווי ווייט ער האָט געשעצט זיין נייע רעליגיע קען מען זעהן דערפֿון, וואָס ער פֿלעגט אָפֿט זאָגען, אַז איהם איז אַ שאָד „די קאָסטען פֿון דער טבילה“. פֿאַר איהם איז פּשוט נישט וויכטיג געוועזען דער אַקט פֿון איבערגעהן אין אַ פֿרעמדער רעליגיע. „איך האָב נישט ליעב דעם קריסט און נישט דעם יוד, איך ליעב זיי נאָר, אויף וויפֿיעל זיי זענען מענשען און זענען געבוירען צו זיין פֿריי“. אמת'ע גייסטיגע פֿרייהייט — דאָס איז געוועזען זיין אידעאַל. אין יודענטום האָט ער מעהר נישט געזעהן, ווי אָדער געלד-דורשטיגע באַנקירען און מיאוס'ע געטאָ-געוועהנהייטען, אָדער מאָדערנע לייכטע אַפּיקורסים'לעך, וואָס מאַכען אין אַלץ נאָך די קריסטען. אין דייטשטום ווידער האָט ער געזעהן אָדער קליינליכקייט און נאַרישקייט, אָדער מיאוס'ע שקלאַפֿערײַ. בערנע האָט דעריבער נישט געקענט שפּירען זיך גוט נישט ביי יודען, נישט ביי דייטשען און ער האָט ביידע געשלײַדערט אין פּנים אַרײַן זיין צאָרן און זיין איראָניע. אין זיין „אַפּאָסטאַטען דעם וויסענס און נעאָפֿיטען דעם גלויבענס“ קריטיקירט ער מיט אַ אונגעוועהנליכער שאַרפֿקייט יעדעם אינערליך אָברייסען זיך פֿון יודענטום און איבערגעהן צו די אויסערליכע פֿאָרמען פֿון דער קריסטליכער אמונה. דערפֿאַר האָט ער נישט אויפֿגעהערט אָנ=

צופאלען אויף די געגנער פון יודען, גענומען דעם אנטיסעמיטישען „בייזען אקס" פאר די הערנער און מיט א פעסטער האנד איהם צוגע־פיהרט צום שאנד־סלופ. אין קאמפף מיט'ן אנטיסעמיטיזם האט בערנע, אהן צווייפעל, אויפגעטאן מעהר פון אנדערע און נאר דערפאר, ווייל ער האט געגען איהם געקעמפפט אין נאמען פון דער אלגעמיינער פרייהייט און ענטדעקט זיין גאנצען מיאוס'ען אינהאלט.

א מעהר רייכע, מעהר פערוויקעלטע נאטור איז געווען היינריך היינע. אויב בערנע איז געווען אביעקטיווער און געביל־דעטער פון היינע'ן, האט איהם דערפאר אבער געפעהלט היינע'ס גאונות, — יענע גרויסע קראפט, וואס געהט פון אינווענינג, וואס ענט־פלעקט זיך דעם מענשען אין „רוח הקודש". היינריך היינע (געבוירען אין דיסעלדארף אין יאהר 1799 און געשטארבען אין פאריז אין 1854) איז געווען פיעל מעהר צוגעבונדען צום יודענטום, איידער בערנע, און דערפאר אויך פיעל טראגישער און צובראכענער. מיט'ן יודענטום האט ער זיך שטענדיג ארומגעטראגען, אלצאיינס, צי ער האט דאס געליובט, צי ער איז אויף איהם אנגעפאלען. די פראגע וועגען יודענ־טום האט איהם שטענדיג געפייניגט און נישט געגעבען קיין רוה. היינע'ס מוטער איז געווען א טאכטער פון א אנגעזעהענער יודישע משפחה. היינע האט זיין גאנץ לעבען נישט אויפגעהערט זי צו ליעבען און שעצען — ער האט זי זאגאר אין ליעדער בעזונגען. זיין מוטער האט ערצויגען איהרע קינדער אין גייסט פון דער יודישער רעליגיע, און דאס, וואס א מענש בעקומט אין די קינדער־יאהרען, ווערט אזוי גיך נישט פערגעסען. אין דער יוגענד האט היינע געהיט אלע יודישע דינים און אויך געלערנט תורה. ער האט געקענט וויניגער, איידער בערנע, אבער דערפאר איז דאס ביסעל יודישקייט, וואס ער האט געהאט, פערבליבען ביי איהם פיעל לענגער. דער ביבעל און דער יודישער געשיכטע איז ער געבליבען טריי זיין גאנץ לעבען; אין איהם האט, אפשר אונבעוואוסטזיניג, קיינמאל נישט אויפגעהערט רעדען דאס געפיהל פון שטאלץ, וואס ער איז א זוהן פון יענע יודען, וועלכע זענען געגאנגען אויף קדוש השם און אריבערגעטראגען אונגעוועהנ־ליכע יסורים.

ווי בערנע, האט אויך היינע נישט געפונען זיין אידעאל נישט אין יודענטום און נישט אין דייטשטום. ער האט קיינמאל נישט אויפ־געהערט שטרעבען צו א אידעאל, אבער קוים האט ער איהם געפונען,

האָט ער באַלד מיט זיין פּעסימיזם און מיט דער קראַפֿט פֿון זיין געניאַלען וויץ דעם אידעאַל אליין צו שפּאָט געמאַכט. די אויטערליכע זייטען פֿון אלטען טראַדיציאָנעלען יודענטום האָבען איהם פּונקט אַזוי אָבגעשטויסען, ווי די גענג פֿון די קריסטען און די מאָדערנע יודען, וואָס מאַכען זיי נאָך. אין הארצען האָט ער אָבער נישט אויפֿגעהערט צו טראָגען אַ הייליגע מיינונג וועגען דער וועלט־בעדייטונג פֿון יודענטום. ער איז געוועזען אַ טעטיגער מיטגליד פֿון „קולטור־פֿעראיין" און אויך אָבגעגעבען עטליכע שטונדען אין וואָך פֿאַר פּוילישע יונגלעך, וואָס האָבען זיך געלערנט אין דער בערלינער שול. אָבער אין דערזעלבער צייט האָט ער צו שפּאָט געמאַכט פֿרידלענדער'ן מיט זיינע חברים און זייערע רעפֿאָרם־שטרעבונגען. „מיר זענען שוין מעהר נישט אימשטאַנד צו פֿערלאָזען זיך אַ באָרד, פֿאַסטען, פֿיינד האָבען און טראָגען אונזער יאָך מיט דער קראַפֿט פֿון דער שנאה. דאָס איז דער זין פֿון אונזער רעפֿאָרמאַציע". „אויך איך — האָט היינע אָפֿענהערציג מודה געווען — האָב קיין קראַפֿט נישט צו פֿערלאָזען זיך אַ באָרד און לאָזען זיך צו שפּאָט מאַכען אויף די גאַסען". די קריסטליכע צערעמאָניעס, וועלכע די יודישע רעפֿאָרמאַטאָרען האָבען איינגעפֿיהרט אין די שוהלען, האָבען ביי היינע'ן אַרויסגערופֿען עקעל און ער האָט פֿערשטאַנען, וויפֿיעל שענקייט עס ליגט אין דער אַלטער יודישער רעליגיע און ווי נאַריש עס איז, ווען מען טוישט־אויס די גרויסע יודישע אידעאַלען אויף דעם „עוואַנגעליישען קליין־קריסטענטום". די דאָזיגע שנאה צו די, וואָס געהען איבער פֿון יודענטום אין לאַגער פֿון שונא האָט היינע אויסגעדריקט אין זיין דראַמא „אלמאַנזאָר", וועלכע האָט אין דייטשלאַנד געמאַכט אַ געוואַלדיגען רושם, אָבער די דייטשען האָבען קיינמאָל נישט געקענט שענקען דעם יוד היינע, וואָס ער האָט געוואַגט אין פּרעכטיגע ריימען צו שילדערן די אַלע מיאוס'קייטען, וואָס ווערן אָבגעטאָן אין נאָמען פֿון קריסטענטום.

אין יענער צייט האָט היינע שטאַרק זיך פֿערנומען מיט דעם שטודיום פֿון דער יודישער געשיכטע. אין זיין „רבי פֿון באַכראַך" האָט ער געוואָלט שילדערן די גאַנצע יודישע טראַגעדיע אין דער פֿאָרם פֿון אַ היסטאָרישען ראָמאַן. אין גאַנג פֿון דער יודישער געשיכטע, וואָס איז אַזוי רייך מיט פֿאַקטען, יסורים און מסירת־נפֿש, האָט היינע געזעהן עפּעס אַ העכערע השגחה. בעזונדערס האָט ער זיך אָבגעשטעלט

אויף דער געשיכטע פון יודען אין שפאניען פאר דער צייט פון מיטעל־אלטער. פון יענער עפאכע האט ער געוואלט שילדערן יודען פון גרויסען שטאלץ, וואס האבען הויך געטראגען זייער פאהן און זענען מיט בעוואוסטזיין געגאנגען וויטער זייער וועג. ער האט צוליעב דעם פיעל זיך געגראבען אין ביכער, געזאמעלט מאטעריאל און געגלויבט, אז ער וועט מיט דעם ווערק פיעל אויפטאן.

אבער אין דערזועלבער צייט, ווען היינע איז געוועזען אזוי פערנומען מיט דער יודישער געשיכטע און אזוי פול מיט דרך־ארץ צו זיין פאלק און מיט א שטארקער שנאה צום קריסטענטום — האט ער שטיל זיך אבגע'שמד'ט. א לאנגע צייט האט ער מיט זיך אליין מלחמה געהאלטען און סוף כל סוף זיך בעשלאסען אויף דעם שריט, האפענדיג צו בעקומען דערנאך א רעגירונגס־שטעל. אבער נאכ'ן שמד'ען זיך איז זיין שנאה צום קריסטענטום נאך גרעסער געווארען. „איך פערזיכער דיך — האט ער געשריבען צו זיין חבר מאזער —, אז ווען מען וואלט לויט'ן געזעץ געמענט גנב'נען זילבערנע לעפלען, וואלט איך מיך נישט גע־שמד'ט". איהם האט אויך באמת פערדראסען אויף זיינע יודישע חברים, וואס זיי מאכען איהם נישט קיין פארוואורף פאר זיין נישט־שענעם שריט, און אין א בריעף צו דעמזעלבען מאזער שרייבט ער: „איך בין צופריעדען, וואס דער אלטער פרידלענדער און בן־דוד זענען שוין אלטע מענשען און וועלען אין גיכען אבשטארבען. אין זיי קענען מיר זיכער זיין און האטש א דאנק זיי וועט מען נישט קענען זאגען אויף אונזער דור, אז ער האט נישט פערמאגט קיין איין פעסטען מענשען".

שפעטער האט היינע נישט ווינציג ביטערע ווערטער ארויסגעזאגט וועגען יודענטום. אין איהם האבען נישט אויפגעהערט צו קעמפפען צווישען זיך צוויי געגענגעזעצטע שטרעבונגען: איינע צו דער הויכער מאראל פון יודענטום און די צווייטע צו דער גרויסער שענקייט פון העלעניזם. היינע האט זיך געוואלט איינרעדען, אז ער האט אין זיך א נשמה פון א העלעניסט, אבער די לעצטע יאהרען, אונטער דער ווירקונג פון זיין שווערער קראנקהייט, האט ער זיך אומגעקעהרט צו דער ביבעל, וואס איז ביי איהם הייליג געווארען, צו דער יודישער געשיכטע און צום יודישען גאט. „איך האב זיך אומגעקעהרט צו גאט" — האט ער געשריבען פאר זיין טויט, און מען קען זאגען, אז ער האט זיך

אומגעקעהרט אין געדאנקען אויך צום יודישען פאלק; פאקטיש איז ער אבער דאך געבליבען ביי פרעמדע און זיינע געניאלע ווערק האבען בערייכערט יענער פרעמדער קולטור, צו וועלכער ער האט געטראגען אין הארצען א בעהאלטענע שנאה ביז זיין לעצטען אטעם-צוג.

זעכצעהנטעם קאפיטעל.

די עלילת־דם אין דמשק און דאס יאהר 1848.

די רעוואלוציע פון יולי 1830, דער קאמפף אויף די פאריזער באריקאדען, די מפלה פון דער בורבאנען־דינאסטיע אין פראנקרייך, — אט די אלע פאקטען, וועלכע זענען פאר איירא͏פא געקומען ווי אונערווארטעט, האבען געמאכט א געוואלדיגען רושם. די פעלקער, וואס זענען געווען מיעד נאך דער גרויסער רעוואלוציע און די נאפאלעאנישע מלחמות און אויף א לאנגע צייט איינגעשלאפען, האבען איצט ערוואכט פון שלאף. די אונטערדריקטע האבען אומעטום אויפגעהויבען דעם קאפ. די בעלגיער האבען געמאכט א אויפשטאנד געגען קעניג פון האלאנד, די פאליאקען — געגען דעם רוסישען קייזער, די איטאליענער און דייטשען — געגען זייערע קליינע טיראנען. וואס האבען די יודען געוואונען פון דער אלגעמיינער רעוואלוציע?

אין פוילען, וואו די רעוואלוציאנערע מרידה האט זיך פערשפרייט מיט א גרויסער קראפט, האט נאך אלץ געהערשט דער אלטער פאנאטיזם און אבערגלויבען בנוגע צו יודען. אין דער הינזיכט איז קיין חילוק נישט געווען צווישען דער אריסטאקראטיע און די דעמאקראטישע פארטייען. בשעת דער מרידה האבען א טייל יודען פון ווארשא דערלאנגט א בקשה, אז מען זאל זיי צולאזען אין די רייהען פון די קעמפפער פאר דעם פאטערלאנד, אבער דער אנפיהרער פון דער ארמעע, גראף ליובענסקי, האט די בקשה אבגעזאגט. די פאטריאטישע התלהבות פון פיעל יודישע יונגע לייט איז אבער געווען אזוי גרויס, צו הונדערט אנגעזעהענע יודען האבען ווידער דערלאנגט א בקשה,

מען זאל זיי צונעהמען צו מיליטער־דיענסט און דערפאר שפעטער זיי געבען גלייכע רעכטען. ווען מען האט בעטראכט די פראגע אין סיים, האט דאס ארויסגערופען הייסע דעבאטען. איינצעלנע דעפוטא־טען זענען געווען דערפאר, אז מען זאל יודען שוין געבען גלייכע רעכטען און זיי צונעהמען אין מיליטער, וואו זיי קענען פיעל נוצען ברענגען. אבער דא איז אויפגעשטאנען דער קריעגס־מיניסטער מוראוו־סקי און אויסגעשריען מיט פאטאס: „ווי קענען מיר דערלאזען, אז יודיש בלוט זאל זיך אויסמישען מיט'ן איידעלען בלוט פון די פאליאקען? און וואס וועט זאגען אייראפא, ווען מען וועט זיך דערוויסען, אז אום צו דערשלאגען זיך צו פרייהייט, האבען מיר געמוזט אנקומען צו יודען?" דער דאזיגער פאלשער פאטריאטישער פאטאס האט געמאכט אויף די דעפוטאטען א איינדרוק. דעם 31־ען מאי 1831 איז ארויסגעגע־בען געווארען דאס געזעץ, לויט וועלכען יודען ווערן „בעפרייט" פון מיליטער־דיענסט און דערפאר ווערט אויף זיי ארויפגעלעגט א מיליטע־רישער אבצאהל פיער מאל אזוי גרויס, ווי פריהער. אלס פרייוויליגע איז יודען יא ערלויבט געווארען צו בעטייליגען זיך אין דער מלחמה, אבער נישט צוזאמען מיט אלע סאלדאטען, נאר אין א ספעציעלען פאלק. און נאך דעם אלעמען האבען די פאליאקען געפאדערט פון די יודען איבערגעגעבענהייט און טרייהייט, און ווען צווישען זיי האט זיך פערשפרייט א קלאנג, אז יודען דיענען אלס שפיאנען ביים רוסישען מיליטער, האט מען זיך אן די פערדעכטיגע שרעקליך נוקם געוועז און דער'הרג'עט אזויערנאך פיעל יודען.

נאכדעם ווי ווארשא איז געפאלען און דאס רעשט פון דער פוי־לישער ארמעע איז אריבער קיין פרייסען, איז די פוילישע מרידה שוין אינגאנצען געווען אונטערדריקט. פוילען האט ענדגילטיג פערלוירען איהר זעלבסטשטענדיגקייט און איז געווארען א רוסישע פראווינץ. די פאליאקען זענען מאסענווייז ענטלאפען קיין פאריז און פון דארט נישט אויפגעהערט צו פערשפרייטען רעוואלוציאנערע אויפרופען איבער גאנץ איירָאפא און אגיטירען פאר דער זעלבסטשטענדיגקייט פון זייער פאטער־לאנד. ערשט דארט האבען זיי זיך ארומגעזעהן, וואס פאר א פעהלער זיי זענען בעגאנגען דערמיט, וואס זיי האבען פון זיך אבגעשטויסען די נידעריגע שיכטען פון פאלק, ווי אויך די יודען. די יודישע עמי־גראנטאן, וואס זענען אויך אנטלאפען קיין אויסלאנד, זענען געווארען גרויסע חשובים ביי די פאליאקען און די גרעסטע פוילישע פירשטען

זענען זיך בעגאנגען מיט די יודען זעהר ליעבליך. עס האט זיך באמת אנגעהויבען צווישען די פוילישע עמיגראנטען א חרטה-איבערלעבעניש און א אויפריכטיגער מיטגעפיהל צום יודישען געדריקטען פאלק, וואס איז געוועזען פעהיג צו פערשטעהן זייער הארץ און מיטפיהלען זייערע ליידען. די עמיגראנטען האבען פערעפענטליכט א אויפרוף „צום יודישען פאלק", וואו זיי פערגלייכען זייערע ליידען מיט די ליידען פון דער איביג-געירודפ'טער יודישער אומה, דריקען-אויס יודען זייער פריינדשאפט און ברידערליכע ליעבע און זאגען זיי צו פאלקאמע גלייכבערעכטיגונג, ווען נאר פוילען וועט ווידער זעלבסטשטענדיג ווערן. דער אויפרוף האט געמאכט א איינדרוק אויף יודען און אויך אויף די פאליאקען, וואס זענען איצט געווארען מעהר טאלעראנט און פריינדליך. עס איז שוין אבער צו שפעט געוועזען!

אין דייטשלאנד איז פאר יודען צו יענער צייט ענטשטאנען א מוטיגער קעמפפער און פערטיידיגער, וועלכער האט זיך אויסגעצייכענט מיט זיין ענערגיע און פעהיגקייטען און געשפיעלט א בעדייטענדע ראליע אויך אינ'ם אלגעמיינעם לעבען. דאס איז געוועזען גבריאל ריסער. ער איז געוועזען א זוהן פון א אויפגעקלערטען און רייכען סוחר (געבוירען אין 1806 און געשטארבען אין 1863) און, אין אמת גערעדט, — זעהר וויט פון יודישקייט; ער איז אבער געוועזען א מוטיגער מענש, א זוהן פון נייעם דור, וואס האט שוין געטראגען שטאלץ דעם קאפ און געוואוסט פון זעלבסט-ווירדע און פון מענשליכער עהרע. ער האט אויף זיך זעלבסט געמוזט פיהלען, ווי גרויס עס איז דער דרוק און דער יאך. ער האט געהאט א גרויסע אלגעמיינע בילדונג און ווען ער האט מיט אויסצייכנונגען אויסגעהאלטען דעם דאקטאר-עקזאמען און געוואלט ווערן פריוואט-דאצענט ביי דער היידעלבורגער אוניווערזיטעט, האט די באדישע רעגיערונג איהם דאס נישט ערלויבט. דאן האט ער געוואלט ווערן האנדעלס-אדוואקאט אין זיין געבורט-שטאדט — האט איהם דער סענאט דערצו נישט דערלאזען. ער איז אריבערגעפאהרען קיין באקענהיים און געוואלט בעקומען בירגער-רעכט — האט מען איהם אויך דאס נישט געוואלט געבען. דאס בעוואוסטזיין פון בעליידיגונג און פון דעם געוואלדיגען אונרעכט, וואס מען בעגעהט געגען יודען, האט דאן איהם, דעם פון דער נאטור פרידליכען און רוהיגען געלעהרטען, געמאכט פאר א קעמפפער, מיט זיין ערשטען ווערק וועגען דער לאגע פון די דייטשע

יודען הויבט זיך אן א נייע עפאכע אין דעם קאמפף פאר דער יודישער גלייכבערעכטיגונג.

ביז דעמאלט פלעגט מען פערטיידיגען יודען אויפ'ן גרונד פון חקירות און פון די געזעצען און רעדען אין נאמען פון רחמנות און גענאד. ריסער האט געהאט גאר א אנדער גאנג. מיט א אונגעוועהנליכען פייער האט ער גערעדט וועגען דעם מענשליכען שטאלץ און מענשליכע רעכט, ארויסגעשטעלט די שענדליכע עולה, וואס די וועלט איז אייביג בעגאנגען געגען יודען, און געפאדערט האט ער נישט קיין ברעקלעך, נאר פאלקאמע גלייכבערעכטיגונג. ער האט נישט געבעטעלט קיין רעכט, ווי א חסד, נאר מוטיג געפאדערט דאס, ווי א זאך, וואס קומט יודען, ווי א חוב פון די פעלקער. צו די דייטשע יודען האט ער זיך געווענדעט, זיי זאלען אויפהערען זיצען מיט פערלעגטע הענד, נאר אהן אויפהער רעדען און שרייען וועגען זייערע רעכטען און זיך נישט פערלאזען אויף גוטע מענשען, ווייל בעשיידענהייט און שטילקייט זענען אזוי מיאוס, ווי פחדנות, און אויב דער שטארקער מעג זיך דאס ערלויבען, טאר דאס נישט טאן דער שוואכער, דער אונטערדריקטער. אין דער יעלבער צייט האט ריסער געפאדערט פון די יודען אליין, זיי זאלען אויפהערען מאכען דעם קאמפף פאר זייערע רעכטען פאר „א עסק", נישט קויפען קיין רעכט פאר געלד אדער פאר הכנעה־געפיהלען. צו די אסימילאטארען האט ער זיך געווענדעט מיט א אויפרוף, אז אויב אפילו זיי געפעהלט די קריסטליכע רעליגיע, טארען זיי זיך נישט אב'שמד'ען שוין צוליעב דעם מענשליכען כבוד אליין, כל זמן יודען ווערען זיין די געדריקטע.

אזעלכע רייד, אויסגעדריקט אין א שענער שפראך און מיט דער קראפט פון גרויסער איבערצייגונג, האבען אומעטום געמאכט א גרויסען איינדרוק. צוזאמען מיט זיין ברען און צארן האט ריסער'ס שפראך געהאט אין זיך פיעל ליעבע און ווייכקייט, און דאס האט צו איהם צוגעצויגען די סימפאטיע פון אלע. פיעל איידעלע מענשען צווישען די קריסטען זענען געווארען ריסער'ס פריינד און צוזאמען דערמיט אויך יודישע פריינד. אפילו די געגנער זענען געווען גערירט און נישט געקענט בייששטעהן געגען ריסער'ס אייזערנער לאגיק. נאך שטארקער איז געווען די ווירקונג פון ריסער'ס שריפטען אויף דער יודישער גאס; עס האט זיך געשטארקט דאס זעלבסט־בעוואוסטזיין און עס איז פעסטער געווארען דאס געפיהל פון מאראלישער גערעכטיגקייט און פון גלויבען אין

אַ גיכען נצחון. ריסער'ס ערשטע שריפט האָט אַרויסגערופען אַ גרויסען וכוח אין דער דייטשער ליטעראַטור און דערביי איז געווען צו בעמער= קען, אַז אפילו ביי די געגנער איז שוין פערשוואונדען דער פריהעריגער האַס און די פערביסענהייט, און די פּאָלעמיק ווערט געפירט אין אַ רוהיגען טאָן. שוין דאָס אַליין איז געווען אַ גרויסער שריט פאָראויס!

אין דאָס רוב לענדער האָט די רעוואָלוציע פון 1830 נישט געהאַט קיין גרויסע בעדייטונג פאַר דער יודישער עמאַנציפּאַציע; אָבער געוויסע הנחות האָבען יודען דאָך בעקומען. דער קאַמפּף געגען דער יודישער גלייכבערעכטיגונג איז געוואָרען שוואַכער, טעאָרעטיש האָט מען שוין כמעט גאָרנישט געהאַט געגען דעם, אַז מען זאָל יודען געבען רעכטען, נאָר „דאָס הארץ" האָט עס נישט דערלאָזען און פּראַקטיש האָט מען זיך געדונגען, ווי גרוים עס זאָלען זיין די רעכטען. עס איז געווען קלאָר, אַז די פראַגע וועגען גלייכבערעכטיגונג פאַר יודען אין אייראָפּאַ איז נאָר אַ פראַגע פון צייט און ווען סוף כל סוף געלעזט ווערן לטובת די יודען. דערצו איז אין גיכען געשעהען עטוואָס אַזעלכעס, וואָס האָט בעוויזען, אַז יודען זענען אַ גרויסע קראַפט, מיט וועלכעס מען מוז זיך רעכענען און אַז מען קאָן שוין מעהר די יודענפראַגע נישט אַוועק= מאַכען מיט דער האַנד. דאָס איז געווען דער בלוט=בלבול אין דמשק.

אין דמשק, עגיפּטען, וואו עס האָבען זיך דאַן געפונען ביז 20 טויזענד יודען, איז איינמאָל (דעם 5=ען פעברואַר 1840) פּלוצלונג פער= שוואונדען געוואָרען דער מאָנאַך טאָמאַס. וואָס מיט איהם איז פאָר= געקומען האָט קיינער נישט געוואוסט, נאָר עס זענען געגאַנגען קלאַנ= גען, אַז טאָמאַס האָט נישט לאַנג פאַר דעם געהאַט אַ שאַרפען וכוח מיט אַ טערק און ווען דער מאָנאַך האָט אָבגעשפּעט פון דעם נביא מחמד, האָט דער טערק געשוואוירען צו דער'הרג'ענען „דעם קריסטליכען הונט". איינער אַ טערקישער סוחר וואָס איז געשטאַנען דערביי, האָט זיך נישט געקענט איינהאַלטען און באַלד דער'הרג'עט אויפ'ן אָרט דעם מאָנאַך און דערנאָך זיך אַליין גענומען דאָס לעבען. נישט קוקענדיג אָבער דערויף, האָבען די מאָנאַכען בעסער געגלויבט, אַז דער'הרג'עט טאָמאַס'ען האָבען יודען, און זיי האָבען געפאָדערט פון פראַנצויזישען קאָנסול, דעם אַוואַנטוריסט ראַטי=מענטאָן, ער זאָל געפינען דעם מער= דער. ראַטי=מענטאָן, וועלכער האָט פערשטאַנען, אַז דאָ קען מען אָבלעקען אַ ביין, האָט זיך אָנגעכאַפּט אָן דעם חשד, אַז טאָמאַס איז

גע׳הרג׳ט געוואָרען דורך יודען. אַזוי ווי אין עגיפּטען האָט דעמאָלט אַ גרויסען איינפלוס געהאַט די פראַנצויזישע רעגירונג, האָט שאַריף־פּאַשאַ, דער גובערנאַטאָר פון דמשק, געמוזט אין אַלץ פאָלגען דעם פראַנצויזישען קאָנסול. דער לעצטער האָט אַלזאָ געקענט טאָן אַלץ, וואָס ער האָט געוואָלט. באַלד האָבען זיך געפונען קריסטען, וואָס האָבען עדות געזאָגט, אַז זיי אַליין האָבען געהערט, ווי יודען האָבען גערעדט וועגען פאָרשטעהענדען מאָרד, און אויפ׳ן גרונד פון די עדות האָט מען אָנגעהויבען שלעפּען יודען צום געריכט. מען האָט פריהער אַרעסטירט איינעם אַ יודישען שערער, איהם שרעקליך געפּייניגט און ענדליך איהם איבערגערעדט, אַז ער זאָל עדות זאָגען אויף זיבען אָנגעזעהענע יודען, דאָס זיי האָבען דער׳הרג׳עט דעם מאָנאַך, מיט׳ן צוועק צו בענוצען זיין בלוט אויף פּסח. די זיבען יודען האָט מען אַרעסטירט און געפּייניגט; פריהער האָט מען זיי אַלע אַוועקגעשטעלט אונטער אַ וואַך און זיי האָבען געמוזט שטעהן 36 שעה נאָכאַנאַנד אויף די פיס אָהן עסען און טרינקען און אָהן שלאָפען. דערנאָך האָט מען זיי געשמיסען מיט ריטער און ווען זיי זענען געפאַלען אין חלשות, האָט מען זיי אָבגעמינטערט און ווידער געשלאָגען, נאָר אויך דאָס האָט נישט געהאָלפען. דאַן האָט מען גענומען אַן׳ערך 60 יודישע קינדער, זיי אַריינגעזעצט אין אַ פינסטערן קעלער און געלאָזען אָהן עסען; דערמיט האָבען די מערדער געהאָפט צו ווירקען אויף די מאַמעס פון די קינדער און זיי צווינגען צו זאָגען פאַלשע עדות. האָט דאָס אויך נישט געהאָלפען: קיין איינציגע פון די מוטערס האָט זיך נישט בעשלאָסען אויף קיין פערראַט, און נאָר איינע פון זיי האָט פון וועהטאָג זיך אָבגע׳שמד׳ט. ראַטי־מענטאָן איז דאַן אַריין אין גרימצאָרן און געסטראַשעט אויסצוקוילען אַלע יודען.

נאָך דעם האָט ער זיך געחאַפּט פאַר דעם לעצטען מיטעל. מען האָט אַרעסטירט דעם בעדינטען פון איינעם פון די אָנגעזעהענע יודען, דוד אַררי, און מען האָט איהם אַזוי לאַנג געפּייניגט און געשונדען פון איהם די הויט, ביז דער בעדינטער, אַ טערק, האָט זיך מודה געווען, אַז ער אַליין האָט דער׳הרג׳עט דעם מאָנאַך, אין דער אַנוועזענהייט פון דוד אַררי און אַנדערע אָנגעזעהענע יודען. אויף אַזאַ אופן איז אַלץ שוין געווען פערטיג. איצט האָט מען זיך גענומען ווידער פּייניגען די פערדעכטיגע יודען און פערלאַנגען פון זיי, אַז זיי זאָלען אָנווייזען, וואו עס געפינט זיך דאָס פלעשעל מיט בלוט, וואָס מען האָט

בלומר׳שט אַרויסגעצאַפּט פון ערמאָרדעטע׳ן. פון די שרעקליכע ענוּיִם אין איינער פון די יודען געשטאָרבען, אַ צווייטער האָט אָנגענומען דאָס מחמד׳נישע גלויבען און די איבעריגע האָבען שוין קיין כח נישט געהאַט אויסצוהאַלטען און זיך מודה געווען אין אַלץ, וואָס מען האָט פון זיי פערלאַנגט. ווייל אָבער זיי האָבען דאָך פּאָרט נישט געקענט אָנווייזען, וואו עס געפינט זיך דאָס פלעשעל מיט בלוט, האָט מען זיך ווידער גענומען צום בעדינטען פון דוד אררי. לויט זיין געצוואונגענער אָנ־ווייזונג האָט מען אַרעסטירט נאָך עטליכע חשוב׳ע יודען און עס האָט זיך אָנגעהויבען אַ נייע סדרה פון אַכזריות׳דיגע ענוּיִם.

די געשיכטע האָט געדראָהט אָנצונעהמען אַ שרעקליך־טראַגישען חאַראַקטער. דער רוצח׳ישער קאָנסול איז נישט מיעד געוואָרען צו גע־פינען אַלץ נייע בלבולים אויף יודען און אונטערשטעלען נייע עדות. ער האָט אויך איבערזעצט אַ שענדליך ווערק וועגען עלילת־דם און דאָס פערשפּרייט צווישען די מושלמענער. פון די אַרעסטירטע יודען זענען פיעל אויסגעשטאָרבען און די איבעריגע איז פאָרגעשטאַנען טויט־שטראָף. און ווי אויף להכעיס איז צו יענער צייט פאָרגעקומען נאָך איין עהנליכער בלוט־בלבול אויף דער אינזעל ראָדאָס, וואָס האָט געהערט צו טערקיי. דאָרט האָט זיך אַליין דערוואָרגען אַ יונגעל פון 10 יאָהר, אַ קינד פון אַ גרעק, נאָר דער חשד איז געפאַלען אויף אַ יודען, אַז דאָס האָט ער ערמאָרדעט דאָס קינד. מען האָט דעם יודען אַרעסטירט, געפּייניגט, און ווען ער איז שוין געווען האַלב־טויט, האָט ער „מודה" געווען, אַז ער און נאָך 7 יודען זענען בעגאַנגען דעם מאָרד. מען האָט די 7 יודען אַרעסטירט און דערנאָך אָפּגעשלאָסען דעם גאַנצען געטאָ־קוואַרטאַל, געהאַלטען דריי טעג און דריי נעכט אַלע יודען אָהן עסען, און דאָס אַלץ איז געטאָן געוואָרען מיט דער הסכמה פון די קריסטליכע קאָנסולען. די ידיעות וועגען דעם דאָפּעלטען מאָרד האָבען אַרויסגערופען אַ שטורם געגען יודען אין סיריען און אין טערקיי און אין פיעל ערטער איז געקומען צו גרויסע יודענפּיינדליכע אונרוהען.

אָט די אַלע רציחות האָבען אַרויסגעוואָרפען אַ טיעפע שרעק אויף די יודען אין אייראָפּא; זיי האָבען דערזעהן, אַז אין מיטען 19־ען יאָהרהונ־דערט מוזען זיי נאָך זיך פערטיידיגען פון אַזעלכע שרעקליכע בלבולים און בעווייזען, אַז זיי בענוצען נישט קיין מענשליך בלוט! ראַטי־מענטאָן האָט זיך געטאַרעט, אַז אַלע פּרטים וועגען דעם בלבול אין דמשק

זאלען פערעפענטליכט ווערן אין דער פראנצויזישער פרעסע, פון וואנען די ידיעות זענען איבערגעגאנגען אין דער איבעריגער אייראפעאישער פרעסע און אונטערגעכאפט געווארען אלס ריינער אמת. עס האט אויסגעזעהן, אז יודען לעבען נישט אין 19-טען יאהרהונדערט, נאר אין שרעקליכען מיטעל-אלטער און עס שטעהען ווידער פאר אלע אמאליגע שרעקען און בלוט-פערגיסונגען. עס האבען זיך אבער געפונען מוטיגע יודען, וועלכע האבען זיך גענומען ארויסצורייסען די פאלשע מאסקע און ענטדעקען דעם אמת. די דאזיגע יודען זענען געוועזען א ד א ל ף ק ר ע מ י ע אין פראנקרייך און באראן נ ת נ א ל ר א ט ש י ל ד מיט ס ע ר מ ש ה מ א נ ט י פ י א ר ע אין ענגלאנד. אין איין און דעמזעלבען טאג זענען אוועק: קרעמיע צום פראנצויזישען קעניג לואי פיליפ, און א יודישער דעפוטאציע צום לארד פאלמערסטאן, דעם ענגלישען מיניסטער, בעטען זיי, אז זיי זאלען זיך אננעהמען פאר די יודען אין דמשק.

דער פראנצויזישער קעניג האט געענטפערט נישט קלאר, אז ער איז גרייט זיך אנצונעהמען פאר די „אונגליקליכע יודען”, אבער די גאנצע מעשה איז איהם נישט בעקאנט. דער ענגלישער מיניסטער האט געענטפערט קלארער און קאטעגארישער און צוגעזאגט תיכף צו בעפעהלען די ענגלישע פארשטעהער אין טערקיי און אין עגיפטען אבצושטעלען די אכזריות. פון דער דריטער זייט האבען יודען בעקומען גוטע הבטחות אויך פון עסטרייך. דער עסטרייכישער קאנסול אין דמשק, מערלאטא, איז געוועזען דער איינציגער, וואס איז שארף ארויסגעטרעטען געגען דער אכזריות פון פראנצויזישען קאנסול און ער האט צוגעשטעלט דער עסטרייכישער רעגירונג א גענויען בעריכט וועגען דער גאנצער געשיכטע. מעטערניך, צי ווייל ער האט ווירקליך מיטגעפיהלט די יודען, צי ווייל ער האט געוואלט אויסנעהמען ביי ראטשילדען, האט בעפוילען זיינע אגענטען אין עגיפטען, אז זיי זאלען זיך שטעלען אויף דער זייט פון יודען.

ענדליך זענען די יודישע דעפוטאטען, צווישען זיי אויך ראטשילד, געקומען קיין קאנסטאנטינאפאל און גע'פועל'טביים סולטאן, ער זאל ארויסגעבען א פירמאן, לויט וועלכען די גריכען האבען געדארפט שיקען דריי בעפאלמעכטיגטע, וואס זאלען ארויסטרעטען אלס בעשולדיגער פון יודען אין מארד אין ראדאס, און די יודען זאלען אויך שיקען פון זייער זייט דריי פערטיידיגער. אויף אזא ארט איז געגרינדעט געווארען

א בעזונדער געריכט און נאך דריי חדשים ארבייט האט דאס געריכט אנערקענט, אז יודען זענען אונשולדיג. דער פערוואלטער פון אינזעל ראדאס איז אבגעזאגט געווארען פון דער שטעל און די ארעסטירטע יודען זענען ארוים פריי. אויך ביי'ם פאשא פון עגיפטען, מאחמעד־אלי, האט מען גע'פועל'ט, ער זאל הייסען אבשטעלען די ענוים פון די ארעסטירטע יודען און בעשטימען א געריכט פון די קאנסולען פון עסטרייך, פרייסען, ענגלאנד און רוסלאנד, וואס זאלען בעטראכטען די געשיכטע אין דמשק.

דער פראנצויזישער קעניג האט זיין ווארט נישט געהאלטען. די אינערליכע פאליטישע אנגעלעגענהייטען האבען דעמאלט געפאדערט, אז מען זאל לעבען בשלום מיט די גייסטליכע, פאר וועלכע דער אמת וועגען דמשק וואלט געווען א גרויסער קלאפ, און דעריבער ווען אין פארלאמענט איז אריינגעטראגען געווארען א אנפראגע וועגען ראטימענטאן, האט דער מיניסטער טיער פריהער געדרעהט מיט דער צונג און דערנאך געזאגט, אז ער האט ידיעות, דאס די יודען אין דמשק זענען ווירקליך שולדיג. די בעפעלקערונג אין פאריז איז אויך געווען פערבלענדעט און אפילו געבילדעטע לייט האט מען איינגערעדט, אז די יודען אין דמשק זענען מענשען־פרעסער. עס איז דערגאנגען אזוי וויים, אז איינע א פראנצויזישע צייטונג איז ארוים מיט א פארשלאג צו די גע'שמד'טע יודען, אז זיי זאלען זאגען דעם ריינעם אמת, צי יודען בענוצען ווירקליך בלוט אויף פסח, צי נישט. אויף דעם פארשלאג האט זיך אבגערופען נאר איין יודישער משומד, וועלכער האט געשוואוירען מיט א קרייץ אין האנד, אז אין דעם בלבול איז נישטא קיין טראפען אמת. די איבעריגע האבען געשוויגען. דערפאר האט זיך אויסגעצייכענט דער ענגלישער פארלאמענט, וועלכער האט ענערגיש פראטעסטירט געגען דער אכזריות אין דמשק און פיעל דעפוטאטען האבען געלויבט דעם מיניסטער פאלמערסטאן דערפאר, וואס ער האט זיך אנגענומען פאר יודען.

ענדליך איז אין לאנדאן פארגעקומען א גרויסע בעראטונג פון אלע אנגעזעהענע יודען און עס איז בעשלאסען געווארען ארויסצושיקען קיין עגיפטען דעם אנגעזעהענעם משה מאנטיפיארע מיט אדאלף קרעמיע און נאך עטליכע בעגלייטער. עס איז צונויפגעקליבען געווארען א גרויסע סומע געלד און מען האט בעשטימט א מתנה פון 1000 פונט שטערלינג פאר דעם, וואס וועט געפינען דעם אמת'ען רוצח פון מאנא

טאמאס. מיט רעקאָמענדאציעס פון גרויסע לייט אין די הענד און מיט מיליאָנען ברכות אויפ'ן וועג האט מאָנטיפיאָרע מיט זיין קאמפאניע זיך געלאָזען אין וועג אריין. ער האט מיטגענומען מיט זיך זיין איי־דעלע פרוי יהודית און דעם ד"ר לואי לעווי א קענער פון שפראכען. די ענגלישע קעניגין וויקטאריע האט ארויסגעוויזען פיעל מיטגעפיהל צו יודען און זי האט פאר'ן אבפאָהרען אָנגענומען משה מאָנטיפיאָרע אויף אַ אוידיענץ און איהם געגעבען אַ רעגירונגס־שיף אריבערצופאָה־רען דעם לאמאנש. פאר'ן אבפאָהרען פון מאָנטיפיאָרע האבען די לאָנ־דאָנער רבנים עפענטליך געשוואוירען, אז אין תלמוד איז נישטאָ קיין זכר פון בענוצען קריסטליך בלוט און אז דאָס האט בכלל נישט קיין שום גרונד אין לעבען פון די יודען. דאן האָבען די ענגלענדער אויך ארויסגעוויזען זייער הויכע קולטור און זייער הומאניזם; זיי האָבען צו־גויפגערופען אַ גרויסע עפענטליכע פערזאמלונג אין לאָנדאָן, אויף וועל־כער עס זענען געקומען פיעל געלעהרטע, דעפוטאטען, גייסטליכע, סוחרים און פיעל רעדעס זענען געהאלטען געוואָרען וועגען די מעלות פון די ענגליש[illegible] יודען, וועגען דער גרויסקייט פון דער יודישער רעליגיע און וועגען דעי עלילת־דם אין דמשק, וואָס איז אַ שאנדע פאר איירא־פא. די רעזאָלוציעס, וואָס זענען אָנגענומען געוואָרען אויף דעם מי־טינג, זענען אָבגעשיקט געוואָרען צו אַלע איירָאפעאישע רעגירונגען און האָבען געמאכט אַ גרויסען איינדרוק, — אזוי וויים, אז אויך דער רוסישער קייזער ניקאָלאַי האט ארויסגעזאָגט זיין פראָטעסט געגען די ענוים פון די יודען.

מאָנטיפיאָרע און קרעמיע זענען געקומען קיין קאאיר דעם 4־טען אויגוסט. זיי האָבען זיך באלד גענומען צו דער ארבייט און דעם 6־טען אויגוסט איז מאָנטיפיאָרע שוין אָנגענומען געוואָרען אויף אַ אוידיענץ ביי מאחמעד־אַלי. מאָנטיפיאָרע האט פערלאנגט פון מאחמעד־אלי, ער זאָל איהם געבען אַ ערלויבניש צו פאָהרען קיין דמשק און מאכען דאָרט אַ אויספאָרשונג און דערנאָך זאָל דער פאשא בעשטעטיגען די רעזולטאטען פון דער אויספאָרשונג. צום דעם צוועק האט ער געבעטען ביים פאשא, ער זאָל איהם געבען מיליטערישע שומרים אויפ'ן וועג, בעוואָרענען דאָס רעכט צו רעדען און אויספרעגען די ארעסטירטע יודען און עס זאָל אויך וועגען דעם פערעפענטליכט ווערן אין די גאסען אַ ספּעציעלער פיר־מאַן. דאָס האט מאחמעד־אלי'ן שטארק צומישט. ער איז געוועזען גרייט צו ערפילען די בקשה פון מאָנטיפיאָרע, אָבער ער האט מורא געהאט

פאר דעם פראנצויזישען הויפט-קאנסול, וועלכער איז געוועזען געגען דעם, די יודישע דעפוטאטען האבען זיך אבער נישט מיאש געוועזען און נאך דריי וואכען ווארטען האבען זיי זיך געווענדעט צו אלע אייראפעאישע קאנסולען מיט א בקשה, אז זיי זאלען ווירקען אויף מאחמעד-אלי, מען זאל בעפרייען די ארעסטירטע יודען. אלע נייען קאנסולען, אויסער דעם פראנצויזישען, האבען מסכים געוועזען און מאחמעד אלי האט געמוזט נאכגעבען און ארויסגעבען א בעפעהל צו בעפרייען די ארעסטירטע אין דמשק.

די שמחה פון דער יודישער דעפוטאציע איז געוועזען זעהר גרויס, נאר אזוי ווי אין יענער צייט האבען פיער אייראפעאישע מלוכות אנגעהויבען א מלחמה מיט מאחמעד-אלי און מען האט געקענט פאראויסזעהן, אז סיריען, וואס איז פריהער אבגעריסען געווארען פון טערקיי, וועט וויעדער איבערגעהן צו דער טערקישער מלוכה, האבען די יודישע דעפוטאטען אויך גע'פועל'ט ביים טערקישען סולטאן, ער זאל ארויסגעבען א פירמאן, אז אויף ווייטער זאל מען יודען נישט בעשולדיגען אין בענוצען בלוט. קרעמיע און מאנטיפיארע זענען צוריקפאהרענדיג אומעטום בעגעגענט געווארען מיט גרויס כבוד און יעדע יודישע קהילה האט געהאלטען פאר איהר חוב אבצוגעבען כבוד די, וואס האבען מציל געוועזען אזוי פיעל יודען פון טויט און אראבגענומען דעם שאנדפלעק פון גאנצען יודישען פאלק. די יודען פון גאנץ אייראפא האבען געפייערט זייער נצחון און אין איניגע ערטער האט מען דעם טאג פון דער בעפרייאונג פון די יודען אין דמשק געמאכט פאר א נאציאנאלען יום-טוב. מאנטיפיארע איז אויך אנגענומען געווארען ביים פראנצויזישען קעניג, וועלכען ער האט איבערגעגעבען דעם פירמאן, וואו עס רעדט זיך וועגען דער אונשולד פון די יודען, און לואי פיליפ האט געמוזט פון העפליכקייט וועגען אננעהמען דעם יודישען דעפוטאט און איהם גראטולירען מיט זיין ערפאלג. נאך גרעסער איז געוועזען דער כבוד, וואס מאנטיפיארע האט געהאט ביי דער ענגלישער קעניגין; זי האט איהם זעהר פריינדליך אויפגענומען און געשאנקען א הויכען ארדען צוזאמען מיט א ספעציעלען רעסקריפט אויף זיין נאמען.

א גרויסען ארט אין דער יודישער געשיכטע פערנעהמט אויך דאס יאהר 1848. די רעוואלוציע פון פעברואר 1848 האט געמאכט

א סוף צו דער הערשאפט פון לואי פיליפ און זיך שנעל פערשפרייט אויך איבער דייטשלאנד, עסטרייך-אונגארן און איטאליען. אין בייערען האט דער קעניג לודוויג דער ערשטער געמוזט זיך אבזאגען פון טראן; אין פיעל מדינות פון דייטשלאנד האבען די ליבעראלען פערחאפט די מאכט. נאכדעם איז די בעוועגונג אריבער אין די גרויסע מדינות און בעוואפענטע פאלקס-מאסען האבען דעם 13-טען און 14-טען מערץ ארויסגעווארפען פון דער שטעל דעם פיהרער פון דער אייראפעאישער רעאקציע מעטערניך. דעם 18-טען און 19-טען מערץ האט אויך דער קעניג פערדינאנד IV געמוזט נאכגעבען דעם פאלק, וואס האט געמאכט א אויפשטאנד אין בערלין, און ערפילען אלע זיינע פאדערונגען.

אומעטום האבען די רעגירונגען געמוזט זיך אונטערגעבען דעם רצון פון פאלק. אין בערלין האט זיך געעפענט די פרייסישע און אין פראנקפורט אם מאין די דייטשע נאציאנאל-פערזאמלונג אויפ'ן גרונד פון אלגעמיינעם, גלייכען וואהל-רעכט אהן אונטערשיעד פון גלויבען. דער פאטער פון וואהל-רעכט צום פארלאמענט איז געוועזען גבריאל ריסער. ער איז אויך געוועזען דער בעגרינדער פון פאליטישע רעכט פאר זיינע ברידער. די יודען האבען בעקומען דאס רעכט צו וועהלען און ווערן אויסגעוועהלט פאר דעפוטאטען. איינמאל פאר אלע מאל האבען די יודען אין דייטשלאנד און אין עסטרייך בעקומען דאס וויכטיגסטע פאליטישע רעכט. דאס דאזיגע רעכט איז טאקע באלד פראקטיש בענוצט געווארען. קיין פראנקפורט זענען געקומען אלס דעפוטאטען: גבריאל ריסער און ד"ר פייט פון בערלין; פון עסטרייך זענען געקומען: מאריץ הארטמאן און איגנאץ קוראנדא. אין דער בערלינער נאציאנאל-פערזאמלונג זענען געזעסען: יאהאן יאקאבי, ד"ר קאש און בריל. ווי ווייט די שטימונג איז דעמאלט געוועזען פאר יודען, קען מען זעהן דערפון, וואס ריסער איז מיט א מעהרהייט פון 282 געגען 43 שטימען אויסגעקליבען געווארען פאר'ן צווייטען וויצע-פרעזידענט פון דער נאציאנאל-פערזאמלונג. וואס-זשע איז נאכדעם אין דער ווירקליכקייט געשעהען מיט דער יודישער גלייכבערעכטיגונג?

ווי ביי יעדער גרויסער פאלקס-בעוועגונג האט דער שטורם פון 1848 אין פיעל ערטער פון דייטשלאנד ארויסגערופען די נידעריגע אינסטינקטען פון המון און אזוי ווי יודען זענען פון שטענדיג דאס כפרה-היהנדעל, האט מען זיך גענומען רויבעווען יודיש פערמעגען. די רעאקציאנערען האבען אויסגענוצט די בהמה'שע אינסטינקטען פון המון.

פֿערשפּרייט קלאַנגען, אַז די גאַנצע רעוואָלוציע איז מעהר נישט ווי אַ יודישע זאַך און איז געמאַכט געוואָרען נאָר אין די אינטערעסען פֿון די יודען. אין פֿיעל ערטער האָט מען אָפֿען אַגיטירט פֿאַר פּאָגראָמען און עס איז טאַקי געקומען צו גרויסע אונרוהען געגען יודען. אָבער די אמת׳ע שטימונג פֿון פֿאָלק האָט זיך נישט אָבגעשפּיגעלט אין די פּאָגראָמען. דעם צווייטען אַפּריל 1848 האָט זיך אין בערלין צוזאַמענגעקליבען דער „אַלגעמיינער לאַנדטאַג", וועלכער האָט בעשלאָסען צונויפֿצורופֿען אַ פּריסישע גרינדונגס־פֿערזאַמלונג און צונויפֿשטעלען בהסכם מיט דעם קעניג אַ נייע קאָנסטיטוציע פֿאַר׳ן לאַנד. אין דעם פּראָיעקט פֿון דער קאָנסטיטוציע, וואָס די רעגירונג האָט אַריינגעטראָגען, האָבען זיך געפֿונען אויך פֿאָלגענדע פּונקטען: „אַלע בירגער פֿון דער מדינה זענען גלייך פֿאַר׳ן געזעץ", „דאָס בענוצען זיך מיט פּאָליטישע רעכט איז נישט אָבהענגיג פֿון אמונה און גלויבען". די דאָזיגע תקנות זענען אַריינגענומען געוואָרען אין די פּריסישע קאָנסטיטוציעס און דערמיט האָבען יודען ענדגילטיג בעקומען גלייכבערעכטיגונג.

ווי אין דייטשלאַנד, האָט אויך די עסטרייכישע פֿרייהייט געקאָסט יודען נישט ווייניג בלוט. אין פּראָג זענען פֿאָרגעקומען יודישע פּאָגראָמען, וועלכע זענען דערשטיקט געוואָרען מיט מיליטערישער מאַכט. די פּאָגראָמען האָבען ווייטער פֿון פּראָג זיך נישט פֿערשפּרייט. אין דער ווינער מרידה פֿון 15־ען מאַי האָבען זיך בעטייליגט פֿיעל יודען און ווען פֿערדינאַנד IV האָט געמוזט ענטלויפֿען און אין ווין איז געעפֿענט געוואָרען דער עסטרייכישער פּאַרלאַמענט, זענען דאָרט געווען אַלס דעפּוטאַטען פֿיעל יודען. אין פּראָיעקט פֿון דער קאָנסטיטוציע איז געווען אַ פּונקט, אַז די אמונה קען נישט שטערען צו בעקומען פּאָליטישע רעכט, און אויף אַזאַ אופֿן האָט אויך דער האַלבער מיליאָן יודען אין עסטרייך בעקומען גלייכבערעכטיגונג.

אויך אין איטאַליען, וואו די יודישע לאַגע איז געווען זעהר אַ טרויעריגע, האָט די רעוואָלוציע פֿון 1848 אַראָבגענומען פֿון די יודען זייערע שווערע קייטען. אין מילאַן און ווענעדיג האָבען די קאָנסטיטוציאָנאַליסטען, נאָך אַ שווערען קאַמפּף, אין וועלכען עס האָבען זיך אויך בעטייליגט פֿיעל יודען, פֿערהאַפּט די מאַכט און צווישען די 34 פֿאָדערונגען, וואָס דאָס פֿאָלק האָט אַרויסגעשטעלט דעם פּויפּסט, איז אויך געווען די פֿאָדערונג פֿון יודישער גלייכבערעכטיגונג. דעם 17־ען אַפּריל 1848 האָט דער פּויפּסט שוין בעפֿוילען צו צערשטערען די טויערן

פֿון געטא. אין קעניגרייך סארדיניען זענען די יודען מיט אמאל פֿערוואנדעלט געוואָרען פֿון פֿערשקלאַפּטע מיטעל-אַלטערישע אַלטוואַרג-הענדלער און פּראַצענטניקעס אין פֿרייע בירגער מיט אַלע רעכטען. די יודען האָבען דערפֿאַר אָבגעדיענט מיט זייער האָב און גוטס און מיט זייער בלוט, וואָס זיי האָבען געאָפּפֿערט פֿאַר די אינטערעסען פֿון דער מלוכה.

בכלל האָט דאָס יאָהר 1848 געבראַכט פֿאַר יודען אַ טיילווייזע אָדער פֿאָלקאָמע גלייכבערעכטיגונג כמעט אין גאַנץ אייראָפּאַ. אפילו שפּעטער, ווען די רעוואָלוציע איז אונטערדריקט געוואָרען און די רעאַקציע האָט ווידער אויפֿגעהויבען דעם קאָפּ, האָבען די יודען ווינציג דערפֿון געליטען און בּיסלעכווייז זענען די רעכטען, וואָס זיי האָבען פֿריהער בעקומען אויפֿ'ן פּאַפּיער, דורכגעפֿיהרט געוואָרען אין לעבען.

פֿון יאָהר 1848 האָט פֿאַר יודען זיך אָנגעהויבען אַ בעסערע צייט אויך אין קונסט, וויסענשאַפֿט און בילדונג. אומעטום, וואו מען האָט יודען נישט געשטעלט קיין שטערונגען, האָבען זיי זיך זעהר אויסגעצייכענט און פֿערנומען הויכע שטעלעס. אין אינערליכען גייסטיגען לעבען האָבען די אייראָפּעאישע יודען קיין גרויסע פֿאָרשריטען נישט געמאַכט. יענע יאָהרען האָבען זיך נאָר אויסגעצייכענט מיט אינערליכע רייסעניש צווישען די רעפֿאָרמער, אָרטאָדאָקסען, חסידים, און פֿון גרויסען פֿערא‏ייניגטען יודישען פֿאָלק זענען געוואָרען קליינע סעקטעס מיט בעגרענצטע השגות און שטרעבונגען. אָבער ביי אַלע אינוועניגסטע מכּסוּכים האָבען דאָך די בעסטע יודישע קרעפֿטען נישט אויפֿגעהערט אַרבייטען לטובת די אַלגעמיין-יודישע אינטערעסען. נאָך לאַנגע בעמיהונגען איז ענדליך פֿערווירקליכט געוואָרען דער פּלאַן וועגען אַ יודיש-טעאָלאָגישען פֿאַקולטעט, וואָס האָט זיך געעפֿענט אין 1854 פֿאַר'ן געלד, וואָס ס'האָט איבערגעלאָזען דער רייכער סוחר יונה פֿרענקעל. דאָס איז געוועזען די ערשטע וויסענשאַפֿטליכע ראַבינער-שול אונטער דער אָנפֿיהרונג פֿון גרויסען געלעהרטען זכריה פֿרענקעל. אין 1872 איז געגרינדעט געוואָרען דער „דייטש-איזראַעליטישער געמיינדע-בונד", אין וועלכען עס זענען באַלד אריינגעטרעטען 113 יודישע געמיינדעס. אין דעמזעלבען יאָהר האָט זיך געעפֿענט די בערלינער ראַבינער-שול. אין יאָהר 1860 איז אין פּאַריז געגרינדעט געוואָרען די „אַליאַנס איזראַעליט אוניווערסעל" (חברת כל ישראל חברים). איהר הויפּט-ציעל איז געוועזען צו פֿערטיידיגען יודען אין אַלע לענדער, וואו זיי ווערן אונטערדריקט,

און פערשפרייטען צווישען יודען בילדונג. אין דער שפיץ פון דער חברה איז געשטאנען קרעמיע; די יודישע פאָרשטעהער אין אנדערע לענדער האָבען מורא געהאט, אז דער נאָמען „יודישער וועלט־פעראיין" זאָל נישט אויפרייצען די שונאים, וואָס טענה'ן שוין לאנג, אז יודען וועלען דורך זייער אחדות פערכאפען די גאנצע מאכט אויף דער וועלט; מען איז אויך נישט צופרידען געווען, וואָס די „אליאנס" בעמיהט זיך אין אלע איהרע שולען צו פערשפרייטען די פראנצויזישע שפראך און דעם פראנצויזישען גייסט, און דעריבער האָבען זיך פון איהר אָבגעטיילט: די ענגלישע חברה „אנגלאָ דזשואיש אסאָסיאיישען", די עסטרייכישע „איזראעליטישע אליאנס אין וויען" און די דייטשע „איזראעליטישע אליאנס אין דייטשלאנד".

זיעבעצעהנטעס קאפיטעל.

די יודען אין רוסלאנד.

דאס אלטע „מאסקוויער רוסלאנד“, וואס איז געוועזען אבגעשלאסען מיט א כינעזישער וואנט פון מערב-אייראפא, האט פון שטענדיג אן געציטערט פאר יודען, ווי פאר מכשפים און מקבלים. דאס אבגעשטאנענע רוסלאנד מיט זיין האלב-בארבארישער קולטור האט נישט געקענט פערשטעהן און בענעהמען די ריהרעוודיגקייט און קולטורעלע קראפט פון די יודען — עס האט פאר זיי מורא געהאט. די יודישע סוחרים פון ליטא פלעגען אמאל אריינפאהרען קיין רוסלאנד, נאר וואוינען האבען זיי דארט נישט געטארט. אין 1545 זענען אין מאסקווא פערברענט געווארען די סחורות, וואס די יודישע סוחרים האבען אהין געבראכט פון בריסק. ווען דער פוילישער קעניג סיגיזמונד-אויגוסט האט געפאדערט פון רוסישען קייזער יאהאן גראזני, מען זאל ערלויבען די יודישע סוחרים צו האנדלען אין רוסלאנד, האט דער צאר געענטפערט אזוי: „די זשידעס קענען נישט אריינגעלאזען ווערן קיין רוסלאנד צו פיהרען האנדעל, ווייל פון זיי קומט פיעל שלעכטס ארויס, ווייל זיי פיהרען אריין קיין רוסלאנד פערגיפטעטע מעדיקאמענטען און רעדען אב די רוסען פון קריסטענטום און ער (דער קייזער) וואלט אויף ווייטער בעסער וועגען די זשידעס נישט גערעדט מעהר“. אין 1563, ווען דאס רוסישע מיליטער האט פערנומען די פוילישע שטאדט פלאצק, האט יאהאן גראזני געהייסען אלע יודען אויס׳שמד׳ען אדער דערטרינקען אין טייך. די דאזיגע בארבארישע פאליטיק האט אין רוסלאנד זיך נאך

לאַנג געהאַלטען. נאָר אין גיכען איז די רוסען פּאַרט אויסגעקומען זיך צונויפצוטרעפען מיט די יודען.

ווען דאָס מאָסקווער מיליטער אין פערבאַנד מיט די אויפגעשטאַנענע קאָזאַקען האָט פערפלייצט ביעלאָרוסיע, ליטאָ און אוקריינא, האָבען זיי דערזעהען פאַר זיך אַ אונגעוועהנליך בילד: פיעל שטעדט זענען בעזעצט מיט יודען, מיט דעם פאָלק, וועגען וועלכען זיי האָבען געהאַט אַזאַ אונקלאָרען בעגריף און וואָס האָבען זיך אין זייער פאַנטאַזיע פאָרגעשטעלט אַלס משונה׳דיגע מענשען. אַלעקסיי מיכײַלאָוויטש האָט אָנגעהויבען בעל־הבת׳עווען אין די איינגענומענע פּוילישע פּראָווינצען אויף דעם רוסישען שטייגער: אין ווילנא און אין מאָהילעוו האָט מען יודען גע׳הרג׳עט און די איבעריגע פערטריבען; אין וויטעבסק האָט מען די יודען גענומען אין געפענגניש און אין די איבעריגע שטעדט האָט מען זיי בעראַבעוועט און גע׳שחט׳ען; אין גיכען איז אָבער פּוילען צוריק פריי געוואָרען. לויט דעם אָבמאַך פון 1667 האָבען די יודען אויפ׳ן לינקען ברעג פון אוקריינא, וואָס איז איבערגעגאַנגען צו רוסלאַנד, געהאַט דאָס רעכט אָדער זיך איבערקלייבען קיין פּוילען, אָדער בלייבען אויפ׳ן אָרט — נאָר נאַטירליך מיט דעם הסכם פון דער אָרטיגער קריסטליכער בעפעלקערונג. ווי עס שיינט, זענען אַביסעל יודען פערבליבען אין סמאָלענסק, דעם נאָהענטסטען פּונקט צו מאָסקווא, און די רוסישע רעגירונג האָט געהאַט פאַר זיך דאָ אַ שווערע אויפגאַבע: ווי אַזוי אָבצוהיטען די הייליגע מאָסקווא פון הײַפעל יודען. עס איז אַרויס אַ בעפעהל, אַז יודען טאָרען נישט קומען קיין מאָסקווא האַנדלען, און אין די אָבמאַכען מיט פּוילען איז אויסגענומען געוואָרען אַ תנאי, אַז קיין מאָסקווא מעגען קומען אַלע מענשען „חוץ די זשידעס".

די רעפאָרמען פון פּיעטר דעם גרויסען האָבען יודען נישט אָנגעריהרט. אַלץ איז געבליבען ווי געוועזען. מען דערצעהלט, אַז ווען פּיעטר איז געוועזען אין האָלאַנד, האָבען די יודען פון אַמסטערדאַם געבעטען דעם בורגמייסטער וויטסען, וואָס איז געוועזען זעהר בעפריינדעט מיט׳ן רוסישען קייזער, ער זאָל אויף איהם ווירקען, אַז מען זאָל אַריינלאָזען יודען קיין רוסלאַנד. דערויף האָט פּיעטר געענטפערט: „מיין ליעבער וויטסען, איהר קענט די יודען, זייער כאַראַקטער און זיטען; איהר קענט אויך די רוסען. איך קען אי די, אי יענע, און גלויבט מיר: עס איז נאָך נישט געקומען די צייט צו פעראייניגען די דאָזיגע ביידע פעלקער. גיט־איבער יודען, אַז איך בין זיי דאַנקבאַר פאַר

זייער פארשלאג און פערשטעה, ווי גוט עס וואלט געווען אויסצונוצען זיי, נאר איך וואלט זיי געמוזט בעדויערן, ווען זיי וואלטען לעבען צווישען די רוסען". עס לאזט זיך ווירקליך גלויבען, אז פיעטר, וועלכער האט גוט געקענט די רוסען און געוואוסט, ווי אזוי זיי קוקען אויף יודען, האט געהאלטען פאר געפעהרליך אריינצולאזען יודען קיין רוסלאנד. עס איז בעקאנט, אז בעת דער מלחמה מיט די שוועדען האט פיעטר דער גרויסער אבגעהאלטען פון א גרויסען מיליטערישען פאגראם, וואס האט זיך אנגעהויבען געגען יודען אין שטאדט מסטיסלאוו.

ביי די נאהענטסטע יורשים פון פיעטר דעם גרויסען האט די פאליטיק בנוגע צו יודען זיך געביטען. אנשטאט פערטיידיגען זיך פון די „שרעקליכע" יודען איז מען איבערגעגאנגען אין אגרעסיווע אנפאלען. אין סמאלענסקער אויעזד האבען די ביעלארוסישע יודען געלעבט פון נעהמען אין ארענדע די צינזען אויף משקאות און טאמאזשנע. איינער פון די דאזיגע יודען, א געוויסער ברוך לייבאוו, האט זאגאר געהאט די העזה אויסצובויען פאר יודען א שוהל אין דארף זוועראוויטש. דאס האט זעהר אויפגערעגט דעם דארטיגען פראוואסלאוונעם גלח, וועלכער האט בתמימות געמיינט, אז די יודישע שוהל איז א גרויסע סכנה פאר דער פראוואסלאוויע. עס האבען אנגעהויבען פליהען אנקלאגען קיין פעטערבורג, די זקנים פון היילינגען סינאד האבען זיך שטארק דערשראקען און באלד האט יעקאטערינא די ערשטע ארויסגעגעבען א בעפעהל, אז ביי ברוך לייבאוו און זיינע חברים זאל מען אבנעהמען די פרנסה און ארויסשיקען פון די גרעניצען פון רוסלאנד (מערץ 1727). אין א חודש ארום האט די קייזערין שוין ארויסגעגעבען א בעפעהל וועגען אלע יודען אין אוקריינא: עס איז בעפוילען געווארען אלע יודען ארויסצוטרייבען פון רוסלאנד, מעהר זיי נישט אריינלאזען און איינארדנען א פעסטע שמירה געגען זיי. די ארויסגעטריבענע האבען נישט געטארט מיטנעהמען מיט זיך נישט קיין גאלדענע און נישט קיין זילבערנע מטבעות, נאר קופער-געלד.

דער דאזיגער ווילקיר פון דער צענטראל-רעגירונג האט זאגאר ארויסגערופען א פראטעסט ביי די אויטאנאמישע קאזאקען, וועלכע האבען זיך מיט קיין יודענפריינדליכקייט נישט אויסגעצייכענט. אין נאמען פון דעם „זאפאראזשער מיליטער פון ביידע זייטען דניעפר" האט דער

העטמאַן אַפּאָסטאָל אָנגעגעבען אַ ביטע קײן פּעטערבורג, מען זאָל לאָזען יודען אַרײַנפֿאָהרען קײַן מאַלאָרוסיע, ווײַל זײ זענען נוצליך פֿאַר׳ן מסחר. אַלס ענטפֿער אויף דער בקשה איז אין נאָמען פֿון מינדעריעהריגען קײזער פּיעטר II אַרויסגעגעבען געוואָרען אַזאַ פּונקט: די יודען ווערט ערלויבט צו קומען אויף די ירידים אין מאַלאָרוסיע, אָבער פֿערקויפֿען זײערע סחורות קענען זײ נאָר אין הורט און נישט אין אײַנצעל. פֿאַר דעם געלד, וואָס זײ בעקומען פֿון די פֿערקויפֿטע סחורות, מעגען זײ קויפֿען אַנדערע סחורות, אָבער אַרויספֿיהרען פֿון רוסלאַנד גאָלד אָדער זילבער ווערט נישט ערלויבט. דער פֿערבאָט פֿאַר יודען צו וואוינען אין רוסלאַנד בלײַבט אין דער פֿריהעריגער קראַפֿט.

אין 1731 איז דער דאָזיגער חסד (צו מעגען קומען אויף די ירידים) פֿערשפּרײט געוואָרען אויך אויף כמאָלענסקער גובערניע און אין דרײַ יאָהר אַרום האָט די רעגירונג געמוזט געהן אויף נאָך אײַן הנחה. די פֿאָרשטעהער פֿון סלאָבאָדסקער אוקרײַנאַ (איצט חאַרקאָווער גובערניע) האָבען זיך משתדל געווען פֿאַר דער רעגירונג, אַז די יודען אויף די ירידים זאָלען מעגען פֿערקויפֿען נישט נאָר אין הורט, נאָר אויך אויף אײַנצעל. די קײזערין אַננאַ יאָאַנאָוונאַ האָט די בקשה צופֿרידענגעשטעלט און שפּעטער איז דער דאָזיגער חסד גענעבען געוואָרען אויך פֿאַר אַלע איבעריגע יודען אין מאַלאָרוסיע.

פֿלוצלונג האָבען זיך די דאָזיגע „חסדים“ אָבגעשטעלט און עס האָט זיך ווידער אָנגעהויבען אַ רײַהע רעפּרעסיעס געגען יודען. די סיבה דערפֿון איז געווען די אַלטע מורא פֿון די רוסען פֿאַר די „זשידאָווסטוואָוואָשטשי“, ווײַל צו יענער צײַט האָט זיך ווירקליך געטראָפֿען אַזוינס, וואָס האָט געקענט אָנוואַרפֿען אַ גרויס פּחד אויף די רוסען מיט זײערע אַלטמאָדישע השגות. דער אויבענדערמאָנטער סוחר ברוך לײַבאָוו האָט אויך נאָך דעם פֿערבאָט צו קומען קײַן רוסלאַנד נישט אויפֿגעהערט צו האָבען געהײַמע בעציהונגען מיט די רוסישע סוחרים. אין מאָסקוואַ האָט ער זיך נאָהענט בעקענט מיט דעם דימיסיאָנירטען פֿלאָטם-קאַפּיטאַן וואָזניצין און איהם „איבערגערעדט“. וואָזניצין, וועלכער איז פֿון נאַטור-אויס געווען גענויגט צו געדאַנקען וועגען רעליגיע, האָט אונטער דער אָנפֿיהרונג פֿון זײַן יודישען פֿרײַנד אָנגעהויבען לערנען די ביבעל און דאָ האָט ער מיט אַ מאָל פֿערשטאַנען, אַז די אַלטע יודישע לעהרע וועגען אַ אײַנציגען גאָט איז סותר די רעליגיעזע יסודות

פֿון קריסטענטום, אויף וועלכע ער איז ערצויגען געוואָרען. דאן האָט ער בעשלאָסען זיך מגיר צו זיין, און ער האָט זיך נישט אָבגעשטעלט אפילו פֿאַר די סכנות און גרויסע שוועריגקייטען, וואָס זענען איהם פֿאָרגעשטאַנען. ער איז אַוועק קיין דובראָוונאַ, מאָהילעווער גוב., וואו עס האָט געוואוינט לייבאָוו'ס זוהן, און דאָרט זיך מל געוועזען און אָנגענומען די יודישע רעליגיע. מען האָט די געשיכטע אָבער ענטדעקט און וואָזניצינען צוזאַמען מיט לייבאָוו'ן איבערגעגעבען צום געריכט. מען האָט זיי געבראַכט אין דער שרעקליכער „קאַנצעלאַריע פֿון געהיימע אויספֿאָרשונגען" און דאָ האָבען זיי נאָך שרעקליכע ענוים זיך מודה געוועזען אין זייערע פֿערברעכען. דאָס אינקוויזיציאָנס-געריכט האָט אַרויסגעגעבען זיין אורטייל, וועלכער איז בעשטעטיגט געוואָרען דורכ'ן קייזער (1738): „ביידע טויטען דורך שרפה, כדי אַז, קוקענדיג דערויף, זאָלען אַנדערע עם-הארצים און אַפּיקורסים פֿון קריסטליכען גלויבען נישט אָבטרעטען, און אַזעלכע פֿערלען, ווי יענער זשיד ברוך, זאָלען נישט וואַגען אָבצורעדען פֿון קריסטענטום".

עס איז גענוג געוועזען דער איינער צופֿאַל, אַז די אַלטע שנאה צו די יודען זאָל זיך פֿונאַנדערפֿלאַקערן. אין 1739 האָט דער סענאַט פֿעראָרדענט, אַז פֿון מאַלאָראָסיע זאָלען אַרויסגעשיקט ווערן יענע יודען, וואָס האָבען זיך דאָרט געגען געזעץ בעזעצט און זיך פֿערנומען מיט מסחר און שענקערייַ. דעם דאָזיגען בעפֿעהל האָט מען נישט באַלד דורכגעפֿיהרט צוליעב מיליטערישע סיבות: רוסלאַנד האָט דעמאָלט געפֿיהרט מלחמה מיט טערקייַ און מען האָט מורא געהאַט, אַז די אַרויסגעשיקטע יודען זאָלען נישט איבערגעבען קיין מיליטערישע סודות דער טערקישער אַרמעע. אָבער ווי נאָר די מלחמה האָט זיך געענדיגט, איז אַרויס אַ בעפֿעהל אַרויסצוטרייבען די יודען. בסך הכל זענען אַרויסגעשיקט געוואָרען 573 יודישע נפשות, און דאָס דאָזיגע קליינע הייפֿעלע האָט דאָס אָנגעוואָרפֿען אַזאַ פּחד אויף דער רוסישער רעגיערונג!

בייַם קעניגען פֿון יעליזאַבעטאַ פּעטראָוונאַ האָבען די רדיפֿות אויף יודען זיך פֿערשטאַרקט. אין יענער צייט האָט מען אָנגעהויבען מיט געוואַלט פֿערשפּרייטען די פּראַוואָסלאַוויע צווישען די אינאָראָדצעס אויפֿ'ן מזרח; יענע, וואָס האָבען, אונטער דער ווירקונג פֿון די טאָטערען, אָנגענומען די מוסולמאַנישע אמונה, זענען געצוואונגען געוואָרען אַריבערצוגעהן אין פּראַוואָסלאַוויע; די מוסולמאַנישע מעטשעטען זענען אין פֿיעל דערפֿער פֿון קאַזאַנער און אַסטראַחאַנער גובערניעס

צערשטערט געוואָרען, און אויך מיט יודען האָט מען זיך אָנגעהויבען בּעגעהן אויף אַ נייעם אופן: מיט איין האַנט האָט מען זיי געטריבּען און מיט דער צווייטער געשלעפּט אין די קלויסטערס. ענדע 1741 האָט די קייזערין יעליזאַבעטאַ אין אַ אוקאַז געמוזט מיט גרויס צער מודה זיין, אַז אַלע מיטלען פּטור צו ווערן פון די יודען האָבען נישט געהאָלפען און דורך פערשידענע קונצען האָט זיי זיך דאָך איינגעגעבען צו בּעזעצען זיך אין רוסלאַנד, און דעריבּער בּעפעהלט די קייזערין, אַז מען זאָל אַלע יודען ווידער אַרויסטרייבּען און נאָר איבּערלאָזען די, וואָס וועלען זיך אָבּ׳שמד׳ען. אויף די יודען האָט דאָס נישט געווירקט און קיין איינציגער פון זיי האָט נישט מסכּים געוועזען צו שמד׳ען זיך, נאָר אויך די רוסישע אונטערטאַנען, וועמענס טובה די רעגירונג איז אויסען געוועזען, זענען גאָר נישט געוועזען צופרידען מיט דעם בּעפעהל, און די פאָרשטעהער פון מאַלאָראָסיע און ליפלאַנד האָבען ערקלערט, אַז דאָס אַרויסטרייבּען יודען וועט זיי נאָר רואינירען. פון מאַלאָראָסיע האָבען די גריכישע אָבּקויפער פון די קאַזיאָנע אָבּצאָהלונגען ערקלערט, אַז דאָס אַרויסטרייבּען יודען, וועלכע זענען פערבּונדען מיט קריסטען דורך געשעפטען און וועקסלען, וועט בּרענגען אַ חורבן פאַר בּיידע צדדים. אויך די גובערנסקע אַדמיניסטראַציע און דער מאַגיסטראַט פון שטאָדט ריגאַ האָבען מודיע געוועזען דעם סענאַט, אַז דאָס אַרויסטרייבּען יודען פון ליפלאַנד וועט בּרענגען אַ גרויסען שאָדען דער קאַזנאַ און די סוחרים, ווייל די פּוילישע סוחרים, וואָס האָבען יודישע פערמיטלער אין ריגאַ, וועלען איצט אויפהערען דאָרט קויפען סחורה און אָנהויבען קויפען דורך דייטשע יודען אין אויסלאַנד. דער סענאַט האָט געמוזט זיך אָבּשטעלען פאַר די אַלע וויכטיגע טענות און אין אַ דאָקלאַד דער קייזערין האָט דער סענאַט פערלאַנגט צופרידענצושטעלען די בּקשות פון די רוסישע סוחרים און ערלויבּען יודען ווינציגסטענס קומען קיין מאַלאָראָסיע און קיין ליפלאַנד אויף די ירידים. אויף דעם דאָקלאַד האָט די קייזערין געענטפערט קורץ און שאַרף: „פון די שונאים פון קריסטוס׳ען וויל איך קיין פערדינסטען נישט האָבען!" — דער רעליגיעזער פאַנאַטיזם האָט גובר געוועזען. דער סענאַט האָט געמוזט נאָכגעבען דעם ווילען פון דער קייזערין און אין אַ אוקאַז פון יאַנואַר 1744 ווערט בּעפוילען אַרויסצושיקען אַלע יודען, מעהר זיי נישט אַריינלאָזען און אויך מעהר וועגען זיי זיך נישט משתדל זיין. עס איז אַ סברה, אַז אין יענער צייט זענען אַרויסגעטריבּען געוואָרען בּיז פינף

און דרייסיג טויזענד יודען, וואָס האָבען שוין בעוויזען צו בעזעצען זיך אין רוסלאַנד און ווי-עס-איז איינאָרדנען זייער פּרנסה.

די פֿרומע קייזערין יעליזאַבעטאַ האָט גוט נאָכגעשפּירט, אַז פֿון יודען זאָל אין רוסלאַנד קיין זכר נישט בלייבען. אין פּעטערבורג האָט פֿון 1731 געוואוינט דער געלעהרטער מעדיקער אַנטאָניאָ סאַנשעס — ווי עס שיינט, אַ ספּרדישער מאַראַן, וועלכער האָט בשתיקה געהיט די יודישע רעליגיע. ער איז דאָ אַרויסגערופֿען געוואָרען פֿון אויסלאַנד קיין פּעטערבורג, וואו ער האָט פֿערנומען די שטעל פֿון אַ הויף-דאָקטאָר. אָנגעפֿיהרט מיט די מעדיציניסע אַנשטאַלטען אין דער אַרמעע און איז דערנאָך געוואָרען אַ מיטגליד פֿון דער וויסענשאַפֿטליכער אַקאַדעמיע. אין 1749 איז סאַנשעס פּלוצלונג אָבגעזאָגט געוואָרען פֿון זיין שטעל און געמוזט פֿערלאָזען פּעטערבורג. עס האָט זיך אַרויסגעוויזען, אַז די קייזערין האָט זיך דערוואוסט וועגען זיין גרויסען „חטא", וואָס ער איז אַ יוד, און עס איז געווען געגען איהר געוויסען, „אַז אין דער אַקאַדעמיע פֿון וויסענשאַפֿט זאָל זיך געפֿינען אַ מענש, וואָס האָט אַוועקגעוואָרפֿען די פֿאָהן פֿון קריסטוס'ען און זיך געשטעלט אין די רייהען פֿון די קעמפֿפֿער אונטער דער פֿאָהן פֿון משה און די יודישע נביאים". דער בעריהמטער מאַטעמאַטיקער איילער, דער-ווייסענדיג זיך וועגען סאַנשעס'עס דימיסיע, האָט דאַן געשריבען: „איך צווייפֿעל, אַז אַזעלכע וואונדערליכע פֿאַקטען זאָלען צוגעבען כבוד דער אַקאַדעמיע פֿון וויסענשאַפֿט".

וואָגאַר די געבילדעטע און אייראָפּעאישע קייזערין יעקאַטערינאַ II האָט נישט געקענט בייטען די פּאָליטיק בנוגע צו יודען. די דעמאָל-טיגע אינערליכע לאַגע אין רוסלאַנד האָט געפֿאָדערט, אַז די קייזערין זאָל שפּיעלען אַ ראָליע פֿון אַ נאַציאָנאַלער הערשערין, און כדי צו געפֿינען חן ביי דער רעאַקציאָנערער געזעלשאַפֿט און ביי די גייסט-ליכע, האָט זי געמוזט געהן געגען איהרע אייגענע ליבעראַלע אי-בערצייגונגען און פֿיהרען אַ עכט-רוסישע פּאָליטיק. זי אַליין דערצעהלט וועגען דעם אין איהרע מעמואַרען: „אויפֿ'ן 5-ען אָדער 6-ען טאָג פֿון איהר אַרויפֿטרעטען אויפֿ'ן טראָן, איז יעקאַטערינאַ די צווייטע געקומען אין סענאַט. ווען עס איז אויסגעקומען צו רעדען וועגען דער פֿראַגע, צי מען זאָל יודען אַריינלאָזען אין רוסלאַנד, האָבען אַלע איינשטימיג אָנערקענט, אַז דאָס איז נוצליך פֿאַר'ן לאַנד. נאָר יעקאַטערינאַ

האָט, צוליעב די דעמאָלטיגע אָנגעלעגענהייטען, נישט געקענט געבען
איהר הסכמה דערויף. איהר האָט מיטגעהאָלפען דער סענאַטאָר
פירשט אָדאָיעווסקי; ער האָט זיך אויפגעשטעלט און געזאָגט: „איי=
דער מען נעהמט אָן אַ בעשלוס, וועט אפשר אייער מאַיעסטעט
נישט בעווילליגען צו זעהן די רעזאָלוציע, וועלכע די קייזערין יעלי=
זאַבעטאַ פעטראָוונאַ האָט אַרויסגעגעבען אין אַזאַ פאַל". אָדאָיעווסקי
האָט דאָ דערלאַנגט די רעזאָלוציע, וואָס יעליזאַבעטאַ האָט אָנגע=
שריבען מיט איהר אייגענער האַנד: „פון די שונאים פון קריסטוס'ען
וויל איך קיין פערדינסטען נישט האָבען". ווען מען האָט אָנגע=
הויבען צונויפנעהמען די שטימען וועגען דער פראַגע און מען איז צו=
געגאַנגען צו יעקאַטערינאַ, האָט זי געזאָגט: „איך פערלאַנג, אַז די
פראַגע זאָל אָבגעלעגט ווערן אויף אַ אַנדער צייט". „אויף אַזאַ
אופן — זאָגט יעקאַטערינאַ ווייטער אין איהרע מעמואַרען — איז ווינציג
צו זיין געבילדעט, האָבען די בעסטע כוונות און זאָגאַר אַ מאַכט
אויסצופיהרען זיי". די געבילדעטע יעקאַטערינאַ האָט געמוזט פאָלגען
דעם איינשטימיגען ווילען פון סענאַט און נאָך אין דעמזעלבען יאָהר
האָט זי אויפ'ן מאַניפעסט וועגען אַריינלאָזען אויסלענדער קיין רוסלאַנד
צוגעגעבען די בעריהמטע פאָרמעל „אויסער זשידעס".

אין צוויי יאָהר אַרום האָט די שליאַכטע צוזאַמען מיט דעם
העטמאַן פון מאַלאָראָסיע דערלאַנגט אַ בקשה צו יעקאַטערינאַ וועגען
צוריק איינפיהרען זייערע אַמאָליגע אויטאָנאָמישע רעכטען. אין דער
פעטיציע, וועלכע האָט ענטהאַלטען צוואַנציג פונקטען, איז אויך
געווען אַ פונקט וועגען יודען. די פאָרשטעהער פון מאַלאָראָסישען
פאָלק ערקלערען, אַז דער פערבאָט פאַר יודען צו וואוינען אין מאַ=
לאָראָסיע ברענגט אַ גרויסען שאָדען דעם האַנדעל, נאָר בעטען וועגען
ערלויבען די יודען אינגאַנצען וואוינען אין מאַלאָראָסיע וואָגען זיי
נישט און זיי בעטען לפחות, אַז מען זאָל יודען ערלויבען קומען אויף
די ירידים. זייער ביטע איז נישט ערפילט געוואָרען.

אָבער אין גיכען איז געשעהען אַזוינס, וואָס האָט אַרויסגערו=
פען אַ גרויסען קריזיס אין דער געשיכטע פון יודען און אינגאַנצען
געביטען זייער גורל: רוסלאַנד האָט אָנגעהויבען אָב'ירשנ'ען דאָס אונ=
טערגעהענדע פוילען. אין 1772 איז פאָרגעקומען די ערשטע איינטיי=
לונג פון פוילען און די גרויסע צאָהל יודען אין ביעלאָראָסיע זענען

מיט אמאל געווארען רוסישע אונטערטאנען. וואס האט רוסלאנד געקענט טאן מיט דער דאזיגער געצוואונגענער „מתנה", וואס די מלוכה האט בעקומען צוזאמען מיט דעם נייעם טעריטאריום? בשעת רוסלאנד האט איינגענומען ביעלאראסיע, האט די קייזערין יעקאטערינא ארויס־געגעבען א מאניפעסט, אין וועלכען זי האט פערזיכערט דער בעפעל־קערונג, אז דאס פערמעגען און לעבען, פרייהייט פון רעליגיע און פון פערזאן פון אלע בירגער וועלען בלייבען היליג און אונ־בערירהרבאר. דערביי איז בפירוש געזאגט געווארען, אז אויך יודען וועלען פערבלייבען ביי די רעכטען, וועלכע זיי האבען פריהער געהאט אין דער דאזיגער פראווינץ. תיכף ווי ביעלאראסיע איז איבער־געגאנגען צו רוסלאנד, האט מען געמאכט א צעהלונג פון דער גאנצער בעפעלקערונג. יודען זענען לויט דעם רייכסטער געווען העכער 200,000. לויט א אוקאז פון 1772, איז ארויפגעלעגט געווארען אויף יודען א אבצאהל פון א רובל אויף יעדען נפש, און די נייע פראווינץ איז איינגעטיילט געווארען אין צוויי גובערניעס: מאהילעווער און פאלאצקער (היינט וויטעבסקער).

אין גיכען האט די רוסישע רעגירונג געמוזט זיך פערנעה־מען מיט דער פראגע וועגען איינארדנען די אינערליכע אנגעלע־געגנהייטען פון די יודען. אין יענער צייט האט די רעגירונג איינ־געפיהרט גרויסע אדמיניסטראטיווע רעפארמען און עס איז ענט־שטאנען א פראגע: זאל מען אויך יודען איינטיילען אויף בעזונדערע קלאסען (סוחרים, מעשטשאנעס, האנדווערקער־צעחען), אדער צו־ליעב זייער אייגענטימליכקייט און בעזונדער ארט לעבען זיי געבען אינערליכע אויטאנאמיע און זעלבסט־פערוואלטונג, לויט זייער אייגע־נעם איינזעהן? די פראגע איז געווען צו א שווערע, א פערפלאנ־טערטע און די רוסישע רעגירונגס־לייט האבען זיך דא לאנג גע־בראכען די קעפ און נישט געוואוסט, וואס צו טאן.

לויט דעם סענאטס־אוקאז פון 1776 איז פאר יודען איינגעפיהרט געווארען א קהל, צו וועלכען אלע האבען געדארפט זיין צוגעשריבען, און דאס איז געווען נוצליך פאר דער רעגירונג ביים איינמאהנען די שטייערן. יעדער יוד האט געמוזט בעקומען זיין פאספארט נאר דורכ'ן קהל און דער קהל וויעדער האט אין יעדער פראווינץ בעזונ־דער געדארפט איינצאהלען אלע יודישע אבצאהלונגען. דער קהל האט

אויך בעקומען, ווי אין פוילען, א געריכטליכע מאכט. נאר פראצעסען צווישען יודען און קריסטען האבען געדארפט בעטראכט ווערן אין די אלגעמיינע געריכטען; יודען צווישען זיך האבען געדארפט זיך לאדען פאר'ן קהל און אלס העכערע געריכט-אנשטאלטען פאר אפעלאציע זענען געגרינדעט געווארען אויעזדנע און גובערנסקע קהילות. אין 1783 האט די רעגירונג געמאכט א ענערגישען שריט אין א אנדער ריכטונג: יודען, וואס זענען געווען פערשריבען צו דער „קופיעטשעסטווא”, האבען בעקומען דאס רעכט צו בעטייליגען זיך אין דער אלגעמיינער שטאדט-פערוואלטונג, וועהלען און אליין געוועהלט ווערן אלס מיטגליעדער פון מאגיסטראט, ראט-הויז און שטאדטישע געריכטען. די קריסטליכע בעפעלקערונג, וועלכע איז געווען געוועהנט צו קוקען אויף יודען, ווי אויף מענשען פון א נידעריגערען קלאס, האט זיך נישט געאיילט איינצוגעהן אויף אזא זאך, אז יודען זאלען זיין גלייך מיט קריסטען אין דער שטאדט-פערוואלטונג, און די קריסטליכע מיטגליעדער פון מאגיסטראט און ראטהויז האבען בעגעגענט אומעטום זייערע יודישע „קאלעגען” מיט אפענער שנאה און שפאט.

פון דער צווייטער זייט האט מען יודען אנגעהויבען שטארק דריקען אין עקאנאמישען לעבען. די פעטיציע, וואס א יודישע דעפוטאציע האט איבערגעגעבען דער קייזערין אין יאהר 1784, בעווייזט, אין וואס פאר א שווערער לאגע יודען האבען זיך דאן געפונען. די יודען בעקלאגען זיך, אז די אדמיניסטראציע האט ביי זיי צוגענומען זייער הויפט-קוועלע פון פרנסה: ביער-ברויעריי און שענקעריי אין די שטערט; אז דער יודענפיינדליכער גענעראל-גובערנאטאר פאסעק האט פערבאטען די פריצים אבצוגעבען די יודען אין ארענדע די שיינקען אין די דערפער, און דערמיט רואינירט פיעל יודישע פאמיליעם; אז דאס אויסגלייכען יודען מיט די קריסטען אין די רעכטען פון שטאדטישער זעלבסט-פערוואלטונג האט נישט געבראכט די ערווארטעטע טובה, ווייל דארט, וואו יודען זענען אין דער מינדערהייט, דערלאזען נישט די קריסטען קיין איין יודישען קאנדידאט אויף דער שטעל פון ריכטער, אזוי אז אין די פראצעסען צווישען קריסטען און יודען קומט אוים יודען צו ליידען, ווייל זיי קענען נישט די רוסישע שפראך און האבען נישט אויף די געריכטען קיינעם,

וואס זאל זיך פאר זיי אננעהמען. ווייטער בעקלאגען זיך די יודען אויף דעם ווילקיר פון די פריצים, וואס נעהמען צו א הויכען צינש ביי די יודען, וועלכע האבען אויסגעבויט הייזער אויף זייער ערד, אז מען נעהמט אפט אב ביי יודען הייזער צוליעב קאזיאנע אינטערעסען א. אז. וו.

יעקאטערינא האט די דאזיגע פעטיציע איבערגעגעבען אויף דער בעטראכטונג פון סענאט און דערביי געפונען פאר נויטיג צו ערקלערען, אז קוים וואוינען שוין יודען אין רוסלאנד, מוזען זיי גערעכענט ווערן פאר בירגער מיט אלע גלייך און קיין אונגעזעצליכקייטען טארען נישט דערלאזען ווערן. דער סענאט האט די פעטיציע בעטראכט און א טייל פון די בקשות נאכגעגעבען, א טייל אבגעווארפען. דערביי האט אויך דער סענאט ערקלערט, אז עס דארף געהיט ווערן דער פרינציפ פון גלייכהייט פאר אלע מיטגליעדער פון יעדען קלאס און עס דארפען געהיט ווערן די רעכטען, וואס דער קלאס האט. דאך איז צוזאמען מיט די דאזיגע ליבעראלע פראזען וועגען גלייכהייט אין גיכען (1786) ארויס דער אוקאז וועגען „טשערטא”, דאס הייסט וועגען פערפעסטיגען די יודען צו יענע ערטער, וואס זענען איבערגענומען געווארען פון פוילען, אהן דעם רעכט איבערצוקלייבען זיך אין די איבעריגע גובערניעס פון רוסלאנד. אויף אזא ארט איז צום ערשטען מאל פעסטגעשטעלט געווארען דער שענדליכער פרינציפ פון דער ווייטערדיגער רוסישער געזעצגעבונג.

נאר אויב די ערשטע יאהרען נאך דעם איינגעהמען ביעלאראסיע האט די רעגירונג זיך נאך פערהאלטען צו יודען פערהעלטניסמעסיג ליבעראל, האט זיך דערנאך אנגעהויבען א עפאכע פון אויסנאהמסגעזעצען און בעגרענצונגען. די אלגעמיינע רעאקציאנערע פאליטיק, וועלכע האט אין רוסלאנד זיך אנגעהויבען די לעצטע יאהרען פון יעקאטערינא'ס הערשאפט, האט געהאט אויך א ווירקונג אויף דער בעציהונג צו יודען. צו יענער צייט זענען פארגעקומען די צווייטע און דריטע איינטיילונגען פון פוילען (1793–95) און די רוסישע רעגירונג האט ווידער בעקומען אונטער איהר הערשאפט הונדערטער טויזענדער נייע יודען פון ליטא, וואהלין, פאדאליען. די רעגירונג, וואס האט אמאל אזוי געציטערט און נישט געוואלט האבען ביי זיך אפילו קיין איין יודען, האט איצט, אפשר געגען איהר ווילען, געמוזט האבען

בײַ זיך אַ יודישע מיליאָנען־בעפעלקערונג. מען האָט געמוזט זוכען אַ וועג פון צוזאַמענלעבען, פון אַ פרידליכער פשרה צווישען די קריסטען און יודען. אָבער אָנשטאָט דעם האָט זיך געגען יודען אָנגעהויבען אַ נײַע רײַד בעגרענצונגען, עס איז פאַר זײַ געשאַפען געוואָרען אַ ספעציעלע געזעצגעבונג, און צו דער געשיכטע פון יודען אין 19־ען און אין 20־ען יאָהרהונדערט ווערט צוגעשריבען דאָס סאַמע טרויעריגסטע בלאַט.